

ТЕМИШВАРСКИ ЗБОРНИК

4

МАТИЦА СРПСКА
Темишварски одбор

The Timisoara Comittee of the Matica Srpska

MATICA SRPSKA
Comitetul — Timișoara

YU ISSN 0354-6721

**ТЕМИШВАРСКИ ЗБОРНИК
THE TIMISOARA REVIEW
CULEGERE DE STUDII — TIMIȘOARA**

4

Главни и одговорни уредник /Editor in — Chief/

Redactorul șef și responsabil

Др Душан Појов

Уредништво Editorial Board/Redacția

Стеван Буѓарски, мр Борђе Бурић, др Војислав Мајић,

др Миља Радан

Главни уредници

Др Божидар Ковачек (1991—2000), др Миодраг Јовановић (2000—2005),

др Душан Појов (2005—)

НОВИ САД

2006

САДРЖАЈ
CUPRINS
CONTENTS

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ
ARTICOLE ŞI STUDII
ARTICLES AND TREATISES

Љубомир Степанов, <i>Статистички подаци о Србима у Румунији — Date statistice despre Sârbii din România — Statistical Data about the Serbs in Romania</i>	9
Божидар Панић, <i>Црква Светио̄ Јована Крстиишеља у сѣароарадском Буковцу — Biserica cu hramul Sfantului Ioan Botezatorul din Arad — The Church of Saint John the Baptist in Arad</i>	31
Душан Ј. Попов, <i>Везе Аѿанасија Стојковића са знамениим људима из румунско̄ дела Банатиа — Unele legături ale lui Atanasije Stojković cu personalităţi de seamă din actualul Banat românesc — Atanasije Stojković's Relations with the Renowned Figures from the Romanian Part of Banat</i>	51
Владимир Миланков , <i>Сава Арсић, градоначелник арадски — Sava Arsić, primarul Aradului — Sava Arsić, The Mayor of Arad</i>	63
Душан Ј. Попов, <i>Јован ѿл. Нако од Велико̄ Сенѿ-Миклоша — велеѿседник и ѿрви књижевни задужбинар Маѿице срѿске — Nobilul Jovan Nako de Sânnicolau Mare — latifundiar şi primul fondator literar în cadrul societăţii Matica srpska — The noble Jovan Nako from Sannicolau Mare — an estate-owner and the First Founder of Literary Endowment of Matica Srpska</i>	77
Љиљана Стошић, <i>Свети Никола на орлецу — Sf. Nicolae pe orleţ — Saint Nicholas on the Eagle-Rug</i>	95
Душан Шкорић, <i>Три барокна ѿорѿреѿа из Румуније — Trei portrete în stil baroc din România — Three Baroque Portraits from Romania</i>	103

ПРИЛОЗИ И ГРАБА
NOTE ŞI DOCUMENTE
CONTRIBUTION AND MATERIALS

Славко Гавриловић, <i>Извешѿај из 1812. о Сави и Петѿру Текелију — Raport din anul 1812 despre Sava şi Petar Tekelija — Report about Sava and Petar Tekelija from 1812</i>	111
--	-----

Стеван Бугарски, <i>Ономастика села српског Семартина — Onomastica satului Sânmartinu sârbesc — Onomastics of the Village Serbian Sarmartinu</i>	117
Павле Станојевић, <i>Сређивање архивске грађе у цркви Светог Петра и Павла у Араду и сумарни попис докумената — Punerea în ordine a materialului de arhivă în Biserica Sf. Petru și Pavel din Arad și lista sumară a documentelor — Classification of Archive Material in the Church of Saints Peter and Paul in Arad a Comprehensive List of Documents</i>	143
Адријана Сида Мањеа, <i>О гробу др Ђорђа Чокрљана — Despre mormântul doctorului Đorđe Čokrljan — About the Grave of Dr Đorđe Čokrljan</i>	175
Стеван Бугарски, <i>Варјашки медицински зборник — Culegerea de prescripții medicale de la Variaș — The Variaș Medical Collection</i>	179
Славко Гавриловић, <i>Прилози за биографију генерала Петра Дуке (1756—1822) — Contribuții la biografia generalului Petru Duka (1756—1822) — Contributions to the Biography of General Petar Duka (1756—1822)</i>	195
Стеван Бугарски, <i>Када је рођена Јованка Стојковић? — Când a fost născută Jovanka Stojković? — When Jovanka Stojković was Born?</i>	207
Илија Петровић, <i>Српски добровољци из румунског Баната 1912—1918 — Voluntarii sârbi din Banatul românesc în perioada 1912—1918 — Serbian Volunteers from the Romanian Banat 1912—1918</i>	211

СВЕДОЧАНСТВА
MĂRTURII
TESTIMONIES

Душан Попов, <i>Песничко писмо Жарка Васиљевића у одбрану школског друга из Темишвара — O scrisoare poetică a lui Žarko Vasiljević în apărarea colegului de școală din Timișoara — Žarko Vasiljević's poetic letter in defence on his school friend from Timisoara</i>	221
--	-----

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ
CRITICĂ ȘI RECENZII
CRITIQUES AND REVIEWS

Драган Стојановић: Михај Еминеску, <i>Изабрана дела — Mihai Eminescu, Opere alese — Mihail Eminescu, Selected Works</i>	225
Мирјана Малуцков: Миља Радан, <i>Карашевски говор данас — Milja Radan, Graiurile Carașovene Azi — Milja Radan, The Karaš vernaculars today</i>	235
Драган Тубић: Миља Радан, <i>У походе тајновитом Карашу. Етнолошке и фолклористичке студије — Milja Radan, Vizită în Carașul misterios. Studii de etnologie și folclor — Milja Radan, A Visit to the mysterious Karaš. Ethnological and folkloristic studies</i>	237
Александра Новаков: Живко Милин, <i>Лексикон поратних Срба послењика писане речи у Румунији — Źko Milin, Lexiconul sârbilor postbelici, autori ai cuvântului scris din România — Źko Milin, Lexicon of the post-war Serbs, entrepreneurs of written word in Romania</i>	239

И с и д о р а М и л и ћ: Мирон Ненадовић, <i>Изабрани сѝиси</i> — Miron Nenadović, <i>Scieri alese</i> — Miron Nenadović, <i>Selected Writings</i>	240
С т а н к о В о ј в о д и ћ: Јохан Јакоб Ерлер, <i>Банати</i> — Johan Jakob Erler, <i>Banat</i> — Johan Jakob Erler, <i>Banat</i>	241
Сарадници у овом броју Зборника	247
Регистар имена личности	253
Регистар географских имена	263

ТЕМИШВАРСКИ ЗБОРНИК

Преводи на енглески
Др Предраг Новаков

Преводи на румунски
Флоријан Урсулеску

Лектор и коректор
Таијана Пивнички-Дринић

Технички уредник
Вукица Туцаков

Компјутерски слог
Младен Мозетић, ГРАФИЧАР, Нови Сад

Штампа

Штампање овог *Зборника* омогућило је
Министарство за науку и заштиту животне средине Републике Србије

Љубомир Сћејанов

СТАТИСТИЧКИ ПОДАЦИ О СРБИМА У РУМУНИЈИ

САЖЕТАК: Недавно су објављени резултати најновијег пописа становништва у Румунији. У овом прегледу систематизовани су подаци који се односе на Србе. Таблицама и графиконима додата су минимална објашњења. Већина показатеља уклапа се у општи тренд карактеристичан за целу Румунију, махом и за Србију. Највише су забрињавајући показатељи који се односе на старосну структуру и наталитет. Из података приказаних у овом раду може се наслутити даљи неповољни демографски развој српског национа на тлу Румуније. Али није све у количини, већ и у квалитету.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Попис становника, наталитет, број Срба, узраст, удео Срба у укупном броју.

СРБИ У РУМУНИЈИ ПРЕМА ПОПISУ СТАНОВНИШТВА И СТАНОВА 2002. ГОДИНЕ

Најновији попис становништва у Румунији обављен је 18. марта 2002. године. Недавно су објављени и званични подаци са резултатима пописа.¹

У овом прегледу систематизовали смо податке који се односе на Србе. Таблицама и графиконима додали смо минимална објашњења.

Напомињемо да је попис становништва и станова урађен на основу Одлука Владе Румуније бр. 680/2001. и бр. 504/2001, сходно принципу слободног изјашњавања испитаних особа, а трајао је, у ствари, од 18. до 27. марта 2002. године.

Приликом пописа регистровани су сви румунски грађани са сталним местом боравка у земљи, независно да ли су били код куће или привремено бораве у иностранству, као и особе са страним држављанством или без држављанства које су имале привремено место боравка у Румунији.

Упитници за попис попуњени су подацима који означавају стање затечено у 0 часова дана 18. марта 2002. године.

---

¹ *România. Recensământul populației și al locuințelor — 18. martie 2002*, vol. I—IV, Institutul de Statistică, București 2003.

Резултати пописа приказани су у територијалном профилу, по срединама и жупанијама, саобразно административно-територијалној подели Румуније на дан пописа, такође и по развојним регијама. У градску (урбану) средину укључено је 265 муниципија и градова, а у сеоску (руралну) 2.686 општина.

Према укупном резултату пописа, Румунија је имала 21.680.974 становника (Таблица 1). Од тога Румуни су представљали 89,47751% а националне мањине 10,51353%.

Таблица 1 — Укупни број становника²

Показатељ	Број	%
Свега становника	21.680.974	100,00000
од тога: а) Румуни	19.399.597	89,47751
б) Припадници националних мањина	2.279.436	10,51353
в) Неизјашњени	1.941	0,00896

У укупном броју становника Срба је било 22.561 душа, односно 0,10405%.

Од националних мањина најбројнији су Мађари и они представљају 62,81% свих мањина. Срби заузимају осмо место, односно 0,99% од свих 19 засебно регистрованих мањина (Таблица 2).

Таблица 2 — Структура националних мањина³

Национална мањина	Број	%
Мађари	1.431.807	62,81
Роми	535.140	23,48
Украјинци	61.098	2,68
Немци	59.764	2,62
Руси Липовени	35.791	1,57
Турци	32.098	1,41
Татари	23.935	1,05
СРБИ	22.561	0,99
Словаци	17.226	0,75
Бугари	8.025	0,35
Хрвати	6.807	0,30
Грци	6.472	0,28
Јевреји	5.785	0,25
Чеси	3.941	0,17
Пољаци	3.559	0,16
Италијани	3.288	0,14
Кинези	2.243	0,09

² *Истио*, Том 1, стр. 680—681.

³ *Истио*.

Јермени	1.780	0,08
Чанго	1.266	0,05
Друге народности	16.850	0,77
Укупно	2.279.436	100,00

Као закључак, у поређењу са резултатима пописа од 5. марта 1992. године, констатује се смањење укупног броја становника, али и још драстичније смањење броја припадника националних мањина.

Све до пописа становника 1992. године, већина Срба у Румунији живела је на селу (рурална средина). Према подацима пописа из 2002. године (Таблица 3) сада већина Срба живи у урбаној средини (у градовима и муниципијима). То није због каквог значајнијег померања становништва, него су у међувремену још нека насеља у којима живе Срби проглашена за градове (Рекаш, Гатаја, Фаџет итд.).

Таблица 3 — Распоред Срба према средини боравка⁴

Средина	Број Срба	%
Урбана	11.428	50,65
Рурална	11.133	49,35
Укупно	22.561	100,00

При одређивању средине где Срби живе, имало се у виду стално место боравка убележено у личним документима (лична карта).

У наредној табели (Таблица 4) приказано је синтезно стање српске мањине у Румунији према резултатима званичних пописа становника за раздобље 1930—2002. године.

Таблица 4 — Срби, Хрвати и Словенци 1930—1977.

Година пописа	Број пописаних ⁵	Разлика према 1930.		Разлика према претходном попису	
		Број	%	Број	%
1930.	50.310	—	100,00	—	100,00
1956.	46.517	−3.793	92,46	−3.793	92,46
1966.	44.236	−6.074	87,93	−2.281	95,10
1977.	43.180	−7.130	85,82	−1.056	97,61
1992.	29.080	—	—	—	—
2002.	22.561	—	—	−6.519	77,58

Напомињемо да је попис из 1930. године био први званични попис становника по разграничењу након Првог светског рата (1914—1918), урађен према оновременим научним и међународним стандардима, и његови се резултати узимају као основа за сва каснија поређења.

⁴ *Истио*, стр. 760—765.

⁵ *Истио*, стр. 2.

При консултовању тих података треба имати у виду да у раздобљу 1930—1977. у обрасцима за попис није постојала засебна рубрика за Србе, већ су у истој рубрици уписивани Срби, Хрвати и Словенци (као конститутивни народи Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, потоње Југославије); зачудо, по неком аутоматизму то је задржано дуго чак и после Другог светског рата.

Почев са пописом из 1992. године у упитницима за попис Срби имају засебну рубрику, и то је задржано и при попису 2002. године, тако да су од тада резултати релевантни, али се суочавамо са дисконтинуитетом упоређења. Упоређење је, ипак, колико-толико могуће, јер су у дотичној пописној групи Срби увек представљали око 85%.

Опажа се нагли пад укупнога броја припадника ових националних мањина са просеком од око 1.500 особа на деценију (од 1930. до 1977. укупни број спао је са 50.310 на 43.180 становника; опадање од 7.130 значи око 15%). Највећи пад забележен је између 1930. и 1956. године, што свакако треба бар делимично приписати чињеници да се у међувремену десио и Други светски рат, па се објективно могло очекивати да се број становника умањи (то важи и за већинско, румунско становништво).

Чињеница је да је 1992. године изјашњених Срба било 29.080, да би их за деценију касније било само 22.561. То је највећи пад, 6.519 српских житеља мање, односно 22,47%. Мала је утеха што је и укупни број становника Румуније за деценију 1992—2002. умањен за 1,1 милион, што је 4,83%.

Трагајући за узроцима опадања броја становника уопште, идентификовали смо:

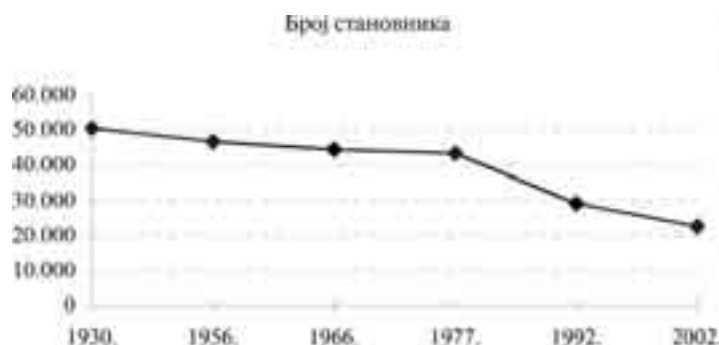
- нагло опадање наталитета;
- негативни салдо миграције (како легалне тако и илегалне) у иностранство;
- асимилација (у случају националних мањина).

Ово демографско опадање довело је и до смањења броја становника по квадратном километру.

Графички приказ еволуције броја Срба, Хрвата и Словенаца у Румунији од 1930. до 1977, односно Срба од 1992. до данас (Графикон 1) предочава повећање стрмине пада са 1977. годином.

Таблица 5 — Еволуција броја Срба, Хрвата и Словенаца у Румунији 1930—1977, односно Срба 1977—2002.

Година пописа	Број становника
1930.	50.310
1956.	46.517
1966.	44.236
1977.	43.180
1992.	29.080
2002.	22.561

Графикон 1

Из синтезе резултата пописа становника 2002. године (Таблица 6) произилази да Срби живе широм целе Румуније. Тачније, има их у свим жупанијама. Највише их је у Тимишкој жупанији — 13.273 становника, а најмање у жупанији Ботошањ — свега један припадник српске мањине.

Таблица 6 — Распоред Срба по жупанијама 2002. године⁶

Жупанија	Број Срба у жупанији	% од укупног броја Срба
Арад	1.217	5,394
Бихор	35	0,155
Дамбовица	33	0,146
Долж	37	0,164
Караш-Северин	6.082	26,958
Клуж	24	0,106
Констанца	26	0,115
Мехединц	1.178	5,221
Муреш	23	0,102
Сату Маре	20	0,089
Сибиу	23	0,102
Тимиш	13.273	58,831
Хунедоара	52	0,231
Муниципиј Букурешт	324	1,436
Остале жупаније	214	0,949
Укупно	22.561	100,000

Дакле, на територији Румуније највише Срба (96,404% од укупног броја) живи у Банату, и то у четири жупаније: Тимиш (са 58,831% односно 13.273 Србина), Караш-Северин (са 26,958%, односно 6.082 Србина), Арад (са 5,394% односно 1.217 Срба) и Мехединц (са 5,221%, односно 1.178 Срба). Значи, у жупанији Тимиш живи двоструко више Срба

⁶ Исто, стр. 680.

него у жупанији Караш-Северин и више од половине укупнога броја становника српске националности у читавој Румунији.

Ако за Србе у Банату историјски подаци указују на многовековно бивствовање, треба појаснити одакле Срба широм целе Румуније. Истина је да је њихов број изван Баната сразмерно мали (3,596% односно 811 житеља), али их има — мада их 1930, осим у Букурешту, није било.

Распршивање Срба по целој Румунији уследило је углавном после Другога светског рата као последица „онемогућавања народних непријатеља”, „правилног решавања националног питања”, „складног развоја привреде на читавој државној територији” итд., а ту треба убројати: одређивање обавезног места боравка неким „незгодним” Србима, насилна расељавања и депортовања (најмасовније је било депортовање у Бараган 1951), распоређивање на радна места широм државе након завршетка студија, зависно од потреба националне привреде (ово је нарочито важно за особе са високим образовањем и за висококвалификоване раднике), отварање градилишта и слично. Погодовала је и околност што је у одређеном периоду (1950—1990) држава обезбеђивала боље животне и радне услове (стан, већа плата и др.) у подручјима у развоју и изградњи, тако да су понеки наши сународници и добровољно одлазили у та подручја, тамо махом заснивали породице и остајали.

Посебан је случај са главним градом Букурештом. Ту сада живи знатна српска заједница са 324 душе. И у међуратном периоду ту је, уз староседеоце Србе, живела југословенска колонија. Број Срба у Букурешту се увећао после Резолуције Информбироа о стању у Комунистичкој партији Југославије, када је дошао талас политичких емиграната. Крајем двадесетог века, као последица грађанског рата на територији бивше Југославије, доселио се опет изванредан број југословенских грађана: неки у Темишвар, неки и у Букурешт.

Ипак, средиште српскога становништва у Румунији остаје Банат, где је присутан од давнине у 56 места. У поређењу са претходним пописом, биланс је у 2002. години негативан за 51 од тих места. Највеће опадање бележи се у Темишвару (преко 1.300 душа), што је донекле нормално, пошто у граду на Бегеју (највећем „српском селу”) живи скоро трећина укупнога броја Срба у Румунији. Али нагли пад се збио и у више наших познатијих места, као Варјаш, Велики Семиклуш, Велики Семпетар, Дета, Кетфел, Мачевић, Наћфала, Немет, Рудна, Саравола, Свиница, Сока, Српски Семартон, Стара Молдава, Фенлак, Чанад, Ченеј итд.

Пораст броја Срба забележен је само у пет места: Арад, Лукаревац, Овсеница, Пожежена и Рекаш, и он укупно износи 136 душа, махом наших повратника из градова или досељеника са села. Само у четири насеља Срби чине више од 80% од укупног броја становника: Белобрешка, Дивич, Краљевац и Радимна.

У 32 насеља Срби чине мање од 20% од укупног броја становника.

У 28 насеља Срби чине мање од 10% од укупног броја становника (Таблица 7), што представља 50% од укупног броја насеља у Банату где живе и Срби. Али бројна су места где Срби чине сада мање од 5%, а то

су: Арад и Арад-Гај, Велики Семиклуш, Кеча, Кнез, Мали Бечкерек, Мали Гај, Моноштор, Надлак, Овсеница, Парац, Печка, Рекаш, Решница, Темишвар, Толвадија, Чаково, Чанад.

Уосталом то се очитује у Таблици 7.

Таблица 7 — Упоредни преглед Срба по местима у Банату⁷

Место	1992. година		2002. година		Разлика пописа	
	Број	% Срба у месту	Број	% Срба у месту	Број	%
Арад и Арад-Гај	554	0,3	602	0,3	+48	0
Белобрешка	622	87,4	566	81,2	-56	-6,2
Варјаш	837	20,8	501	12,4	-336	-8,4
Велики Семиклуш	586	4,5	452	3,5	-134	-1,0
Велики Семпетар	706	35,3	520	24,7	-186	-10,6
Гад	83	39,0	44	23,2	-39	-15,8
Дежан	74	30,2	16	6,0	-58	-24,2
Дента	228	10,4	167	7,4	-61	-3,0
Дета	459	7,1	328	5,7	-131	-1,4
Дивич	344	90,1	296	83,0	-48	-7,1
Дињаш	358	37,3	352	35,1	-6	-2,2
Ђир	102	15,1	63	9,2	-39	-5,9
Златица	357	41,9	263	28,2	-94	-13,7
Иванда	214	39,7	148	24,2	-66	-15,5
Кетфељ	393	26,5	288	18,8	-105	-7,7
Кеча	80	4,4	48	2,5	-32	-1,9
Кнез	43	1,6	26	0,9	-17	-0,7
Краљевац	239	94,5	162	81,8	-77	-12,7
Лесковица	319	73,8	281	61,8	-36	-12,0
Луговет	409	59,3	333	47,1	-72	-12,2
Лукаревац	30	28,8	41	33,1	+11	+4,3
Љупкова	489	37,2	412	26,5	-77	-10,7
Мали Бечкерек	117	5,1	61	2,5	-56	-2,6
Мали Гај	11	5,3	8	4,1	-3	-1,2
Мачевић	643	89,6	492	76,4	-151	-13,2
Моноштор	62	4,4	24	1,2	-38	-3,2
Мунара	43	14,3	29	8,6	-14	-5,7
Надлак	56	0,7	19	0,2	-37	-0,5
Наћфала	366	24,4	175	3,7	-191	-10,7
Немет	298	37,8	185	22,9	-113	-14,9
Овсеница	14	4,1	18	4,8	+4	+0,7
Парац	88	4,6	60	3,4	-28	-1,2

⁷ Љубомир Степанов, *Савез Срба у Румунији*, Темишвар 1997. За 2002. годину подаци нису објављени по местима. Систематизовали смо године које смо добили у жупанијским дирекцијама за статистику или од општина.

Петрово Село	301	77,8	218	65,7	-83	-12,1
Печка	51	0,4	33	0,2	-18	-0,2
Пожежена	305	22,0	321	23,0	+16	+1,0
Радимна	504	83,7	481	81,4	-23	-2,3
Рекаш	40	0,8	97	1,9	+57	+1,1
Решица	244	0,3	217	0,2	-27	-0,1
Рудна	337	51,4	164	22,1	-173	-29,3
Саравола	355	14,4	236	9,3	-119	-5,1
Свиница	1.138	70,1	1.011	63,4	-127	-6,7
Сока	275	51,4	124	23,2	-151	-28,2
Соколовац	647	77,0	557	64,0	-90	-13,0
Српски Семаргон	816	84,3	461	45,9	-355	-38,4
Станчево	313	56,6	241	59,2	-72	-2,6
Стара (Нова) Молдава	1.782	15,1	1.423	12,3	-359	-2,8
Темишвар	7.616	2,3	6.271	2,0	-1.345	-0,3
Толвадија	62	5,5	37	3,5	-25	-2,0
Торња	87	7,5	50	5,1	-37	-2,4
Улбеч	196	6,7	175	5,9	-21	-0,8
Фенлак	396	11,4	224	6,5	-172	-49
Фењ	171	14,6	120	10,2	-51	-4,4
Чаково	110	3,7	75	2,7	-35	-1,0
Чанад	401	10,1	266	3,7	-135	-6,4
Ченеј	712	32,9	532	26,3	-180	-6,6
Шенђурац	179	21,7	82	10,7	-97	-11,0
Укупно	26.262	—	20.396	—	—	—

Изложено опадање броја Срба у Банату током 1992—2002. није условљено њиховим расељавањем широм Румуније, јер је и стање у читавој Румунији сасвим слично:

Таблица 8 — Упоредни преглед Срба у Румунији

Подручје	Година пописа		Разлика пописа
	1992. година	2002. година	
Банат	26.262	20.396	-6.519
Остала места	2.818	2.165	-653
Укупно	29.080	22.561	-6.519

Нагло опадање српског становништва пропраћено је и демографским старењем, пошто је због умањеног наталитета (све мање је деце до 14 година) порастао контингент особа старијих од 60 година.

Посебан проблем искрсава у већим местима где је број Срба мали, а то су градови или седишта општина. Ту су они удаљени једни од других, теже комуницирају и зато је процес однарођавања изразитији.

Занимљива је, међутим, еволуција броја Срба у Темишвару (Таблица 9). Када су били најмање бројни, имали су највећи проценат у цело-

купном становништву града, а када су били најбројнији, имали су један од најмањих процената у целокупном становништву града.

Таблица 9 — Срби у Темишвару⁸

Година	Број Срба	% од укупног броја становника
1854.	1.770	8,6
1880.	1.752	5,2
1910.	2.482	4,7
1930.	2.156	2,4
1940.	2.498	2,3
1956.	3.065	2,2
1977.	6.268	2,2
1992.	7.748	2,3
2002.	6.271	2,0

Вредност ове таблице је условна, јер се Темишвар као град ширио и укључивао приградска насеља, па је тако малтене при сваком попису имао друго подручје, те су као Темишварци пописивани Срби који су на претходном попису припадали некој засебној општини.

Неспорно је ипак да је до вртоглавог пораста броја Срба у граду на Бегеју дошло као последица развоја индустрије, пропадања села због колективизације и стимулативне урбанизације. Цели овај прилив догодио се, дакле, на штету наших села, а никако не природним растом. У ствари, наглим преласком значајног дела српског живља из села у градове, дошло је до разбијања наше традиционалне сеоске заједнице. У новим срединама Срби нису успели да васпоставе чврсту мањинску заједницу, и то су били почеци претапања у већинско, румунско окружење.

У наше доба Срби су и у Темишвару у опадању, како у апсолутном броју тако и релативно. За десет година, у размаку од претпоследњег до последњег пописа њихов број је умањен за 1.477 особа.

Срби у Румунији су већином православци. У одговарајућој табели пописа (овде Таблица 10) јавља се рубрика „Хришћани старог обреда” са 1.056 Срба. Томе се не може веровати. Вероисповест хришћана старог обреда у Румунији има седиште у Брајили и обухвата само Русе Липоване; уосталом, у целој жупанији Брајили живи свега 6 Срба. Посреди је највероватније банална грешка пописивача, који су побркали појмове због тога што се Срби, као и Старовери, држе Јулијанског календара. Зато би ову табелицу требало разматрати као да је Срба православца 21.532, односно 95,44%. Као римокатолици изјасниле су се 284 особе; то би могли бити Карашевци који су се определили као Срби. Благ пораст броја региструју припадници неопротестантских верских заједница (3,13%).

⁸ *Temeschburg — Temesvar — Timișoara*, Karlsruhe 1994; *România. Recensământul populației și al locuințelor — 18. martie 2002*, Том I, стр. 314.

Таблица 10 — Српско становништво према вероисповести 2002. године⁹

Вероисповест	Број душа	%
Православци	20.476	90,76
Римокатолици	284	1,25
Пентикосталци	162	0,71
Баптисти	238	1,05
Адвентисти	26	0,12
Муслимани	37	0,18
Хришћани старог обреда	1.056	4,68
Остале	282	1,25
Укупно	22.561	100,00

Већини Срба (88,42%) матерњи језик је српски. Ипак више од 10% Срба има као матерњи језик румунски (Таблица 11). Само око 1% Срба има као матерњи неки други језик, сем српског и румунског. Сама чињеница да 11,58% Срба има други матерњи језик, не више српски, прави је доказ да се полако утапамо у околну средину, односно да је то производ асимилације.

Таблица 11 — Српско становништво према матерњем језику 2002. године¹⁰

Матерњи језик	Број корисника	%
Српски	19.948	88,42
Румунски	2.427	10,76
Мађарски	72	0,32
Немачки	31	0,14
Други	83	0,36
Укупно	22.561	100,00

Али, с друге стране, такође према попису, српски језик није матерњи само Србима. Године 2002. 463 становника Румуније који нису Срби изјавила су да им је матерњи језик српски (Таблица 12). Међу њима најбројнији су Румуни, а то само потврђује закључак о природној асимилацији.

Таблица 12 — Становници Румуније којима је матерњи језик српски¹¹

Националност	Број	%
Срби	19.948	97,73
Румуни	319	1,56
Немци	36	0,15
Мађари	21	0,10

⁹ *România, Recensământul populației și al locuințelor — 18. martie 2002*, Том IV, стр. 802—803.

¹⁰ *Истѝо*, стр. 196—197.

¹¹ *Истѝо*, стр. 201—204.

Хрвати	19	0,09
Роми (Цигани)	17	0,08
Турци	11	0,05
Украјинци	10	0,05
Остали	83	0,19
Укупно	20.411	100,00

Преглед према узрасту и полу (Таблица 13) састављен је расподелом пописаних Срба у 16 група, према старосним групама. Прва група обухвата децу до 4 године, а последња особе старије од 74 године; остале групе имају распон од 5 година.

Таблица 13 — Српско становништво према полу и узрасту 2002. године¹²

Старосна група	Свега особа		Од тога			
	Број	%	Мушки	%	Женски	%
до 4 год.	626	2,77	338	3,07	288	2,49
од 5 до 9 год.	788	3,49	395	3,59	393	3,40
од 10 до 14 год.	1.013	4,49	556	5,05	457	3,95
од 15 до 19 год.	1.173	5,20	596	5,42	577	4,99
од 20 до 24 год.	1.238	5,48	644	5,85	594	5,14
од 25 до 29 год.	1.381	6,12	777	7,06	604	5,23
од 30 до 34 год.	1.609	7,13	895	8,13	714	6,18
од 35 до 39 год.	1.064	4,71	584	5,31	480	4,15
од 40 до 44 год.	1.452	6,43	770	7,00	682	5,90
од 45 до 49 год.	1.750	7,75	899	8,17	851	7,36
од 50 до 54 год.	2.017	8,94	995	9,04	1.022	8,84
од 55 до 59 год.	1.491	6,60	740	6,72	751	6,50
од 60 до 64 год.	1.649	7,31	756	6,87	893	7,73
од 65 до 69 год.	1.708	7,60	723	6,57	985	8,52
од 70 до 74 год.	1.615	7,16	655	5,95	960	8,31
од 75 и више	1.987	8,80	683	6,20	1.304	11,31
Укупно	22.561	100,00	11.006	100,00	11.555	100,00

Таблица 14 — Срби према животној доби 2002. године¹³

Старосна доб	Свега особа		Од тога			
	Број	%	Мушки	%	Женски	%
Деца (до 14 год.)	2.427	10,76	1.289	11,71	1.138	9,85
Одрасли (15—59 год.)	13.175	58,40	6.900	62,69	6.275	54,31
Треће доба (од 60 и више)	6.959	30,84	2.817	25,60	4.142	35,84
Укупно	22.561	100,00	11.006	100,00	11.555	100,00

¹² *Исто*, Том I, стр. 716—718.

¹³ *Исто*, стр. 260—261.

Најбројнија група је од 50 до 54 године, а најмалобројнија до 4 године.

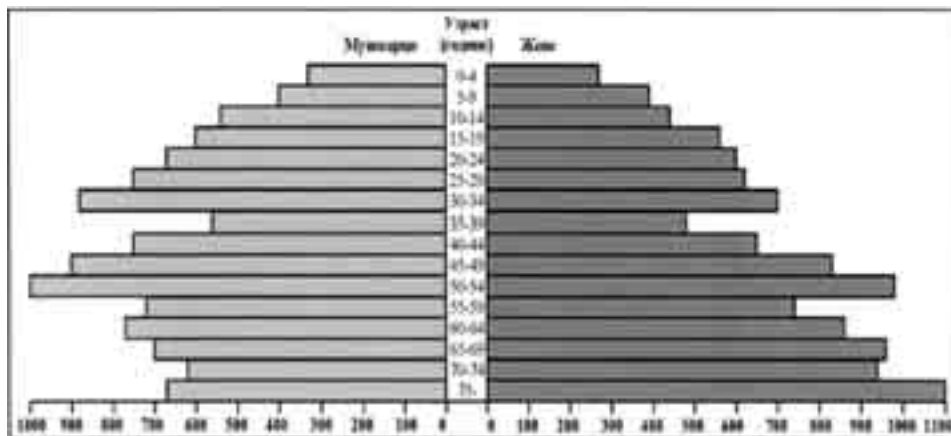
Што се пак односа полова тиче, жене су у предности и има их 549 више од мушкараца.

Опажа се да су мушкарци бројнији у млађем узрасту, док су жене бројније у старијим годинама.

Нагли пад наталитета уследио је после 1993, и тај тренд није прекинут до данашњих дана. То може да буде и последица либерализације планирања породице (легализација прекида трудноће на захтев) после 1989. године, али је и последица физичког смањења броја припадника наше народности, такође и њиховога старења (преко 60% Срба старије је од 40 година).

Ако групишемо наше сународнике према животној доби, констатујемо да их је највише у групи одраслих (58,4%) а најмање је деце до 14 година (10,76%). Треће доба (преко 60 година) заузима скоро трећину (30,84%).

Ако представимо визуелно податке из Таблице 13, долазимо до стабла живота за Србе у Румунији 2002. године (Графикон 2). Облик пирамиде указује на чињеницу да је српска мањина у наглом и систематском процесу старења. Постоји одређено уравнотежење међу половима, с тим што су жене бројно превагнуле у старијим годинама.

Графикон 2 — Срби у Румунији по старосним групама и половима

Дакле, по способности за рађање деце, према међународним стандардима класификације, произилази да је мање од 30% припадника српске националне мањине (Таблица 15) теоретски било способно да рађа 2002. године. Код женског пола овај је проценат још мањи: 26,61%, а то суштински утиче на наш наталитет.

Таблица 15 — Српско становништво 2002. године способно да рађа децу¹⁴

Узраст	Свега особа		Од тога			
	Број	%	Мушки	%	Женски	%
Деца и омладина (до 19 год.)	3.600	15,96	1.885	17,12	1.715	14,84
Способни да рађају (20—44 год.) (фертилни период)	6.744	29,89	3.670	33,35	3.074	26,61
Особе које биолошки нису способне да рађају (од 45 год.)	12.217	54,15	5.451	49,53	6.766	58,55
Укупно	22.561	100,00	11.006	100,00	11.555	100,00

Из летимичног прегледа школске спреме (Таблица 16) произилази да је велика већина Срба (98,47%) писмена. Са завршеном школом разних ступњева има их чак 94,56%. Најмање 10 разреда има 76,20% наших сународника. Године 2002. високу наставу, од пописаних Срба, завршило је 1.839 особа (8,70%). У поређењу са осталим грађанима Румуније, Срби у том погледу заузимају треће место (после Јевреја и Мађара).

Таблица 16 — Српско становништво старије од 10 година према школској спреми¹⁵

Школска спрема	Свега особа		Од тога			
	Број	%	Мушки	%	Женски	%
Висока настава	1.839	8,70	1.020	9,93	819	7,53
Постгимназијска	564	2,67	295	2,87	269	2,47
Лицеј, Виша гимназија	4.672	22,09	2.176	21,18	2.496	22,95
Професионална школа	2.783	13,16	2.154	20,96	629	5,78
Нижа гимназија (10 разреда)	6.562	31,03	2.755	26,81	3.807	35,01
Основна школа	3.882	18,36	1.569	15,27	2.313	21,27
Без завршене школе	827	3,91	295	2,87	532	4,89
Неписмени	307	1,45	48	0,47	259	2,38
Неизјашњени	18	0,08	9	0,11	9	0,11
Укупно	21.147	100,00	10.273	100,00	10.874	100,00

По половима, мушкарци су бројнији у категорији од професионалне школе навише, а жене од ниже гимназије наниже.

Од укупнога броја Срба у Румунији 2002. године само је половина (49,74%) у брачном односу.

Из приложене синтезе (Таблица 17) произилази да су мушкарци у браку бројнији од жена за скоро 10%. Разведени су у некој равнотежи, али има знатно више удовица (чак 18%). На најновијем попису појавила се нова категорија: особе у договорној заједници (некада се то називало „дивљим браком”). У тој категорији Срба има 4,33%, што је релативно мало и апсолутно добро, јер наши сматрају брак језгром друштва.

¹⁴ *ИСТО*, стр. 260—263.

¹⁵ *ИСТО*, стр. 862—863, 878—879.

Таблица 17 — Српско становништво према полу и грађанском стању¹⁶

Брачно стање	Мушки		Женске		Свега	
	Број	%	Број	%	Број	%
Безбрачно	3.354	30,47	2.652	22,95	6.006	26,62
Брачно	6.031	54,79	5.190	44,92	11.221	49,74
Договорне заједнице	556	5,08	421	3,64	977	4,33
Разведено	451	4,09	577	4,99	1.028	4,56
Удовство	614	5,58	2.715	23,50	3.329	14,75
Свега	11.006	100,00	11.555	100,00	22.561	100,00

Приликом пописа становника 2002. године посебно су убележене све Српкиње старије од 15 година. Оне су разврстане у две групе: које су родиле живу децу и које нису родиле живу децу (Таблица 18). Свега је 7.689 Српкиња родило живу децу, а то је 73,81% од укупнога броја. Ове су жене родиле 13.793 живе деце, што би значило просек од 1.794 деце на 1.000 породица. Напомињемо да у категорији жена које нису рађале живу децу спадају све особе женског пола старије од 15 година, па и не-удате. На хиљаду Српкиња долази 1.324 живорођене деце, што је знатно испод просека у Румунији.

Таблица 18 — Српкиње старије од 15 година које су родиле живу децу¹⁷

	Број	%
Жене старије од 15 год.	10.417	100,00
Жене које нису рађале живу децу	2.728	26,19
Жене које су родиле живу децу	7.689	73,81
од тога: 1 дете	3.250	42,27
2 детета	3.440	44,74
3 детета	668	8,69
4 детета	193	2,51
5 деце	67	0,87
6 деце	36	0,47
7 деце	14	0,18
8 деце	6	0,08
9 деце	1	0,01
10 и више деце	14	0,18
Свега живорођене деце	13.793	
Број живорођене деце на 1.000 Српкиња старијих од 15 год.	1.324	
Просек живорођене деце по породиљи	1,78	

Ако пратимо број деце које су родиле Српкиње појединачно, велика већина (87,01%) има 1 или 2 детета; само 12,99% Српкиња родило је 3 или више детета; десеторо и више деце родило је свега 14 Српкиња.

¹⁶ *Истo*, стр. 260—261.

¹⁷ *Истo*, Том IV, стр. 438—439.

Једна породиља родила је у просеку 1,8 дете, што је недовољно и за просту обнову, а камоли за проширену. Јасно је да је слаб наталитет један од основних фактора који угрожава биолошки и физички опстанак Срба на овим просторима.

Приликом пописа становника 2002. године становништво Румуније разврстано је и у зависности од економске ситуације (Таблица 19), и то у две велике групе: активно становништво и пасивно становништво. Срба у активном положају има 39,75%, а у пасивном чак 60,25%.

Таблица 19 — Српско становништво према економској ситуацији¹⁸

Показатељ	Број	%
Свега становника, од тога:	22.561	100,00
— Активно становништво	8.967	39,75
— које привређује	8.440	94,12
— незапослени	527	5,88
— Пасивно становништво	13.594	60,25
— ученици и студенти	2.903	21,35
— пензионери	7.819	57,52
— домаћице	1.221	8,98
— збринуте од других особа	1.171	8,61
— остало	480	3,54

Од активних становника Срба (узраст способан за привређивање) велика већина је запослена (94,12%), док је број незапослених (званично) био свега 527 особа, много испод државног просека. Пасивно становништво је пропорционално бројно, и у оквиру ове категорије најбројнији су пензионери (57,52%), а затим следе ученици и студенти.

Од Срба који привређују, 63,60% је запослено док су 1.675 породични радници у сопственом домаћинству; приватних предузетника има само 3,20% (Таблица 20).

Таблица 20 — Српско становништво према професионалном статусу¹⁹

Професионални статус	Број	%
Свега становника који привређују, од тога:	8.440	100,00
— запослени	5.368	63,60
— приватни предузетници	270	3,20
— радници у сопственој режији	1.112	13,18
— чланови пољопривредних удружења	4	0,05
— породични радници у сопственом домаћинству	1.675	19,85
— остало	11	0,12

¹⁸ *Истџо*, стр. 672—673.

¹⁹ *Истџо*, стр. 714.

Српско становништво које привређује, према занимањима (Таблица 21) подељено је у десет група: најбројнији су земљорадници (31,40%), потом занатлије и квалификовани радници, техничари и мајстори док стручњаци са интелектуалним и уметничким занимањима заузимају само 10,08%.

Таблица 21 — Српско становништво које привређује, према занимањима²⁰

Занимање	Број	%
Свега становника, од тога:	8.440	100,00
— на руководећим положајима	514	6,09
— стручњаци са интелектуалним и уметничким занимањима	851	10,08
— техничари и мајстори	976	11,56
— чиновници	407	4,82
— радници у трговини и усмереним делатностима	625	7,41
— пољопривредници	2.650	31,40
— занатлије и квалификовани радници	1.317	15,60
— квалификовани оператери	677	8,02
— неквалификовани радници	389	4,61
— војна лица	34	0,41

Упоређујући ове податке са просеком за целу Румунију произилази да су Срби у знатније бољем положају.

Године 2002. активно српско становништво је разврстано и према привредним гранама где је запослено (Таблица 22). Највише их ради у пољопривреди (33,70% односно 2.844 особа). Следи затим прерађивачка индустрија, где је запослено 16,95% активних Срба и Српкиња. Трговина и услуге упослиле су 10,63% наших активних сународника. У настави ради само 613 особа.

Таблица 22 — Активно српско становништво према привредним гранама²¹

Привредна грана	Број	%
Свега становника, од тога:	8.440	100,00
— Пољопривреда	2.844	33,70
— Шумарство	35	0,41
— Риболов	10	0,11
— Екстрактивна индустрија	370	4,38
— Прерађивачка индустрија	1.431	16,95
— Енергетика	170	2,01
— Грађевинарство	235	2,78
— Трговина и услуге	897	10,63
— Хотели и ресторани	122	1,44

²⁰ *ИСТО*, стр. 684—685.

²¹ *ИСТО*, стр. 696—697.

— Транспорт	263	3,12
— Пошта и телекомуникације	131	1,55
— Финансије, банке, осигурања	82	0,97
— Некретнине и услуге фирмама	188	2,22
— Јавна администрација	378	4,48
— Настава	613	7,26
— Здравство и социјална заштита	366	4,34
— Остало	305	3,65

Приликом последњег пописа становника регистрована су и домаћинства. За српско становништво то је приказано у изводу (Таблица 23). Срби живе у око десет хиљада домаћинстава. У тим домаћинствима живи скоро 25.000 особа (поред Срба, и супружници других националности). Од наведеног броја домаћинстава 72,27% су породична, док је 27,73% домаћинства са по једним чланом. Већина домаћинстава има једно породично језгро. Два породична језгра има 11,05%, а три 0,56% домаћинстава. Изгледа да су од традиционалне српске породичне задруге остали само једва видљиви трагови.

Таблица 23 — Домаћинства српског становништва²²

	Број	%
Број домаћинстава (кућа, станова)	9.501	100,00
Број особа које живе у овим домаћинствима	24.841	—
Број особа по домаћинству	2,61	—
Породична домаћинства, свега	6.866	72,27
С једним породичним језгром	6.069	88,39
а) без других особа	4.919	81,05
— брачни пар без деце	2.040	—
— брачни пар са децом	2.175	—
— један родитељ са децом	704	—
б) са другим особама	1.150	18,95
— брачни пар без деце	339	—
— брачни пар са децом	624	—
— један родитељ са децом	187	—
Са два породична језгра	759	11,05
Са три породична језгра	38	0,56
Домаћинства са по једним чланом	2.635	27,73

Најбројнија су домаћинства са једном или две особе — чак 5.228 (55%), док домаћинства са више од пет особа једва прелазе цифру од 400 (4,3%).

²² Исто, стр. 728.

Сва ова домаћинства разврстана су и према степену удобности, односно површини соба по особи. Најбројнија домаћинства — 5.852, односно 61,62%, имају 16 и више квадратних метара по станару. То је добро и знатно је изнад просека у држави. До 7,9 м² површине соба по особи има само 628 станара, односно 6,61% (Таблица 24).

Таблица 24 — Преглед српских домаћинстава²³

Број чланова	Број домаћинстава	Површина по особи у м ²					Свега станара
		4	4—7,9	8—11,9	12—15,9	16 и више	
1 особа	2.424	—	11	25	88	2.300	2.424
2 особе	2.804	—	57	141	432	2.174	5.608
3 особе	1.969	4	102	425	538	900	5.907
4 особе	1.235	12	123	425	349	326	4.940
5 особа	656	11	143	227	156	119	3.280
6 особа	276	8	82	115	47	24	1.656
7 особа	86	3	41	27	7	8	602
8 особа	25	1	14	4	5	1	200
9 особа	10	2	5	2	1	—	90
10 и више	11	4	5	1	1	—	121
Укупно	9.496	45	583	1.392	1.624	5.852	24.828

Ако пак погледамо опремљеност наших домаћинстава (Таблица 25), видећемо да је 6.291 домаћинство, односно 66,25% опремљено инсталацијама у стану (просек изнад националног), док је само 13,18% станова без основне опремљености.

Таблица 25 — Опремљеност српских домаћинстава²⁴

Показатељ	Број	%
А. Домаћинства опремљена инсталацијама у стану:	6.291	66,25
— инсталације за снабдевање водом	6.291	100,00
— инсталације за снабдевање топлотом водом	4.733	75,23
— инсталације за канализацију	6.291	100,00
— електричне инсталације	6.291	100,00
— централно грејање	3.391	53,90
— станови са кухињом	6.291	100,00
— станови са купатилом	5.648	89,77
— станови са нужником	5.012	79,67
Б. Домаћинства опремљена инсталацијама изван стана:	1.953	20,57
— инсталације за снабдевање водом	1.953	20,57
— инсталације за снабдевање врућом водом	29	1,48

²³ *Истио*, стр. 196—197.²⁴ *Истио*, стр. 806.

— инсталације за струју	1.910	97,80
— кухиње	264	13,52
— купатила	89	4,55
— нужници	364	18,63
В. Домаћинства са становима без основне опремљености	1.252	13,18
Свега домаћинстава	9.496	100,00

Сва домаћинства опремљена инсталацијама у стану имају обезбеђено снабдевање хладном водом, струјом, имају кухињу и канализацију. Топлу воду у стану има 75,23% домаћинстава, купатило 89,77%, а нужник 79,67%.

Домаћинства опремљена инсталацијама изван стана имају обезбеђену текућу воду и струју.

Према наведеним критеријумима у највећем броју српских домаћинстава станари имају пристојне услове за живот и рад.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

На претходним страницама покушали смо да прикажемо систематски најважније статистичке показатеље који се односе на српску мањину у Румунији према резултатима пописа становника од 18. марта 2002. године. Још једна таблица биће од користи за синтезни закључак.

Таблица 26 — Српско становништво према узрасту и полу

Узраст	Свега особа		Од тога			
	Број	%	Мушки	%	Женски	%
Деца (до 14 год.)	2.427	10,76	1.289	11,71	1.138	9,85
Омладина (15—19 год.)	1.173	5,20	596	5,42	577	4,99
Свега (1+2), до 19 год.	3.600	15,96	1.885	17,13	1.715	14,84
Потенцијално активни (15—59 год.)	13.175	58,40	6.900	62,69	6.275	54,31
Стари (60 и више год.)	6.959	30,84	2.817	25,60	4.142	35,84
Укупно	22.561	100,00	11.006	100,00	11.555	100,00

Већина показатеља уклапа се у општи тренд карактеристичан за целу Румунију, махом и за Србију. Највише забрињавају показатељи који се односе на старосну структуру и наталитет.

Израчунаћемо у наставку и неколико синтезних показатеља.

1. *Индекс сјаурења*, као однос становништва преко 60 година и становништва до 19 година:

а) За укупни број становника:

$$6.959 : 3.600 \times 100 = 193,31\%$$

б) За мушке:

$$2.817 : 1.885 \times 100 = 149,44\%$$

в) За женске:

$$4.142 : 1.715 = 241,52\%$$

Показатељ је неповољан у сва три случаја: у просеку има скоро два пута више стараца од омладине (193,31%); још неповољнији је однос код жена, где на сваку девојчицу и омладинку долазе две и по старице (241,52%). Закључак је исти: све мање младости међу Србима у Румунији.

2. *Стејен зависности*, као збир деце и старих у односу на потенцијално активно становништво износи:

$$(6.959 + 2.427) : 13.175 \times 100 = 71,24\%$$

Овај показатељ и није сасвим лош, јер је још увек мањи од 100%. Он указује на чињеницу да сваки потенцијално активни Србин треба да обезбеди у просеку опстанак за 0,7 неактивних.

Опште је прихваћено да је средина која има више од 10% чланова старијих од 60 година, остарела средина. Ми имамо 30,84% сународника старијих од 60 година.

Критични тренутак за будућност нације настаје када број становника испод 19 година буде мањи од 20%. Српско становништво у Румунији млађе од 19 година представља само 15,96%.

Какви су изгледи за обнову становништва, просудићемо по броју деце.

Таблица 27 — Српске породице према броју деце

Година	Без деце	1—2 детета	3—4 детета	5—6 деце	Више од 6 деце	Свега породица
1940. ²⁵	2.086	5.667	1.836	401	51	10.040
2002.	2.728	6.690	861	103	35	10.417

Ово поређење опет није строго прецизно, јер подаци за 1940. годину обухватају само подручје Православне српске епархије темишварске, дакле Банат, док подаци за 2002. годину обухватају све Србе из Румуније. Ипак, пошто и сада ван подручја Епархије темишварске живи 3,59% Срба, може се, уз малу вероватноћу да се погреша за 1 или 2%, језиком бројки устврдити:

- повећао се број породица за 3,75%;
- повећао се број породица без деце за 30,78%;

²⁵ Подаци према: Слободан Костић, *Срби у румунском Банату. Историјски, бројни економско-привредни преглед 1940. године*, Темишвар 1941, стр. 104.

- повећао се број породица са 1 и 2 детета за 18,05%;
- смањιο се број породица са више деце: за 53,10% са 3—4 детета, за 74,31% са 5—6 деце, за 31,33/ са више од 6 деце.

Пошто не располажемо потпуним подацима о броју рођених и умрлих за 2002. годину, за даља израчунавања користићемо и метод процене, односно уопштавања.

Као што је већ речено (Таблица 9), Срби у Румунији у великој већини су православци. Према парохијским извештајима Православне српске епархије темишварске за 2002. и 2003. годину (Таблица 28), стање је следеће:

Таблица 28 — Статистички преглед Епархије темишварске²⁶

Показатељ	2002.	2003.
Број верника	19.859	19.442
Број крштених	159	157
Број венчаних	84	81
Број умрлих	450	468

Као прво, произилази да је број верника у опадању, али не забрињавајуће, с обзиром на општи тренд опадања броја Срба у Румунији. Опада, такође, број крштених и венчаних, а расте број умрлих.

Ако узмемо у обзир вредности из ове таблице (и поједноставимо их у смислу да број крштених сматрамо једнак броју рођених, а да је стање важеће за све Србе у Румунији), можемо израчунати још неколико синтетских показатеља за годину 2002:²⁷

1. *Опшћа сйоја смртносйои*, као однос броја смртних случајева и броја становника била је:

$$450 : 19.859 \times 1.000 = 22,66\%$$

односно, на сваких 1.000 наших сународника умрло је 23.

2. *Опшћа сйоја најалијетјета*, као однос броја рођења и броја становника била је:

$$159 : 19.859 \times 1.000 = 8,01\%$$

односно, рођено је 8 деце на 1.000 становника.

3. *Природни йрирашјај*, као алгебарски збир броја рођених и броја умрлих:

$$159 - 450 = -291$$

негативан је, односно број умрлих знатно је изнад броја рођених (на три умрла, један рођен).

²⁶ Према извештају из Канцеларије Епархије темишварске.

²⁷ Методологија прилагођена према: Стеван Бугарски, *Семаршонски лејшоиси*, Књига друга, Темишвар 2004, стр. 365—367.

4. Стопа природног прираштаја:

$$(159-450) : 19.859 \times 1.000 = -14,65\%$$

изразито је неповољна, што би теоретски значило да нас за око 75 година више неће бити на овим просторима са одредницом: Срби.

Међутим, има ту и доста теоретских претпоставки, па се понадајмо да их живот неће све проверити, односно да ће наше живљење кренути и неким другим токовима.

DATE STATISTICE DESPRE SÂRBII DIN ROMÂNIA

Ljubomir Stepanov

Rezumat

Recent au fost publicate rezultatele recensământului populației din 18 martie 2002 din România. În prezenta lucrare sunt sistematizate acele date, care se referă la sârbii din România. La tabele și grafice sunt date explicații minime. Majoritatea indicatorilor se circumscriu tendințelor caracteristice pentru întreaga țară, în parte și celor din Serbia. Dau, însă, de gândit mai ales indicatorii care se referă la structura de vârstă și la natalitate. Datele prezentate sunt și interpretate prin comparare cu recensămintele anterioare, începând cu cel din anul 1930, cât și cu date provenind din alte surse.

Finalul lucrării este o încercare de a se pune concluzii, atât pentru momentul recensământului din 2002, cât și de perspectivă.

STATISTICAL DATA ABOUT THE SERBS IN ROMANIA

Ljubomir Stepanov

Summary

The results of the last census in Romania have been published recently. This review systematizes the data related to the Serbs and adds minimal comments to the tables and graphs. Most of the indicators fit into the general trend characteristic for the entire Romania, and to a large degree for Serbia, too. The most disturbing indicators are those related to the age structure and birth-rate. The data presented in this paper enable us to envisage the further unfavourable demographic development of the Serbian nation in the Romanian territory. But quantity is not all that matters, there is quality, too.

Божидар Панић

ЦРКВА СВЕТОГ ЈОВАНА КРСТИТЕЉА У СТАРОАРАДСКОМ ЂУКОВЦУ

САЖЕТАК: У централној зони Арада, на месту где се сада налази гимназија „Мојсе Никоара”, постојала је до 1861. године црква храма Светога Јована Крститеља, саборна црква Арадске епархије, подвлашћене Карловачкој митрополији. Црква је зидана 1791, за време архипастирствовања епископа Павла Авакумовића, на месту где је до тада постојала друга, много мања црква, према предању — задужбина српскога племића Дмитра Јакшића из Надлака, подигнута под крај XV века. До године 1704. то је била парохијска црква кварта Ђуковац у Старом Араду, а тада је, при епископу Исацији Ђаковићу, који је пренео седиште епископије из Јенопоља у Арад, постала саборном црквом.

Почев од 1704, током више од 150 година, та црква је била центар православља на географском подручју које је обухватало долину Мориша, Кришану и Бихор, била је жариште културе за православне Србе, Румуне, Цинцаре, Грке са овога ареала. У „малој илирској школи” ове цркве учило је много генерација Арађана.

До тридесетих година XIX века богослужбени језик у тој цркви био је словенски, а затим је, за време архипастирствовања владике Герасима Раца, замењен румунским. Убрзо потом укинута је и српска вероисповедна школа и замењена је школом у којој се предавало на румунском језику.

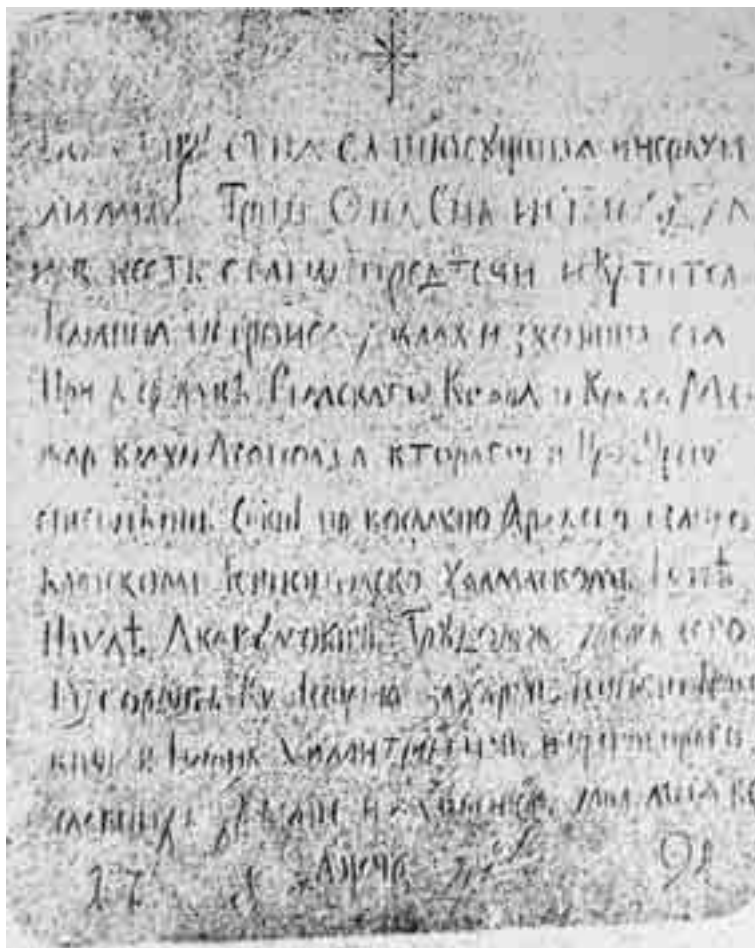
Пошто се налазила у непосредној близини Арадске тврђаве, након догађаја из 1848/49. године, аустријске војне власти наредиле су њено рушење, што је и учињено године 1861.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: црква, Свети Јован Крститељ, Арад, Ђуковац, Мориш, владика, свештеник, Јакшићи, Срби.

Српско православље у Поморишју има дубоке корене. Током XV—XVI века српски деспоти, властела, племићи граде цркве и манастире на својим добрима у овом делу Јужне Угарске. Деспот Ђурађ Бранковић имао је у власништву утврђење Вилагош (Ширија) са 110 насеља у Зарандској и Арадској жупанији. У Халмађу и Ширији градио је цркве од 1439. до 1444. године. Црква у Ширији зидана од камена и данас постоји.¹ Године 1464. угарски краљ Матија Корвин поклатио је Стефану и

¹ Teodor Voștinar, *Monografia comunei Șiria*, Arad 1996, стр. 41: „Din faptul că Gheorghe Brancovici zidește în Șiria și Hălmațiu biserici din piatră deducem că aceste localități erau

Дмитру Јакшићу надлачко властелинство и друга добра око Мориша.² Они су своје задужбине градили у Надлаку, Бодрогу, Араду. На имању Јакшића, крај села Мунаре, сазидан је манастир Бездин. У Липови, некадашњој Липи, чији је власник двадесетих година XVI века био деспот Радич Божић, живела је веома значајна српска заједница. На једној скици липовског утврђења из 1606—1609. године видно је обележена српска црква (Rácsz templom).³ Сем ове, у Липови је тада постојала још само једна — реформатска црква.

Плоча уграђена у свети престо цркве Св. Јована Крститеља
Márki Sándor, *н. д.*, том 2, стр. 743

așezăminte importante”. стр. 116: „Probabil ă actuala biserică ortodoxă din Țiria a fost zidită de despotul Serbiei Gherghe Brancovici”.

² Алекса Ивић, *Историја Војводине*, Нови Сад 1929, стр. 16.

³ Márki Sándor, *Arad vármegye és Arad szabad király város története*, Arad 1895, том 2, стр. 56.

То што су српски великаши градили многе сакралне објекте не може се тумачити искључиво задужбинарском традицијом, иначе веома живом у Српству још од времена Немањића. Ово је, пре свега, одраз насушне потребе да се у многим сеобама избегли народ сачува и одржи у вери православној. У туђој земљи, у иноверском окружењу, то је био једини начин да се очува духовни и национални идентитет српског народа.

Поред наведених поморишких цркава и манастира, својим посебним значајем завређује пажњу црква Светог Јована Крститеља у староарадском Ђуковцу, најстарија српска православна црква у граду на Моришу и више од 150 година саборна црква Арадске епархије под јурисдикцијом Карловачке митрополије.

* * *

Од давнине па негде до пред крај XIX века, у Араду се знало и шта је и где је Ђуковац. А када су се временом потомци оних који су му то име дали претопили у већинско становништво, када је у ђуковачкој цркви укинута црквенословенски литургијски језик и престала да ради српска школа, његово име потонуло је у заборав. На срећу, у арадској историографији, у архивима, не само арадским, има довољно доказа који као својеврсни Аријаднин конац воде трагом заборављеног староарадског Ђуковца.

Када је крајем XVIII века ослобођен од Турака, у жестоком бојевима у којима је учествовало и око 5000 српских бораца,⁴ Арад беше невелико насеље са неколико стотина домаћинстава,⁵ омеђен Великим Моришем са источне и његовим рукавцем Малим Моришем са јужне стране. Године 1702. добија статус коморске вароши под управом локалног племства, са значајним економским повластицама које су из тога произиласиле.⁶ У то време, на размеђи два столећа, у јеку судбоносних историјских догађаја, по наредби Евгенија Савојског око 500 припадника српске милиције из Сенте са својим породицама, под вођством капетана Јована Поповића Текелије, насељава речно острво између Великог и Малог Мориша. Тако је уз бок Старом Араду никло ново насеље које су његови житељи називали Воинствјена или Велика варош а у званичним документима бележи се као *Civitas Rascianica*, *Civitas Tököliana*, *Ráczváros*, *Die Raizen Stadt*, односно Српска варош. У првој половини XVIII

⁴ Алекса Ивић, *н. д.*, стр. 311: „И српски војници у ердељској војсци показаше успеха, Субота Јовић је почетком септембра 1691. освојио Арад те га гроф Фридрих Ветерани 12. септембра постави за капетана и команданта арадског.” *Kovács Geza, Stăpânirea habsburgică și destrămarea feudalismului, Aradul permanentă în istoria patriei, Arad 1978*, стр. 155: „Comandamentul suprem austriac decis să ocupe Transilvania, hotărâște atacarea liniei Mureșului cu forțe puternice conduse de generalul Veterani ajutat de generalii Stahrenberg și Piccolomini. În ajutorul lor au fost aduse trupe însumând aproape 5000 de sârbi voluntari.”

⁵ Према опису турског путописца Евлије Челебије, северно од Јенопољске капије тадашње турске тврђаве налазила се Арадска паланка са две стотине ђаурских кућа. Вид.: *Călătoriile prin Ungaria ale lui Evlia Celebi 1660–1664, Biserica și școala, nr. 11, 13/26. 3. 1905.* стр. 85–86.

⁶ *Fábrián Gábor, Aradvármegye leirása, Buda 1835*, стр. 131–133.

века ту се налазила команда Поморишке војне границе. Тако су се готово пола века напоредо развијале две арадске вароши, једна под војном, а друга под цивилном управом.

У српским историјским изворима из XVIII века и у мемоарима Сава Текелије (XIX век) помињу се „Ђуковац” и „ђуковачка црква”, без додатних објашњења која, сасвим разумљиво, у оно време нису била потребна — свако је тада знао о чему је реч. Савременом читаоцу, међутим, тешко је да докучи о ком се насељу и о којој цркви заправо ради. У Туторском дневнику Текелијине цркве, следећи записи настали негде крајем двадесетих и почетком тридесетих година XVIII века односе се на Ђуковац: „Драгомир ис Ђуковца [даде] саландар, 12 ф.”⁷, „Дадосмо од ове цркве у ђуковачку цркву 15 ф.”⁸. А један запис из 1748. гласи: „За анбон што донеше из Ђуковца, 14 хелера.”⁹

Остоја Текелија у тестаменту сачињеном године 1731. завештава: „у манастиру Ходош да се два кандила сребрна справе, тако и у цркву ђуковачку справити два кандила сребрна”.¹⁰ У *Описанију живојџа* Сава Текелија бележи: „1820. умре брат мој ... лети у Вилагошу и донешен у ђуковачку цркву ноћом ... и тако сутрадан буде закопан у нашој с. Петра и Павла цркви”.¹¹

Арадска историографија на мађарском језику много је издашнија кад је Ђуковац у питању. Тако Сонди Бела, некадашњи управник Арадског архива, тврди да су 1708. године Срби живели у оба дела Арада, у Текелијиној вароши и у Ђуковцу (Tikovecz, Csokovetz).¹²

Најдрагоценије сведочанство о Ђуковцу свакако јесте „мапа” Шандора Карољија коју прилажу у својим монографијама Арада и Ото Лакатош и Марки Шандор, а која до краја разрешава непознаницу о загонетном Ђуковцу и његовој цркви.¹³ На њој се јасно види где је некада био староарадски Ђуковац. Данас је то приближно простор у самом центру града који омеђују река Мориш, улица Георге Лазар, Булевар Револуције све до градске куће. А „ђуковачка црква”, која се помиње у Туторском дневнику Текелијине цркве, у тестаменту Остоје Текелије, у Савиним мемоарима, појављује се и на Карољијевој „мапи”. То је, дакако, црква Светог Јована Крститеља која се све до 1861. године налазила на месту где је данас Колец „Мојсе Никоара”.

⁷ Туторски дневник Текелијине цркве 1728—1790, табак 11.

⁸ Исто, табак 25.

⁹ Исто, табак 22. Овај незнатни издатак на име превоза амвона (мање од четвртине форинте) упућује на закључак да Ђуковац није могао бити далеко од Текелијине цркве.

¹⁰ Алекса Ивић, *Породица Појовић — Текелија од 1686. до 1844. године. Архивски прилог за проучавање формирања српске војвођанске грађанске класе* (Тестамент Остоје Текелије док. XXVI). Цитирано према: Александар Форишковић, *Текелије, војничко илемство XVIII века*, Нови Сад 1985, стр. 220.

¹¹ Сава Текелија, *Описаније живојџа* (предговор и редакција А. Форишковић), Београд 1966, стр. 228.

¹² Szondy Béla, *Arad népessége, Aradi millenniumi naptár*, Arad 1896, стр. 11: „Annyi tény, hogy 1708-ben már Aradnak két rácз lakta város része volt: a Tököli város és Tikovecz (Csokovetz)”.

¹³ Lakatos Ottó, *Arad Története*, Arad 1881, том 1, стр. 54—55 (Прилог 1); Márki Sándor, *н. д.*, стр. 288.

Овај веома значајан документ за историју Срба у Араду настао је у лето 1707. године, у време када су Арад опсели куруци под командом Шандора Карољија, сатмарског жупана и генерала Ракоцијеве устаничке војске. На овој „мапи”, мимо правила картографије, Арад је представљен посматран са северне стране, из правца одакле је уследио напад. Поред главних топографских елемената Великог и Малог Мориша, обележене су две арадске вароши — Текелијина војна варош (Civitas Tököliana) и Стари Арад са његове две махале: немачком — Civitas Germanica и српском — Tuukocz Civitas, односно Ђуковац. Док су у Текелијиној вароши сем војних објеката (тврђаве, Расцијанског шанца, градских капија) обележени и цивилни (црква Светих апостола Петра и Павла, породична кућа, помоћна зграда и воћњак Текелијин), а у Ђуковцу црква Светог Јована Крститеља, дотле у Немачкој вароши, нема ниједног обележеног објекта, мада се поуздано зна да је у то време тамо постојала католичка црква фрањевачког миноритског реда изграђена истовремено кад и Текелијина, 1702. године. Јасно је да Карољијева „мапа” представља, заправо, план војне операције са означеним метама за његову артиљерију. А оне су тамо где живе Срби, свеједно да ли су граничари Јована Поповића Текелије, војни противници Ракоцијевих устаника, или недужни цивили — занатлије, трговци, „земљеделци” коморске вароши.

У цитираној литератури и изворима на мађарском језику назив ове староарадске махале налазимо у следећим облицима: Tikovecz, Csokovetz, Tuukocz. Очигледно је да су све те варијанте мање или више успешни покушаји да се мађарском језику и писму прилагоди српски топоним Ђуковац. С друге пак стране, оно почетно „Ту” (Ђ) — „Cs” (Ђ или Ч), потврђује да у старим српским текстовима графем „ђерв” има гласовну вредност „Ђ” а не „Ђ”, па према томе, Вуковом ћирилицом треба писати „Ђуковац”, односно „ђуковачка црква”, никако „ђуковачка”.

Арадска историографија на румунском језику, настала углавном у XX веку, помиње једино назив „Тиковец” за тај део Старог Арада, уз напомену да је у питању део града у коме су одувек живели Румуни, не подупирући ову тврдњу никаквим доказима.

* * *

Не зна се поуздано од кад постоји Ђуковац. Марки Шандор тврди како нема сумње да је Дмитар Јакшић 1481. године, насељавајући по Јужној Угарској заједно са Вуком Гргуревећем 50 000 избеглих Срба, део њих довео у Арад.¹⁴ Догодило се то после војног похода Змаја Огњеног Вука, Кнеза Павла (Павле Кињижи) и Дмитра Јакшића у јесен 1481. када су, командујући војском од 32 000 бораца, протерали Турке са великог простора од Браничева и Голупца па све до Крушевца. На повратку, повели су са собом у Угарску више од 50 000 Срба који су, каже у једном

¹⁴ Márki Sándor, *н. д.*, том 1, стр. 498—499: „Jaksics Demeter, Vuk Gregorjevicscel együtt 1481-ben újabb 50 000 szerbet vezetett Magyarországra; kétségtelen, hogy Demeter, ki Isvánal együtt még 1478. jan. 16. kapta Fellakot, Serfestet és Farkasteleket, Aradnak e helységéibe számos szerbet telepített le. E rászokal Demeter úr hősies résztvett Mátyás király s különösen Kinizsi Pál egyes hadjárataiban.”

писму краљ Матија Корвин, својевољно пристали уз хришћанску војску и по његовом наређењу насељени су у пределу око Темишвара.¹⁵ Да ли је тада основан Ђуковац или касније, или је можда још од раније постојао — тешко је рећи.

О арадској цркви Јована Крститеља, Ото Лакатош тврди да је њен ктитор, по свој прилици, тај исти надлачки властелин Дмитар Јакшић. Наиме, не наводећи извор, Лакатош каже: „Стара и нова црква налазиле су се на месту садашњег лицеја. Говори се да је стару цркву још за време краља Матије саградио богати надлачки властелин Дмитар Јакшић.¹⁶ Лицеј који се у наводу помиње носио је, до Првог светског рата, назив „Kyrályi főgymnásium” (Виша краљевска гимназија) а данас је то Колеџ „Мојсе Никоара”. Стара црква, задужбина Дмитра Јакшића, постојала је више од три столећа, од краја XV па до краја XVIII или почетка XIX века. Тада је, у време столовања владике Павла Авакумовића на трону Арадске епархије, саграђена нова црква на истом месту на ком се налазила задужбина Дмитра Јакшића. Карактеристично за изградњу нове цркве, према Лакатошу, јесте примена веома ретког, можда јединственог неимарског поступка. Наиме, око старе цркве ископани су темељи за нову много већу грађевину. За све време градње, од 1804. до 1814, у старој цркви одржавана су редовна богослужења. Тек када је нова црква сазирана, стара је постепено разграђивана, а делови комад по комад изношени су из нове зграде.¹⁷

За разлику од Лакатоша, други извори кажу да је нова црква саграђена десетак година раније, 1791. Наиме, на металној плочи уграђеној у свети престо нове цркве пише да је подигнута у славу Светог тројства и у част светог Јована Крститеља, за време епископа Павла Авакумовића и под туторством Георгија Захарића, Георгија Поповића и Јована Димитријевића, 25. маја 1791. (Прилог 2)

У проповеди одржаној у саборној цркви, о Светом Јовану године 1883. протопрезвитер Јоан Русу, старешина арадске катедрале, наводи исте податке о градњи нове цркве Светог Јована Крститеља, вероватно према наведеној Лакатошевој књизи. Не помињући Дмитра Јакшића, нити да се ради о српској цркви, прота Русу каже да је према предању стара црква Јована Крститеља саграђена у време краља Матије Корвина.¹⁸

¹⁵ Алекса Ивић, *н. д.*, стр. 23—24.

¹⁶ L a k a t o s О t t ó, *н. д.*, том 2, стр. 63: „A régi és az új szerb templom, a mai lyceum helyén állott. A régi templomot állitolag még Mátyás királi idejében Jaksits Demeter nagylaki dúsgazdag birtokos építtete volna.”

¹⁷ И с ѿ: „1804-ben a régi templom fölé újak kezdettek epiteni; mikor az új templom 1814-ben fölépült, régít lerombolták és az új templomból kihordották. A püspökök holt testeit átvitették az új templom sirboltjába.”

¹⁸ I o a n R u s u, *Cuventare, Nascerea Sf. Ioan Botezătorulu, patronulu bisericii catedrale din Arad, rostită de Protă presviterulu tit. Ioan Rusu parochulu Aradului*, Biserica și Școala, anul VII, duminecă 10/22 iuliu 1883, nr. 28: „Cea dintâi zidire închinată Sf. Ioan Botezătorulu după cum spune tradiția a fost edificată încă de pe timpul regelui Ungariei Mathia Corvinul pe locul unde stă astăzi liceul. Biserica a fost mică, în forma unei mănăstiri. Biserica mare a fost zidită peste cea mică, așa cât în biserica se făcea serviciu iar pe din afara se lucra și numai după ce s'a gătatut cea mare s'a surpatu cea mică și s'a scosu afară.”

Упоредјујући оно што тврди Шандор Марки о насељавању Срба са оним што каже Ото Лакатош о изградњи цркве, могло би се закључити да је црква саграђена између 1481. године, када је Димитар Јакшић овамо насељавао избегло српско становништво, и 1486. када га је смрт затекла.

У румунској стручној литератури сви аутори, без изузетка, тврде да је црква Светог Јована Крститеља у Араду одувек била румунска.¹⁹

* * *

Мало је података из XVI и XVII века о цркви Светога Јована Крститеља. Једно је сигурно — увек је делила историјску судбину овога краја и арадског насеља којем је припадала. Од важнијих историјских збивања у том периоду поменимо да су Турци освојили Банат 1551/52, па и Арад који ће под османлијском влашћу остати близу сто педесет година. У Банату, крај XVI и почетак XVII века време је великих немира, буна и ратова с Турцима. Темишварски беглербег је у казненој експедицији 1605. године опустошио Поморишје и Кришану па је тада страдао и Арад. Не знамо каква је оштећења претрпела том приликом црква Светог Јована Крститеља. Две године касније, 1607. у опустошени Арад доселило се 160 српских породица из Липове којима је ердељски кнез Жигмонд Ракоци групно доделио племство, даровао земљишне поседе и право да се населе у Арад, као награду за велике заслуге у борби против Турака. Арад се тада накратко, неколико година само, ослободио турскога зулума. Нема доказа па може само да се нагађа у каквом су стању досељеници из Липове затекли цркву Светог Јована Крститеља.

¹⁹ Gh. Ciuhandru, *Românii din câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad 1940, стр. 219: „La nord de amintitul braț al Mureșului, în latura dinspre Mureș, era cartierul românesc cu biserica românească și cu un cimitir propriu. ... Biserica românească a acestui cartier era în mijlocul lui, pe locul din curtea de azi a liceului „Moise Nicoară”, între străzile de azi „Moise Nicoară” și „I. G. Duca”. Această așezare a Românilor, lângă Mureș — pe locul pe care era biserica ortodoxă, din vremea lui Matiaș Corvinul, și pe care de tot sau numai în parte, îl cumpărase episcopul Isaia Diacovici — denotă nu numai o continuitate de tradiție, ci și o vechime organizată aici a Ortodoxiei, legată de cartierul românesc. Episcopul Isaia, deși sârb, venind însă din mediul ortodox și românesc al Ineului, respectă tradiția; el nu se așează între Sârbii săi, în cartierul sârbesc — care era bine limitat și îngrădit, și-și avea și biserica proprie, și unde l-ar fi ocrotot și vecinătatea mai de aproape cu Cetatea, — ci dânsul își așează sediul episcopesc în cartierul Românilor.”

Gheorghe Lițiu, *Începuturile Catedralei din Arad*, Mitropolia Banatului nr. 1—3/1968, стр. 84: „Românii ortodocși din Arad au avut din timpuri străvechi o biserică situată în orașul numit „german” (német város), în realitate însă locuit în cea mai mare parte de români, până la venirea coloniștilor și meșteșugarilor germani, pe la începutul veacului al XVIII-lea.”

Horia Medeleanu, *Catedrala Aradului în veacul al XVIII-lea*, Mitropolia Banatului nr. 7—8/1983, стр. 447: „Nu știm când a fost zidită biserica Sf. Ioan Botezătorul, catedrala Aradului din secolul XVIII. Tradiția așează începuturile ei în secolul XV, pe vremea lui Matei Corvin. Un fapt este sigur: în anul 1706, când episcopul Isaia Diacovici se instalează la Arad, el găsește aici biserica românilor și o înalță la rangul de catedrală.”

Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol 2, București 1994, стр. 511: „În 1702—1704, pe lângă biserica veche românească s-a mai ridicat una, cu hramul Sfinților apostoli Petru și Pavel. Orașul Arad a devenit un însemnat centru bisericesc ortodox și în mare parte — românesc, pentru că ținutul înconjurător era locuit aproape numai de români. Sârbii erau foarte puțini în Arad și în comunele din jur.”

Када је 1557. обновљена Пећка патријаршија под патријархом Макаријем (Соколовићем), братом турског везира Мехмед-паше Соколовића, њена јурисдикција проширена је на простор северно од Саве и Дунава, где су живели Срби, све до северних граница Угарске. Тако су, посећујући по други пут Банат ради прикупљања милостиње, пећки калуђери 1666. године посетили Арад и у Пећком катастигу забележили: „Арад 1666. Недељко писа матери Петрији прос. Арад, махала преко Мориша. Кнез Игњат принесе од васе вароши 4000 аспри и писа себе кнез прос. и ковач Михаило себе прос. Раосав писа себе прос. Анастаси себе 80 лит. Анданије писа себе прос. Поп Илија писа себе обшти лист. Поп Максим себе обшти лист. Поп Станиша писа себе прос.”²⁰ Ово је један од ретких записа, вероватно најстарији, и то са лица места, о Ђуковцу, о његовим житељима и о свештеницима цркве Светога Јована Крститеља. Мада се изричито не каже, то је несумњиво тако, јер у то време друге православне цркве у Араду није било. А „махала прјеко Мориша”, свакако јесте Ђуковац. Ако је 1707. носила то име, мало је вероватно да су је 40 година раније друкчије називали. Поп Илија, поп Максим и поп Станиша су најстарији познати свештеници ове цркве. Износ од 4000 аспри који је кнез Игњат приложио „от васе вароши” сведочи о значајној економској снази Арада. Још је само Липова приложила приближну своту, 3000 аспри. Све остале парохије дале су знатно мање.

* * *

Уз сагласност српске црквене хијерархије и Бечког двора, године 1704. услед погоршаних безбедносних прилика насталих Ракоцијевим устанком, Исаија Ђаковић, епископ јенопољски, премешта седиште своје епархије из Јенопоља у Арад. Дворски ратни савет издао је, с тим у вези, одговарајући декрет. Са дозволом градских власти, владика Исаија је тада откупио имање грофа капетана Атомуса — четири куће са дућанима у Старом Араду, два винограда, дрвећем ограђено земљиште дужине 310 и ширине 230,5 хвати на левој обали Мориша, као и земљишни посед у градском атару. Цар Јосиф I је одговарајућом листином 15. априла 1706. потврдио ову купопродајну трансакцију.²¹ Тако је, стицајем историјских околности, парохијска ђуковачка црква Светог Јована Крститеља постала саборна црква нове Арадске епархије која је и даље у свом називу задржала одредницу „јенопољска”. Није познато да је том

²⁰ I. D. Suci, R. Constantinescu, *Documente privitoare la Mitropolia Banatului*, Timișoara 1980, стр. 108.

²¹ Gheorghe Lițiu, *Istoria Eparhiei Aradului*, Episcopia Aradului, *Istorie, Viața Culturală, Monumente de Artă*, Arad 1989, стр. 29: „În împrejurările create de revoluția racoțiană, Aradul, cu noua lui cetate, a rămas credincios împăratului, în tim ce Bihorul era ocupat de așa-numiții „curuți” (partizanii lui Fr. Răcoczi). Atît sîrbii cît și Curtea din Viena s-au declarat pentru fixarea sediului Episcopiei lui Isaia în Arad. Astfel, el a primit un decret de la Consiliul de război din Viena ca să-și ia reședința în Arad. Pentru a-și asigura demnitatea episcopoească în lumea moșierească de atunci, Isaia a cerut o autorizație din partea conducerii orașului, să-și poată cumpăra aici case și intravilane. Astfel, în 1704, Isaia a cumpărat averea contelui căpitan Attomus, care consta din patru case cu prăvălii în Aradul Vechi, două vii și un teren pe malul stîng al Mureșului, lung de 310 stînjeni și lat de 230,5 stînjeni, împrejmuit cu arbori și o moșie ținînd de acest intravilan”.

приликом владика Исаија Ђаковић обнављао цркву, још мање да је зидао нову. Тешко је рећи и зашто је за саборну цркву одабрао задужбину Дмитра Јакшића а не нову цркву Светих апостола Петра и Павла у Текелијиној вароши. Ту треба имати у виду бар следеће три околности: Војна варош налазила се под директном субординацијом Дворског ратног савета, затим, Текелијина црква тек што је сagraђена била и најзад, о самом насељу Сава Текелија у *Описанију живојта* каже да су „пришелци под шатори живили и покрај посла на тврђави једва себи мало домова могли подићи”. Према томе, владика и да је хтео, није имао где у Војној вароши да премести седиште епархије.

Заузет пословима важним за историјску судбину српског и других православних народа, Исаија Ђаковић се није дуго задржао у Араду, по некима није чак уопште ту боравио.²²

Арад је у време Ракоцијевог устанка претрпео једно од најстрашних разарања у својој историји. Куруци Шандора Карољија су 16—17. јула 1707. године топовима бомбардовали град докле га нису разорили и спалили. Исту судбину доживели су тада сви шанчеви од Липове до Сегедина. Срби су протерани преко Мориша у Банат који је још увек био под Турцима.²³ Није познато колика су разарања претрпеле српске цркве у Ђуковцу и Текелијиној вароши. Забележено је, међутим, да је страдала миноритска католичка црква у Немачкој вароши, она које нема на Карољијевој „мапи”. Обновљена је 1710. године.²⁴ Нестао је тада у пламену и стари арадски архив, па су тако заувек пропала драгоцен документна настала пре XVIII века.²⁵

Праксу вођења турског дневника увео је најпре у Текелијиној (28. X 1728) а затим и у ђуковачкој цркви (4. V 1729) мудри владика Викентије Јовановић. Прве странице оба дневника исписао је владика својеручно. У Турском дневнику ђуковачке цркве он, између осталог, каже: „Здје, како и сами видите да церков продрта и несавршена стоји.”²⁶ Одговорност за овакво стање цркве, каже Х. Медељану, владика приписује својим претходницима. Од новопостављених турског (Михајло Чарнојевић, Петар Јерemiћ, Јерко Сенћанин, Стојиљко Ђурчија, Јоан Субарић, Теодор Блаж, Јани Михајловић) тражи да се потруде како би црква била „већ једном завршена”.²⁷ Позивајући се само на једну владину реч —

²² *Исџо*: „Chiar dacă Isaia n-a stat prea mult, sau chiar deloc, in Arad, el fiind veşnicul călător pe drumurile imperiului, pe unde se aflau credincioşii ortodocşi, din Banatul timişan şi pînă în Crişana, actul din 1704 a însemnat un moment de răscruce în istoria bisericească a creştinilor ortodocşi din aceste părţi. La 15 aprilie 1706, Isaia a obţinut aprobarea imperială a cumpărării sale arădene. Aceasta confirmarte poate fi considerată ca actul de recunoaştere legală a Episcopiei Aradului, inaugurîndu-i existenţa după toate rînduielele vremii.”

²³ L a k a t o s O t t ó, *н. д.*, том 1, стр. 54—55.

²⁴ *Исџо*, стр. 60.

²⁵ *Исџо*, стр. 59.

²⁶ Noia Međeleanu, *н. д.*, стр. 447. У фусноти 5, аутор појашњава да је овај турски дневник, који обухвата период 1729—1775, писан на славеносрпском језику, да га је он открио у Архиву румунске православне парохије Арад-центар и нумерисао табакe од 1 до 78.

²⁷ *Исџо*, стр. 447.

„недовршена”, Х. Медељану закључује да се ради о цркви чија је изградња започела негде крајем XVII века, после ослобођења од Турака, и до 1729. остала недовршена, а да је стара црква из доба владавине Матије Корвина могла бити на истом или на неком другом месту.²⁸ Овакво тумачење владичиних речи звучи неуверљиво. То би значило да је после више од 30 година градње црква остала недограђена. Како ли је тек изгледала 1704. када је постала саборна црква Арадске епархије, ако ни 1729. није била довршена? Много је вероватније да оштећења из 1707. нису још увек била санирана па је стога владика записао да црква „продрта и несавршена стоји”. На такав закључак упућује и попис затечених црквених добара, први инвентар у историји ћуковачке цркве, који је владика тада сачинио (Прилог 4). „Здје приложене утвари што црква има”, стоји у наслову, а онда следи попис богослужбених одежди, светих сасуда, богослужбених књига (на црквенословенском језику, међу њима и служба Светог цара Лазара), литија, кандила, тасова, звончића, свећњака, полијелеја, завеса, маказа, машала, разног посуђа, свећа, тамјана, уља, пешкира, чаршава, марама. На крају је заведено у црквеном инвентару: једно коплје и дрвени крст,²⁹ једне двери, 2 велике иконе, 6 икона средње величине и 18 малих икона.³⁰

Владика Викентије Јовановић је, такође, почев од 1730. године по први пут увео обавезу вођења матичних књига при ћуковачкој цркви.³¹ Према тумачењу Х. Медељануа, из матичних књига умрлих може се закључити да су парохијани ћуковачке цркве користили два гробља: старо гробље које се налазило у близини данашњег епархијског двора (јужни део улице Eparhiei) и гробље у црквеној порти за имућне, угледне Ћуковљане — свештенство, занатлије, трговце, градске сенаторе. Међу погребенима у овом гробљу су Павле и капетан Димитрије, браћа владике Исаије Антоновића, па сенатор Михајло Чарнојевић. Ради се, дакако, о племићу Михајлу Чарнојевићу од Маче, познатом још и као Михајло Ђак, Михајло Дијак или, како каже Сава Текелија, Мијал ђак.

По одласку владике Викентија Јовановића за митрополита карловачког 1731. турски дневник није вођен пуних двадесет година, све до 1752. када је владика Синесије Живановић написао текст турске заклетве и наименовао нове туре: Павла Драгојловића, Јована Михајловића, Јоана Мунтјана Влаха и поново инвентарисао црквене утвари.³²

²⁸ *Ишо*, стр. 448: „Faptul că era neterminată ne obligă să conchidem că ea nu fusese ridicată cu prea mult timp în urmă, probabil nu înainte de eliberarea Aradului de sub stăpânirea turcească, la sfârșitul secolului XVII. Vechea biserică din timpul lui Matei Corvin a putut să existe în același loc sau în altă parte.”

²⁹ Овај крст поново осликан 1777. чува се и данас у Црквено-уметничкој збирци манастира Симеона Столпника у Арад-Гају.

³⁰ *Ишо*, стр. 459 (Прилог 4).

³¹ *Ишо*, стр. 448—449.

³² Остали турски које је именовано владика Синесије Живановић: 1754: Јован Манојловић, Павле Драгојловић, Димитрије Јовановић; 1756: Јован Манојловић, Лазар Богдановић, Јован Петровић; 1758: Јован Манојловић, Марко Драгојловић, Стефан Молер; 1761: Павле и Дамаскин Поповић; 1764: Сима Драгојловић, Павле Грујин. (Horia Medeleanu, *н. д.*, стр. 450)

За време пастирствовања владике Синесија Живановића црква је обogaћена многим богослужбеним предметима и иконама, постављен је по први пут архијерејски престо који је израдио „тишлер” Севастијан а позлатио „молер” Стефан Тенецки. Овај архијерејски престо налази се данас у румунској православној цркви у Ђороку (Ghioroc) крај Арада. Године 1761. постављени су нови столови за које су одговарајуће новчане прилоге уплатили: Марко Драгојловић, Дамаскин Поповић, Павле Поповић, Онул Влах, Онул Рачан, Риста Сапунџија, Петар Помуш, Стефан Молер (Стефан Тенецки), Павле Драгојловић и други.³³ Владика Синесије Живановић поклонио је цркви, између осталог, јеванђеље оковано сребром и златом, велики златни путир, дискос, као и вредне утвари које су припадале његовом претходнику владици Исаји Антоновићу.

У XVIII веку, у саборној цркви служили су: прота Христифор Гречић, Георгије Пановић, Марко Михајловић, Павле Николић, Михајло Секулић, Јован Маринковић, Петар Крестић, Павле Поповић, Михајло Јовановић.

* * *

Како је већ речено, епископ Павле Авакумовић саградио је 1791. нову цркву наместо старе. Према инвентару који су 1828. саставили свештеници Новак Димитријевић, Николај Брадеан и Василије Ђорђевић, у порти дужине око 100 м и ширине око 80 м налазила се црква и помоћна зграда (келија, ћелија) покривена рогозом, са две собе и кухињом, где је калуђерица спремала поскуре, прала одежде, завесе, столњаке, пешкире. Црквена зграда спољашњих димензија 38,54 x 13,9 м, висине зида 11,37 м, сазидаана од цигле, била је покривена црепом. У торњу висине 39,17 м налазило се шест звона.³⁴ Олтарску преграду ширине 7,14 м, висине 7,55 м, као и 22 целивајуће иконе осликао је 1789—1790. арадски сликар Стефан Тенецки. У наосу су се налазиле две певнице и 45 стола, а у пронаосу 42 стола. Поред епископског престола налазила се еснафска заставица староарадских „чизмеџија”. Саборна црква имала је 1828. године 58 богослужбених књига на црквенословенском језику, 2 на грчком и 27 на румунском језику.³⁵

У једном допису из Арада 1845. *Српске народне новине* извештавају шта су све Срби Арађани „у новија времена Светој Цркви Катедралној учинили, дакле: Престол од прекрасног црвеног мрамора изсечен, који је 600 ф. вредно, ’Сеј С. жертвеник усердствова даровати Царски Совјетник Павел Чарнојевич.’ — Кивот, који је 300 ф. в. коштао, ’Дар Лазара Миаловича Адвоката и Нотара.’ — Путир, купљен у Бечу за 800 ф. в. ’Арсенија Пановича Гражд. Арада всеусердно принесена жртва Цер. Јоанна Крест.’ — Горе на вр старог иконостаса, стоји прекрасно од нашег искусног иконорезца изграђени и позлаћени Крст ’Приложник Лазар Миалович, Свободне краљевске вароши Арадске врховни Судија’. — Сат за који је плаћено 800 ф. в. ’Дар Павла и Алке Маркович.’ — Звоно

³³ Horia Medeleanu, *н. д.*, стр. 452—453.

³⁴ *Истио*, стр. 454.

³⁵ *Истио*, стр. 455.

од 22 Центе стало је 3700 ф. в. 'Во славу свјатија и животворјашчија Тројици и. т. д. иждивенијем Поштенороднога Господара Савве Георгијевича устроисја звоно сије и. т. д.' — Рад сам сад и о приложницима Србским, који су и у готовом новцу светој овој Цркви принели, проговорити. Арсениј Панович по гласу тестаменте оставио је 600 ф. од ког капитала свештенство да прима интерес за годишњи спомен. — Павел Маркович на то исто 300 ф. в. а за три одежде 1500 ф. в. Савва Георгијевич 250 ф. в. и Цркви 600 ф. в. — Госпођа Евстахија от Арсич 1000 ф. в. ... Да је и све друго србско као: Иконостас, кандила, кадионице и проч. може се из надписа Србскиј видити."³⁶

* * *

Од 1721. године, при саборној цркви Светог Јована Крститеља радила је „илирска тривијална школа"³⁷ или како се тада још говорило „илирическа неунијатска мала школа". Школска зграда налазила се у порти поред већ поменуће келије.

У првој половини XVIII века, трошкове за одржавање школе и плату учитеља магистра носила је црква од милостиње прикупљане црквеним школским тасом и црквеном школском кутијом. Касније су учитељи примали плату из градске благајне. Први познати „катедрални магистри" су Димитрије 1754, Гаврил 1761, Јован Михајловић 1767, Сава Драгојловић 1770—1790.

Из архивских докумената Текелијине цркве дознајемо да је до 1846. године школа при цркви Светога Јована Крститеља била српска, 1846—1850. мешовита српско-румунска, а од тада, наредбом великоварадске Дирекције окружних школа, српско одељење је укинито, учитељ Георгије Вукашиновић добио је отказ, а школа је постала румунска. Наиме, према записнику бр. 89/15. 10. 1850. председник Црквене општине Гаврило — Гавра Јанковић између осталог „сопштава тужбу г. Георгија Вукашиновича, при мјестној С-тој цркви Јоана Крститеља србскога учитеља, да је истом даље предавање од стране мјестног романског Обшества по упутствију Великоварадске окружне школа дирекције на 30 дана отказано, која при С-тој цркви Јоана Крститеља србска школа са учитељем заједно имаће бити у будуште само романска. Закључено је: будући да овдашњи романи не тек једну, као што су предложили, но две чисте влашке а друге две мешовите, у којима се и влашки и србски предаје, имају. Ми пак срби тек једну школу притјажавамо србску при храму С. С. А. А. Петра и Павла јер у оној при С-том Јоану Крститељу, од 1846. год. предаје се и на србском и на романском језику мешовито. А да су те обе школе од старина само србске доказује се фундацијом Саве Арсич, који је једној и другој на 4 ланца земље поклонито. Тако су Арсени Панович и Павел Маркович на књиге и друге потребе школске извјестну суму оставили. По томе је наше огорчење и сотим веће уколико примјечавамо да, пре нег што би се и ми преслушали, већ су се у овом

³⁶ *Србске Народне Новине*, 1845, бр. 1, стр. 6—7.

³⁷ *Notia Međeleanu, n. d.*, стр. 455.

предмету такове уредбе издале, које су на увреду наших права управљене.” Изражавајући бојазан да „ћеду Романи на овај начин и речену србску школу да присвоје као што су и цркву нашу, коју су 1846. год. без да се и ми преслушамо, задобили”,³⁸ Црквени одбор одлучује да се поново писмено обрати „високом Министеријуму” а од окружног великоварадског школског надзиратеља тражи да се не уводе никакве промене док више инстанце не донесу коначно решење на жалбе које им је Одбор раније упутио у вези са црквом Св. Јована Крститеља и њеном школом.³⁹

* * *

У време Револуције 1848. у јесен, јединица аустријске војске под командом генерала Бергера, која се налазила у тврђави под опсадом мађарских устаника, често је топовима бомбардовала град. Тада је оштећена и црква Св. Јована Крститеља, али је крајем 1849. поправљена, освешћена и враћена својој намени. Међутим, аустријске војне власти 1857. године доносе одлуку о експропријацији земљишта око тврђаве. Пошто се и црква налазила у том појасу (300 фати удаљена од тврђаве), војне власти су исплатиле Арадској епархији 43 976 ф. на име одштете и наредиле рушење цркве.⁴⁰ Тако је 1861. престала да постоји црква Св. Јована Крститеља у арадском Ђуковцу, коју је 1791. саградио владика Павле Авакумовић, на месту где се више од 300 година налазила задужбина Дмитра Јакшића. Ту, на црквисту, из средстава задужбине Маргарете Бибић, 1869—1873. подигнута је велелепна зграда Више краљевске гимназије, наследнице некада чувене Арадске латинске школе, данас Колеџ „Мојсе Никоара”.

Од 1704. до 1815. десет српских владика управљало је Арадском епархијом.⁴¹ Њиховом заслугом Срби, Румуни, Цинцари и припадници других православних народа у Поморишју, Кришани и Бихору уживали су заштиту од верских прогона католичке цркве који су беснели током највећег дела XVIII века. Цитирајући, с тим у вези, мађарског католичког бискупа и историчара Карачони Јаноша, прота др Георге Ђуханду каже како стоји непобитна историјска чињеница да би Румунска православна црква у Угарској нестала под ударом католичанства да није уживала заштиту Српске православне цркве.⁴²

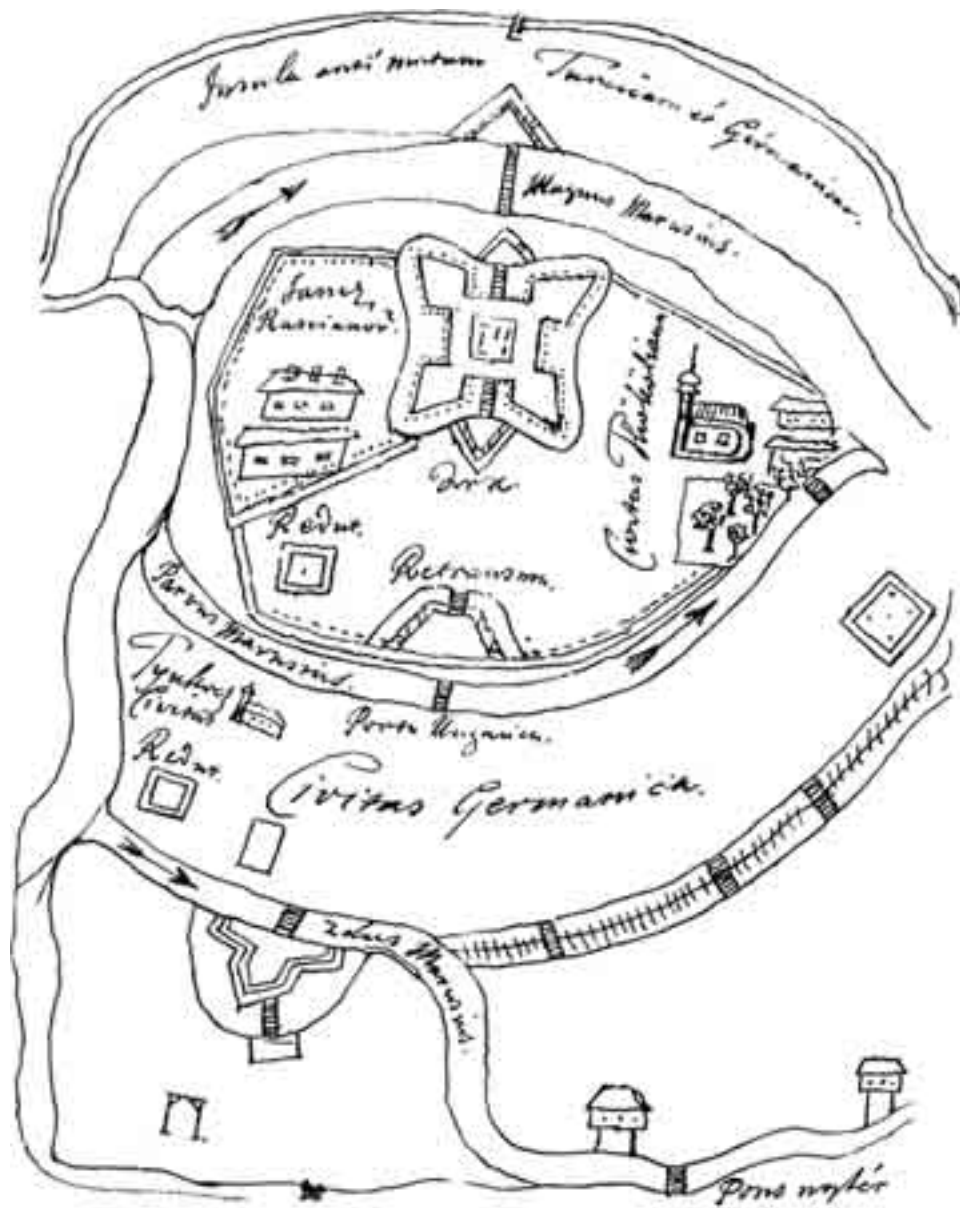
³⁸ Епископ Герасим Рац је после упорног вишегодишњег настојања успео да, по први пут у вишевековној историји цркве Св. Јована Крститеља, 1847. укине црквенословенски и уведе румунски литургијски језик. Упор. Gheorghe Lițiu, *н. д.*, стр. 54.

³⁹ Архив Текелијине цркве, *Зайисник Обишестїва Црквеног Арадског од 1847. год. б. айрила, до 1859. год. декемврија 30.*

⁴⁰ Gheorghe Lițiu, *Începuturile Catedralei din Arad*, Mitropolia Banatului nr. 1—3/1968, стр. 85.

⁴¹ Никола Гавриловић, *Јурисдикција Карловачке митрополије над православним Румунима у Банату, Кришани и Ердељу*, Темишварски зборник 1, Матица српска, Нови Сад 1994, стр. 67—70.

⁴² Gh. Ciuhandu, *Din viața lui Nestor Ioanovici Episcopul Aradului 1767—1830*, Arad 1920, стр. 44: „Trebuie să reținem un fapt istoric sigur, că fără de îngrădirile și ocrotirea din partea Bisericii sârbești, Biserica ortodoxă română din statul ungar de pe vremuri s’ar fi desființat în favorul catolicismului. Aceasta este mărturisirea francă a unui episcop catolic și istoric maghiar.”

Arad ostroma 1707-ben.
gróf Károlyi Sándor eredeti rajza szerint.

Опсада Арада 1707. према својеручном цртежу грофа Шандора Карољија

Во славу сѣа единосущна
 и нераздѣлимна Тѣца, Сѣна и
 стѣга Дѣха и въ честь сѣага
 предтечи и Кѣтитела Іоанна
 устроена храмъ и звонница сѣа
 при державѣ Римскага Кесаря
 и Краля Магарскага Леополда
 вторага и при Прешващенѣше
 епѣкопѣ православноу Градско-
 Великоварадекомѣ, іеннополско-
 халмѣскомѣ Гѣнѣ Павлѣ Ава-
 кумовичѣ. Трудомже храма
 сего: Туроршвз Кѣ Гергид Захрѣтъ
 Гергид Поповичъ и Ісванъ Димитри-
 евичъ и прочі православыхъ
 Хрѣтіанъ иждивеніемъ мѣо маіа
 Кѣ

17

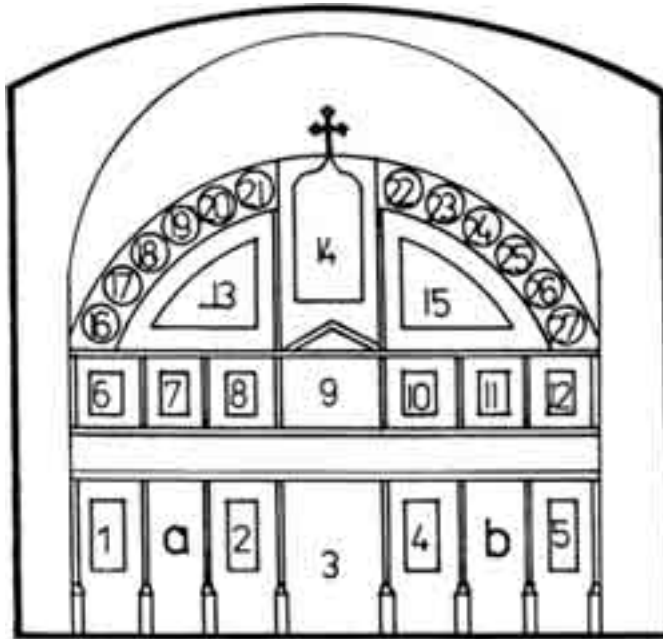
АЩЧД

91

Црква Св. Јована Крститеља 1791—1861, саборна црква Арадске епархије.
Дагеротипски снимак из 1854. године. *Ногіа Medeleanu, н. д.*, стр. 451

Тематски распоред на иконостасу цркве Светог Јована Крститеља у Араду,
рад сликара Стефана Тенецког 1789—1790:

1 Свети Димитрије, 2 Богородица са Младенцем, 3 на царским дверима, горе — Благовести, доле — ломача у пламену и сан Јакова, 4 Исус Христос Пантократор, 5 Свети Јован Крститељ, на ђаконским дверима а) Архангел Михаило, б) Архангел Гаврило, 9 Тајна вечера, 6—7—8 и 10—11—12 Христови празници, 16—27 дванаест апостола, 14 Крштење Богородице, 13 Рођење Христово, 15 Рођење Светога Јована Крститеља.⁴³

Према канонима православне цркве, лево од северних двери стоји икона светитеља коме је црква посвећена. Ако је храм посвећен св. Јовану, онда на том месту долази икона светитеља којег народ у том крају највише поштује или икона неког српског светитеља. Можда се у случају ћуковачке цркве, постављање иконе св. Димитрија на овом месту може довести у везу са предањем да је ктитор ове цркве био надлачки властелин Димитар Јакшић.

Године 1865. епископ арадски Прокопије Ивачковић продао је овај иконостас за 100 ф. румунској православној цркви у селу Комлауш (Comlăuș) kod Santane (Sântana), где се и данас налази.

⁴³ Horia Medeleanu, *н. д.*, стр. 452, 455.

BISERICA CU HRAMUL SFANTULUI IOAN BOTEZATORUL DIN ARAD

Božidar Panić

Rezumat

În zona centrală a Aradului, pe locul unde se află azi Colegiul Național „Moise Nicoară”, a existat până în anul 1861 biserica cu hramul Sfântului Ioan Botezătorul, catedrala Eparhiei Aradului, aparținând Mitropoliei de Karlovăț. Biserica a fost zidită în 1791, pe vremea arhipăstoririi episcopului Pavle Avakumović, pe locul pe care se afla până atunci o altă biserică mult mai mică, despre care tradiția spune că a fost ctitoria nobilului sârb Dmtar Jakšić din Nădlac, zidită la sfârșitul secolului al XV-lea. Până în 1704, ctitoria lui Dimitrije Jakšić a fost biserica parohială a cartierului Ciucovaț (Ćukovac) din Aradul Vechi, când episcopul Isaija Đaković o ridică la rang de catedrală, mutând reședința Episcopiei de la Ineu la Arad.

Din 1704, timp de peste 150 de ani, această biserică a fost centrul ortodoxiei în aria geografică cuprinzând valea Mureșului, Crișana și Bihorul și focarul de cultură pentru sârbi, români, aromâni, greci de religie ortodoxă de pe aceste meleaguri. În „mica școala ilirică” a acestei biserici au învățat multe generații de arădeni.

Până în anii treizeci ai secolului al XIX-lea limba liturgică utilizată în această biserică a fost limba slavonă, care, pe timpul arhipăstoririi episcopului Gherasim Raț, a fost înlocuită cu limba română. Curând după aceasta a fost desființată și școala confesională sârbă și înlocuită cu școala cu limba de predare română.

Pentru că se afla în imediată apropiere a cetății Aradului, după evenimentele din 1848/49 autoritățile militare austriece au dispus demolarea bisericii, ceea ce s-a avut loc în anul 1861.

THE CHURCH OF SAINT JOHN THE BAPTIST IN ARAD

Božidar Panić

Summary

In the central zone of Arad, in the place where the grammar school "Moise Nicoara" stands now, till 1861 there stood the church of the temple of Saint John the Baptist — the cathedral church of the Arad Eparchy, subordinated to the Karlovci Metropolitanate. The Church was built in 1791, during the arch-pastorship of the episcopo Pavle Avakumović; another, much smaller church had stood there before, constructed at the end of the 15th century — the endowment of the Serbian aristocrat Dmtar Jakšić from Nadlak. Till 1704, it was a parish church of the Ćukovac sector of Old Arad, and then became the cathedral church, during the episcopo Isaija Đaković, who transferred the seat of the episcopate from Ineu to Arad.

Starting from 1704, during more than 150 years, this church was the centre of Orthodoxy in the geographical region which included the Mureș valley, Crișana and Bihor; it was the focus of culture for the Orthodox Serbs, Romanians, Tzintzars and Greeks from this area. Many generations of the inhabitants of Arad studied in "the small Illyrian school" of this Church.

Till 1830s, the language of the religious service in that Church was Slavic, and then, during the arch-pastorship of the bishop Gerasim Rac, it was replaced with Roma-

nian. Soon after that, the Serbian confessional school was abolished and it was replaced with the school in which the Romanian language was used in teaching.

Because it was located in the vicinity of the Arad fortress, after the 1848/49 events the Austrian military authorities ordered its destruction, which was done in 1861.

Душан Ј. Појов

ВЕЗЕ АТАНАСИЈА СТОЈКОВИЋА СА ЗНАМЕНИТИМ ЉУДИМА ИЗ РУМУНСКОГ ДЕЛА БАНАТА

САЖЕТАК: Атанасије Стојковић, аутор првога уџбеника физике на српском језику (објављеног у Бечу, у три тома, 1801, 1802. и 1803. године), имао је мноштво веза са знаменитим културним и верским личностима са подручја садашњег румунског дела Баната. У првом реду реч је о Доситеју Обрадовићу, који је имао позитиван утицај на његово стваралаштво. Осим тога, међу пренумерантима на *Физику*, са овог подручја, издвајају се: Павле Кенгелаш, Григорије Обрадовић, владика Павле Авакумовић, арадски сенатор Сава Арсић, а такође и румунски књижевници Николаје Стојка од Хаџега и Димитрије Цикиндеал. Све те везе доказ су да је овај енциклопедијски образовани човек, цењена личност наше културе, био познат и популаран и на овим просторима.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Атанасије Стојковић, Банат, Темишвар, физика, везе са Доситејем Обрадовићем.

УВОД

Одувек је Банат био подручје где су се одвијали важни историјски, културни, духовни и политички процеси, па зато ова историјска регија има неку посебност која привлачи и наводи на истраживање њене ближе или даље прошлости, препуне збивањима, распоређеним у простору и времену.

Као центар Баната, Темишвар је одиграо значајну улогу у српској култури и историји. У Темишвару, Араду и другим банатским местима живели су или деловали многи значајни Срби: историчари, књижевници, сликари, политичари и дипломате, црквени великодостојници. Овде су функционисале бројне културне, административне и верске установе које су привлачиле учене и способне људе, од којих су неки позната европска, па и светска имена.

Проучавајући научну делатност *Атанасија Стојковића* (Рума, 20. септембар 1773 — Харков, 2. јун (?) 1832) као физичара, првенствено у вези с његовом књигом *Физика*, првим уџбеником из физике на српском језику, утврдио сам да је одржавао блиске везе са низом знамени-

Павел Бурковић, Портре Атанасија Стојковића (1830. у Одеси), својина Матице српске у Новом Саду

тих људи који су живели или деловали на подручју данас румунског дела Баната. Прочитавши део литературе која се односи на Стојковића (сигурно да има још много докумената које нисам имао прилике да консултујем), уверио сам се да је много личности везаних за ово подручје имало утицаја на њега, или је пак њихово мишљење Стојковић ценио. С неким је био пријатељ, с другима се само дописивао, док су га трећи ценили или набављали његове књиге.

На челу свих ових личности налази се, свакако, велики српски рационалиста и просветитељ, Чаковчанин, Банаћанин, европејац — *Доситеј Обрадовић*, човек који је својим напредним идејама и деловањем задужио српску културу и науку а, у том контексту, такође и Атанасија Стојковића. Осим Доситеја, има још учених људи који су боравили или

на неки начин били везани са делом Баната који припада Румунији, а који су посредно или непосредно били у контакту са Стојковићем, познавали се или дописивали с њим.

Та познанства и везе Атанасија Стојковића није тешко објаснити ако се имају у виду карактерне црте његове личности. Усталило се мишљење да је Стојковић био врло занимљива и, уједно, врло комплексна личност, човек високог образовања стеченог на чувеном Универзитету у Гетингену где је, уосталом, и докторирао. Био је члан више академских друштава, познавао је седам светских и скоро све словенске језике. Укратко, био је један од најобразованијих Срба тога доба, како га је и Доситеј окарактерисао у свом чланку *О учењу историје* који је увршћен у књизи *Собрание разних нравоучиџелних вешчеј у ѿолзу и увеселеније* (издао 1818. у Будиму Павле Соларић).¹

Стојковићево образовање енциклопедијског духа дозвољавало му је да буде „помало сваштар, прилазећи врло лако, чак лакоумислено, решавању разноврсних проблема, гледајући, у првом реду, да се што више истакне и да што више заради”.² Ова одлика Стојковићеве личности, али и његово образовање, омогућавали су му да лако упознаје људе и побуди њихово интересовање, да скрене пажњу на себе и своје дело. Уосталом, то му је и било потребно, између осталог и да би прикупио претплатнике, пре свега за своју главну и обимну књигу *Физика — ѿростѣм језиком сѣисана за рад Славено-Сербскиј*, издату у Будиму, у три дела: *Перваја часѣ* — 1801; *Вѣтораја часѣ* — 1802; *Третија часѣ* — 1803. године, а која садржи преко 1000 страница. Без таквог приступа људима, без извесне сналажљивости, упорности и донекле довитљивости, Стојковић не би успео да сакупи чак 1262 пренумерата који су наручили 1851 примерак *Физике*.³ Може се, дакле, претпоставити да је тираж књиге био знатно већи, што је за културу Срба почетком XIX века прилично важна чињеница. И данас би ова бројка представљала солидан тираж за многе књиге сличног садржаја.

АТАНАСИЈЕ СТОЈКОВИЋ И ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ

Као рационалан и просвећен ум, Доситеј Обрадовић је био велик не само по свом писаном делу, него и по визионарској улози своје просветитељске делатности. Умео је да тачно схвати суштину и правац развоја науке свога доба, па је, тако, указивао и на неопходност изучавања физике код Срба, као и на потребу да се напише уџбеник физике за српски народ.

Изгледа да је Атанасије Стојковић знао за овакав Доситејев став, јер о томе говори у првој реченици своје *Физике*: „Господин Доситеј Обрадовић открио [је] у поучителних своих баснах желание свое, да би се ка-

¹ Ј. Радоњић, *Атанасије Стојковић*, Глас САН, ССХП, Одељење друштвених наука, књ. 2, Београд 1953, 130.

² *И. д.*, 98.

³ Ђ. Арсенић, *Атанасије Стојковић, професор Харковског универзитета*, Београд 1995, 38.

ковиј Србин нашао кој би фисику на своме језику за род свој издао”.⁴ Затим додаје: „Ја се весма радујем да је на мене жребие пало исполнити желание славнаго оваго мужа”, што доказује да је Стојковић већ тада високо ценио Доситејеву просветитељску улогу за добробит српског народа.

Јован Радонић сматра да је врло могуће да се Стојковић већ 1797. године упознао са Доситејем, пошто се, на путу за Гетинген, зауставио био у Бечу, где је Доситеј у том периоду (1789—1802) живео.⁵ Свакако да је рационални Доситеј („Високоучениј Г. Доситеј Обрадовић”, како га на листи пренумераната за *Физику* ословљава) напросто фасцинирао Стојковића, јер га мало касније, у Трсту, опет налазимо уз Доситеја. „Захваљујући угледу који је Доситеј уживао, око њега се окупише многи писци и учени људи, млађи и старији, па је тако у Трсту основан српски књижевно-културни кружок. Између осталих, у кружоку су били Вићентије Ракић, Павле Соларић, Атанасије Стојковић, Јован Дошеновић и други.”⁶

У Трсту је Доситеј становао код познатог српског трговца и великог мецене српске књиге Драгутина (Драге) Теодоровића. Из својих меценарских побуда и пошто је ценио Доситеја, али и младог Стојковића, Драгутин Теодоровић се претплатио на 12 примерака првог дела и 4 примерка другог дела *Физике*. Уз то, посебним прилогом помогао је штампање другог дела ове за то време веома значајне и корисне књиге. Због тога ће Стојковић други део *Физике* посветити Драгутину Теодоровићу.

Пошто је добио примерак другог дела *Физике*, Доситеј Обрадовић ће из Трста (1802) написати Стојковићу и следеће редове: „И паде семе на земљу благу и принесе плод сторицеју... Па какво оћеш веће благополучије на овој грудви земљице, него таква творити чудеса, — то јест, не само садашњему, него и будуштим родовам отварати очи разумјенија и милионе њима показивати светова; то значи: славу божију, величество, свемогућство, благодот и премудрот достојно показивати и проповедати. Добро си чинио што си величеству ове прекрасне царице наука и трећу част за воспријатије определио: не може она довољно дворова имати која, прворедна божја кћи, све створење красотом својом исполњава. Мужај сја рода свога просветитељу.”⁷

Стојковић је имао прилику да са Доситејем путује из Трста у Падову, где је упознао и младог Павла Соларића. Касније ће Соларић писати о Стојковићу као о великом поштоваоцу Доситеја — чак је био поручио од сликара Стефана Суботића да начини Доситејев портрет.⁸

Такође по наговору Доситеја, Стојковић је намеравао да напише српску историју, са политичке, културне и економске тачке гледишта,

⁴ А. Стојковић, *Фисика*, књ. I, Будим 1801, и (предговор).

⁵ Ј. Радонић, *н. д.*, 106.

⁶ М. Живковић, *Доситеј Обрадовић у контексту српско-румунских односа*, Букурешт 1972, 174.

⁷ Р. Ковијанић, *Српски писци у Брајтслави и Модри XVIII века*, Нови Сад 1973, 161.

⁸ Ј. Радонић, *н. д.*, 130.

како се то може закључити из писма упућеног тадашњем митрополиту Стефану Стратимировићу (Кишињев, 23. фебруар 1823). Узгред да напоменемо да је митрополит Стратимировић имао веома велики, како морални тако и материјални, удео у животу Атанасија Стојковића, са позитивним али и негативним последицама за његов развојни пут.⁹

Говорећи о потреби да се напише српска историја, Доситеј ставља Стојковића поред једног такође знаменитог човека пореклом из ових крајева, а то је „благосердножелателниј Арађанин” *Сава Текелија* (Арад, 17. август 1761 — Арад, 21. септембар 1842),¹⁰ први Србин доктор права (дисертацију је одбранио на чувеном Пештанском универзитету, 26. маја 1786).¹¹ Занимљиво је, међутим, да се име Саве Текелије не налази на списку предуписника за Стојковићеву *Физику*, иако је и сам нешто раније (1798), одштампао у Будиму своје дело *Једнога Арађанина начертаније основанија за обученије сербске деце, у Араду уредитији имејуцића, Арадском обшћестиву поднесено*.¹² Та чињеница остаје, за сада, необјашњена, јер је тешко веровати да Текелија, као човек широке културе, није био заинтересован за проширивање знања из других научних области. Када је реч о Сави Текелији, поменимо да се од чланова арадске српске породице Текелија, на списку предуписника за *Физику* појављује једино „Петар благ. од Текели” и то као ученик „Гимназијума Карловачкаго”. Судећи по години, то би требало да буде *Петар Текелија*, нећак Саве Текелије, за кога се зна да је касније био „вицеишпан” (заменик жупана) и да је умро 1844. године, како се види из родословне таблице породице Текелија, по мушкој линији.¹³

ОДНОСИ СА ДРУГИМ ЛИЧНОСТИМА ОВОГ ПОДРУЧЈА

Из Стојковићевог периода школовања, интересантна је школска година 1795/1796, када је на Братиславској академији уписао другу годину филозофије, али је паралелно слушао и наставу на другим предметима (математику и право). Међу школским друговима на филозофији и праву помиње се и *Георџије Чокрљан*, каснији лекар.¹⁴ То је познати темишварски „физикус” и аутор једног од првих написа на српском језику из области здравства.¹⁵ Био је велики пријатељ и поштовалац дела *Вука Стефановића Караџића* (Тршић, 26. октобар 1787 — Беч, 26. јануар 1864), али и његов лекар док је Вук боравио у Темишвару и Банату. Осим тога, био је кум на крштењу Вукове ћерке Руже, у римокатоличкој цркви у Темишвару. Пошто су били блиски пријатељи, вероватно је Чокрљан говорио Вуку о свом школовању у Братислави и познанству са

⁹ Детаљније о овом аспекту у већ цитираним делима Ј. Радонића и Р. Ковијанића.

¹⁰ Ј. Радонић, *н. д.*, 145.

¹¹ С. Бугарски (приредио), *Дневник Саве Текелије*, Нови Сад 1992, 28.

¹² *Н. д.*, 30.

¹³ *Н. д.*, 182.

¹⁴ Р. Ковијанић, *н. д.*, 164.

¹⁵ Љ. Церовић, *Ходољубља Димишрија Тирола*, Нови Сад 1995, 69.

Атанасијем Стојковићем. Нису сачувани никакви писмени извори из којих би се видело да су се Вук и Атанасије лично познавали или се негде сусрели. Ђорђе Арсенић тврди да се Стојковић, осим других прилично познатих личности, дописивао такође и са Вуком.¹⁶ Међутим, не постоји ниједно писмо које би потврдило ову претпоставку.¹⁷ У сваком случају, Вук Караџић се у кореспонденцији са Лукијаном Мушицким, Јернејом Копитарем или, нарочито, са знаменитим Темишварцем *Димитријем Туролом* (Чаково, 21. мај 1793 — Темишвар, 18. март 1857), подоста занима за Стојковићеву личност и дело.¹⁸ Вук је код Стојковића ценио како науку и јасне мисли, тако и „чест и поштење”.¹⁹ Касније ће се Стојковић замерити Вуку због тога што му је прерадио превод *Новога завета*, па ће га надаље Вук Караџић окарактерисати као „рђавог, али ученог” човека.

Светислав Марић истиче да Стојковић у предговору свог дела *Кандор или Откровение египћанских шаин* (Будим 1800), наводи да је заједно са Савом Вуковићем од Берегсова (великим српским добротвором којем је и посветио ову књигу) путовао кроз Банат и боравио, између осталог, и у Темишвару.²⁰ Из ових скромних индиција може се само претпоставити да је Стојковић, као немирни истраживачки дух, вероватно имао прилике да упозна и неке тадашње културне вредности овог града. То би, дакле, била и физичка нека веза Стојковића са Темишваром и румунским делом Баната.

Од црквених великодостојника тога времена, Стојковић је много ценио архимандрита и историчара *Јована Рајића* (Карловци, 11. новембар 1726 — Ковиљ, 11. децембар 1801), аутора прве историје српског народа (*Историја разних славенских народова*, Виена 1794). Рајић је боравио изванредно познат период и у Темишвару, код епископа Вићентија Јовановића Видака.²¹ Поводом смрти првог историчара српског народа, у Будиму је, 1802, Стојковић објавио своју оду *На смрти безсмртнаго Јована Раича*.²²

Темишварски владика *Петар Петровић* (Карловци, 1740 (?) — Темишвар, 23. децембар 1800), врло образован и човек високе културе (имао је личну библиотеку са близу 1000 књига),²³ оставио је на Стојковића снажан утисак. Зато га је Стојковић веома поштовао и посветио му сентиментални роман *Арисид и Најалија* (Будим 1801), за који се сматра да је први штампани роман у српској књижевности,²⁴ и једну оду (*Сјени П. Петровића Епископа. Епиграфијум у стихови*, Будим 1801).

¹⁶ Ђ. Арсенић, *н. д.*, 13.

¹⁷ С. Марић, *Грађа за библиографију о Атанасију Стојковићу*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, I, Нови Сад 1953, 173—179; *Исто*, XV, 1, Нови Сад 1967, 115—116.

¹⁸ С. Марић, *н. д.*, I, 1953, 178—179; XV, 1, 1967, 116.

¹⁹ Р. Ковијанић, *н. д.*, 162.

²⁰ С. Марић, *Да ли је Стојковићев Кандор роман*, Научни зборник Матице српске, Серија друштвених наука, I, Нови Сад 1950, 160.

²¹ N. Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, Timișoara 1981, 194, 206.

²² С. Марић, *Грађа за библиографију*, 1953, 174.

²³ С. Бугарски, *Српско православље у Румунији*, Темишвар — Београд — Нови Сад 1955, 35.

²⁴ Ђ. Арсенић, *н. д.*, 12.

Најзад, поменимо и *Павла Авакумовића* (Сентандреја, ? — Арад, 1815), старешину (настојатељ) манастира Бездина (од 1778. до 1783) и епископа у Арадској епархији (од 1786. па све до смрти, 1815).²⁵ Био је неуморни борац против, тада насртљиве, унијатске пропаганде. Око 1800. године, да би се некако материјално обезбедио, Стојковић је одлучио да се замонаши, са намером да наследи преминулог архимандрита Јована Рајића у манастиру Ковиљу. Послао је, у том смислу, молбе митрополиту и неколицини епископа, међу њима и арадском епископу Павлу Авакумовићу који се за ту ствар био заузео код митрополита Стратимировића, али је овај упорно одбијао да молбу повољно реши. Изгледа, ипак, да је Павле Авакумовић стекао врло повољно мишљење о Стојковићу, чим његово име налазимо на списку предуписника за први део *Физике* и то са 10 примерака и још 10 за потребе српских свештеника. Исто на 10 примерака претплатио се и *Стефан Авакумовић* (Сентандреја, око 1756 — Темишвар, 25. јуна 1822), епископ темишварски (од 1801. до 1822), брат епископа арадског Павла.

Са пребогатог списка предуписника за прва два дела *Физике* (трећи је део Стојковић посветио свим „пренумерантам“), истаћи ћемо само неколико познатијих личности везаних за Банат. И подаци са списка предуписника су драгоцени за разматрање веза које је Стојковић имао са знаменитим Србима, али и Румунима са овог подручја. Из списка се може видети и који су од тадашњих учених људи испољавали жељу за проширивањем својих културних видика, као и за научним информисањем. Осим тога, зна се да је до 1864. постојало српско-румунско верско заједништво у оквиру Карловачке митрополије. Тако се може објаснити, између осталог, извесно интересовање неких учених Румуна за претплативање на Стојковићеву *Физику*.

Архимандрит манастира Свети Ђурађ (Шенђурац), недалеко од Темишвара, *Павле Кенделац* (Кикинда, 1766 — Шенђурац, 1834), енциклопедијска личност (теолог, рационалиста, научник природњак и историчар),²⁶ претплатио се на три примерка *Физике*. Несумњиво је да му је ова књига, посебно њен трећи део, користила при састављању *Јесивословија* (Будим 1811).

Међу предуписницима за прва два дела *Физике* су и три знамените личности румунске културе. Први од њих је *Николаје Стојка од Хацеџа* (Мехадија, 24. фебруар 1751 — Мехадија, 6. јануар 1833), мехадијски протопрезвитер (Мехадија је бања у којој се и Вук Караџић лечио), аутор *Хронике Баната*. Он је прилично добро знао српски језик, а познавао се и са Доситејем, Јованом Рајићем и неколицином црквених великодостојника.²⁷ Пошто је радио и као месни учитељ, а имао за оно време и прилично велику библиотеку, то му је Стојковићева *Физика* добро послужила као школски уџбеник. У својој књизи Стојка не наводи да је лично познавао Атанасија Стојковића. Вероватно је *Физику* наручио по

²⁵ Сава, Епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветио̄ до двадесет̄о̄ века*, Београд — Подгорица — Крагујевац 1996, 387—388.

²⁶ С. Бугарски, *н. д.*, 88.

²⁷ N. Stoica de Hațeg, *н. д.*, 223.

нечијој препоруци, можда баш епископа вршачког *Јосифа Јовановића Шакабентије* (Ириг, око 1743 — Вршац, 31. децембар 1805),²⁸ који је и сам био међу предуписницима са 6 примерака и још 24 за „сиротинских детеј” Вршачке епархије (којој је припадала и мехадијска црквена општина).²⁹

На списку пренумераната ученика „Гимназијума Карловачкаго” појављује се и име Константин Баконовић, поред већ поменутог Петра Текелије. Мало је вероватно да је то *Константиин Баконовић Лоџа* (Карансебеш, 1. новембар 1770 — Арад, 12. новембар 1850), који је осамнаест година био наставник на „Препарандији” у Араду, предавајући више предмета, између осталих и српски језик. Касније, између 1830. и 1850. био је директор српских и румунских граничарских школа у Банатској војној граници.³⁰ Можда је то само неки његов млађи рођак, са истим именом и презименом.

Интересантно је да се за први део *Физике*, из Темишвара, центра Баната, предписао само „благородниј Г. Николић, директор народних училишч”. Реч је о *Василију Николићу*, директору српских и румунских школа од 1786. до 1810. године.

Арадски сенатор *Сава Арсић* (?—1824), богати трговац и градски капетан, супруг *Еустахије (Цинцић) Арсић* (Ириг, 14. март 1776 — Арад, 17. фебруар 1843), прве српске списатељице новијег доба,³¹ такође се претплатио на Стојковићев други део *Физике*. Сава Арсић је познат и као велики добротвор који је, поред осталог, опремио и поклонио зграду у којој ће почев од 1812. године радити Препарандија (учитељска школа). Ту ће се поред румунских ђака припремати и српска деца. Недавно је објављен препис према садашњим правилима једне пасторале испеване у Араду почетком XIX века, дело за које се верује да припада Еустахији Арсић (рукопис је пронађен у архиви Текелијине цркве у Араду).³² Занимљиво је да се на списку предуписника из Арада појављује и извесна „госпожа Станика Арсић”, што би могао, али и не мора, да буде деми-нутив румунског призвука од Еустахија. Али онда настаје питање зашто су се супружници Арсић, који су се поштовали и слагали, посебно претплатили на Стојковићево дело.

На списку је и име *Гриџорија Обрадовића* (1772—?), који је био „Валахо-Илирических и Кралевскога Полка Училишч Директор” од 1795. до 1810. године.³³ Са Доситејем, чији је био нећак, редовно се дописивао, а имао је велике заслуге за развој српског и румунског школства у Банату.³⁴

²⁸ Сава, Епископ шумадијски, *н. д.*, 256—257.

²⁹ А. Стојковић, *н. д.*, I, списак пренумераната, 8 (ненумерисана).

³⁰ Д. Сабљић, *Српско школство у Румунији*, Темишвар 1996, 13.

³¹ С. Бугарски, Љ. Степанов, *Кад Мориш пошече низ њеро*, Букурешт 1991, 169—172.

³² Б. Панић, *Пасторала испевана у Араду почетком XIX века*, Књижевни живот, XXXIX, 3(100), Темишвар 1995, 8—9.

³³ Д. Сабљић, *н. д.*, 13.

³⁴ М. Живковић, *н. д.*, 178.

И *Димитрије Цикинђал* (1775—1818), први директор арадске Препарандије, такође је био претплатник на *Физику*. Релативно добро владао је српским језиком, што му је омогућило да на румунски преведе неколико књига Доситеја Обрадовића. Те преводе детаљно је анализирао Мирко Живковић.³⁵

ЈЕДНА ПОСРЕДНА СТОЈКОВИЋЕВА ВЕЗА СА ТЕМИШВАРОМ

Током школовања на Универзитету у Гетингену, Атанасије Стојковић је две школске године (1797. и 1798) студирао са једним од касније највећих математичких умова, *Карлом Фридрихом Гаусом* (Брауншвајг, 1777 — Гетинген, 1855). Иако нешто старији од Стојковића, Гаус је овог српског студента познавао не само као случајног колегу на студијама, већ је, изгледа, био добро упознат и са његовим научностручним идејама. Чињеницу да Стојковић као студент није био нимало неприметна личност потврђује и једно писмо које је Гаус послао *Фаркашу Бољаију* (Боља, 1775 — Тиргу Муреш, 1856), математичару који је био пореклом из околине Сибиуа, у Румунији, а који је у то време такође студирао у Гетингену.³⁶

Полемишући са Стојковићем у вези са неким математичким проблемом, Гаус обавештава Фаркаша Бољаија да „оно што ти о томе Стојковић казује, само је за половину истинито”. Писмо је датирано 11. марта 1799. године, дакле скоро годину дана пошто је Гаус окончао студије на Универзитету у Гетингену (1794—1798), што доказује, с једне стране, да је Гаус (кога су називали „принцом математичара”) и тада још размисљао о научној дискусији са Стојковићем. С друге пак стране, ова реченица јасно доказује да су се Стојковић и Фаркаш Бољаи такође морали добро познавати, чим у писму Гаус не даје никаква додатна објашњења у вези са Стојковићем, већ се једноставно позива на њега. Такође, мора бити да је предмет дискусије био за тадашњу науку врло актуелан, када је Гауса, и након толико времена, још увек заокупљао. Нажалост, у писму се не наводи о каквом је проблему реч.

Могло би се оправдано поставити питање каква је ту веза са Темишваром. Син Фаркаша Бољаија, такође касније познати математичар, *Јанош Бољаи* (Клуж, 1802 — Тиргу Муреш, 1860), боравио је као официр у темишварском војном гарнизону. Овде, у Темишвару, дошао је до идеје која стоји на основи неевклидске геометрије (па се сматра да је, заједно са Лобачевским и Риманом, један од њених оснивача). О том свом открићу, Јанош Бољаи је из Темишвара писао свом оцу. Касније ће, 1832. године, тај свој рад одштампати у виду додатка књизи свога оца

³⁵ Н. д., 205—262.

³⁶ Ово је писмо објављено у зборнику *Matematikai és természetti — dományi értesítő. Magyar tudományi akadémia* (Будапест 1907) на страни 320, поред још неколико писама Гауса и Фаркаша Бољаија.

(*Tentamen*). Додатак је насловљен *Appendix* и под тим насловом је ово чувено дело Јаноша Бољаија обишло свет.

Поводом 170. годишњице од открића основне формуле неееуклидске геометрије, на згради старе војне касарне, у Темишвару — Граду, на углу улица Карл Маркс и Пјетросу, откривен је барелеф са ликом Јаноша Бољаија и спомен-плоча са идентичним натписом на пет језика: румунском, мађарском, немачком, српском и енглеском, као доказ космополитског карактера града Темишвара. Текст гласи: „Из ништа створио сам други нови свет. *Овим је речима 3. новембра 1823. из Темишвара Јанош Бољај објавио откриће основне формуле прве неееуклидове геометрије*”.

На тај начин, посредством Гауса, Фаркаша и Јаноша Бољаија, Атанасије Стојковић је индиректно везан и за Темишвар, и ко зна — можда се и нека његова научна идеја на тај начин уградила у ово епохално откриће. То кажемо пошто је Гаус, скоро у истом периоду, написао сличну формулу за неееуклидску геометрију, али из бојазни да је нико неће правилно разумети, своје откриће је ковертирао и није га на време објавио. Тако је слава припала Јаношу Бољаију, Лобачевском и Риману.

ЗАКЉУЧАК

Атанасије Стојковић, књижевник и научник, аутор првог уџбеника из физике на српском језику, одржавао је релативно развијене везе са ученим и познатим људима који су рођени, који су боравили и стварали или, једноставно, били на неки начин везани за румунски део Баната. То је и разумљиво пошто је Банат био, у то време и не само тада, једно од најнапреднијих подручја, не само са економске већ особито са културне тачке гледишта, а Темишвар — један од важнијих центара српске културе и духовности.

Стојковићеве везе се могу сврстати у категорију личних познанстава, затим обостраних интересовања за делатност неких знаменитих личности, са којима се дописивао. Сачуван је и приличан број писама која се односе на Стојковића, а има и неколико књижевних дела која је он посветио знаменитим људима из ових крајева.

Посебну категорију сачињавају предуписници на Стојковићеву *Физику*, што доказује популарност коју је уживао у овом делу Баната, како међу својим Србима тако и међу Румунима. За многе од њих ова прва књига из физике на српском језику представљаће важан библиографски ослонац не само за чисто информативне, већ и за педагошке, па и издавачке циљеве.

Свакако да су наведени примери у овом раду само део онога што би се могло рећи о везама Атанасија Стојковића са овим подручјем и никако не исцрпљују списак лица са којима је на било који начин био повезан, и то много садржајније него што се у раду оволиког обима може приказати. Комплексна и изразито енциклопедијска делатност Атанасија Стојковића сигурно да ствара простор и за обухватнија истраживања.

Намеравао сам само да скренем пажњу на овај аспект Стојковиће-ве делатности и да га поред оног низа наших физичара којем припада (од *Руђера Бошковића* па све до *Николе Тесле* и *Михајла Пујина*³⁷), увр-стим и у ред учених људи који су били у вези са Банатом (од *Јована Ра-јића*, *Досићеја Обрадовића*, *Вука Караџића* до *Милоша Црњанског*, *Иве Андрића*, *Душана Васиљева* и других).³⁸

UNELE LEGĂTURI ALE LUI ATANASIJE STOJKOVIĆ CU PERSONALITĂȚI DE SEAMĂ DIN ACTUALUL BANAT ROMÂNESC

Dušan J. Popov

Rezumat

Atanasije Stojković, autorul primului manual de fizică în limba sârbă (publicat în trei volume, la Viena, în 1801, 1802 și 1803), a întreținut multiple legături cu personalități importante ale culturii și vieții religioase din actualul Banat românesc. Este vorba, în primul rând, despre Dositej Obradović, care a avut o influență pozitivă asupra creației sale. În plus, printre abonații la cartea sa *Fisica* se remarcă: arhimandritul Pavle Kengelac, Grigorije Obradović, episcopul Pavle Avakumović, senatorul arădean Sava Arsić, dar și scriitorii români Nicolae Stoica de Hațeg și Dimitrie Țichindeal. Toate aceste legături sunt o dovadă a faptului că Atanasije Stojković, om cu o formație enciclopedică, personalitate respectabilă a culturii noastre, a fost apreciat și a avut o mare popularitate și pe aceste meleaguri.

ATANASIJE STOJKOVIĆ'S RELATIONS WITH THE RENOWNED FIGURES FROM THE ROMANIAN PART OF BANAT

Dušan J. Popov

Summary

Atanasije Stojković, the author of the first physics textbook in the Serbian language (published in Vienna, in three volumes, in 1801, 1802 and 1803) had numerous contacts with the renowned cultural and religious figures from the area of the present Romanian part of Banat. In the first place, one of them was Dositej Obradović, who had a positive influence on his work. In addition, among the subscribers for *Fisika* (Physics) from that area, there stand out: Pavle Kengelac, Grigorije Obradović, the bishop Pavle Avakumović, the Arad senator Sava Arsić, as well as the Romanian writers Nicolae Stoica from Hațeg and Dimitrie Țichindeal. All these contacts prove that this encyclopedically educated man, a respectable figure of our culture, was well-known and popular in these regions, too.

³⁷ Д. Ј. Попов, *Сличности и разлике у живоју и раду Михајла Пујина и Николе Тесле*, Књижевни живот, XXXVIII, 1(100) Темишвар 1994, 2.

³⁸ М. Живковић, *Нама у аманеш*, Букурешт 1991, 5.

Владимир Миланков

САВА АРСИЋ, ГРАДОНАЧЕЛНИК АРАДСКИ

САЖЕТАК: Арадски угледни и богати грађанин Сава Арсић остао је запамћен по томе што је стекао симпатије својих суграђана, био изабран за градоначелника и што му је супруга била прва српска списатељица Еустахија рођена Цинцић. После основне школе у Араду, учио је у Сегедину кројачки занат. Већ као шегрт показивао је интересовање за књиге и учење. Похађао је часове латинске граматике, тако да се кући вратио као вешт мајстор и учен млад човек.

Кад се 1791. завршавала изградња Саборне цркве св. Јована Претече у Араду, као имућан парохијан давао је обилне прилоге, плаћао је подвоз за превоз грађе, старао се да се градитељи опскрбе храном и другим потребама и лично се ангажавао да се градња убрза и доврши до Успенија Богородице.

Помогао је Урошу Несторовићу да 1812. отвори Препарандију (учитељску школу) у Араду и као градоначелник поклонио за ову школу своју кућу звану „Кошутина глава”. Сем тога, шесторици градских учитеља, без обзира на њихову верску и националну припадност, поделио је 24 јутра земље да би могли да се издржавају. Кад се показало да поклоњена кућа није погодна за школске потребе, изнајмио је прикладнију зграду и за њу сопственим новцем плаћао годишњу кирију. За те заслуге га је Урош Несторовић поставио за директора румунске Учитељске школе и члана Управе школских фондова.

Кад је Арад и околину захватила поплава 1815. и кад су се многе сиротињске куће срушиле, Арсић је несебично помагао пострадале, на лађама им је носио храну и друге потрештине, а многе је сместио у свој дом и опскрбио најнужнијим.

Заједно са супругом Еустахијом Арсић помагао је српске списатеље кад су остајали без средстава за живот и давао им новац за штампање њихових дела. Као велики српски добротвор пружао је помоћ покретачима и уредницима *Новина сербских* у Бечу Димитрију Давидовићу и Димитрију Фрушићу. И Вук Стефановић Караџић му се захваљивао на подршци и на сакупљању пренумераната за његове знамените књиге. Пантелејмон Михајловић му је у знак признања за његов хумани рад посветио превод своје *Енциклопедије или крајкоз описанија свију наука*. Од аустријског цара добио је племство.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Арад, арадска Учитељска школа, прва српска списатељица Еустахија Арсић, арадска црква св. Јована Претече, Вук Караџић,

Сербске новине у Бечу. Помагање српског „књижества”. Помоћ учитељима. Сакупљање пренумераната на српску књигу. Поплава у Араду.

Арад и није био богзна како привлачна варош кад је у њега дошла Ирижанка Еустахија, рођењем Цинцићева. За Еустахију је то, међутим, била трећа срећа. Имала је само нешто више од тридесет година и већ за собом два краткотрајна брака — оба пута остала је удовица. Из Ирига је отишла у Копривницу, за трговца Лацковића. Одатле ју је у Карловац довео немеш Тома Радовановић. Није много времена прошло, умре јој и други муж, а она се после његове смрти „бракосочетасе и с трећим њеним супругом Благородним Г. Савом от Арсић Гражданином и Сенатором Арадским” — забележиће доста касније Јоаким Вујић у своме *Живописанију*.

Сава је био шеснаест година старији од своје невесте. Родио се у Араду, 5. маја 1760, „от прости, но честити родитеља”, Петра и Алке. У протоколу крштених у Текелијиној цркви стоји запис: „1760. маја, 25. крестисја и миром помаза се младенец Сава, родитељ јего Петар Арсин, възпријемник именов Сава Јованов”. Име је, дакле, добио по куму који га је крстио. На списку Срба власника кућа у Араду, сачињеном 1774. године, помиње се само Стеван Арсић, трговац, али и Јован и *Пера Арсин*, овај други, сасвим сигурно, Савин отац. Три године после њега, родитељи су добили другог сина: „1763. ијунија 8. крестисја и миром помаза се младенец Гаврило, родитељи јего Петар Арсин а матери име Алка, възпријемник Јован Илијин”. Имала су браћа и три млађе сестре које се јављају као наследнице после Савине смрти: Еуфемија, Еутазија и Јулијана. Ова најмлађа се удала у Велики Бечкерек, за Лазара Церњанског. Умрла је 12. јануара 1849.

Рано је Сава показао љубав за науку. У родном месту је завршио српску и немачку основну школу и желео је да настави школовање. Била је то жеља и његових родитеља, али им оскудне материјалне могућности нису то дозвољавале, па су одлучили да га дају на занат. Године 1774, кад се Петар Арсић одлучивао за које ће занимање одредити сина, у Араду је било 20 трговаца, 16 ћурчија, 13 кројача, 9 чизмара, 5 савпунција, три казанције, двојица кујунција и по један берберин, ранар, гостионичар, чохаџија, чобанин, дунђерин, дугмеџија, ременар, калаџија, колар, хлеббар и касарин. Избор је пао на сабова (кројача) који су, како се види, били веома високо вредновани.

Могао је занат шнајдерски и у Араду да учи, али га је отац послао у Сегедин, да упоредо и мађарски језик научи, јер у то време, како Текелија каже, „у Араду врло мало Мађара бе”. Банат се инкорпорирао с Мађарском 1778. па ни тада „Маџара ни от лека не би нашао” у Банату. Мајстор код кога је учио имао је два сина који су у граматикалне школе ишли. Они су узимали допунске часове наставе па им је у одређене дане у кућу долазио инструктор да их подучава. Сава је крадомице пратио наставникова предавања и одговоре својих вршњака, газдиних синова, и добро памтио све што је чуо. То није могло измаћи оку његовог мајстора, који је Савином оцу предложио: „Брате, водите ви сина вашег у школу, он има посебна дара за науку; и за то га одредите”. Петру је

остало, међутим, само да замоли инструктора да и његовом сину омогући који час и „умно се жртвовати изображенију”.

У Арад се из Сегедина вратио као изучени кројач и образовани младић, и „брзо благошћу и красотом нарави своје обрати на себе пажњу најотменијих у граду људи, с њима се дружити почне, и чим је мужеству своје ближе ступио, тим је свој карактер поштовања достојним показивао и благонаклоност суграђана више и више себи прибављао. Честитост и доброта за собом носе љубав и поштовање, и тако не прође много времена, те он постане сенатором или старешином местним”. Било му је, можда, нешто преко двадесет година кад се оженио, а двадесет две кад је добио кћерку Марију. О томе сведочи забелешка у протоколу крштених у цркви Светог Јована Претече и Крститеља: „Родисја младенец пола женскога месеца маја дне 3 го, љета предположенога (1782). Отец младенца Сава, син господара Петра Арсића, мати же Терезија, житељи здешнија вароши”. Крштена је сутрадан 4. маја. Кум јој је био Сава, син господина Јована Илића. Кад јој је било једанаест година, крстила је она (11. априла 1793) сина Георгија и Јулијане Јанковић, и дала му име Гаврил, по своје стрицу Гаврилу. Био је то потоњи велики добротвор Српског народног позоришта, којем је оставио своје имање у вредности од 25.000 форинти.

Тих дана Сава је остао без оца. Умро је 31. октобра 1796. године и сахрањен у порти цркве светих славних апостола Петра и Павла. Његов син је тад већ био и сенатор и варошки капетан. „У Арад кад сам дошао, то Србско обшество, које је униформирало и до 50 момака, се скупило; по учињеној црквеној паради на царев дан, дошли су мене же поздравити и пред кућом мене, тоже једанпут стрељајући, поздравити” — забележио је Сава Текелија у свој *Дневник*, под 1796. годином. Он је, каже даље, позвао момке у кућу да их почасте. „На то капетан Сава Арсић по моме желанију учинио.” И две године касније Арсић се помиње као варошки капетан. Командант арадске тврђаве, барон Вагнер, издаје му 19. маја 1798. Атестат у којем стоји да је капетан илирске градске компаније, Сава Арсић, савесно обављао своје дужности, да је у време кад је гарнизон био ослабљен и није могао испуњавати задатке капетан стојао иза, са својим имањем и трговачким пословима. Тад је, ето, већ и имућнији трговац који је у стању да залегне чак и кад је у питању варошка компанија.

До тада се већ млади Арсић прочуо и као хумани хришћанин. Кад се 1791. године, на старом црквеном месту, зидао храм светог Јована Крститеља, „Сава је подвоз свој и вино и јело градитељима, својим трошком драговољно помагао, сам лично дању и ноћу на томе истрајавао да се здање до Успенија Богородице [Велике Госпојине] сасвим заврши и богу на славу посвети”. И отац је његов помагао свету цркву, па се и његово име налази међу приложницима за манастир Ходош — Бодрог, један од најстаријих у овом делу Српства.

Остаје да се утврди кад је Сава Арсић остао удовац, шта му је било са кћерком Маријом и кад је у дом свој довео изузетно лепу Еустахију, али нема никакве сумње да је она ту 1809. Те године претплатила се на

књигу Јоакима Вујића *Естетивословије в ѿолзу најйаче јуности сйисано на немецкиј Ауѿором ѓосй. М. Георгѿјем Раффом*, где је на списку 13 пренумераната из Арада и Станика Арсић — посве сигурно она, јер је Вујић кад ју је у Карловцу нашао, зове Стака. Волео је Сава Арсић књиге, куповао их и на други начин помагао српске списатеље и пре него што се оженио Еустахијом, па је она, кад је у његов дом ушла, затекла у њему многа дела домаће литературе. Ту су им се интересовања подударала па су и књиге биле копча која их је зближавала. По претходном мужу, Томи Радовановићу, она је већ била благородна госпођа. Била је веома лепа, образована, жена финих манира, комуникативна, присна у опхођењу, а све је то још више ојачало углед варошког биргермајстера. „Он је власт и началство своје поштовао, достојанством себи равне искрено љубио, ниже пак од себе речју и делом је помагао и штитио; тамо где је општа корист или невиност подпоре и одбране требала, ту је одважан био и јавно против клевете, насиља и угњетавања говорио. У нормалним приликама је углавном ћутао и мудрим својим ћутањем смиреност своју и кроткост показивао.”

Негде при крају прве деценије деветнаестог века, продали су Еустахијини родитељи своју имовину у Иригу и дошли у Арад да ту, крај своје кћерке, проведу оно што им је још од живота остало. Сава се сад сав посветио сређивању стања у образовању. Поклонио је Општини 24 јутра земље, за баште, које ће сваке године уживати шест учитеља националних школа да за свој насушни (у правом смислу речи) хлеб не брину, те да могу више пажње да посвете деци која су им поверена. Као први човек вароши, предузимао је и многе друге кораке на сређивању школства, па је Урош Несторовић, приликом обиласка православних школа у јужној Угарској, у Араду нашао знатно боље стање него у многим другим срединама: „12.-ог посетио сам прву школу у Араду, у којој се предаје педагогија. Школска зграда је пристojна, учитељ вредан. Плата му је 200 фор. а прима је из благајне општине” — записао је у свој *Дневник* врховни школски инспектор. Друга је школа била код Текелијине цркве. „И то је добра зграда, у којој раде први и други разред. Предаје се и српска граматика. Настава из читања и писања, из латинског, немачког и мађарског језика, изводи се са задовољавајућим успехом.” У Општини је затекао школски фонд од 10.000 форинти из којег, од камате, сваке године добија стипендију по један од прилежнијих младића (који добро напредују у науци). Тако нешто Несторовић није пронашао ни у једном месту које је посетио, а обишао је сва где су живели православци — Срби, Румуни и Грци. Верујем да је и то био један од разлога кад је одлучио да цару предложи да се румунска препарандија смести управо ту, у Араду.

Управо кад су припреме за отварање школе биле у пуном жеку, умро је (1. априла 1812, у 69. години) Еустахијин отац, Гаврил Цинцић. Његови посмртни остаци положени су у костурницу Арсића, у порти Текелијине цркве. Цар је прихватио Несторовићев предлог да се за православне његове поданике отворе три препарандије — српска у Сентандреји, влашка у Араду и грчка у Пешти — и одредио 1. новембар 1812. као

датум почетка њиховога рада. Несторовић се сад разапео на све стране, па моли Саву Текелију да му помогне. Пише му 6. августа да је Сава Арсић „сенатор и Капитан дом свој Рецхкопф звани [Кошутина глава] на употребу Влахијског припремног училишта на 15 месеци драговољно дао”, и моли га да провери да ли је дародавац вољан „и какву катедру, таблу и скамије, за сад само у једној соби својим трошком прибавити, и тиме општој потреби родољубиву услугу учинити”. Врховни школски надзорник се 22. септембра 1812. поново обраћа Текелији с молбом да провери како у Араду теку припреме. Овај му одговара да је „дом Арсића осмотрио и катедру с таблом готову нашао, за скамије уредба учињена, дом ће се окречити и очистити, учитељем трима нужно по једна соба означена и за уготовнике квартири по могућству изаискани такође Г. Арсић на себе примио, от ове дакле стране надамсе да ћете по могућству задовољни бити”.

Градоначелник је, значи, поднео највећи део терета да се припреме са успехом окончају и настава почне 3. новембра. Несторовић је веровао арадском биргермајстеру, па је већ 9. октобра 1812. предложио цару Францу I да га одликује златном медаљом. Угарска дворска канцеларија поднела је 23. октобра цару Несторовићев предлог да се дванаест особа одликује овим високим признањем. Под 5. је *Sabbam Arsics, vetero aradiensem Senatorem et Kapitanem*. Концем наредне године, Несторовић је покренуо поступак да се Сави Арсићу додели мађарско племство. Провере су спроведене у тајности, али је градоначелник за њих сазнао, па 14. децембра 1813. пише Несторовићу: „Високо благородни Господине Конзилијер мње Милостивејшиј Господине Патрон...” Обавештава га да га је недавно позвао први вицеишпан Георгије Станиславич и показао му „Писаније које је Њиова Екселенција Господин *föhran* Арадске вармеђе Паул от Алмаши писао и наложио што би от Арсичевом то јест о Моме Моралу и владању равнуже и о Заслугама обвестио Високославни конзилијум”. Сава зна чему ће служити ови подаци и нада се да ће Несторовић издејствовати милост код „Их Цесаро Краљевскога Величества”.

Као директор Препарандије, сматра да му је дужност да обавести „господина Конзилијера да је катихета Цикиндиал у новембру месецу дуже од три недеље боравио у свом селу, Малом Бечкереку. Сада тамо по други пут борави већ трећу недељу и још се није вратио. За професора Јорговића ништа противно до сада приметити нисам могао, сем што је, током лета, за време распуста, често виђан у башћи (али колико сам разумети могао) са честитима Персонама, то јест са Вармецкима и Камераскима Официантима у дружеству”. Тек је, ето, почела друга школска година, а понашање наставног кадра није баш за похвалу. Требало би да се договоре и око наставе, „али је свакиј рад био да се у његовом Квартуру држи. Један хоће у овај, а други у онај дан, трећи вели треће полдне, а четврти после полдне ... иначе ја у томе њима ништа наредити немогу”. Сава је, у међувремену, још 13. маја 1813. године обавестио Несторовића да је сагласан да његова кућа, „Кошутина глава”, буде и

даље коришћена за Препарандију. Продужио је, дакле, рок од 15 месеци на који је уступио зграду.

Несторовић је комплетирао и 16. децембра 1813. послао цару предлог да Сави Арсићу, за многобројне заслуге око старања о школству, подари мађарско племство. А те су заслуге, сигурно, веома високо вредноване. Поређења ради, великобечкеречки грађанин Димитрије Георгијевић изјавио је да је спреман да приложи 10.000 форинти бечке вредности под условом да му Несторовић издејствује „немешаг”. Давидовићеве и Фрушићеве *Новине сербске* су септембра 1814. донеле вест из Беча да је цар доделио претходне године дванаест златних колајни онима који су се највише трудили око отварања српске и влашке препарандије, „а сад на заслуге у призренију овом учињене взирајуће Г. Савву от Арсич, К. Привилегованог и Камералног града Арадског Биргермајстера Благодеством Мачжарским всемилостивјејше возмездио”. Те је године његова супруга, Еустахија, објавила своју прву књигу *Совети мајтерниј...* а Георгије Јакшић је 5. децембра овом арадском брачном пару испевао песму која ће следеће године, у Будиму, бити штампана као *Песма њиховом блажородију, Савви Арсићу, тридесетогодишњем Граждананачалнику Сјаро арадском и Директору Влахијске прејарандије, и његовој суйрузи Евсџахији, јако до нине првој Сјисајелници Сербској. Књижицу је посветио њиховом произведенију на сјейен Блажородсјва.*

Поред свих својих послова, стизао је Сава Арсић и да најконкретније помогне српским писцима. Потврду за то налазимо у готово свим огласима који се појављују у Давидовићевим и Фрушићевим *Новинама сербским*. Последњих дана децембра 1813. огласио се Стефан Васиљевић Живковић да припрема за штампу *Прикљученија Телемака сина Краља Улиса от Ишакџе*. У огласу наводи да пренумеранте у Араду сакупља Сава Арсић, биргермајстер. Почетком марта 1814. Јован Берић је из Будима послао *Објављеније на Педагозику за учишџе и родитџе*. Први на списку сакупљача претплатника био је „Господин Сава Арсић, Бургермајстер арадски”. Са Берићем се добро познавао — рекао бих да су били пријатељи с њим, и он и жена му Еустахија. Берић Еустахији помаже око штампања друге њезине књиге, *Четири годишњих времен*. Шаље јој 30. октобра 1816. „100 екземплара ново печатани књижица”, а 400, по њезиној жељи, уступа Школској депутацији да продајом сачини фонд из којег ће се сваке године једном ученику српске Препарандије помоћ дати. Многе друге, међутим, сигурно није познавао, па им ипак није одбијао помоћ. Тако Матија Дамјановић јавља из Пеште 16. маја 1814. како припрема *Економију сербску...* И за његову књигу пренумеранте сакупља Сава Арсић. И један младић, студент треће године права, Георгије Ружић, који 8. августа објављује да ће издати *Душесловије* упућује заинтересоване из Арада и околине да се јаве Сави Арсићу, градоначелнику. Помагао је и Вуку Караџићу, који 25. августа 1814. објављује оглас за своју *Писменицу сербскога језика*. Међу „совокупитељима предчисленика” је и „Бургермајстер арадски” Сава Арсић.

Следећа, 1815, година донела је градоначелнику Арада изузетне невоље. Варош је задесила незапамћена поплава. Током несрећне поплаве

у Араду — записано је у биографији Саве Арсића — „која је многе домова или потопила или сасвим порушила, прихвати он своје суграђане с особеном добром вољом, и као отац спасе ове бедне заједно са женама и децом, доведе их у дом свој звани Рекопф, и ту им све, што је потребно било дарује: другима пак, који су водом окружени с бедом се борили, однесе с опасношћу по властити живот на лађама храну, и није се престао о њима старати док се вода није повукла, а они постали без опасности”. Тад већ, како се види, Учитељска школа у Араду није више била у Арсићевој кући „Кошутина глава”, која се показала као неусловна, па је дародавац узео у закуп за 500 форинти годишње кирије кућу Екатерине Михајловић, у Господској улици бр. 715, тако да је Рекопф остао празан.

Ову поплаву из 1815. помиње и Сава Текелија у своме *Описанију живоји*. Каже како је вода свуда из земље извирала и текла и тамо где је, према сећању најстаријих људи, никад није било. Људи су по пустарама морали волове на коњима да чувају, јер се другачије нису могли кретати, а стока је само врхове траве пасла. Поплава и закључење примирја са Наполеоном, тврдио је Текелија, били су разлози тешких поремећаја у трговини. С једне стране, промет је сасвим стао, па је он своје волове морао да држи пуну годину дана дуже него што је планирао, а с друге стране, дошло је до незапамћене скупоће, посебно 1816. године. „Онда се родила 1817. глад, да су људи млели чокање од кукуруза и мешали у лебац, јели кору од дрва, особито Ердељани који су к нама долазили, да су изнемогли и по путу и на пијаци и улицама мртви пали. И тако се наново ваздух покварио да су и други сељани болест добијали и умирали. Те воде проузроковале су да и говеда и свиње, па чак и зечеви метиљ добијали и цркавали, да су тог пута и људе парали може бити да би и људима метиљ налазили” — каже Текелија. У таквим околностима није тешко замислити колико је градоначелник морао имати посла, посебно онако савестан какав је Арсић био.

Но, и у таквим приликама, он не прекида сарадњу са списатељима. Стефан Живковић је у *Новинама сербским* објавио оглас 15. фебруара 1815. да намерава да изда *Благодетељну музу*, Јован Миоковић јавља се из манастира Фенека 1. априла и тражи „предчисленике за своје *Изображеније сујевеија*”, Вук Караџић шаље 14. јуна из Сремских Карловаца оглас за *Народну сербску јеснарицу*, *Часті вѣтора*, Прокопије Болић се огласио из манастира Раковца 20. октобра са вешћу да ће штампати књигу *Виноделац* — и сви они упућују књигољупце из Арада да се јаве своме биргермајстеру, „Сави от Арсић”. Сарадња с писцима често иде преко трећих лица. Са Вуком на пример, није у директној преписци, већ му други посредују у споразумевању с њим. Тако Димитрије Фрушић пише Караџићу 2. марта 1815: „По истом листодавцу послао сам ти писмо једно от Г-д Арсића из Арада на шчот от твоих Граматика са 20 фл. С. С. припослано на мене”.

Та сарадња се наставља. Вук се оглашава 20. марта 1816. из манастира Шишатовца да намерава да објави *Сербски речник* и упућује пренумеранте да се у Араду јаве Сави Арсићу. Пантелејмон Михајловић ша-

ље „објављеније” из Батање 6. августа 1817. у коме тражи претплатнике за две своје књиге: *Ужаснаја Повесћ Севернаго Рајта* и *Крайчајше Земљеописаније Помесино, о целој Европи*. У Араду се заинтересовани могу јавити „код его Благородија Саве от Арсич от 15 августа до 28. септембра”. Из Беча је *Новинама сербским* оглас послао 15/27. априла 1819. Михаил Бојацин који пише како намерава да штампа књигу на десет језика. И он, као и многи други пре њега, упућује потенцијалне купце да се упишу код благородног градоначелника арадског.

Било је и других начина на које су супружници Арсић помагали наше писце и ширили српску књигу. Тако је, на пример, на списку пренумераната из Арада за књигу *Повесћ о конечном изгибленију целаго францускаго воинства Леша 1812. Из оригинала Гос. Консиантинна Павловича Пантелејмоном Михајловичем с додашком преведена*, која је штампана у Будиму, 1818. Сава Арсић навео да је примио уплате за 33 примерка. Но, кад се списак погледа, види се да је „Благородни Господин Савва от Арсић Старешина Арадски и Педагогических Влахијских школа местни Правитель 20, јего Супруга Бла: Госп. Евстахија ут Арсић љубитељница просвешченија 4 књиге узели”. Више од половине, значи. Другу своју књигу, *Енциклопедија или крайкоје описаније свију наука*, објављену у истом граду и исте године као и прва, посветио је Пантелејмон Михајловић „Дражајшему роду и Отечеству своему и његовом благородију, Господину Савви от Арсић старешини арадскому и Влахијских Педагогических Школ Надзиратељу” кога назива љубитељем и рачитељем сербскога књижевства.

Помаже Арсић, још увек, и школске фондове. Урош Несторовић му, тако, 22. марта 1819. издаје потврду на 240 форинти, колико је уплатио Депутацији школских фондова. После тога, као да се полако повлачи, јер се све ређе његово име среће на страницама ондашњих листова. Умро је 27. марта 1824. у шездесет четвртој години живота. Укоп је обављен два дана касније. Посмртни остаци градоначелника били су изложени у цркви светих славних апостола Петра и Павла, где је прочитано и опело после којег је Григорије Лукачик, „парох физешки и јавни редовниј Катихета”, одржао надгробно слово. „Пријатељима је био веран друг, према непријатељима својим био је великодушан, зло је с добрим, прогањања с љубављу, неправде с трпљењем и великодушијем побеђивао, речју, целог је себе, сав свој живот Богу на службу и славу, отаџбини на корист, човечанству на радост посветио и жртвовао” — рекао је, поред осталог, пречасни Лукачик. Сахрањен је у породичној гробници, у порти Текелијине цркве, крај свога и оца своје супруге, Еустахије. На вест о његовој смрти, држана је 28. априла 1824. године седница Наставничког већа сомборске Препарандије на којој је колектив обавештен о трагичном губитку сестринске школе у Араду. Држана је и комеморативна седница са које су послати изрази саучешћа са жељом да светле врлине оснивача и заштитника послуже за утеху уцвелењим колегама.

Еустахија је, по трећи пут, остала удовица — овога пута са мноштвом нерешених проблема који су иза њенога мужа остали. Већ 13. јула Савине млађе сестре, Еуфемија, Еустазија и Јулијана, траже да се

имовина заостала иза њиховог пок. брата, наведена у прилогу тестамен-та, упише као заједничка и до окончања спора стави под забрану отуђења. Остао је и дуг од 4000 форинти, стар више од деценије, а настао по контракту који је Сава Арсић закључио са владиком арадским Павлом Авакумовићем 18. априла 1812. године. Предмет тог уговора била је „куповина 20 Алова Аусбрука по 200 фв. у шајну и закуп пустаре код Атаци Симеона”. Већ 10/22. октобра исте године, Сава одустаје од дела уговора и у изјави коју посебно прилаже, подвлачи: „Али будући да сада трајущиј Контракти не кварусе како сам разумети могао, то ја својевољно от Пустаре Контракта отступам, а за Аусбрух же обешчавам грјадујущег 1813. лета једну трећину Тала Капитала, а заоставши два тала Капитала обешчавам од Мсца Априлија 1813. до две године без великаго Интереса Их Високопреосвештенству Гдну Епископу платити”. Од пустаре је, значи, одустао, а дуг од 4000 форинти за куповину обавезао се да ће платити у целости до априла 1815. Те је године умро владика Авакумовић, а дужник није вратио ни једне једине форинте. После мужевљеве смрти, покушала је Еустахија, 1. августа 1824, да се некако „поравна са епископом Јосифом от Путник, који је управљао оставинском масом пок. Авакумовића”. Потписано је Поравнање по којем ће удова Арсић вратити 4000 форинти. Том је приликом она платила нешто доспеле камате. Владика Путник је изненада преминуо 4. новембра 1830. а дуг до тог доба није био регулисан. Није био плаћен ни средином марта 1831, већ нешто касније.

Спор са родбином пок. Саве некако је изглађен, па сестре дају 25. новембра 1825. изјаву у којој моле да се скине забрана са заоставштине њиховога брата коју је, својевремено, тражила и Еустахија како би спречила да се имовина развлачи. То, међутим, није било све. Сава је био градоначелник више од тридесет година, а за то време није решавао нека основна, своја, права па се Еустахија обраћа надлежнима 16. јула 1827. и захтева да јој се отпише порез у целости, јер није обавезна да га плаћа. Краљевско судбено веће одлучило је 8. новембра да се удова као племкиња, на основу старих обичаја, ослобађа плаћања свих пореза. Нешто касније, расправља још један заостали проблем иза покојника. Сава је, наиме, дао граду некакву позајмицу од 1100 форинти, па Еустахија подноси захтев да се обрачуна и исплати јој се камата на тај новац за последњих двадесет година. У градској администрацији, међутим, није било трага о тој позајмици.

Тако је, мада невична вођењу правних послова, Еустахија морала још десетак година након смрти свога мужа да расправља његове нерашчишћене рачуне.

*
* *

Био сам у Араду и видео зграду „Кошутина глава” у којој је почела да ради румунска Учитељска школа. Зграда је јако руинирана и запуштена. На фасади, као да се стиди пролазника, стоји спомен-плоча са тек-

стом на румунском језику: „Овде је 3. новембра 1812. основана прва румунска учитељска школа у Ердељу”.

О Арсићима који су толико помогли, нема ни помена.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Архивска грађа: РОМС, Нови Сад, М. 10703; Архив САНУ, Сремски Карловци, 1812 3I, 1812 3II, Фонд Школске депутације, свеж. 23, бр. ад 70 из 1814, 1831 69IV; Матичне књиге крштених у Текелијиној и св. Јована Крститеља цркви у Араду, 1760, 1763, 1782. и 1793. истражио и саопштио ми писмом од 25. IX 2000. године Божидар Панић; писма Стеве Бугарског од 24. I/06. II 2000. и 29. IV/12. V 2000. године.
- Периодика: *Даница*, 1871, бр. 9, стр. 144; *Јавор*, 1891, бр. 6, стр. 87—90; бр. 17, стр. 269 и бр. 37, стр. 591; *Новине сербске*, фототипско издање, за године 1813, 1814, 1815, 1816, 1817. и 1819; *Србска новина или маџазин за художество, књижевство и моду*, 1838, бр. 12, стр. 51; *Архив за историју Српске православне карловачке митрополије*, 1912, бр. 1, стр. 8—12; бр. 11 и 12, стр. 165; *Библиотекар*, 1962, бр. 2, стр. 132; *Глас народне женске заједнице*, 1929, бр. 1 и 2, стр. 6; *Зборник Маџице српске за књижевност и језик*, 1959, VI—VII, стр. 62—71; 1970, св. 2, стр. 364; *Летопис Маџице српске*, 1827, частица 10, стр. 12—25; *Српски књижевни гласник*, 1931, бр. 7, стр. 499.
- Објављена грађа: *Прејиска Вука Караџића*, књ. I, Београд 1907, стр. 604; А. И в и ћ, *Архивска грађа о југословенским књижевницима и културним радницима*, књ. VI, Београд 1964, стр. 368; Драгољуб Новаков, *Радови симпозијума о српско (југословенско)-румунским односима* — Вршац, 22—23. мај 1970, Панчево 1971.
- Енциклопедије и лексикони: *Лексикон писаца Југославије I*, Нови Сад 1972, стр. 96—97; *Енциклопедија Југославије I*, Загреб 1955, стр. 217; *Енциклопедија Новој Сада*, св. 11, Нови Сад 1998, допуне, стр. 318—319; Станоје Станојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, књ. I, Загреб 1925, стр. 74—75.
- Литература: Јоаким Вујић, *Јоакима Вучића... Живописање...*, Карловац 1833, стр. 97; Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Кад Мориц пошече кроз њеро*, Букурешт 1991, стр. 142, 169; Теодора Петровић, *Еусџахија Арсић — прва српска сџисањелица*, у: Из историје српске књижевности, Нови Сад 1974, стр. 137—154; Константин Павловић, *Повесџ о коначном изџибленич целажо францускаџо воинсџва...*, Будим 1818 (превео Пантелејмон Михаиловић); *Енциклопедија...*, Будим 1818 (превео Пантелејмон Михаиловић).

SAVA ARSIĆ, PRIMARUL ARADULUI

Vladimir Milankov

Rezumat

Oraşul Arad nici nu a fost o aşezare omenească cine ştie cât de atrăgătoare, pe la începutul secolului XIX, când primarul său, Sava Arsić, s-a însurat a doua oară. El a fost cu şaisprezece ani mai în vârstă decât preafrumoasa sa soţie, văduva Eustahija Ra-

dovanović, prima scriitoare sârbă. El s-a născut în 5 mai 1760 și a fost botezat douăzeci de zile mai târziu, în 25 mai 1760. Părinții săi, Petar și Alka, locuitori ai Aradului, au mai avut un fiu mai tânăr, Gavriilo, și trei fiice mai tinere: Eufemija, Eutanazija și Julijana. Sava a frecventat școala primară la Arad. După aceea tatăl său l-a trimis la Seghedin să învețe meseria de croitor și, în același timp, limba maghiară, deoarece în timpul acela la Arad trăiau în număr mic de maghiari, astfel că această limbă aproape că nu se putea auzi. Tânărul ucenic a învățat la meșterul său și gramatica limbii latine, preparându-l în instructor care venea și ținea lecții suplimentare cu fiii meșterului, astfel că Sava s-a reîntors la Arad atât ca un meșter îndemanatic, cât și ca un om tânăr învățat. S-a căsătorit cu o oarecare Tereza și în 3 mai 1782 ea a născut-o pe fiica Maria. În scurt timp Sava a început să se distingă printre concetățenii săi ca un om binefăcător. În anul 1791, când au fost terminate lucrările la ridicarea bisericii Sf. Ioan Înainte-mergătorul din Arad, care a servit ca hram sinodal, a asigurat transportul materialelor, precum și vin și mâncare, personal îngrijindu-se, ziua și noaptea, ca „edificiul” să fie complet terminat până la Adormirea Maicii Domnului. Prietenia strânsă cu multe familii de vază, între care și cu familia lui Gheorghie Iankovici, pe al cărui fiu Gavra, marele binefăcător de mai târziu al Teatrului Național Sârb, l-a botezat, în 11 aprilie 1793, fiica sa Maria.

În acest mod el și-a dobândit simpatia și încrederea concetățenilor, care îi încredințează cele mai responsabile funcții în oraș. În Anul 1796, în Jurnalul său, Tekelija amintește ca pe un căpitan orășenesc care are sub comanda sa 50 de flăcăi în uniformă, pe atunci el era deja senator, iar câțiva ani mai târziu va fi ales în funcția de primar. Cu Eustahija s-a căsătorit în jurul anului 1809. Dat fiind că ea a încheiat deja a treia căsnicie, știa că nu va putea să nască, dar ei doi se potriveau din alte aspecte — deopotrivă le plăcea să citească și amândoi apreciau munca de ridicare a nivelului de cultură al poporului. Primarul Arsić a donat de asemenea una dintre casele sale numita „Capul căprioarei” pentru ca în ea să fie instalată școala, cu proprii săi bani a plătit adaptarea ei, a cumpărat și o parte din mobilierul școlar și a procurat lemne de foc pentru iarnă. La fel a împărțit unui număr de șase învățători din oraș, indiferent de apartenența lor confesională și națională, 24 de jugăre de pământ arabil pentru a le crea condiții mai bune de trai, ca cel puțin să nu-și facă griji că nu vor avea pâinea cea de toate zilele. În scurt timp s-a dovedit că această clădire, „Capul căprioarei” nu întrunește condițiile necesare, astfel că Sava Arsić a închiriat o clădire mai confortabilă și pentru ea plătea, din proprii săi bani, chirie anuală de 500 de forinți. Pentru aceste merite, Uroš Nestorović l-a numit director local al școlii normale românești și membru al direcției de fonduri școlare, iar împăratul Francisc I i-a conferit titlul de „nobil maghiar”.

În anul 1815 Aradul a fost cuprins de mari inundații, care i-a provocat necazuri primarului. Apa izvora peste tot din pământ — spunea Tekelija. Multe case ale săracilor s-au dărâmat și numeroși cetățeni au rămas fără nici un fel de avere. Arsić le ajută neprecupețit, îi află și îi salva, îi aduce în căminul său și le dădea tot ceea ce aveau nevoie, îi dăruia; altora, care erau înconjurați de apă și luptau cu sărăcia, le ducea în spate alimente, fiindu-i chiar în pericol viața, și nu înceta să se îngrijească de ei, până ce nu se retrăgea apa, ei aflându-se atunci în afară de orice pericol...

Cu un an înainte de aceste inundații, Eustahija a publicat prima sa carte, iar la un an după această calamitate a publicat și cea de-a doua. Cei doi soți acum își petrec cea mai mare parte din timp citind sau desfășurând activități de ajutorare a scriitorilor sârbi. De la mijlocul lunii august a anului 1813, doi studenți la drept, Davidović și Frušić, au început să editeze la Viena *Novine serbske (Gazeta sârbească)*, pe care scriitorii au considerat-o drept o posibilitate ideală de face publicitate cărților lor. Ei își anunța la mica publicitate tipărirea propriilor lucrări și făcea apeluri la cei interesați să se anunțe persoanelor care fac abonamentele. Printre cei care au făcut abonamente aproape întotdeauna s-a aflat Sava Arsić, Bürgermeister-ul (primarul) Aradului. În acest mod el îi ajută și pe Vuk Karadžić, Jovan Berić, Stefan Živković și pe mulți alții ca în cel mai

scurt timp posibil și cât mai ușor să-și vanda cartile. Din cauza unei asemenea atitudini față de scriitorii sârbi, Pantelejmon Mihajlović i-a dedicat traducerea Enciclopediei sale sau descrierea succintă a tuturor științelor, în care pe primarul orașului de pe Mureș îl numește iubitor și cititor al literaturii sârbe.

Pe de altă parte, în ceea ce privește treburile particulare, Sava Arsić a fost indolent. Încă în anul 1812 el a cumpărat de la episcopul Aradului, Pavle Avakumović, „20 de ocale de vin cu câte 200 de forinți, în bancnote”, dar nu a achitat această sumă în timpul vieții, astfel că datoria de 4.000 de forinți a moștenit-o și „a tras-o după sine” văduva sa, Eustahija, până în deceniul al treilea al secolului XIX. Nici propriul său testament nu l-a întocmit cum s-a convenit, ci a lăsat posibilitate ca surorile sale mai tinere să conteste acest testament în fața tribunalului. El avea dreptul, ca nobil, să nu plătească impozitul, dar de acest drept nu a profitat în timpul vieții și de aceea văduva sa a fost nevoită să lupte pentru a reuși să obțină acest privilegiu.

Sava Arsić a murit la Arad, în 27 martie 1824. A fost înmormântat în cavoul familial, în curtea bisericii lui Tekelija, lângă tatăl său și lângă părinții soției sale Eustahija, care a fost prima scriitoare sârbă.

SAVA ARSIĆ, THE MAYOR OF ARAD

Vladimir Milankov

Summary

Arad was not such an attractive place when — at the beginning of the 19th century — its Mayor Sava Arsić married for the second time. He was 16 years older than his beautiful wife Eustahija, the widow Radovanović, the first Serbian female writer. He was born on May 5, and was baptized twenty days later, on May 25, 1760. His parents, Petar and Alka, the citizens of Arad, also had a younger son Gavriilo and three younger daughters: Eufemija, Eutanazija and Julijana. Sava went to an elementary school in Arad, then his father sent him to Szeged, to learn the tailor's craft and Hungarian language, because there were few Hungarians in Arad at the time, so that language was almost impossible to hear. While staying with his master craftsman, the young apprentice also learnt Latin grammar — from an instructor who came to the house and gave additional classes to the master's sons — so Sava returned to Arad both as a skilled craftsman and a learned young man. He married a Terezia and with her got a daughter Marija on May 3, 1782. Sava soon began to stand out among his cocitizens as a benefactor, too. In 1791, during the completion of the construction of the Arad Church of Saint John the Forerunner — which served as a cathedral temple — he gave his own transportation, wine and food, and he himself endeavoured day and night to achieve full completion of the “edifice” till the feast day Dormition of the Theotokos. He was a close friend with many respectable families, including also the family of Georgije Janković, whose son, Gavra, the future great benefactor of The Serbian National Theatre, was baptized by his daughter Marija on April 11, 1793.

Thus he inspired affinity and confidence among his co-citizens, who entrusted him the most responsible positions in the town. In his *Diary*, in 1796, Tekelija mentioned him as a town captain who commanded 50 uniformed men, then he was a senator, and several years later he would be elected the Mayor. He married Eustahija about 1809; since it was her third marriage, she knew that she would not have any offspring, but they had something else in common — they both liked books and appreciated education of the people. This helped Uroš Nestorović when he, in 1812, was completing the preparations for the opening of the Wallachian Teaching College in Arad. Then the

Mayor Arsić gave his house called *Košutina Glava* (*A Female Deer's Head*) to locate the school there; he paid for its adaptation with his own money, also bought some school furniture and provided wood for heating in the coming winter. Moreover, he divided 24 acres of his arable land among the six town teachers, regardless of their religious and national affiliation, to make their life easier, so that they did not have to think at least about their daily bread. Soon it became obvious that *Košutina Glava* was inadequate, so Sava Arsić rented a more suitable building and paid for it the annual rent of 500 florins with his own money. Because of these merits, Uroš Nestorović appointed him the local director of the Romanian Teacher-Training School and a member of the administration of the School funds, whereas the Emperor Franz I granted him «the Hungarian nobility».

In 1815, Arad was affected by a great flood which brought many troubles to the Mayor. Water flowed everywhere on the ground — wrote Tekelija. Numerous poor people houses fell down and numerous citizens were left without any property. Arsić unselfishly helped them, searched for them and saved them, brought them to his home and gave them everything necessary there; he used boats to bring food to others, who were fighting the flood water which surrounded them, risking his own life. He did not stop caring about them till the water withdrew and they were safe...

One year before this flood, Eustahija published her first book, and a year after the disaster she would publish the second. The married couple now spent most of their free time reading or helping Serbian writers. From mid-August 1813, two students of law — Davidović and Frušić — began to publish *Novine Serbske* (*Serbian Newspapers*) in Vienna, which the writers saw as the ideal way to advertise their books. They published advertisements in which they announced the printing of their works and called those who were interested to apply to the collectors of subscriptions. Noble Sava Arsić — the Arad Mayor — was almost always among those who collected subscriptions. In that way, he also helped Vuk Karadžić, Jovan Berić, Stefan Živković and many others to sell out their books as soon and as easily as possible. Because of such attitude to domestic writers, Pantelejmon Mihajlović dedicated to him the translation of his *Encyclopedia or Short Description of All Sciences*, in which he called the Mayor of the town on the Mureş the patron and supporter of the Serbian literature.

However, in his private business, noble Sava Arsić was careless. Already in 1812, he bought «20 *halovs* of Ausbruch (wine) at 200 f. in banknotes» from the Arad episcope Pavle Avakumović, but didn't pay them during his life; so his widow Eustahija inherited the debt of 4000 florins and «dragged» it till the end of the third decade of the 19th century. He did not make his own testament properly either, but left room for his younger sisters to challenge it at court. As an aristocrat, he had the right not to pay taxes, but he did not use that right during his lifetime, so his widow had to win that privilege.

Sava Arsić died in Arad, on March 27, 1824. He was buried in the family tomb, in the church-yard of the Tekelija's church, next to his father and the parents of his wife Eustahija, the first Serbian female writer.

Душан Ј. Појов

ЈОВАН ПЛ. НАКО ОД ВЕЛИКОГ СЕНТ-МИКЛОША — ВЕЛЕПОСЕДНИК И ПРВИ КЊИЖЕВНИ ЗАДУЖБИНАР МАТИЦЕ СРПСКЕ

САЖЕТАК: Јован пл. Нако од Великог Сент-Миклоша (16. септембар 1814, Велики Комлош — 19. март 1889, Беч), први је књижевни задужбинар Матице српске. Потомак је старе цинцарске племићке породице, пореклом из Македоније. Браћа Нако — Христифор и Кирил — имућни трговци, купили су 1781. и 1782. године велике земљишне поседе у Банату (Велики Комлош, Велику Теремију, Велики Семиклуш) и стекли одговарајуће племићке титуле. Породица Нако обухвата две лозе: грофовску (Христифорови потомци) и племићку (Кирилови потомци).

Јован Нако, син Јосифа Нака и унук Кирила Нака, студирао је права у Пешти, оженио се Анастасијом Вучетић из Трста и имао је јединицу Милеву. Са 19 година постао је члан Матице српске, којој је 1837. године, завештао 5.000 форинти, оснивајући прву и веома важну књижевну задужбину. Из фонда ове задужбине, током следећих деценија, награђено је двадесетак дела (истина, мање но што се очекивало), не само књижевног, већ и филозофског карактера.

Богат и образован, Јован Нако је на оригиналан начин испољио своју наклоност према музици и позоришту. У свом породичном дворцу у Великом Комлошу основао је сопствено позориште, са свим потребним реквизитама најбољег квалитета. Представе у том позоришту, које су приређиване за Јована Нака, његове пријатеље и оближње велепоседнике, имале су, углавном, добротворне циљеве, а често је и домаћин наступао на сцени као оперски певач (тенор), сценариста или режисер.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Јован Нако, Матица српска, књижевна задужбина, позориште.

Након што је 1779. године Банат био инкорпориран Мађарској, а на територији која није остала под Војном границом биле устројене три жупаније (Торонталска, Тамишка и Крашовско-северинска¹), Бечка комора је, путем четири јавне лицитације, одржане 1781. и 1782. године у Темишвару и Бечу, испродавала готово све своје поседе у Банату. Глав-

¹ Душан Ј. Поповић, *Срби у Банату до краја осамнаестог века*, Српска академија наука, Београд 1955, стр. 70.

ни купци били су Грци, Цинцари и Јермени, највећи и најпокретљивији трговци који су у исто доба долазили у ове крајеве. Временом, они су прихватили овдашње обичаје, па су тако Грци и Цинцари већином били посрбљени, док су Јермени помађарени или понемчени.

Највећа властелинства откупила су браћа Нако, Христифор и Кирил, припадници старе племићке породице, вероватно грчког или цинцарског порекла, која вуче корене из Македоније, из околине Ђевђелије, и која се доселила на тадашњу аустроугарску територију, по неким изворима² негде између 1660. и 1690. године. По другим изворима,³ браћа Христифор и Кирил Нако, имућни трговци, синови су Аврама III, последњег потомка старе племићке породице чији је родоначелник, почев од 1382, извесни Кипријану Нако (или Наку). Д. Ј. Поповић⁴ наводи да се докуменат о племству ове старе породице налази у Државној архиви Војводине.

Године 1760. Христифора Нака трговачки послови доводе у Аустријску царевину и он тргује по градовима Коморан, Пресбург (Братислава) и Беч, док млађи Кирил остаје и даље у родном крају и бави се трговином житарицама и медитеранским воћем. Христифору је посао ишао од руке и постаје трговински добављач аустријске војске; 1770. придружује му се и Кирил, са намером да породичне трговинске послове заједничким снагама унапреде. Браћа су се привремено настанила у Банату, у Великом Сент-Миклошу, односно Старој Бешенови, где су основали перионицу вуне. Ту је био погодан крај одакле су, углавном за војску, лиферовали вуну, месо и житарице. Путовали су често до Беча и даље. Као деоничари, основали су 1780. године у Бечу трговинско друштво, које им је ускоро донело прилично велики капитал и друштвени углед. Аустријски цар Јосиф II више пута их је посетио у Бечу и убедио да свој иметак уложе у куповину земљишних поседа у Банату.

У новијим историјским изворима,^{5, 6} имена чланова ове породице чешће се помињу тек почев од 1781. године, када су браћа Христифор и Кирил Нако, на јавној лицитацији у Бечу, 1. августа 1781, купила поседе Комлош и Маријенфелд (Теремију). Већ следеће године купила су и посед Велики Сент-Миклош (Велики Семиклуш) и за то платила немалу своту од 700.000 форинти. Трећина те вредности плаћена је сместа.

У то време уобичајено је било да се стицање већег земљишног поседа повеже са добијањем одговарајуће мађарске племићке титуле. Тако су 27. фебруара 1784. године браћа Христифор и Кирил Нако добила племићку титулу грофа (немеша), што је цар Јосиф II потврдио одгова-

² Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, Матица српска, Нови Сад 1963, стр. 91; вид. и Живан Милисавец, *Историја Мађице српске*, I део, Матица српска, Нови Сад 1986, стр. 450.

³ Martin Kurzhals, *Kurze Geschichte des Banates und seinen Deutschen Besiedlung. Die Bergangenheit des Dorfes Grosskomlosch. Die Familie Nako*, „Bitoria“ Buchdruckerei, Temeschburg 1940, стр. 132.

⁴ Д. Ј. Поповић, *н. д.*, стр. 91.

⁵ Samu Bogovszky, *Temes vármegye és Témessvár varos története*, Budapest 1910, стр. 365.

⁶ Victor Schreyer, *Nagyszentmiklos tradicionalis monografiája*, Nagyszentmiklos 1912, стр. 62.

рајућом дипломом, а дипломом од 28. маја исте године придодео им је и одредницу „от Великог Сент-Миклоша” („von Nagyszentmiklos”). Сходно ранијем братском договору, Христифор је администрирао земљишне поседе у Банату, а Кирил је водио трговинске послове породице Нако у Бечу. То је трајало све до 27. марта 1783. године када су, да би унапредила економско пословање, браћа Нако склопила нови међусобни уговор по којему ће се заједнички бринути како о трговинским пословима у Бечу, тако и о имањима у Великом Сент-Миклошу и Маријенфелду (Теремији). Уговор је требало да важи 20 година, међутим, услед смрти Христифора Нака (због старости, 10. маја 1801) дошло је до поделе добара и обавеза. Поделу је обавио мађарски дворски чиновник Балатинус и одредио да посед Велики Сент-Миклош припадне потомцима Христифора, а посед Маријенфелд (Теремија) Кириловом сину Јосифу. Од тога момента породица браће Нако дели се на две гране или лозе: грофовску лозу (Христифорови потомци, који ће временом прећи у католичанство) и племићку лозу (Кирилови потомци, који ће до извесног времена остати православци).⁷ Великосенмиклушки посед обухватао је: Велики Семиклуш, Немачки Чанад, Телек, пустару Поргањ и подоста шума, у површини отприлике од 12.000 катастарских јутара.⁸ За маријенфелдски посед, у истом се документу тврди да је обухватао: Теремију (Маријенфелд), Велики Комлош, Наково, Српски Чанад, пустаре Бисешба и Геролам, заједно са тамошњим шумама. Касније је Јосиф Нако, на картама, задобио и села Бисешба и Бехент. На тај начин је племићка лоза породице Нако била нешто имућнија од грофовске лозе.⁹ Ова подела добара и имовине створила је не само верски раскол између две лозе породице Нако, него је проузроковала и један дуготрајан и мукотрпан судски спор између Христифорових и Кирилових наследника, спор који је трајао пуних 36 година.

Гроф Христифор Нако венчао се 31. октобра 1784. године са Софијом, ћерком генерала Арсенија Сечујца „од Хелденфелда”¹⁰ и Јелисавете Новаковић. Сечујац је био потпуковник Банатске милиције у Темишвару и први генерал аустријске војске српске народности.¹¹ Име Христифора Нака и одредницу „от Великог Сент-Миклоша” налазимо на Списку депутата на Илирском конгресу (Темишварском сабору) 1790. године, у категорији племића велепоседника. Овај документ издат је у Темишвару, 27. августа 1790,¹² што доказује да је Христифор уживао знатну политичку моћ међу српским племством у Банату. Ко су били припадници грофовске лозе породице Нако може се видети из приложеног родослова.

⁷ Д. Ј. Поповић, *н. д.*, стр. 91.

⁸ М. Kurzhals, *н. д.*, стр. 133.

⁹ Д. Ј. Поповић, *н. д.*, стр. 76.

¹⁰ *Истио*, стр. 91. и 97.

¹¹ Љубивоје Церовић, *Срби у Румунији*, Матица српска, Нови Сад 1997, стр. 130.

¹² I. D. Suciū, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Editura Mitropoliei Banatului, Vol. I, Timișoara 1980, стр. 469–470; вид. и Славко Гавриловић, Никола Петровић, *Темишварски сабор 1790*, Нови Сад — Сремски Карловци 1972, стр. 212–215.

Грб породице Јована Нака

Племићку лозу породице Нако сачињавају потомци млађег брата, Кирила Нака, који је такође имао титулу од Великог Сент-Миклоша, задобијену још 28. маја 1784, као и његов старији брат Христифор. Кирил је живео више у Бечу него у Банату. Био је ожењен Росином Хаџи Скарлатор и имали су сина Јосифа, који је рођен 14. септембра 1786, још у старој постојбини, у Догреанима (у Македонији) и који је крштен у православној цркви у Солуну. Међутим, тек што је Јосиф навршио годину дана, његов отац Кирил је умро (у Бечу, 4. октобра 1787.¹³). Први старатељ малолетног Јосифа био је његов стриц Христифор Нако, а после

смрти овога, старатељ је био Јозеф Марфи.

Након деобе имања породице Нако, Кириловим наследницима је припала Теремија, Српски Чанад и Велики Комлош. Јосиф Нако је, највероватније, имао као боравишно место Српски Чанад, пошто је ту саградио дворац за своју породицу, око 1810. године.

У Велики Комлош Наке су дошле као земљопоседници 1781. године. Насеље Велики Комлош (Comloşul Mare) налази се 25 км јужно од Великог Семиклуша, 14 км северно од Жомбоља и 14 км према североистоку од Кикинде. Као део староседелачког становништва овог села помињу се и Срби. Димитрије Руварац¹⁴ тврди да је у месту постојала стара српска црква Светога великомученика Георгија, од печене цигле, а Боровски¹⁵ пише да је 1783. она била сасвим порушена, а на њеном месту је већ грађен спахијски амбар. Постојање цркве осведочавао је у то време једино један дрвени крст. Срби из Великог Комлоша иселили су се из овог места, те је њихов број 1900. опао на једва 35 душа од укупно 4.948 становника.¹⁶ На њихово место доведени су још 1791. године први колонисти Немци из Горње Угарске и Луксембурга, а доселило се и неколико породица Румуна из Олтеније, који су овде избегли због турског јарма.¹⁷

Јосиф Нако је наследио очево имање Велики Комлош и настојао да искористи стратешки географски положај свога поседа, између горепо-

¹³ М. Kurzhals, *н. д.*, стр. 134.

¹⁴ Димитрије Руварац, *Темичварска епархија — од њеног постанка до 1758. године*, Сремски Карловци 1914, стр. 29.

¹⁵ Samu Borovszky, *Torontal vármegye*, Budapest 1912, стр. 86.

¹⁶ Gheorghe Cotoşman, *Din trecutul Banatului. Comuna și bisericile din Comloşul Mare și Lunga*, Cartea III, Timișoara 1934, стр. 296.

¹⁷ S. Borovszky, *н. д.*, стр. 86.

менутих насеља, па је 13. децембра 1811, указом бр. 14345/1811, од цара и краља Фрање I добио дозволу да се у Великом Комлошу годишње могу одржавати три велика вашара. На фотокопији документа¹⁸ може се видети да је Јосиф Нако носио титулу грофа од Великог Сент-Миклоша, коју је наследио од свога оца Кирила.

Племенити Јосиф Нако од Великог Сент-Миклоша венчао се са Константином (Констанцијом), ћерком Јована Сисанија из Новог Бечеја и Фатиме Папаполифо. Фатима је била Муслиманка грчког порекла, а после покрштавања је добила име Клара. Јосиф Нако је умро у Бечу, 8. јула 1816, од плућне болести. Посмртни остаци били су пренети и положени у породичној капели у Накову, а 21. јула 1816. пренети су и сахрањени у породичној гробници у православној цркви у Великом Комлошу.

Јосиф Нако је са супругом имао шесторо деце, али је само Јован преживео. Јован Нако је рођен 16. септембра 1814 (по наводу из књиге Мартина Курцхалса¹⁹). Како је записано у протоколу умрлих у Румунској православној цркви у Великом Комлошу, рођен је у Великом Комлошу. Био је православне вере. У протоколима рођених, који су у том периоду вођени на српском језику, није записан, тако да се датум његовог рођења може узети са извесном предострожношћу.

Иако је имањем које је оставио Јосиф Нако управљала његова удовица Констанција, ипак су локалне власти за старатеља и администратора имовине наименовале Лудвига Удварнокија од Киш Јоке. Јован Нако је рано остао сироче, пошто је његова мајка Констанција умрла због болести 16. новембра 1825. у Ливорну (Италија), где је била на лечењу. Тамо је и сахрањена. Последњих година свога живота грофица Констанција је опуномоћила Лудвига Удварнокија да и даље буде старатељ њеног сина Јована и администратор њихове имовине. Ујак Јованов, гроф Александар Нако, после смрти Констанције настојао је да судским путем добије старатељство (и, уједно, администрацију имовином) свога нећака. Међутим, указом Царске дворске канцеларије, старатељство је додељено торонталском вицеишпану Игњацу Хертелендију.

О школовању Јована Нака мало се зна. У једном се извору тврди да је стекао школско образовање у

Јован Нако

¹⁸ Gh. Cotoșman, *н. д.*, стр. 265.

¹⁹ M. Kurzhals, *н. д.*, стр. 135.

Пешти и Бечу, а да је три године студирао права на Универзитету у Пешти.²⁰

Родитељски посед се временом проширио, а Јован Нако, 1838. године, наследио је не само племићку титулу „от Сент-Миклош” већ и очево имање, то јест поседе у Великом Комлошу, Теремији (Маријенфелду), Накову, Српском Чанаду и Констанцији (како се до 1888, у част грофице Констанције, Јованове мајке, звало садашње село Лунга), са одговарајућим селима, све у свему 545 6/8 сесија. Поређења ради, у то време (око 1840. године) његов ујак гроф Александар Нако држао је у поседу Албертфлор, Српски Велики Семиклуш, Немачки Велики Семиклуш, Немачки Чанад и насељену пустару Поргањ, укупно са 527 2/8 сесија.²¹ Осим поменутог имања, Јован Нако је „наследио” и судску парницу са својим ујаком, грофом Александром, коју је овај, незадовољан имовинском деобом, покренуо још 1808. године против свога братанца Јосифа Нака, Јовановог оца. Парница је окончана пресудом коју је 30. марта 1844. донело Мађарско краљевско судско веће и по којој је имовинска деоба из 1801. остала на снази.²²

Дипломом од 8. априла 1840. године Јован Нако је на племићку титулу добио и одредницу „от Маријенфелда”, тако да се од тога времена он потписује као „Јован Нако от Великог Сент-Миклоша и Маријенфелда”, а касније се назив Маријенфелд мења у Велика Теремија.²³

Под утицајем Теодора Павловића, Јован Нако се уписује у Матицу српску 1833, исте године када и друга два наша племића: Сава Текелија и Јован Николић от Рудне, зет кнеза Србије Милоша Обреновића.²⁴ Ако се за ову двојицу, као уосталом и за друге наше племиће, може рећи да се од самог оснивања Матице српске нису за њу интересовали,²⁵ за Јована Нака ова констатација не важи, пошто је њему, када се у Матицу српску уписао, било тек 19 година. Може се, дакле, рећи да се Јован Нако за Матицу српску почео интересовати веома рано, учланивши се у њу одмах по стицању пунолетства. Исте године, у првој частици *Лешо-џиса* за 1833. годину, објављена су имена Матичиних новоуписаних чланова, па је тамо убележен са целом својом спахијском титулом: „Јован Нако от В. Сент-Миклоша, Спахија Слав. Доминиума Маријенфелдског”.²⁶ Сматра се да је за учлањење Јована Нака (и не само њега) у Матицу српску заслужан не само Теодор Павловић, каснији дугогодишњи Матичин секретар (између 1837. и 1854), који је са њим био у пријатељским односима,²⁷ већ и други Матичин члан Павле Риђички, Накин адвокат, пуномоћник, префект и управник његових имања („Павел Риђичкиј от Скрибешћа, заклети адвокат, Доминијума Мариенфелдског пуномоћник, С. Чанадске међе приседатељ”).

²⁰ *Исто*, стр. 135.

²¹ Д. Ј. Поповић, *н. д.*, стр. 77.

²² М. Kurzhals, *н. д.*, стр. 135.

²³ S. Borovszky, *н. д.*, стр. 547—548.

²⁴ Ж. Милисавец, *н. д.*, стр. 46.

²⁵ *Исто*, стр. 138.

²⁶ *Исто*, стр. 449.

²⁷ *Исто*, стр. 248.

Адвокат Павле Риђички, угледан грађанин пештански, одиграо је важну улогу у животу Јована Нака. Као префект и управник Накиних добара, још док је овај био малолетан, купио му је лепу и велику кућу у Пешти и вероватно се бринуо о његовом школовању. За све ово Нако је Риђичког наградио са 100.000 форинти, чиме је Риђички купио властелинства Скрибешће и Зорленц, као и властелинску титулу.²⁸ Сматра се, такође, да је Риђички имао великог удела у женидби Јована Нака. Он га је 1835. године и оженио са Анастасијом Вучетић од Бриње и Чене (рођену 1817. у Трсту), чија је породица била црногорског порекла.²⁹ Венчали су се у Трсту, а живели највише у Бечу и Пешти, где је Јован Нако имао велике куће. У Банату, највећи део времена проводили су у Српском Чанаду, у дворцу који је Јосиф Нако подигао још 1810. године. После 1840. године, када је Јован Нако саградио сопствени дворцац у Великом Комлошу, боравили су искључиво ту.

На Главном скупштини Матице српске, 15. августа 1837, Матичин секретар Теодор Павловић саопштио је присутнима да се млади Матичин члан Јован Нако „по родољубивој својој жељи Србско Народног Напретка Матици 5.000 ф сребра даровати опредељава, и да ће о даровању том и сам Матицу који час писмено известити и уверити”.³⁰ Ова обећана свота била је до тада заиста највећа, па је и разумљиво нестрпљење са којим су челници Матице то завештање очекивали. Међутим, пошто још није баш понајбоље био упознат са програмом Матице, а желећи да циљ употребе заложенних средстава што боље назначи, Нако је преко Риђичког одлагао предају завештане своте и поред писмених захтева Матице. Највише настојањима Теодора Павловића и Павла Риђичког, након шест година од када је обећање дато, 27. фебруара 1844. предата је завештана свота од 5.000 форинти сребра. То је учинио лично Јован Нако, а осим тога предао је и камату од 5% за године 1841—1843, укупно 750 форинти сребра. Председник Матице владика Платон Атанацковић, објавио је да Јован Нако ту своту новца даје „на целъ распрострањенија књижевства и просвештенија народњег”. Прочитано је „Завештателно писмо”, датирано „у Пешти, на Светог Јоана Крститеља дне 7-ог Јануарија 1844. лета”, које је Јован Нако потписао пред сведоцима: Павлом Риђичким, Јованом Трифоновичем и Теодором Павловићем. У Завештателном писму Јован Нако открива и разлог свога добротинства: „По љубови, коју свагда спрема Рода свог у грудма носим, и жељи, којом изображеније и просвештеније Народа Србског, и чрез ово благосостојаније, чест и славу његову распрострањену видети желим”.

На самом почетку овог писма наведене су, уз име, све титуле које је добротинић тада имао: „Јоан Нако от Великог Сент Миклуша, земљедержац Спаилука Маријенфелдског, Куедскиј и Кричовскиј, више С.С. Међа Табле Судејске Приседатељ, Гражданин Пештанскиј, Член Књижевног Содружества Матице Српске у Пешти, као и Содружества Жи-

²⁸ Исто, стр. 451; Светислав Маричић, *Једно писмо Корнелија Станковића*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1967, књ. 15, св. 1, стр. 124.

²⁹ М. Kurzhals, *н. д.*, стр. 136.

³⁰ Ж. Милисавић, *н. д.*, стр. 452.

вописног Албрехта Дирера у Нирнбергу”. У писму се Нако обавезује да ову своту исплати он или његови наследници, а до исплате укупне завештане своте редовно ће, сваке године, на дан Светог Јована Крститеља, у касу Матице уплаћивати камату од 5%. У противном случају Матица може њега или наследнике његове правно гонити до остварења ових обавеза. По условима које је добротинитељ поставио, Матица ће завештани капитал (главницу) морати ставити „под лихву”, а само лихву (камату) може користити за награђивање књижевних дела, сходно темама које ће расписивати у договору са Наком. У писму су такође веома прецизно формулисани услови за руковођење овим фондом, полагање завршних рачуна и слично, што све доказује да је Јован Нако, иако бојемски настројен, био веома обавештен и вешт у вођењу правних и финансијских послова.

Овим чином остварили су се услови за оснивање прве књижевне задужбине код Срба, што је код многих Матичиних чланова подгрејало наду у оживљење и процват српске књижевности. Испоставило се, међутим, да се то изјаловило, јер је до револуције 1848. године Матица из Накине задужбине успела да награди једва два дела (чији је аутор био Јован Суботић), а није одштампала ниједно. Разлога за то било је много, али чини се и да „у то време у Матици још није било људи који би ову богату могућност искористили на други, бољи и ефикаснији, начин”.³¹

Пошто су у то време Матици српској почели да стижу захтеви за додељивање стипендија за студије из разних струка (на пример, права и филозофија), челници Матице су преко писма затражили сагласност Јована Наке да се имовина његове задужбине употреби и у такве сврхе. Јован Нако је писмом од 20. априла 1851. одговорио да о томе говора не може бити, већ да се средства за испуњење такве молбе могу прибавити и с друге стране. И то може бити један од доказа чврстине намера добротинитеља, па Матици није било друге него да се, у додељивању награда, стриктно придржава онога што је предвиђено у Завештателном писму. Ситуација је и даље била критична у погледу приспећа рукописа за конкурсне теме, те се наметнула потреба да се првобитно изабране теме мало преформулишу. Но пре што ће оне бити објављене, затражена је, 1852. године, Накина сагласност. Преко свог адвоката Алексе Војновића, одговор је послала Анастасија Нако, у име свога мужа који се у то време налазио на дужем путовању. Била је уверена „да ће отменом Основатељу као ревностном просвете пријатељу дејство Матице Србске повољно бити”.³² Међутим, изгледа да ово прилагођавање конкурсних тема, додуше у неку руку оправдано тадашњом ситуацијом, није баш било по вољи основатеља задужбине Јована Нака, те је преко свог адвоката Алексе Војновића затражио, 6. септембра 1855, да му се изда копија Основателног писма.

Иако је добар део живота проводио било у Бечу и Пешти, било на путовањима по свету, а у свом дворцу у Великом Комлошу ретко бора-

³¹ *Истио*, стр. 467.

³² *Истио*, стр. 743.

вио,³³ Јован Нако је помно пратио збивања у Матици српској. Савесно је испуњавао своје финансијске обавезе, а од почетка 1845. године повећао је камату са 5% на 6%, што је у Матици са одушевљењем примљено. Додуше, Матица му је захвалност одавала кад год је за то било прилике. Између осталог, поводом прославе стогодишњице рођења Саве Текелије, 1871. године, награђен је сребрном Матичином медаљом.³⁴

Када се поставило питање да се донесе одлука о пресељењу Матице српске из Пеште у Нови Сад, Јован Нако се успротивио, јер је мислио да се у Пешти још увек може обновити српски културни центар. Међутим, он није ни хтео, а ни могао да се дубље уплиће у Матичине послове и одлуке.³⁵

Одмах по сеоби у Нови Сад (1864) Матица је одлучила да у својој дворани, поред портрета великог добротвора Саве Текелије, има и портрете других својих народних добротвора, па је и Јован пл. Нако замољен „да лик свој за дворану Матице Српске или сам пошаље, или да допусти да га друштво да снимити”.³⁶ То се касније и остварило, тако да данас постоји у Матичиним просторијама портрет Јована Нака, рад А. Шулца.

Финансијско стање Задужбине Јована Нака током година било је добро и да је било више интересовања или могућности, тај фонд се могао оптимално искористити. Из Накиног фонда награђена су за скоро седам деценија (од 1846. до 1913. године) 23 књижевна дела,³⁷ са наградама у износу од 10 до 300 ф., односно, у првим деценијама XX века у износу од 300 до 400 круна. Спектар награђених дела није више био тако узак, па су, поред поезије и прозних дела, награђени и преводи из светске књижевности и филозофске литературе, али и радови из сфере религије или пак популарисања телесног васпитања.

Јован пл. Нако био је прилично склон раскошном животу и имао је неколико пасија (позориште, музику, путовања) на које је потрошио много новца, што га је касније довело до веома непријатних финансијских проблема. Као велики љубитељ музике, школовао је свој глас у Бург театру у Бечу, код италијанског професора и композитора Луиђија Гуглијемија.³⁸

У Великом Комлошу где је имао породични дворцац, Јован Нако је дао да се изгради приватно позориште у којем су давале представе, углавном на немачком језику.³⁹ Не зна се тачан датум настанка тог позо-

³³ Franz Xaver Eckert, *Meine Reise nach Ungarn im Jahre 1857*, рукопис у Музеју Баната у Темишвару (овај рукопис одштампан је, са истим насловом, у издању Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks, München, 1971), вид. и Gh. Cotoșman, *н. д.*, стр. 270.

³⁴ Ж. Милисавец, *н. д.*, стр. 855.

³⁵ Живан Милисавец, *Историја Матице српске*, II део, Матица српска, Нови Сад 1992, стр. 13.

³⁶ *Исто*, стр. 506.

³⁷ Живан Милисавец, *Матица српска 1826—1964*, Матица српска, Нови Сад 1965, стр. 66.

³⁸ Geza Staud, *Adelstheater in Ungarn (18. und 19. Jahrhundert)*, Wien 1977, стр. 299.

³⁹ Алојз Ујес, *Чињенице и претпоставке о Дворском позоришту Јована илм. Наке*, Темишварски зборник 2, Нови Сад 2004.

ришта, односно датум прве представе, али је сигурно да је 1846. године позориште већ постојало, пошто те године Нако доводи Гуглијемија у Велики Комлош. Из једне позоришне хронике тога доба сазнајемо да је јуна и јула 1847. у овом позоришту приказано неколико оперских дела италијанских композитора, а позоришна сезона је отворена опером *Ослобођење Буде*, у којој је Јован Нако певао као тенор. Хор је бројао 18 младића, а оркестар 36 музичара.⁴⁰ На те је представе Јован Нако доводио глумце из читаве Европе,⁴¹ посетиоци су били оближњи племићи и властела и оне су „биле бесплатне, а Нако је госте често пута и почастио.“⁴² Чини се да је Јован Нако у своје позориште много улагао и дао је да се снабде свим потребним позоришним реквизитима, врло скупocenim и много бољим и од оних које су имала тадашња професионална позоришта. Тако је, приликом прославе 300. годишњице Шекспировог рођења, Српско народно позориште у Новом Саду приредило представу *Краљ Ричард III*, па, пошто је ово позориште још било оскудно у позоришним реквизитима, потребне костиме набавило је „већином из гардеробе г. Јована пл. Наке В. С. Миклушког“, како је тадашња српска штампа ажурно забележила (*Србски дневник*, бр. 50 од 30. априла 1864).⁴³ Из Накиног фонда је 1865. године одобрена позајмица Српском народном позоришту од 1.000 ф.⁴⁴

Многе представе у приватном позоришту Јована Наке у Великом Комлошу имале су добротворне циљеве, а од сакупљеног новца настојало се да се подигну друштвено корисне установе (на пример, деце обданиште у Великом Бечкерекy), да се помогне сиротињи, што је обично била надлежност Анастасије Нако која је организовала праву народну кухињу за немали број оближње сиротиње.⁴⁵

Имајући у виду да је Велики Комлош био настањен и Румунима, несумњиво је да су, у каснијем периоду, у Накином позоришту одржаване и представе на румунском језику. То доказује податак да је (негде 1873. или 1874. године), приликом турнеје по Банату, букурештански позоришни глумац Ј. Д. Јонеску са својом позоришном дружином обишао и Велики Комлош.⁴⁶ У Румунској православној цркви у Великом Комлошу, где се налази и гробница породице Нако, сачуван је дактилографисани препис једног чланка који су објавиле темишварске новине,⁴⁷ по којем је, августа 1868. године, у Накином позоришту представе приредила и глумачка дружина позоришне куће Паскали из Букурешта, чији

⁴⁰ G. Staud, *н. д.*, стр. 301.

⁴¹ Љубивоје Церовић, *Знаменићи Срби у Румунским земљама*, Музеј Војводине, Нови Сад 1997, стр. 105.

⁴² Д. Ј. Поповић, *н. д.*, стр. 92; вид. и Љубомир Степанов, *Књижевни животи*, бр. 1, Темишвар 1986, стр. 76–78.

⁴³ Ж. Милисавец, *Историја Маџице српске*, II део, стр. 60.

⁴⁴ *Исто*, стр. 115.

⁴⁵ G. Staud, *н. д.*, стр. 302.

⁴⁶ Ioan Massoff, *Teatrul românesc — Privire istorica*, Vol. II, Minerva, București 1966, стр. 571.

⁴⁷ Aurel Cosma, *Eminescu la Comloșu Mare*, Revista „Orizont”, Nr. 34 / 22 august 1975.

је шаптаж био велики румунски песник Михај Еминеску. Наиме, ова глумачка дружина била је на турнеји по Банату и Јован Нако је са својом породицом присуствовао њиховим представама у Темишвару, па је позвао глумце да приреде једну представу у његовом позоришту у Великом Комлошу. Нажалост, ови подаци су били исписани на једној старој црквеној књизи која није сачувана, али се аутор поменутог чланка позива на сеоског протојереја који је тај напис на корици књиге видео и настојао да га сачува. Том приликом каже се да је Еминеску посетио и породицу песника Јулијана Грозескуа, родом из Великог Комлоша, са којим се зна да је био у пријатељским односима. Иако је и Јован Нако био љубитељ књижевности, лако је закључити да је он глумачку дружину позвао у Велики Комлош управо због представе, а не због Еминескуа, који је са тадашњих својих 18 година још био неафирмисан песник.

У свом дворцу је Јован Нако држао под уговором и два сопствена оркестра, гудачки и дувачки. Око 1860. године ова два оркестра су имала 21 музичара, углавном из Бохемије (Чешке) а шеф оркестра био је Јозеф Ванучек. Гудачки оркестар имао је у свом саставу флауту, три прве и три друге виолине, брач, чело и контрабас, док је дувачки оркестар имао 10 чланова који су свирали на (старијим) специфичним инструментима. У књизи Мартина Курцхалса⁴⁸ не наводи се и репертоар који су ова два оркестра изводила. Нако је своје музичаре богато награђивао. Из уговора за 1860. годину произилази да им је месечно плаћао по 20 ф., а уз то имали су обезбеђен стан, огрев и плаћене све трошкове, а давао им је и храну. Шеф оркестра примао је све то у дупло већем износу. Музичарима је дозвољавано да, када господар није био присутан у Великом Комлошу, своју зараду повећају свирајући на разним светковинама и весељима.

Сва његова путовања по свету и раскошни живот, углавном по Пешти и Бечу, довели су га до руба финансијског краха, тако да је био приморан да прода дворац у Пешти, земљишне поседе да под закуп и са породицом се повуче у Беч где је живео од закупнине до краја живота. Имовину је успео да поврати тек након удадбе своје ћерке Милеве.

Практично од самог свог учлањења у Матицу српску, 1833. године, када му је било само 19 година, Јован Нако се почео интересовати за њене активности, а почев од 1837. године, када је обновљен рад Матице, и учествовати у разним активностима, често присуствујући седницама или учествујући у раду одбора.⁴⁹ Пошто је дуго боравио у Бечу, то су биле прилике да се тамо залаже за Матичине интересе. Такође је представљао Матицу српску 1843. године, када је у Пешту дошао митрополит карловачки, касније патријарх српски Јосиф Рајачић. Учествовао је и у конципирању програма за реорганизацију Матице српске. На Скупштини чланова Матице српске, одржаној 9/21. августа 1853. године, која је имала циљ да размотри проблем пресељења Матице из Пеште, Јован Нако није учествовао, већ је Матица добила писмо од Анастасије Нако, као опуномоћенице свога супруга. У том писму, које је као једино изузе-

⁴⁸ М. Kurzhals, *н. д.*, стр. 136—137.

⁴⁹ Љ. Церовић, *Срби у Румунији*, стр. 341—342.

ће узето у обзир, Нако се изјашњава против пресељења Матице из Пеште.⁵⁰ Највероватније је да је желео да резултате конкурса са наградама из своје задужбине види у пештанској Матици, што би, у случају да конкурс успе, то онда био јак разлог да Матица у Пешти остане.⁵¹ По расписаним темама за књижевни конкурс види се да је Нако, иако доста одсутан због путовања по свету, био у току догађаја у Матици српској.⁵² Када се 1872. године у Матици закључило да се у ондашњим условима, из Накиног књижевног фонда не постиже „онолико колико је основатељ можда мислио и желео, и колико се могло” и када је основатељ писмено замољен да други члан основног писма промени у том смеру, Нако није одговорио, што је протумачено као његов прећутни пристанак. На тај начин Скупштина је усвојила да се распише конкурс за седам тема за посебне књиге (занимљиво је да је седма тема била „физика за ученике ниже гимназије”) и дванаест тема које би послужиле као материјал за *Летопис*.⁵³

У млађим годинама интересовао се Јован Нако и за српски друштвено-политички живот. Можда по угледу на Христифора Нака, очевог стрица, који је био депутат Темишварског сабора 1790. године, Јован Нако је учествовао, истина као гост, на Изборном сабору 1842. године у Сремским Карловцима. „То је био последњи сабор са феудалним сјајем.

Анастасија Вучетић, супруга Јована Нака

Војвоткиња Милева, ћерка Јована Нака

⁵⁰ Ж. Милисавец, *н. д.*, стр. 881.

⁵¹ Живан Милисавец, *Први књижевни конкурси у Срба*, Летопис Матице српске, 1975, књ. 416, св. 6, стр. 775.

⁵² *Исто*, 768.

⁵³ Ж. Милисавец, *Историја Матице српске*, II део, стр. 284. и 376.

Племићи су се натицали у раскошу руха, кочија, слугу, — у првом реду Петар Чарнојевић и Јован Нако, који је на сабор дошао као гост.⁵⁴

Са супругом Анастасијом Вучетић имао је троје деце, међутим, у животу је остала само ћерка Милева (рођена је 25. августа 1838, а умрла 3. фебруара 1926). Милева се венчала 14. јануара 1856. у Напуљу, а њен изабраник био је војвода Ђулио Капече Зурло Дука ди Сан Марко.⁵⁵

Јован Нако и његова супруга Анастасија били су племенити људи не само по титули, већ и по понашању. Осим задужбинарске активности, они су Српској православној цркви у Чанаду даровали две иконе једног од најбољих српских сликара XIX века — Николе Алексића. То су: *Богородица са Христом*, коју је даровала „високородна Госпожа Анастасија Нако”, и *Крштење* — дар Јована Нака. О аутентичности тих дарова говоре натписи на полеђини ових икона.⁵⁶ Овај вид донаторства пренели су и на чланове своје уже породице. Године 1868, када су постављена нова звона у православној (румунској) цркви у Великом Комлошу, приликом освећења тих звона кумови су били војвода Ђулио Капече Зурло Дука ди Сан Марко са супругом војвоткињом Милевом, за велико звоно, и Јован пл. Нако са супругом Анастасијом, за друго звоно.⁵⁷ Иначе, дворца у Великом Комлошу, подигнут пре 1818. године, био је окружен прелепим парком великих димензија, који је засађен 1851. године. У дворишту су били велики амбари, на три реда. Господару Јовану Наки, у Великом Комлошу су такође припадале и биртије и кафане, као и винарница.⁵⁸

Православна (источногрчка) црква у Великом Комлошу грађена је почев од 20. марта 1794, када је постављен камен-темељац, па све до 6. јула 1796, када је освећена. Касније је Јосиф Нако дао да се испод наоса и олтара изгради породична гробница која је освећена 1814. године. Према ранијим описима⁵⁹ у цркви су прва два стола са десне стране, богато украшена, припадала племићкој породици Нако. Изнад ових столова налазио се позлаћени породични грб. Данас тога грба у цркви више нема. Анастасија, супруга Јована пл. Нака, преминула је у Бечу, 26. фебруара 1875, а њени посмртни остаци пренети су и сахрањени 2. марта у породичној гробници ове цркве. У протоколу умрлих заведена је под редним бројем 21, уз податак да је била власница поседа Маријенфелд и имала место боравка у Банатском Комлошу и Бечу.

Иако је Јован Нако био скоро целог живота склон раскошном животу, човек који је много путовао по свету, брзо се прилагођавао и добро сналазио у високом друштву, зачудо је што је у неким погледима ипак био доста конзервативан и тешко је прихватао новотарије. Видели смо да је нерадо прихватио промену тема књижевних награда из своје

⁵⁴ Д. Ј. Поповић, *н. д.*, стр. 63.

⁵⁵ S. V. Vozzky, *н. д.*, стр. 547—548.

⁵⁶ Миодраг Јовановић, *Сликариство Темишварске епархије*, Матица српска, Нови Сад 1997, стр. 252—253, 534.

⁵⁷ Gh. Cotoșman, *Din trecutul*, стр. 319.

⁵⁸ *Истио*, стр. 270.

⁵⁹ *Истио*, стр. 314—315.

задужбине. Осим тога, када се поставио проблем изградње железничке пруге Сегедин—Темишвар, која је по првобитном нацрту требало да пређе и поред Великог Комлоша, дакле преко његових имања, озбиљно се успротивио. Изгледа да су га и неке комшије убедиле у „штетност” таквог пристанка. Ова железничка пруга изграђена је 1857. године, али није пролазила поред Великог Комлоша него поред Жомбоља, што је имало као последицу извесну економску заосталост Великог Комлоша у односу на околна места.

Мада то експлицитно не каже у свом основном писму, на родољубиву и задужбинску активност Јована Нака свакако се угледао и администратор његових имања, инжењер Христифор Шифман, Србин по мајци, који је и сам био оснивач једне важне Матичине задужбине.⁶⁰

Јован Нако је умро 7/19. марта 1889. у Бечу. Неколико дана касније, његови посмртни остаци пренети су возом до Велике Кикинде, а одатле до Великог Комлоша, где је и сахрањен 13/25. марта 1889. у породичној гробници Православне српско-румунске цркве храма Успенија Пресвете Богородице, поред своје супруге Анастасије. У протоколу умрлих бр. 27 за године 1869—1892 (који је у том периоду вођен на румунском језику) заведен је под редним бројем 45/746, као пл. Јоан Нако от Нађ Ст. Миклош, пише да је живео 75 година и био православне (источногрчке) вере, велепоседник, рођен у Великом Комлошу, умро у Бечу, донесен ради погребња у Велики Комлош. Прецизира се да није (пре смрти) био причешћен, а као узрок смрти наводи се старост и име лекара из Беча: др проф. Штандхаумер.

Пре свог венчања у Напуљу, 14. јануара 1856. године, за војводу од Сан Марка, Милева Нако је прешла у римокатоличку веру. Њен супруг је био дворјанин на двору краља Напуља и обе Сицилије Франциска II од Бурбона, са којим је после 1860. године пошао у изгнанство. Војвоткиња Милева је постала дворска дама регенте Марије од Напуља. Војводски пар је, углавном, боравио у породичним дворцима у Бечу, на острву Искија (Ишија, на улазу у Напуљски залив) и у Кану, на француској ривијери. У дворцу Јована Наке у Великом Комлошу, који је породица поново задобила ослободивши се дуга, боравили су, особито у пролеће. За разлику од Јована Наке, војводски пар је живео повучено, а деце нису имали.

Милевин супруг, војвода Зурло од Сан Марка, умро је изненада 6. новембра 1888. у Ишију, а касније, када је његова супруга дала да се у Будимпешти изгради римокатоличка црква, његови посмртни остаци пренети су тамо. После смрти свога супруга, војвоткиња Милева је живела повучено у породичном дворцу у Великом Комлошу, бавећи се добротворним активностима. Дала је велике прилоге да се 1889—1891. подигне римокатоличка црква у Великом Комлошу.⁶¹ Преуредивши просторије старог дворског амбара, новчано је помогла да се подигне и

⁶⁰ Ж. Милисавец, *Историја Матице српске*, II део, стр. 629; вид. и Gh. Cotoșman, *н. д.*, стр. 366—367.

⁶¹ Gh. Cotoșman, *н. д.*, стр. 379.

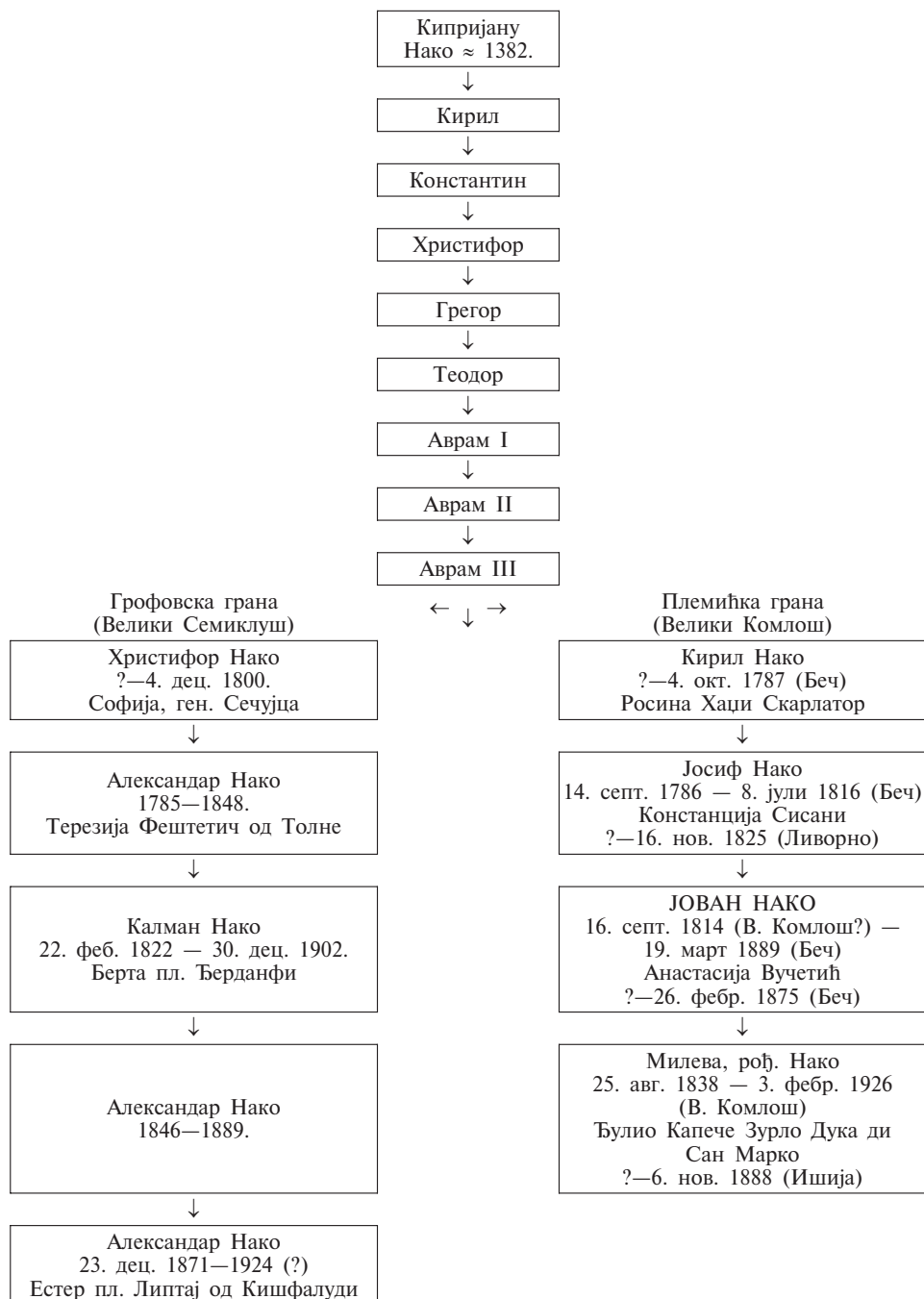
женски интернат и старачки дом. Помагала је цркве у Накову, Чанаду и Великој Теремији а основала је у свим тим селима дечја обданишта. Војвоткиња Милева, рођена Нако, умрла је 3. фебруара 1926. године, у дубокој старости, у Великом Комлошу. По њеној последњој жељи, сахрањена је у породичној гробници римокатоличке цркве у Будимпешти, поред свог супруга. Овде се гаси племићка лоза породице Нако, потомака Кирила Нака.

Ако је основу егзистенције Матице српске положио Сава Текелија поверивши јој управу над својом задужбином, онда је основу њене књижевне делатности, несумњиво, поставио Јован Нако, оснивањем задужбине за књижевност.⁶² Иако је по природи био бoем, што му је омогућавало његово огромно богатство, Јован Нако није остао равнодушан према духовним потребама српског народа, те је знатна средства тог свог богатства усмерио на задовољење бар дела тих потреба и то у време када је то Матици српској било најпотребније. Свакако да је његова личност, а и делатност, много садржајнија. Доста појединости из његовог живота је мало познато, или непознато, тако да је и овај напис само један скроман допринос расветљавању личности нашег банатског добротвора и првог књижевног задужбинара Матице српске, Јована Наке Великосенмиклушког.

---

⁶² Ж. Милисавец, *н. д.*, стр. 99.

РОДОСЛОВ ПОРОДИЦЕ НАКО

NOBILUL JOVAN NAKO DE SÂNNICOLAU MARE — LATIFUNDIAR ȘI
PRIMUL FONDATOR LITERAR ÎN CADRUL SOCIETĂȚII MATICA SRPSKA

Dušan J. Popov

Rezumat

Nobilul Jovan Nako de Sânnicolau Mare (16 sept. 1814, Comloșu Mare — 19 martie 1889, Viena) este primul fondator literar în cadrul societății Matica Srpska. El este descendent al unei vechi familii nobiliare aromâne, de origine din Macedonia. Frații Nako — Hristifor și Kiril — comercianți înstăriți, au cumpărat în 1781 și 1782 moșii în Banat (Comloșu Mare, Teremia Mare și Sânnicolau Mare) și au dobândit titlurile nobiliare corespunzătoare. Familia Nako cuprinde două ramuri: ramura conților (descendenții lui Hristifor) și ramura nobililor (descendenții lui Kiril).

Jovan Nako, fiul lui Josif Nako și nepotul lui Kiril Nako, a studiat dreptul la Universitatea din Pesta, s-a căsătorit cu Anastasija Vučetić din Trieste și a avut o singură fiică, Mileva. La 19 ani a devenit membru al societății Matica Srpska; în cadrul acesteia, în 1837, a donat 5.000 fl., înființând prima și foarte importanta fundație literară. Din veniturile acestei fundații, în decursul următoarelor decenii, au fost premiate peste douăzeci de lucrări (ce-i drept, mai puține decât se aștepta), nu numai de factură literară, ci și filozofică.

Bogat și erudit, Jovan Nako și-a manifestat într-un mod original afinitatea pentru muzică și teatru. În castelul său familial din Comloșu Mare a înființat propriul teatru, cu toate recuzitele necesare, de cea mai bună calitate. Spectacolele în acest teatru, care s-au prezentat pentru Jovan Nako, prietenii lui și nobilii din împrejurimi, au avut, în general, un caracter caritabil, iar deseori amfitrionul, Jovan Nako, a evoluat pe scenă în roluri de cântăreț de operă (tenor), scenograf sau regizor.

THE NOBLE JOVAN NAKO FROM SANNICOLAU MARE — AN
ESTATE-OWNER AND THE FIRST FOUNDER OF LITERARY ENDOWMENT
OF MATICA SRPSKA

Dušan J. Popov

Summary

The noble Jovan Nako from Sannicolau Mare (September 16, 1814, Comloșu Mare — March 19, 1889, Vienna) is the first founder of literary endowment of Matica Srpska. He is a descendent of an old Tzintzar aristocratic family originating from Macedonia. The Nako brothers — Hristifor and Kiril — were well-off merchants who in 1781 and 1782 bought large landed estates in Banat (Comloșu Mare, Teremia Mare, Sannicolau Mare) and acquired corresponding aristocratic titles. The Nako family included two branches: the count one (Hristifor's descendents) and the noble one (Kiril's descendents).

Jovan Nako, a son of Josif Nako and a grandson of Kiril Nako, studied law in Pest, married Anastasia Vučetić from Trieste and had a single daughter Mileva. At 19, he became a member of Matica Srpska, to which he — in 1837 — bequeathed 5.000 florins, founding the first and very important literary endowment. During the next decades, about twenty works — not only of literary, but also of philosophical character — were rewarded from the fund of this endowment (truly, less than expected).

Rich and educated, Jovan Nako expressed his taste toward music and theatre in an original way. In his family castle in Comloşu Mare, he founded his own theatre, with all the necessary equipment of the best quality. Performances in this theatre, organized for Jovan Nako, his friends and nearby land-owners, usually had charity purposes, and the host, Jovan Nako, often participated on the stage as an opera singer (tenor), or was a stage designer or director.

Љиљана Сшоцић

СВЕТИ НИКОЛА НА ОРЛЕЦУ

Једна непозната тема у новијој уметности

САЖЕТАК: Икона *Светиоџ Николе на орлецу* из ризнице влашког манастира Черника потиче вероватно из периода велике манастирске обнове, изведене у духу исихастичке традиције за време игумана Калиника (1818—1850). Литургијска и иконографска значења *орлеца* као црквене утвари преко текстова светог Симеона Солунског (1416—1429) недвосмислено потврђују мајстора ове изузетне иконе не само као припадника манастирске сликарске школе, већ и као активног учесника у савременом покрету обнове изворног исихазма.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Румунски манастир Черника, св. Никола, орлец, црквена утвара, простирка, игуман Калиник, Симеон Солунски.

У богатој ризници румунског манастира Черника (Cernica)¹ у Мунтенији (Велика Влашка), поред три иконе једног од највећих домаћих сликара Прву[ла] Мутуа (1657—1735), налази се и икона великог формата *Светиоџ Николе* непознатог мајстора из прве половине XIX века. Сва је прилика да овај вансеријски рад потиче из периода велике манастирске обнове у време игумана Калиника (1818—1850),² када је у Черники радила позната сликарска школа, а монаштво, као и у оближњем манастиру Калдарушани (Căldărușani),³ било устројено у духу источноправославне исихастичке традиције.

Икона *Светиоџ Николе* припада најчешћем иконографском типу на којем је целофигурални лик мирликијског епископа приказан у „дијало-

¹ I. Marchiș, *Mănăstiri și biserici din România, Muntenia și Oltenia (Monasteries and Churches of Romania, Walachia and Oltenia)*, București 2005, 28—31.

² *Истио*, 29. Уз већ постојећи храм Светог Николе (1815), игуман Калиник саградио је и други, посвећен Светом Георгију (1831—1842), по којима ће оба острва на којима су саграђени добити имена. У саставу манастирског комплекса Чернике данас су и меморијална кућа на спрат посвећена светом оцу Калинику и шестоугаона фијала Извор живота.

³ *Истио*, 8. Уз светог оца Калиника, за увођење исихазма у манастире Чернику и Калдарушани, најзаслужнији је игуман Георгије. Сликарска школа у манастиру Калдарушани старија је од оне из Чернике и ради од 1778. године. — *Истио*, 25.

шжом сусрету” са допојасним фигурама Христа и Богородице који израњају из позадине, приносећи знакове светитељевог будућег и изгубљеног архијерејства, четворојеванђеља и омофора. При том, свети Никола десном руком благосиља, а у левој држи затворено, лепо и скупоцено украшено јеванђеље које не додирује голом руком, већ преко посебног убруса, беле мапуле (лат. *mappula* — дем. од *mappa* — комад платна, убрус) првобитно коришћене у персијској, а потом и у византијској дворској етикецији; придржавањем предмета мапулом изражавало се поштовање при међусобном додавању (лат. *porrectio*) утвари између вишег и нижег свештенства током обављања црквених обреда.

Икона Св. Николе на орлецу из манастира Черника

Од црквених одежди свети Никола непознатог мајстора из Чернике има: зелени *стихар* украшен златним брукатним цветним дезеном, богато обрубљен око врата, руку (*наруквице*) и по доњој ивици златним нашивком украшеним бисерима и драгим камењем; бели *фелон* с гримизном поставом, такође опшивен раскошном украсном траком; црвени *еѿиѿтрахиљ* са белим крстовима повише стихара и бели *омофор* с црно оивиченим већим белим крстовима, пребачен поврх фелона. Мирликијски епископ носи још бели *на(д)бедреник* с црвеном позадином и белим кићанкама, и велику *ѿанаѿију* на којима се разазнају остаци првобитних сликаних образа, вероватно Христа. Свети Никола је обувен у затворене ципеле или папуче у истој пурпурној боји у којој је сликан епитрахиљ и постава надбедреника откривена на подавијеном углу. Гологлави мирликијски епископ не носи митру и жезло, а појас, мада се подразумева, не види се од предњег дела фелона.

Уз леви и десни рам иконе насликана су два масивна стуба од белог мермера на високим подножјима, чији се коринтски капители на врховима извијају у позлаћену барокно стилизовану висећу витуцу. Око оба стуба увијају се изданци расцветале беле руже у виду лозице. Леви стуб је, захваљујући перспективном скраћењу, незнатно већи и ближи од десног, па се цела икона, строго узевши, не може сматрати симетрично устројеним светитељевим образом.

У дну иконе изведене у једнобојној зеленој боји налик оној на светитељевом стихару, исликан је пејзаж са четири заобљена брежуљка у четири угла, са чијих се врхова издижу пањ и жбуње.

У горњем делу иконе приказани су допојасни ликови Христа и Богородице како се са јеванђељем и омофором промаљају из стилизованих облака. Натпис испод ових ликова који се протеже лево и десно од светитељевих рамена је ћирилични, и гласи: **ѿГІ ПИПКАІІ ЧУЅОРАЦ**. Икона није сигнирана, али би се по непознавању и мешању грчког, српског и руског језика и правописа рекло да је мајстор, иначе врло вешт у калиграфији и изографији, морао бити Румун.

Седокоси и испоснички озбиљни светитељ продорног погледа, високог чела, дугог и танког правилног носа, с урезаним борама између дугих обрва, помало забринуто загледан негде у десну страну, неговане косе, бркова и браде, стоји на елиптичном, испрва пурпурно обојеном постољу, посред раширених крила мрког орла велике главе и отворених очију изображеног на њему. У питању је округли архијерејски *орлец*⁴ али перспективно издужен и, стога, приказан у овалу.

Орлец (рус. *орлець*)⁵ је изаткана округла преносна простирка са ликом орла која се у средњем веку постављала на под источноправославних храмова да би на њему приликом свог рукоположења (Грчка) и оба-

⁴ Захвалност за разјашњење литургијског и иконографског значења *орлеца*, као и за усрдну пријатељску и стручну подршку при писању овог рада, дугујем свом дугогодишњем колеги из Балканолошког института САНУ, Јанку Радовановићу.

⁵ *Словарь Академіи російской*, ч. IV (О—П), Санктпетербург 1822, 376; Арх. Веніамин, *Новая скрижаль*, Санкт Петербург 1891, 296; Г. Дьяченко, *Полный церковно-славянскы словарь*, Москва 1899, 387.

вљања богослужења (Русија)⁶ стајао архијереј. На средини *орлеца* избражава се полулетећи једноглави орао⁷ (лат. *aquila*; грч. αετός), соларна птица и симбол Христа који снопом сунчеве светлости око главе осветљава брањени град⁸ (лат. *civitas*; грч. πόλις) под њим, из којег излазе три извора⁹ или источника (лат. *tres fluvii*; грч. τρεῖς ποταμοί).¹⁰ Насликани град са кулама означава архијерејеву епархију, орао над њим симболише чистоту, православље и висину богословља, а сјајни ореол око орлове главе као и три градске реке односе се на богословска знања и благодатне дарове које архијереј треба да поседује и негује, а потом исијава и излива на све ученике, девственике и богољубиве хришћане.¹¹ У новијој уметности одустаје се од приказивања изворишта три реке¹² на овој црквеној утвари, што је могло бити у вези с инсистирањем на чистоти православне вере и истовременим избегавањем поређења *орлеца* с делима уметности римокатоличке провенијенције. Наиме, на папским пропагандним гравирама из друге половине XVI века, у позадини композиције са Христом који показује верницима како се умножава хришћански крст, налази се Соломонов храм (*Templum Dei*) из чијих темеља куљају извори три реке — Вера (*Fides*), Љубав (*Caritas*) и Нада (*Spes*) — као алегорије Божанске Премудрости (Пр. 9, 1).¹³

Мада је орао могао бити угравиран и на самом поду храма, показало се погоднијим да *орлец* буде преносан и, према потреби, постављан у наосу, пред патријархов престо (цариградска Света Софија),¹⁴ испред царских двери или у припрати. *Орлец* се пред патријархов или архијерејев престо постављао тако да глава орла увек буде окренута ка трону. У словенском чину архијерејске хиротоније, која је под утицајем грчке литургијске праксе постала важећа од 1752. године,¹⁵ приликом рукоположења епископа, *орлец* се простире посред храма, уз амвон, на који нико пре онога ко се посвећује не сме да стане. За време читања Никејско-цариградског *Символа вере*¹⁶ о ипостасима Свете Тројице, будући епи-

⁶ V. Menthon, *Aigle*, u F. Cabrol (ed.), *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, 1 (A—Amende), Paris 1907, 1036.

⁷ E. T. Kamings, *Sve o simbolima*, Beograd 2004, 91—94; H. Biderman, *Rečnik simbola*, Beograd 2004, 269—272.

⁸ X. Léon-Dufour, *Rječnik biblijske teologije*, Zagreb 1988, 276—279, 397—405; H. Biderman, *н. д.*, 104.

⁹ E. T. Kamings, *н. д.*, 312—313, 322; H. Biderman, *н. д.*, 126—127, 324—326.

¹⁰ J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus, Seriae graeca*, T. 155, Parisiis 1866, 480; Епископ шумадијски др Сава (Вуковић), *Орлец*, у *Енциклопедија православља*, 2 (Н—О), Београд 2002, 1379.

¹¹ Арх. Веніамин, *н. д.*, 296; Л. Мирковић, *Православна литурџика или наука о богослужењу Православне источне цркве*, 3 (*Свешће тајне и молитвословља*), Београд 1967, 122.

¹² V. Menthon, *н. д.*, 1036.

¹³ Мада другим поводом, на овај лист, с редним бројем 273, већ је указано; налази се у Кабинету инкунабула и ретких књига у мадридској Националној библиотеци и чува под сигнатуром ER 1284. — уп. Љ. Стошић, *Западноевропска графика као предлошак у српском сликарству XVIII века*, Београд 1992, 70.

¹⁴ V. Menthon, *н. д.*, 1036.

¹⁵ Л. Мирковић, *н. д.*, 123.

¹⁶ *Символ вере* састоји се од 12 чланова, од којих су првих седам састављени на Првом васељенском сабору у Никеји (325), а других пет на Другом васељенском сабору одр-

скоп привођен је тако да стопалима прво стане на ноге, потом на крила и, најпосле, на орлову главу.¹⁷ После излагања учења о оваплоћењу Сина Божијег, рукополажући архијереј се заветује да ће непроменљиво чувати црквена предања васељенске источноправославне цркве, сагласно светом архијерејском сабору и четири патријарха, чувара источне побожности.¹⁸

Подобије двоглавог орла урезивано на мермерној плочи означавало је царско достојанство и обележавало владарски престо.¹⁹ Исклесан на амвону као централни мотив, двоглави орао опет постаје литургијски симбол (Љубостиња, XIX век),²⁰ удаљујући се од својих хералдичких значења (парапетне плоче у Лазаревој спољној припрати у Хиландару).

Сва досадашња литургијска и иконографска тумачења *орлеца* почивају на својевременом објашњењу улоге и изгледа ове црквене утвари приликом рукоположења епископа светог Симеона Солунског (архиепископ 1416—1429), богослова исихастичке оријентације, код којег је осетно „појачан трансцендентни значај култне обредности као и наглашено тумачење литургијског текста схватаног као (колективна) молитва”.²¹ Све до друге половине XIX века (Ж.-П. Мињ), текстови светог Симеона Солунског били су познати преко издања јерусалимског патријарха Доситеја (XVII век), одакле су га прештамповали руски литургичари. Као следбеник великих кападокијских отаца (Г. Богослов), паламистичког богословља²² (Г. Палама, † 1363, Н. Кавасила, † 1371) и литургијских реформи с краја XIV века (патријарх Ф. Кокинос, † 1376), свети Симеон Солунски у својим делима нарочито наглашава христолошко тумачење светих тајни и свештенослужења.²³

Почетак и крај сваког свештенства је Христос, па сваки архијереј не само да изображава самог Христа (*Сѣоји архијереј самоџа Христѣа изображавајући* — PG 155, 224), већ без његовог дејства нема ни извора благодати нити хришћана (*Нама је извор благодати Христѣос који у сѣвари и дејствује у свему* — PG 155, 177; 155, 249—252).²⁴ Све свештенорадње и чинодејства повезана су са Христом кроз свој духовни и материјални део, али и зато што их је Христос установио, извршивши их прво на се-

---

жаном у Цариграду (381). Осим што потврђује и појашњава учење Никејског сабора о Светом духу као трећој ипостаси Свете тројице, Цариградски сабор је нарочито важан због два канона који забрањују епископима помесних цркава да се мешају у послове туђе епархије и признаје константинопољском епископу првенство части одмах иза римског. — в. *О литургији, Зборник текстова*, Београд 1997, 46; Д. Ростовски (ур.), *Седм стубова Премудрости. Историја Васељенских сабора*, Београд 1998, 28—29, 176—177.

¹⁷ К. Никольский, *Пособие къ изученію Устава богослуженія православной церкви*, С.-Петербургъ 1894, 70.

¹⁸ *Истѣо*, 699; Л. Мирковић, *н. д.*, 123.

¹⁹ В. Menhton, *н. д.*, 1036.

²⁰ С. Ђурић, *Љубостиња, Црква Усења Богородичиноџ*, Београд 1985, 58, сл. 53.

²¹ М. М. Лазих, *Лейо као трансценденциѣ*, *Источник*, 45—46, Београд 2003, 80.

²² В. Такаис, *Историја византійске философије*, Никшић 1996, 279—281; Ј. Мандорф, *Византійско богословје*, Београд 2001, 158—161.

²³ А. Јевтић, *Свети Симеон Солунски као тумач богослужења*, *Гласник Српске православне цркве*, VIII, Београд, август 1983, 143.

²⁴ *Истѣо*, 147.

би.²⁵ Сваки храм²⁶ представља рај и небо, а средиште олтара, као Дрво живота, симбол је свештенодејственог Христа. Све архијерејске одежде заједно означавају Христово очовечење, а свака архијерејска одежда посебно, а има их седам — седам дарова Светог духа (РГ 155, 256).²⁷ Према мистичном тумачењу богослужења и литургије светог Симеона Солунског, Христос као једини Велики архијереј и Добри пастир, подстиче сваког да се, према припадајућем степену и помоћу Божијег свештенства, сједини и спасе заједно са светим стадом Новог Адама Новог човечанства.

Архијереј свештенодејствује заједно са Христом, налази се на земљи, а креће се по небу, стоји између неба и земље, између човека и Бога. Његова је света дужност да људима низводи почести, а на небо узводи њихове молитве.²⁸ За највишу и последњу стазу ка Богу потребна су орлова крила како би се могло полетети. „Где је *шруи*,²⁹ онде ће се и орлови окупљати” (Мт. 24, 28; Лк. 17, 37), а кад они који се надају Господу добију нову снагу и младост им се понови као у орла (Пс. 103, 5), подигнуће се на крилима ове небеске птице (Ис. 40, 31).³⁰ И Господ изричито каже да је народ Израилља на раширеним крилима орла, као птиће, узео и довео к себи из Мисира у Синајску пустињу (Изл. 19, 4). У Причама Соломоновим (30, 19), међу четири ствари које се људском памећу не могу разумети, убројен је и лет орлов у небо.

У дан своје хиротоније, новонаречени епископ, на подобје небеске птице орла, светог Николе и самог Христа, узвисује се над доњим и стреми ка горњем,³¹ улазећи у други свет, Царство небеско, где постаје нови предводник, владика и велики архијереј.³² Очистивши прво себе, па затим друге, поставши светлост да би и друге просвећивао, приближивши се Богу да би и друге приводио, првосвештеник се у православној цркви освећује кроз праксу саборности епископата, а не преко папског примата служења.³³ Као служитељ Христов, свети Никола непознатог мајстора монаха (?) на икони из румунског манастира Чернике, чини на земљи оно што Господ чини горе, на небу, постајући унутарњи посредник Христове благодати. Сви његови атрибути, од стародревне мапуле до *орлеца* пред царским вратницама Раја, у служби су исихастичког повратка аскетској богообразности и реформисаној литургијској чистоти православља. Отуд, за сада, и његова иконографска посебност и реткост поникла, не случајно, у једном од истакнутих монашких исихастичких центара и најделатнијих културних средишта XIX века у Руму-

²⁵ *Исџо*, 143.

²⁶ *Исџо*, 149.

²⁷ *Исџо*. Мисли се на стихар, епитрахил, појас, наруквице, на(д)бедреник, сакос и омофор.

²⁸ *О литургији*, 15.

²⁹ Грчки израз πτόμα (труп, леш, стрвина) укључује и значење појма σόμα (тело, живо тело, личност, биће).

³⁰ *О литургији*, 191.

³¹ К. Никольскиј, *н. д.*, 70.

³² К. Керн, *Пастирско богословље*, Врњачка Бања 2003, 93—96.

³³ Д. Станилоје, *Православна догматика, II*, Београд 1993, 169—171.

нији, у којем се, осим традиционалне архитектуре, сликарства и иконописа неговало и штампарство и црквено појање.³⁴

SF. NICOLAE PE ORLEȚ

Ljiljana Stošić

Rezumat

Despre mănăstirea românească Cernica se știe că în cursul primei jumătăți a secolului XIX, în timpul egumenului Calinic (1818—1850), a fost substanțial reînnoită, în spiritul tradiției isihastice. Aceasta este perioada din care, după toate probabilitățile, provine icoana *Sf. Nicolae pe orleț*, operă a unui pictor-monah român anonim, care astăzi ocupă un loc de cinste în tezaurul mănăstirii.

Orlețul este o năluca bisericească care, începând cu anul 1752, sub influența practicii grecești, se folosea în timpul hirotonisirii preotului când acesta, stând pe el, rostea în mod solemn *Simbolul cradinței* din Niceea și Țarigrad, luându-și angajament solemn că va apăra doctrina bisericii ecumenice ortodoxe de răsărit.

Prin semnificațiile liturgice și iconografice ale *orlețului*, păstrate în textele retipărite ale Sf. Simeon de Salonic (1416—1429), mănăstirae Cernice și cu această icoană, al cărei autor trebuia să fie unul dintre monahii săi înzestrați, se confirmă ca unul dintre paznicii și admiratorii de nădejde ai izihismului autentic.

SAINT NICHOLAS ON THE EAGLE-RUG

Ljiljana Stošić

Summary

It is well-known that the Wallachian monastery Cernica, in the first half of the 19th century, during the time of the abbot Kalinik (1818—1850) saw a great renovation in the spirit of the hesychastic tradition. The icon *Saint Nicholas on the Eagle-Rug* by an unknown Romanian master-monk also originates from that period; today, it occupies the pride of place in the monastery treasury.

Eagle-rug (*orlec*) is an ecclesiastical image which has been used since 1752 in the Slavic liturgy, due to the influence of the Greek practice; it was used during the ordination of the episcope, when he would stand on it and solemnly utter the Nicene-Constantinople Creed, vowing to preserve the teaching of the Ecumenical Eastern Orthodox Church.

Through the liturgical and iconographic meanings of eagle-rugs preserved in the reprinted texts of Saint Simeon of Thessalonica (1416—1429), the Cernica Monastery is with this icon — whose author must have been one of its talented ascetics — also confirmed as one of the proved guardians and observers of the original hesychasm.

³⁴ I. Marchiș, *н. д.*, 8.

Душан Шкорић

ТРИ БАРОКНА ПОРТРЕТА ИЗ РУМУНИЈЕ

САЖЕТАК: Иако су српски барокни портрети и њихови аутори довољно добро проучени и заступљени у научним интересовањима, често се појаве непозната дела из тог жанра. Аутор два непозната портрета из породице Нако је Стефан Тенецки. Ти портрети представљају брачни пар, сликан у осмој деценији. Због недостатка убедљивих архивских доказа, тешко је рећи кога представљају од браће — Кристифора или Кирила Нако, и коју од њихових супруга. Портрети спадају у најбоље радове те врсте у опусу Тенецког. Трећи женски портрет поседује завидне сликарске особине, које нам се чине квалитетнијим од сликарског умећа Стефана Тенецког, па га можемо приписати неком од аустријских сликара који су радили за племићке породице у Подунављу. По предању портрет представља особу из породице Текелија, али то упориште нема архивску потврду.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Барокни портрети, Стефан Тенецки, породица Нако, породица Текелија.

Постепено напуштајући поствизантијску традицију, српска уметност новијег доба је прихватала западноевропски концепт уметности, у чему је пресудну улогу одиграла Велика сеоба 1690. године. Ти утицаји долазили су посредно преко веза са Украјином, али и директним контактима са Западом. Тематски оквир традиционалног црквеног сликарства проширен је захваљујући бароку, прво на прихватање портретског жанра. Најранији и најбројнији су портрети високих црквених великодостојника, који су одредили функцију и оквире жанра и које ће својим нарудбама следити и остали слојеви друштва. Следећи црквене кругове моћније, политички и економско најјаче војне и племићке породице, уклапају се у нови жанровски модел. Њих следе богатији грађани, трговци и занатлије. Наравно, имитирајући своје надређене, највећи број портрета од средине па до краја XVIII века наручили су појединци из монашких редова, као и из свештеничког staleжа. Барокна тематика проширена је половином XVIII века појавом првих историјских композиција, мртвих природа и пејзажа.

Барокни портрети код Срба били су већ у центру научних интересовања.¹ Хронолошким следом начињен је и први инвентар српског ба-

¹ О. Микић, Д. Давидов, *Портрети Срба XVIII века*, Нови Сад 1965; Исти, *Портрети из манастира Шишатовца*, Манастир Шишатовца, зборник радова Балканоло-

Стефан Тенецки, Христифор или Кирил пл. Нако

вој кући, где се аматерски бавила сликањем и цртањем. Један њен цртеж поседује и Галерија Матице српске.

Остављајући за сада по страни личност представљеног, можемо се бавити питањем ко је сликао мушки и женски портрет из породице Нако. Са доста сигурности може се рећи да је њихов аутор Стефан Тенецки. Као пропагатор украјинског барокног сликарства развио је плодну делатност у Арадској и Темишварској епархији. Појављује се у Араду крајем четрдесетих година XVIII века, где је одмах постао придворни сликар епископа Исаије Антоновића. Урадио је велики број иконостаса, придворну капелу Арадске епископије, манастира Бездина, арадске цркве Светог Јована, Опатовца, Пеште, Старог Бечеја, Старог Сланкамена, унијатске цркве у Блажу, манастира у Арад-Гају, Руми, Менешу, унијатској цркви у Араду, Бекешу, Сентешу, Липови, Ширији и Надабу. Умро је за време рада на иконостасу у Чертеђу 1798. године. О његовом животу и делу има велики број студија и текстова.⁵

⁵ О. Димитријевић - Микић, *Стефан Тенецки банатски сликар из XVIII века*, Рад војвођанских музеја 6, Нови Сад 1957, 139—153; В. Ристић, *Стефан Тенецки у Ру-*

Када је реч о његовој портретској делатности, највећи број портрета приписан му је уз доста опреза. Пре свега се то односи на портрете рађене у породици Текелија, и они би били први у низу — ако се изузме копија портрета руског цара Петра Великог који је Тенецки насликао још за време боравка у Кијево-печерској школи. Нешто касније настао је портрет арадског епископа Исаије Антоновића и аутопортрет настао шездесетих година XVIII века. На основу стилских карактеристика са претходним радом, приписује му се и портрет Георгија Станковића, спахије из околине Мохача, сликаног 1771. године. Оба рада, аутопортрет и портрет Станковића, рађени су у маниру аустријских и угарских племићких барокних творевина.⁶ У подножју крста са Распећем, где се по правилу слика Голгота са лобањом и костима, урадио је Стефан Тенецки на иконостасу у Себешу аутопортрет на којем је своју шеретски насмешену главу сместио уместо главе анђела — херувима. Изнад је слово „М”, што треба читати као „моловао”.⁷

Постоји велика сличност мушког портрета из породице Нако са аутопортретом и портретом Станковића. Сва три човека су у подједнаким годинама живота, округле, буцмасте главе са наглашеним подваљком и брковима. Начин моделовања лица и осветљење су исти, затим живахност и животност. Портрет из породице Нако је веома занимљиво решен, према неком графичком или сликаном узору са Запада. Фигура је рађена до нешто испод појаса, мушкарац је благо окренут полудесно, десна рука му је спуштена и акцентована са кажипрстом који показује у тамнобраон позадину. Тај гест познат је са ренесансних и барокних портрета из богатог европског фондуца, и обично је показивао на дворач власника, што подразумева пејзажну позадину. Левом руком је мушкарац подбочен у струку. Обучен је у црвену доламу са украсним златним тракама и у огртач који је по ивицама опшивен крзном, као на портрету Станковића. Галантна поза самоувереног и богатог човека, оживљена је сликаревом жељом да се подједнака пажња посвети моделацији инкарната, пластично дочараној одећи која се тонски не истиче, већ је у другом плану, чему доприноси топло и пригушено светло које пада на лице и руке.

муници, Зборник Народног Музеја 2, Београд 1959, 225—234; О. Миловановић-Јовић, *Иконостас Стефана Тенецког у Вазнесењској цркви у Руми*, Зборник Матице српске за ликовну уметност 2, Нови Сад 1966, 305—315; М. Јовановић, *Иконостас Стефана Тенецког у Ширији*, Зборник Филозофског факултета XI-1, Београд 1970, 367—375; О. Миловановић-Јовић, *Иконостас цркве у Старом Сланкамену*, Зборник ликовних уметности Матице српске 6, Нови Сад 1970, 367—375; В. Поповић, *Стефан Тенецки и његово дело у српским и румунским крајевима*, у: Радови симпозијума о српско(југословенско)-румунским односима, Панчево 1971, 338—339; Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973; Л. Шелмић, О. Микић, *Мајстори њезназног периода*, Галерија Матице српске, каталог изложбе, Нови Сад 1981, 72—79; Н. Medeleanu, *The Life an 18th century painter: Stefan Tenetchi*, Revue des études sudest européennes XXI-2, Timisvara 1983, 125—145; Исти, *Valori de arta veche romanescă*, Arad 1986, 26—27, 53—66; М. Nagy, *Stefan Tenetchi and the products of his workshop in Hungary*, Зборник ликовних уметности Матице српске 25, Нови Сад 1989, 191—200; М. Јовановић, *Сликариство Тамишварске епархије*, Нови Сад 1997.

⁶ О. Микић, *Портрети Срба XVIII века*, Нови Сад 2003, 79—80.

⁷ М. Nagy, n. d., sl. 11.

Женски портрет је веома различит од портрета из породице Текелија, који су рађени фронтално и плошно. Он припада најбољем, зрелом сликаревом периоду током осме деценије XVIII века. Женски лик представља особу која је доста млађа од супруга, у богатој одећи са пуно цветних детаља. У десној руци има затворену лезу док је у левој цвет, симбол брачне верности, што указује на могућност да су портрети настали убрзо после уласка у брак. У горњем левом углу је део плаво-браон завесе, која је изгледа настала на самом крају сликања, да би се на слици успоставила равнотежа. Наиме, женска фигура је постављена на средини платна, окренута је полудесно, а положај спуштених руку смешта интересовање гледаоца на десни доњи део слике. Концепција портрета већ положајем тела и покретима указује на њихово место где су требали стајати заједно — женски лик је стајао лево а мушки десно. Мирноћа и безизражајност портретисане жене, усмерили су сликара да хладно лице опише што детаљније. Та иста укоченост и смиреност, можда трпељивост, позната је са радова Стефана Тенецког на соклу иконостаса у Руми из 1785. године на којем је Света Софија окружена кћерима, Вером, Љубави и Надом, а ови женски ликови имају ту исту портретску снагу окренуту сакралном.⁸

Стефан Тенецки, женски портрет
из породице Нако

Сасвим сигурно портрете из породице Нако можемо сврстати у опус Стефана Тенецког а време настанка у осму деценију, што значи да и време настанка аутопортрета треба вратити у исти период.

Нешто компликованији случај је са атрибуцијом женског портрета који се налази у приватном власништву и само по предању може се приписати некој од особа из породице Текелија. Портрет непознате женске особе настао је доста касније од познатих портрета из породице Текелија. Тенецком су приписани портрети Ранка, Алке, Јована и Павла Текелије.⁹ Портрет о коме ће бити речи нема трага у архивској грађи која прати живот ове породичне збирке. Наиме, тестаментом Саве Текелије од 6. септембра 1840. године, за наследника је назначен његов Завод. Матица српска којој је било поверено старатељство над заоставштином,

⁸ М. Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, Нови Сад 1996, 222.

⁹ Г. Лазић, *Текелије, збирка портрета у Галерији Машице српске*, Нови Сад 1992.

ушла је у дугу парницу са бившом Текелијином женом Амалијом Безег и другима. За време парнице имовина је прелазила из поседа у посед, ствари су развлачене и пљачкане. Сава Текелија није пописао портрете а ни у Матичиним извештајима нема о њима података.¹⁰ То отвара могућност да се неки од портрета из збирке Саве Текелије накнадно појави.

Непознати страни аутор, женски портрет
из породице Текелија (?)

Захваљујући архивском истраживању Александра Форишковића наша сазнања о породици Текелија су потпунија, али за низ чланова породице нема много података.¹¹ Није познато ни порекло породице — по једној варијанти они су са Чепелског острва из села Тукуље, по другој су из Арада. Живот породице Текелија био је везан за Војну границу и за град Арад. На граничној линији два царства младиће је чекала војна каријера, без много образовања, док је девојке чекала удаја за граничарске официре. Јован Поповић Текелија је родоначелник породице, којем су се врата успешне војне каријере отворила учествовањем у опсади Буди-

¹⁰ Л. Шелмић, *Галерија Мајнице српске*, Нови Сад 2001, 21.

¹¹ А. Форишковић, *Текелије*, Нови Сад 1985, 180—195.

ма 1686. и у битки код Сенте 1697. године. Поверено му је да изгради војно утврђење Арад, место где ће бити породична кућа и српска црква коју су сазидали. Аустријско племство додељено је Јовану Поповићу Текелији 1706. године. Био је у браку са Еуфросином (рођена Јовић) са којом је имао четири сина и две кћери. Аутор портрета Јована и Еуфросине није познат. Њихов најстарији син Ранко Текелија, оженио се 1711. године Алком, из чувене војничке и племићке породице Рашковић. Имали су у браку четири сина. Алка је умрла пре 1741. године, па је Ранков и њен портрет Стефан Тенецки могао сликати одмах по доласку са школовања из Кијева. Тенецком су приписани и портрети Јована, најстаријег сина Ранка Поповића Текелије, и старијег сина Павла.

Женски портрет за који се тврди да потиче из породице Текелија, нажалост, нема никаквих архивских или других упоришта која би ту претпоставку бар донекле оправдала. Основно питање које постављамо пред овим портретом односи се на неубичајено висок квалитет сликарског умећа који се не може повезати са неким другим делом Тенецког. Представља жену из високог грађанског слоја у зрелим годинама, проседе косе, позади стављене у пунђу, лице је окренуто благо удесно, док је допојасна фигура представљена фронтално. Обучена је у голубије сиву хаљину са великим изрезом. Хаљина је украшена рокајном златном траком која се „расцветава” од струка према грудима у флоралну декорацију. Сличан украс је и на рукавима који су слободни до лакта. Испод хаљине је бела блуза, која се истиче уском чипком на грудима и богатом набраним широком рукавима. Десна рука је сакривена испод плашта од црвеног сомота са светло постављеном свилом, који се у вешто дефинисаном таласастом покрету креће од леве шаке, око струка жене и завршава у десном углу као црвена површина. Од украса жена има мале, неупадљиве минђуше са једним каменчићем и свилену црну траку око врата на којој је окачена рокајна огрлица од бисера и плавих каменчића.

У недостатку женских портрета Стефана Тенецког из зрелог периода, ако се изузме портрет из породице Нако који има сасвим другу концепцију, треба погледати његово црквено сликарство и видети да ли је у њему наш сликар имао ту вештину и тактилност приликом обраде тканине. Нажалост, тих аналогија нема. Оно што Тенецки није могао насликати није само пригушени одсјај плашта, већ и лева шака која је постављена тако грациозно и тако добро осветљена и насликана розим и црвеним сенкама. Пре ће бити да је у питању неко од аустријских сликара који су радили за аристократску клијентелу по Угарској, Славонији али и по Подунављу.

У очекивању неког убедљивог архивског податка за сада се овај изванредни женски портрет може приписати страном сликару, а индентитет сликане особе такође је питање док се не појаве аналогије у виду других портрета. За сада остаје драгоцен податак да су за клијентелу племићког сталежа у Банату сликали врхунски страни мајстори.

TREI PORTRETE ÎN STIL BAROC DIN ROMÂNIA

Dušan Škorić

Rezumat

Deși portretele în stil baroc ale autorilor sârbi sunt în măsura destul de mare studiate și prezente în lucrările științifice, adeseori apar și opere de acest gen care sunt necunoscute. Autorul a două portrete anonime din familia Nako este Stefan Tenečki și ele reprezintă doi soți, pictați în deceniul al optulea. Din cauza lipsei unor probe de arhivă mai convingătoare, este greu de spus pe cine îi reprezintă dintre cei doi frați, Kristifor și Kiril Nako și pe una dintre soțiile lor. Portretele fac parte dintre cele mai bune lucrări de acest gen din opera lui Tenečki. Al treilea portret de femeie posedă calități artistice de invidiat, care, ni se pare, sunt mai calitative decât le poate oferi talentul de artist al lui Stefan Tenečki, și de aceea îl putem atribui vreunui dintre pictorii austrieci, care pictau pentru familiile de nobili din Lunca Dunării. După tradiție, portretul reprezintă o persoană din familia Tekelija dar această afirmație nu se bucură de o confirmare de arhivă.

THREE BAROQUE PORTRAITS FROM ROMANIA

Dušan Škorić

Summary

Although the Serbian baroque portraits and their authors are sufficiently well studied and represented in scientific research, there often appear unknown works from that genre. The author of the two unknown portraits of the Nako family is Stefan Tenecki and they represent a married couple, painted in the eighth decade. Due to the lack of convincing archive evidence, it is difficult to say which of the two Nako brothers — Hristifor or Kiril — they represent with a wife. The portraits belong to the best works of that kind in Tenecki's opus. The third female portrait exhibits significant painting qualities, which seem to be of higher rank than Stefan Tenecki's painting skill; therefore, we can attribute it to one of the Austrian painters who worked for aristocratic families in the Danube region. According to tradition, the portrait represents a person from the Tekelija family, but this standpoint has no archive confirmation.

Славко Гавриловић

ИЗВЕШТАЈ ИЗ 1812. О САВИ И ПЕТРУ ТЕКЕЛИЈИ

САЖЕТАК: У овом прилогу указује се на интересовање аустријске обавештајне службе за угледне Србе у Угарској, Саву и Петра Текелију, у време Српског народно-црквеног сабора у Темишвару и у време Првог српског устанка.

Да би добио поуздане информације о њима, а посебно о Сави Текелији, министар полиције гроф Хагер је 1812. од генерала Марквета затражио је да лично пође у Арад и директно дође до података о Текелијама, што је овај и учинио и поднео извештај који се овде у целини објављује као значајан историјски документ.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Сава Текелија, Петар Текелија, министар Хагер, генерал Марквет, Арад.

Сава Текелија и његов синовац Петар били су у кругу личности из српске средине за које се живо интересовала аустријска обавештајна служба, нарочито у време Првог српског устанка. Тој служби, односно политичким и полицијским круговима у Бечу Сава Текелија био је познат још од Српског народно-црквеног сабора у Темишвару 1790. кад је, као „мађарофил”, разобличавао политику Бечког двора према „привилегованом Сербском национу”, а касније, кад је 1805. цару Францу I поднео свој предлог о стварању Српског царства ради спречавања руског утицаја на Балкану, односно кад је 1806. публиковао мапу српских земаља, коју је растурао по Угарској и устаничкој Србији.¹ Што се тиче Петра Текелије, он је пажњу аустријских власти на себе скренуо путовањем у Србију крајем 1811. или почетком 1812. године, што није промакло министру полиције грофу Хагеру, који је о томе одмах обавестио Дворски ратни савет у Бечу.²

Пошто су о Текелијама добијана непотпуна обавештења, министар Хагер се 25. маја и 27. јуна 1812. обратио генерал-мајору Марквету молбом да лично пође у Арад и прикупи поуздане податке о пензионисаном

¹ Славко Гавриловић — Никола Петровић, *Темишварски сабор 1790*, Сремски Карловци 1972; Душан Ј. Поповић, *Сава Текелија према Првом српском устанку*, Зборник Матице српске за друштвене науке, св. 7, Нови Сад 1954, 122—124.

² Славко Гавриловић, *Војводина и Србија у време Првог устанка*, Нови Сад 1974, 240.

саветнику Сави Текелији и активном поджупану Арадске жупаније, саветнику Петру Текелији. Генерал се одазвао Хагеровом позиву и отпутовао у Арад, одакле је 8. августа 1812. о Текелијама поднео следећи извештај:

Votre Excellence!

...

Je prend la liberté respectueuse de vous représenter, que de moment de mon arrivée ici, j'ai employé tous les moyens que la prudence a pû me suggérer, pour me procurer des renseignements sur les démarches les liaisons, et les rapports politiques, qui pouvoient avoir des connivences avec le Conseiller Tököli, mais je dois vous avouer naturellement, qu'au milieu d'une Ville, dont la majorité des habitant sont de la religion greque, ou juifs, qui principalement dès le commenement, observent toutes mes demarches, et toutes mes paroles; je ne puis me fier à personne, pour avoir des renseignements veridiques, d'autant plus que ces deux nation, defiantes de leur caractere, ne decouvrent leur véritable façon de penser, qu'a aux qu'ils connoissent particulièrement, et ce n'est qu'avec le temps, observant sans rien repondre à ce qu'on dit, et à ce qu'on fait, et marquant même une espèce d'indifference sur ce qui se passe dans nos environs, ou sur le théâtre de la guerre, où vont être fixées les destinées del'Europe, que je pourrai peu à peu m'attirer de la confiance, mais aussi me procurer des personnes assurées et bien intentionées pour le service de notre auguste souverain, et ce fera alors seulement, qu'il me sera possible de remplir dignement les vues de Votre Excellence.

En attendant je me suis rendu personnellement plusieurs fois chez le Conseiller Sabas Tököli, pour faire sa connoissance, il possedè une maison dans la ville du vieux Arad, dans la quelle je n'ai trouvé qu'une servante, et malgré les peines que je me suis donné, il ne m'a pas été possible de le trouver chez lui, et on m'a constamment répondu, qu'il venoit très rarement en ville, et qu'il habitoit ordinairement sur ses *Pusta* qui sont des especès de Mayerhöfs isolés dans les Campagnes, sans avoir proprement de demeure fixe.

Les rensiegnemens que je me suis procurer jusqu'a present, sont que le Conseiller Sabas Tököli est un homme de beaucoup d'esprit, éloquent, écrivant et parlant le françois et le latins avec beaucoup de facilité, d'un caractere très reservé et très défiant, comme sont tous les Grecques, et d'après la loi général de toutes les personnes avec les quelles j'ai parlé, extrêmement porté pour le parti de L'Empereur Alexandre.

Dans le courant de la présente, Sabas Tököli a fait un voyage en Russie, où il s'est arrêté pendant quelques mois; le prétexte qu'on en donne, est que ... un Oncle,³ qui est mort Lieut[enant] général au service de Russie, le quel a laissé au descendant, qui etoit aussi précédamment au service comme Lieutenant Colonel, ... ayant perdu la vüe a été obligé de se retirer, et possede des biens, qu'on du être considérables, du quel le Conseiller en cas de mort, voudroit retirer la succession.

Le Conseiller Tököli ayant perdu son épouse pendant son voyage, réside présentement dans ses soi disant *Pusta*, sans avoir de demeure fixe, ce qui

³ Реч је о Петру Текелији, славном руском генералу.

augmente les difficultés pour découvrir le fil de ses liaisons, cependant il habite de préférence une maison, qu'il a dans le village de Kubin, et il viene souvent à Makova, où il possède une tres jolie maison.

Le père du Conceiller⁴ demeure continuellement à Vilagos, dans le Comitat d'Arad, et son frere⁵ réside avec le père dans le même village, je n'ai pû jusqu'à présent me procurer aucun renseignement certain à leur égard.

Le neveu du Conseiller nommé Peter Tököli, fils de celui qui demeure à Vilagos, Stuhlrichter du Comitat de Czanad, qui a accompagné son Oncle en Russie, est un homme extremement fier et orgueilleux, croyant tout savoir, grand babillard, mais qui est aussi sot, que son Oncle est rusé, retenant dans toutes ses paroles, intriquant de la première classe, capable de faire les reports de la politique la plus rusée, sans qu'on puisse découvrir le véritable ressort de la première impulsion.

Je croyois jusqu'à présent, que l'emploi de Stuhlrichter exigeoit la résidence d'un Employé, qui est payé par l'Etat, dont les décisions fixent le sort d'une quantité de familles, dont les différents sont jugés par les Comitats, mais malheureusement je me suis procuré les preuves évidentes que l'emploi honorable d'un Stuhlrichter n'est qu'un vain titre, ces M[onsignors] quoi qu'ils soient salariés du trésor publique, ne resident que pour le terme illicite des congrégations, ou des restaurations dans le Chef-lieu du Comitat, le restant de leur temps qu'on peut évaluer au delà de deux tiers del'année, est employé à vaquer à leurs affaires domestiques.

Votre Excellence à eu l'occasion de connoitre la sincérité de mes sentimens enver l'auguste Maison d'Autriche, pour la quelle j'ai sacrifié ma fortune dans les Pays-bas; c'est pourquoi donc je suis assez hardi de prendre la liberté respectueuse de vous dire ingénument ma façon de penser, à la vérité tout est présentement extremement tranquille, tant ici que dans tous nos environs, et quoiqu'il y ait beaucoup de personnes qui par leur religion, sans en excepter notre Evêque, sont beaucoup plus portés pour le parti russe, que pour celui de la maison d'Autriche, cependant jusqu'a présent personne ne dit le moindre mot, et on ne s'apperçoit d'aucune démarche, qui pourroit troubler la tranquillité del'État; et si avec le temps il survenoit quelque chose à cet égard, V[otre] E[xcellence] en sera certainement prévenue. Cependant dans les circonstances actuelles, principalement si le cas arrivoit, que les Russes pourroient obtenir des avantages marquants sur les armés confederées, je croirois alors, que la prudence exigeroit, de se procurer un individu, qui servit cupable de suivre le fil de toutes les démarches et des liaisons que peut avoir le Conseiller Tököly, et pour cela, d'après mon foible jugement, il me paroît, que pour parvenir à ce but, il faudra y employer des moyens pécuniairès, mais en mon particulier, je dois avouer à V[otre] E[xcellence] que jusqu'à présent je n'ai pas encore asses de connoissance ni de renseignements sur la façon de penser des individue qui m'entourent, pour ôser vous proposer une personne, capable, de remplir avec exactitude cette commission, extremement difficile, puisque ces homme n'ayant pas de demeure fixe, on ne fait jamais où il va, ni ce qu'il fait,

⁴ Савин отац Јован умро је 1791, што показује да је Маркветова информација била погрешна.

⁵ Савин старији брат звао се Петар. Умро је 1820. године.

et encore moins découvrir les individus qu'il fréquente et jouissent de sa confiance.

Cependant, malgré cette infinité de difficultés, qu'il est bien difficile de surmonter, m'aiguillonneront à redoubler tous mes efforts, et employer tous les moyens qui sont en mon pouvoir, pour tâcher de remplir les vues de V[otre] E[cellence] et mériter encore dore'snavant les bontés les bonnes grâces, dont vous avez bien voulu m'honorer, et dont je vous supp[...].blement, de vouloir m'accorder la continuation, et en même temps plus véritablement devorée que celui qui a l'honneur de se dire pénétré du plus profond respect

De Votre Excellence

Le très humble et le plus obéissant
de tous les Serviteurs

Marquette,

G[énéral] M[ajor].

Sig[natum] Arad, le 8. Août [1]812.

* * *

У битном, генерал Мерквет приказао је средину у којој је повучено живео Сава Текелија, којег је оценио као човека „од духа”, образованог и речитог али неповерљивог и резервисаног, као нескривеног русофила. Сасвим другачију представу стекао је о Петру Текелији као о човеку претенциозном, охолом, брбљивцу и интриганту. Но, за стварање суда о политичком лику и деловању Саве Текелије, он није дошао до одређењих закључака, па је препоручио да се за то употреби личност која би се стално налазила близу њега и стекла његово поверење. Да ли је тако поступљено, тешко је рећи.

*

Маркветов извештај о Текелијама налази се у Општем управном архиву у Бечу, у архиви Врховног полицијског звања, под сигнатуром 1812-318 м. На њему се виде трагови пожара који је у том архиву прогутао многе списе од значаја за српску историју па, можда, и неке извештаје о Текелијама. Ја га објављујем са својим интервенцијама у угластим заградама и тачкицама уместо текста на оштећеним местима.

ЛИТЕРАТУРА

- Јован Стефановић - Виловски, *Из живота једног ц. к. официра... у години 1848. и 1849. народног усшанка србског*, Земун 1863, 78—82, 98, 121, 132—133, 185—186.
- Срећко Милекер, *Повесница слободне краљеве вароши Вршца*, књ. II, Панчево 1886, 27, 33—34, 39, 41, 50—51, 58.

RAPORT DIN ANUL 1812 DESPRE SAVA ȘI PETAR TEKELIJA

Slavko Gavrilović

Rezumat

În această lucrare se indică asupra interesului serviciului de informații austriac față de Sava și Petar Tekelija, sârbi de vaza din Ungaria în timpul Soborului eclezisticu național sârb ținut la Timișoara și în perioada Primei răscoale sârbești.

Cu scopul de a obține informații sigure despre ei, și îndeosebi despre Sava Tekelija, ministrul poliției, contele Hager a pretins ca generalul Marquette să plece personal la Arad, în anul 1812, și să afle în mod nemijlocit date despre Sava și Petar Tekelija, ceea ce aceasta a și făcut și după aceea a prezentat un raport, care aici este publicat ca un document istoric însemnat.

REPORT ABOUT SAVA AND PETAR TEKELIJA FROM 1812

Slavko Gavrilović

Summary

This contribution points out to the interest of the Austrian intelligence service in the respectable Serbs in Hungary, Sava and Petar Tekelija, at the time of the Serbian National-Ecclesiastical Council in Timisoara, and at the time of the First Serbian Uprising.

To acquire reliable information about them, particularly about Sava Tekelija, in 1812 the Minister of Police, Count Hager, requested the general Marquette to go to Arad personally and directly collect the information about the Tekelijas, which he did and submitted his report published here in its entirety as a significant historical document.

Сшевaн Буџарски

ОНОМАСТИКА СЕЛА СРПСКОГ СЕМАРТОНА

САЖЕТАК: Писани подаци о самом селу сежу до XIV века. Становништво се може систематски пратити тек од 1779. године, када су заведени матични протоколи. Први списак сеоских домаћинстава потиче из 1825. године. У њему има нешто страних презимена, али српска представљају више од 90%. Слично стање се одржало до после Другога светског рата, када је месно становништво похрлило у градове, а насељавали су се, углавном, Румуни. Године 1992. Срби су још имали извесну већину (63,20%), али приликом пописа 2002. године утврђено је да су постали мањина (45,92%).

Упоредивање презимена из 1995. са презименима из 1825. године недвосмислено показује да је 77,55% основних сеоских презимена било трајно и животно током последња два века, односно да садашње основно српско становништво сачињавају највећим делом потомци оних који су око 1800. засновали село на садашњем огњишту.

Раду су приложене таблице са потпуним пописом имена, презимена и надимака у српским домаћинствима на дан 31. децембра 1995. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Семартон, Срби, ономастика, демографска кретања.

НА ДАН 31. ДЕЦЕМБРА 1995. ГОДИНЕ

Село Семартон¹ лежи у питомој Тамишкој равници између Бегеја и Тамиша или, како се у старини говорило, између два Тамиша,² на надморској висини од око 85 м, 31 км југозападно од Темишвара. Садашње атарско подручје граничи се са атарима места: Улбеч, Дињаш, Маџарски Семартон, Бијанак, Иванда и Ђулвез. Мада је некада био на главном путу којим се саобраћало из Темишвара у Велики Бечкерек, Семартон је после светског рата 1914—1918. остао изван прометних саобраћајница, и тек је шездесетих година XX века, макадамским, затим и асфалтним путем, преко Улбеча, повезан са Темишваром. Године 1962. пуштена је у

¹ Подаци о селу у свим допунским текстовима преузети су махом из моје књиге *По Семартону кроз његово време*, Букурешт 1982.

² Израз преузет са списка о сакупљању папске десетине у првој половини XIV века (*Documente privind istoria României, Veacul XIV, C. Transilvania, vol. III, 1331—1340, Bucu-rești 1954, стр. 228, 242, 246*).

саобраћај аутобуска линија Темишвар—Парац—Улбеч—Семартон, са истом повратном трасом; до тада се углавном путовало железницом. Најближе железничке станице су у Улбечу и Ђулвезу, на подједнакој удаљености од око 8 км; због бољег пута, мештани су чешће користили улбечку.

Место је забележено на списку платиша папске десетине 1333—1335. године и од тада се повремено помиње у разним документима, увек као насељено; године 1730. постало је засебна административна јединица, на нивоу општине.

Према административним територијалним поделама, припадало је следећим надређеним управним јединицама: Чаковачкој нахији (за све време турске владавине), Бечкеречком дистрикту (под аустријском окупацијом, од 1688. до поновног пада под Турке 1699), Чаковачком дистрикту (од 1717), Торонталској жупанији (1779—1849, те 1860—1921), провинцији Српска Војводина и Тамишки Банат (1849—1860); приликом разграничења националних држава на територији бивше Аустро-Угарске затекло се у Румунији и било у Тимиш-торонталској жупанији до 1950, затим у Темишварској (касније названој Банатском) области до 1968. године; од тада је, као село, подређено општини Улбеч, Тимишка жупанија.

Настанак места скривен је маглом векова. Да ли је оно од вајкада носило садашњи назив или прастари назив треба тражити на каквом списку историјских топонима за које још није утврђено где су се налазили и шта представљају — не зна се.

Садашњи назив изведен је од имена Светога Мартина; судећи према сцени са печата политичке општине из XIX века, на којем је представа јахача на коњу и просјака, реч је о Светом Мартину Милостивом.³

Пошто се, стицајем историјских околности, током векова место налазило у саставу разних држава (Мађарске, Турске, Аустрије, Аустро-Угарске, Румуније), у документима назив му је најчешће на страним језицима, писан разним графицима, и то недоследно. Најстарији сачувани помен на латинском је језику и гласи *Sanctus Martinus* (1333—1335⁴), затим следе облици *Zenthmarton* (у пресуди Вишеградског суда 1358⁵), *Zenth Marton* (1478⁶), *St. Marton* (приликом пописивања кућа ради разреза доприноса за издржавање војске током зимских месеци 1688/89,⁷ та-

³ Рођен 316. године у панонском граду Саварији, Мартин је рано ступио у римску војну службу. Путујући зими у Амијен, срео је пред градском капијом безмало наог просјака, те скинуо са себе војнички огртач, пресекао га сабљом надвоје, па једну половину дао просјаку, а другом се сам огрнуо (ова је сцена представљена на старом семартонском печату). У осамнаестогодишњем узрасту постао је хришћанин, а 371. године — и епископ града Тура, због чега је познат и под именом Свети Мартин Турски. Умро је 8. а сачуван 11. новембра 397. године. Црква га прославља 11. новембра, а спомиње и 12. октобра; пренос његових моштију спомиње се 4. јула.

⁴ *Documente privind istoria României*, С, Transilvania, vol. III (1331—1340), București 1954, стр. 228, 242, 246. Напомињем узгред да приређивачи не разликују доследно Српски Семартон од осталих Семартона.

⁵ *Documenta Romaniae historica*, С, Transilvania, vol. XI (1356—1360), București 1981, стр. 281, 288.

⁶ Csánki Dezső, *Magyarország történeti földrajza a hunyadiak korában*, II, Budapest 1894, стр. 64.

⁷ Срета Пецињачки, *Покришко-јоморишка и бачко-банатска насеља уочи велике сеобе Срба (1688/89)*, Историјски гласник, Београд, број 1—2/1977, стр. 149.

кође на Мерцијевој мапи 1723. и Гризелинијевој 1776), *St. Martin* (приликом општег пописа домаћинстава у Јужној Угарској из 1717.⁸ године).

Када су 1806. године на 4 км западно од Семартона уз Бегеј насељени Мађари, њихов заселак је прозван *Новим Семартоном* (*Új Szent Márton*), касније *Маџарским Семартоном* (*Magyar Szent Márton*), па је — ради разликовања при именовању — стари Семартон, по свом становништву, назван *Српским Семартоном*.

У шематизмима Чанадске католичке бискупије води се као *Szent Mártony* (1811—1813), *Rácz Szent Mártony* (1814—1816), *Ratz-Szent Mártony* и *Szent Mártony-Ratz* (1817—1835), *Szent Márton-Rácz* (1836), *Szent Márton Rátz* (1837—1847), *Szent Márton-Racz* (1848—1869), *Szerb-Szent-Márton* (1870—1903), *Szérbszentmárton* (од 1904. године).⁹

Слично стоји и у географским лексиконима: *Ratz Szent Márton* (1828), *Rácz-Szent Márton* (1851), *Szent Márton-Szerb* и *Szerb-Szent Márton* (почев од 1859. године).¹⁰

Ипак је званични назив дуго остао двочлан, без назнаке *Српски*: на печатима семартонске политичке општине из 1861. године још стоји само *Szent Márton*, а тек десетак година касније јавља се нови печат са натписом *Szerb Szent Márton*; године 1909. званично је прописано да се назив села има писати као једна реч: *Szerbszentmárton*.¹¹

Почев од 1919. године, званични румунски назив места је *Sânmartinul sârbesc*,¹² и тај се назив задржао до данас, с тим што је током година прилагођаван изменама у румунском правопису: *Sânmartinul Sârbesc*, *Sânmartinul-Sârbesc*, *Sînmartinul Sîrbesc* (1968), *Sînmartinu Sîrbesc* (1974), најзад *Sânmartinu Sârbesc* (од 1990. године).

Користећи вековима страни израз *Сенџ Марџон*, бар у званичној употреби, народ га је прилагођавао српском језику. Већ је и у мађарској топономастици постојала тежња да се две речи које означавају назив места изговарају заједно, и то је напokon озваничено 1909. године; Срби су њихове нагласке свели на један, дугоузлазан, па су речи *Сенџ* и *Марџон* срасле у сложеницу *Сенџмарџон*, именицу мушкога рода, чије је значење у српском језику географски назив села и — сем етимолошке — нема друге везе са значењима и граматичким категоријама речи од којих је настала. Сложеница је подлегла именичној промени као једна реч: са једним нагласком и једним наставком.

Због отежаног изговарања сугласничке групе „*нџм*” дошло је и до фонетског упрошћавања, можда најпре само до елизиде гласа „*џ*”, али

⁸ Szentkláray Jenő, *Száz év Dél-magyarország újabb történetéből (1779-től napjainkig)*, Temesvárott 1879, стр. 22—23.

⁹ Прегледана су 83 шематизма за раздобље 1801—1948. године.

¹⁰ Навод према: Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București 1968. Узгред напомињем да аутору није потпуно јасно шта је *Српски*, шта ли *Мађарски Семартон*.

¹¹ Архив месне црквене општине, фонд Акти, том В 1911—1920, Наредба аустроугарског Министарства унутрашњих послова број 122.508/IV-В 1909.

¹² С. Martinovici — N. Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Cluj 1921.

процес није никако могао ту стати, јер је сугласнички скуп „*нм*” још више неподесан за изговор и у нашем језику неуобичајен (не постоји у српском језику ниједна реч где је „*н*”, предњонепчани сугласник, опстало испред усненога „*м*”, нити би се склоп „*нм*” могао изговорити, до ако би усиљено, са обавезном цезуром после „*н*”, а тада би упутније било вратити се на мађарски изворник, јер би се, истина опет усиљено, али ипак лакше, могло изговарати и „*нџм*”). Дакле, према општим законитостима српскога језика, одмах после елизије сугласника „*нџ*” уследило је једначење по месту творбе: „*нм*” — „*мм*” (*Семмарџион*), и изгубио се један од једначењем удвојених сугласника: „*мм*” — „*м*” (*Семарџион*). Тако је сложеница добила повољан склоп у духу српскога језика и најбоље погодовала народном изговору.

Заиста, мада је у корену несумњиво мађарска сложеница *Сенџмарџион* (*Szent + Márton*), Срби су место од давнине звали *Семарџионом*; читав процес фонетско-морфолошког срашћавања завршен је, без сваке сумње, пре XVIII века.

У најстаријем месном запису, из 1742. године, назив села се среће двапут, оба пута у облику *Семарџион*, као што махом пише и у парохијским списима. Доситеј је такође начисто с тим. У његовим делима назив села се јавља девет пута: седам пута у Часту првој *Животића и њриклученија...* (дакле 1783), по једанпут у Часту другој истога дела, штампаној уз *Басне*, и у *Баснама* (дакле, 1788), и то редовно у облику *Семарџион*. Сва потоња издања Доситејевих дела, укључујући и букурештанска, поштују тај облик, а користе га такође многобројни Доситејеви биографи, коментатори и истраживачи.

Током XIX и XX века настали су многи записи из пера учених и неуких мештана, и село се у њима редовно означава као *Семарџион*.

И не само то, него је и одредница *Срџски* тешко продирао; тек негде од друге половине XIX века махом се прихвата пуни назив *Срџски Семарџион*, али је поједностављени, старији облик *Семарџион* и даље, па и данас уобичајен, а назив мештана је редовно једночлан — *Семарџионци* и *Семарџионке*. Штавише, ненаглашени фонеме „*е*” и „*о*” не изговарају се увек јасно, него се „*е*” махом изговара као полугласник између „*е*” и „*а*”, па и као чисто „*а*”, док се „*о*” — изговара као полугласник између „*о*” и „*а*”; или опет као чисто „*а*”; ако знаком њ обележимо недефинисани полугласник, приближни препис народнога изговора био би *Сџмарџџн* или *Самарџан*.

Нагласак је дугоузлазан и увек на другом слогу.

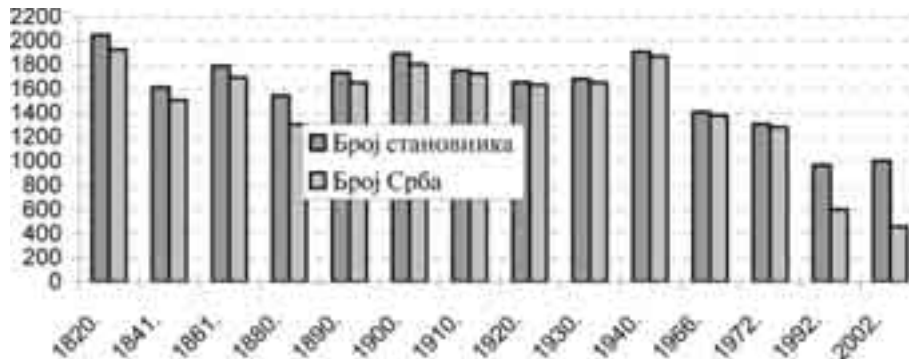
Но пошто је у српском језику дуго владало граматичко и правописно расуло, напоредо са народним обликом који је записао Доситеј, током времена су у званичним списима коришћени „књишки” усиљени облици: *Сџ. Марџин*, *Срџ Сенџ Марџион* са скраћеницом *Сџ. Марџион*, *Св. Марџион*, *Сенџмарџион*, *Срџскиј Свџаџиј Марџион*, *Срџски Свџи Марџион*, *Срџски Свџи Марџион* и још неки, које народ никада није прихватио. После Првога, а нарочито после Другога светског рата, појединци су се опет узалудно трудили да заведу рогобатни облик *Семмарџион*, који такође није прошао, јер није друго до насиље над српским народним је-

зиком, неподесна „учена” симбиоза старог мађарског и новог румунског назива, невешто навијање и подешавање туђем противно правилима српске граматике и језика, одраз било неупућености, било недостатка језичког достојанства.¹³

Демографска слика и српска ономастика у месту. Подаци о становништву за старије доба оскудни су и несистематски; од XVIII века, од када се може добро пратити, становници су у великој већини Срби, а уз њих је током времена било сразмерно мало Румуна, Словака, Немаца, Мађара, Руса, Јевреја и Цигана.

Дугорочно гледано, демографска слика је силазна,¹⁴ с тим што је од друге половине XX века и нагиб силажења све стрмији, особито за српско становништво.

Приликом државнога пописа од 7. јануара 1992. године у Семартону је било свега 968 становника, од тога Срба 605, односно 63,2%.

Пошто је у питању вековно српско место, где је само пола века раније српско становништво представљало 98,9%, сматрао сам корисним

¹³ *Правопис српскохрватскога књижевног језика* (Нови Сад 1960) прописује да се страни географски називи који су честом употребом одомаћени употребљавају у облику у којем се од старине код нас изговарају и пишу (дакле: *Семарџон*), а не да се враћају на туђе, ако и изворне облике (дакле не: *Сенџмарџон*), нити да се уведе облици који су одавно изашли из употребе (дакле не *Сенмарџон*, чак ако је такав облик икада у старини и постојао, што до сада није потврђено).

Правопис српскога језика (Београд—Никшић 1993), позивајући се на препоруку Вука Караџића о посрбљавању туђица „да не штрче као телад међу јагањцима”, прописује: „Стране ријечи необичнога гласовног склопа потребно је прилагодити општим начелима нашег правописа и правоговора”. Тим више, дакле, треба испоштовати облик *Семарџон*, који је давно прилагођени облик стране речи необичнога гласовног склопа.

Правопис српскога језика (Нови Сад 1994) прописује, између осталог: „У прилагођеном писању имена најважнији је циљ постојаност облика (...), да би се поуздано знало како код нас гласе” (дакле, ваља истрајати на облику *Семарџон*, којим је село у српском народном језику мештана и околине означавано бар од XVIII века); „Треба избегавати уношење тешких и неприродних склопова у наш изговор” (дакле, не *Сенџмарџон* и не *Сенмарџон*); „Ако су се за имена неког језика у спонтаној пракси створила постојана правила, не треба их мењати ради изговора ближег изворном језику” (дакле, одавно устаљени облик *Семарџон* не треба кварити зарад његовога приближавања било ком страном језику).

¹⁴ Према државним, епархијским и црквено-општинским пописима и статистикама, с тим што је предност давана меснима.

да се изврши потпуни попис српске ономастике,¹⁵ те да се безлична бројка од неколико стотина Срба утемељи на живим људима.

Пописивање је обављено у домаћинствима, то јест домаћинства (или кућни бројеви) узета су за основну јединицу пописа.

За пописивање је утврђен образац са минималним подацима неопходним за анализу ономастике: кућни број, презиме, име, надимак, пол, година рођења, брачно стање, крсна слава.

Пописивана су само српска домаћинства, то јест она чији се чланови изјашњавају као Срби, независно да ли припадају или не српској цркви и парохији. Мештани других народности пописивани су само као брачни другови Срба, односно Српкиња, крајње ретко као укућани у српским домаћинствима; њихова народност је назначена. Деца из мешовитих бракова узимана су као Срби.

Попис је обављен током децембра 1995, а подаци су допуњени и исправљени тако да представљају слику семартонскога српског становништва на дан 31. децембра 1995. године.

Које због трогодишњег временског размака, које због разлике у поступку, подаци до којих се дошло разликују се, истина незнатно, од података добијених при државном попису из 1992. године.

Укупни број пописаних особа у српским домаћинствима износио је 623 (мушких 270, женских 353), од тога је Срба било 551 (мушких 249, женских 302), а других народности у српским кућама 72 (мушких 20, женских 52).

Састављањем посебнога прегледа ономастике према подацима обављенога пописа, добијени су резултати сажети у табличним прилозима: бр. 1 (презимена), бр. 2 (крсна имена) и бр. 3 (надимци).

У српским домаћинствима су записана 134 презимена, 285 крсних имена и 146 надимака.

Анализа месне ономастике из 1995. године показује следеће:

Сеоска традиција да о имену новорођених одлучује кум и да се деци дају имена дедова, кумова или каквих рођака, дуго је опстала, тако да се одређена ономастичка структура по породицама понављала циклично, и кроз њу се дугорочно чувала стара сеоска ономастика. Ипак, имена могу бити само од помоћи, а сама за себе не могу бити пресудна за праћење породичне лозе.

У новије пак време о имену новорођених углавном одлучују родитељи, а имена се дају произвољно. Отуда су у сеоску ономастику продрла неуобичајена имена: Алис, Казимир, Наташа, Снежана и слично, а унет је, највише по национално мешовитим породицама, не само одређени број страних имена, него и страни обичај давања детету по два крсна имена: Жива Данијел, Жива Дачијан, Магдалена Биљана, Розалија Емилија и слично.

¹⁵ При пописивању помогле су ми моја мајка Сида Бугарски и мештанка учитељица Славена Пејанов, те им и овом приликом изражавам срдачну благодарност.

Надимци¹⁶ су било лични, када их носи само једна особа, било породични, када су заједнички за чланове одређене породице, па и за више породица у сродству. Једном устаљени, надимци служе за означавање, односно за разликовање особа са истим именом и презименом, мада нису првобитно с тим циљем давани. Незванични, више нигде не записани, надимци су опште познати и надалеко чувени, често познатији и распрострањенији од самога презимена. Ипак, мада понекада трају више генерација, они су потенцијално најпокретљивији део ономастике, јер се могу мењати било кад, с разлогом а и без разлога.

Презимена много казују о својим носиоцима.

У ствари, наша презимена су постала углавном од надимака. Од давнина људи су се звали, па су тако и вођени у разнима написанијама, по имену и по прозвишчу, то јест по надимку. Средином XVIII века, када се и у Семартону почело уредно водити грађанско стање, свако је записиван по крсном имену и по надимку по којем је био највише познат или се свештенику-матичару учинило да је погоднији. Наслов рубрике је све до половине XIX века управо тако и гласио: *Имја и прозвишче*. Тада забележени надимак остао нам је надаље као презиме. Али независно од свога порекла, презимена су записивањем устаљена, те имају своје путеве развика као званични, писани, обавезни назив за све чланове извесне породице. Због тога су она најнепокретљивији део ономастике, те према томе најподеснији за праћење непрекидности становништва у дужем временском распону.

Међутим, мада је записивање прозвишча почело у XVIII веку, први потпуни сачувани списак сеоских домаћинстава потиче с краја 1824. године. Наиме, по пресељењу села на садашње огњиште, почели су се скупљати прилози за зидање нове цркве, па је у *Рачунском дневнику* 1. јануара 1825. записано „колико који жртвовал јест на Свјату церков”. Домаћинства су записана по кућним бројевима, и свугде је означена глава породице, управо у рубрици *Имја и прозвишче*.

Према том списку, била су у Семартону 253 кућна броја, али са свега 73 презимена (просек 3,47 куће по презимену). Презимена се могу разврстати у четири групе, као што следи:

— *Презимена сеоских званичника: бележника, свешћеника који нису из месџа и слично*: Ердељи, Ладањи, Лилин, Стефановић;

— *Немачка презимена особа немачке народности, које су биле засновале домаћинства на новом сеоском огњишту*: Гајс, Крајс, Рајер, Рорих, Сон, Тиш, Херман, Шенбергер, Шмек;

— *Румунска презимена особа које су у месџу боравиле привремено или случајно као џастџири и слуге*: Боулеско, Ваљан, Данчул, Ђулвезан, Кирецкиј, Милитар, Орбец, Пуригра, Фалкеш, Чобан;

— *Презимена сеоских сџалних домаћинстава*: Бабин, Бакин, Богосав, Болдоран, Бугар, Бугарски, Василијевић, Војинов, Вујић, Вукојев, Глишин, Грубачки, Додолин, Драгашки, Еремић, Жарков, Живанчев,

¹⁶ Термин је овде употребљен као шире распрострањен; иначе, у сеоском говору надимци се називају прдачинама.

Илин, Јованов, Јуришин, Кетеон, Кнежев, Косанић, Курјачкиј, Лазин, Лујанов, Мишков, Мијатов, Миладинов, Мирјанић, Нешин, Ненадов, Огњанов, Панић, Пасуљски, Паункић, Пејанов, Петров, Поповић, Рада-нов, Рајин, Сенфи, Спорја, Чизмаш, Чолаков, Шажан, Шароњев, Ште-вина, Шенђурац, највећим делом српска, али и неколико румунских (Кетеон, Спорја, Шажан, Шароњев).

Сеоски званичници нису се усталили у месту, сем свештеника Ге-оргија Стефановића, који је умро од колере 1839. године, не оставивши у месту мушкога потомства.

Немци нису насељени у Семартон приликом званичних насељава-ња, него су накнадно долазили из оближњих села где су били насељени и куповали земљу у семартонском атару. Први пут су записани 1811. У месту су се задржали стотинак година, али се, као католици, нису меша-ли са месним православним становништвом; њихов број је био око 100 душа, и када су се почетком XX века коначно раселили, нису оставили о себи инога трага, до куће, које су продали Србима, католичко, такозвано Швапско гробље и неколико назива потеса у атару.

Осим Немаца, у Семартону је повремено било и Мађара и Јевреја, али у малом броју.

Румуни су привремено боравили у Семартону и углавном су се ра-селили, као породица Ђулвезан, која је дошла из Ђулвеза, ту подуже бо-равила, и вратила се у Ђулвез. Породице румунскога порекла Кетеон, Спорја, Шажан, Шароњев усталиле су се у месту (и посрбиле), а остале се нису развиле и ретко се срећу у матичним књигама крштених.

Сеоски развитак зависио је од наталитета и смртности, то јест од природнога прираштаја и од померања сталнога, основнога становни-штва.

Током два века наталитет је дуго био изнад смртности, са малим изузетком година када су харале епидемије (1803, 1836—1837, 1849. и 1873). Тек после 1960. године, као последица старења становништва због ниског наталитета и због расељавања, смртност је почела узимати маха и превазилазити наталитет.

Померања је било природних, економских и принудних.

Природна померања најчешће су у вези са одлажењем из села или долажењем у село услед ступања у брак. Рецимо, у раздобљу 1779—1815, Семартонке су се удавале у места која су сада у Румунији, али и у Ба-ранду, Боку, Ботош, Велики Бечкерек, Велику Кикинду, Елемир, Ечку, Иланцу, Итебеј, Јабуку, Јарковац, Канак, Кларију, Марковац, Меленце, Модош, Неузину, Нови Сад, Пардањ, Сечањ, Томашевац, Торак, Црњу, Чоку и Шурјан (сва ова места су сада у Србији). Пошто су венчања оба-вљана у парохији невесте, теже је пратити из којих су све села Семар-тонци доводили себи супруге, али је природна емиграција била уравни-тежена са природном имиграцијом, тако да није знатније утицала на се-оски демографски састав и врло се мало одразила на слику месних пре-зимена.

Економска померања дуго су била значајнија као имиграција, него-ли као емиграција, пошто је семартонско земљиште погодно за пољо-

привреду а, стицајем околности, продавало се јефтиније него на другим странама. Тек у другој половини XX века долази до знатнијег одлива, и то младога становништва, које је похрлило да заврши средњу или занатлијску школу и касније се махом запослило на страни, највише у градским срединама. Такође је услед опадања животнога стандарда на селу, а све са циљем развоја индустрије, становништво у најбољим годинама замамљено у градове и запошљавано у фабрикама. Овај скорашњи одлив активнога становништва оштетио је демографску слику Семартона тако да се она до данас није поправила.

Од принудних расељавања треба поменути прогонство у Бараган 1951—1955. године. Мада ово јесте била својеврсна демографска траума, она, дугорочно гледано, није битно утицала на демографску слику: у прогонству је умрло четворо Семартонаца, а рођено шесторо, дакле наталитет је премашио смртност (однос 2:3, статистички 1,5 рођења на сваки смртни случај); однос наталитета и смртности код становништва које је остало у месту био је, у истом раздобљу, кудикамо неповољнији (рођено 67, умрло 84; однос: 67:84, статистички 0,80 рођења на сваки смртни случај).

Након ових сложених померања, године 1995. су пописана 134 презимена у свега 263 српска домаћинства (просек 1,96 кућа по презимену). Оваква разуђеност ономастике последица је малога природног прираштаја, слабљења породичних заједница (ретка су домаћинства са више брачних заједница у истој породици) и пораста броја дивљих бракова, који допунски уносе презиме супруге.

Када се садашња презимена разврстају слично као и она из 1825. године, произилази следећа слика:

— *Сџрана (највећим делом румунска) ѓрезимена из национално мешовитијих бракова*: Албу, Алесуцан, Ардељан, Балан, Богдан, Бонкиш, Бран, Бузар, Војкау, Гаман, Гергуц, Добреан, Ермињук, Јакобец, Курак, Ломонар, Маргарит, Морар, Мурар, Њеамцу, Пожар, Ракоци, Ротару, Санислав, Сукачиу, Треанта, Трнк, Флорин, Черчел, Цимбули.

— *Презимена српских ѓородица које су се у Семарџтон доселиле ѓосле 1825. године*: Благојев (из Иванде), Богданов (из Дињаша), Богић (из Иванде), Бузарски (из Дињаша), Вајс (из Иванде), Влајков (из Ченеја), Гомилин (из Ченеја), Дабић (из Итебеја), Баковачки (из Модоша), Живанов (из Пардања), Зарић (из Рудне), Јаношев (из Кларије), Јелкић (из Вења), Јеринкић (из Кикинде), Јовановић (из Ченте), Јовин (из Дињаша), Кићеску (из Рудне), Козловачки (из Великог Бечкерека), Којић (из Чанада), Кордин (из Итебеја), Ловренски (из Семпетра), Лукин, Лукић (из Иванде), Марков (из Дињаша), Матић (из Иванде), Миленковић (из Белобрешке), Милован (из Иванде), Милованов (из Кларије), Мирков (из Дињаша), Миучин (из Кече), Момиров (из Ченеја), Нецин (из Дињаша), Николин (из Иванде), Остојин (из Станчева), Павлов (из Ченеја), Пантин (из Црње), Пау (из Ченеја), Пејић (из Ченеја), Перин (из Ченеја), Перинач (из Иванде), Плаз (из Галиције), Попадић (из Чавоша), Попов (из Итебеја и Ђира), Радосављевић (из Иванде), Рајић (из Иванде), Рајков (из Ченеја), Ранков (из Кларије), Свиленгаћин (из Ма-

цедоније), Секулин (из Иванде), Силашки (из Мокрина), Сиротанов (из Вења), Станков (из Дињаша), Станојев (из Гада), Стојић (из Соке), Трифунски (из Семпетра), Црњански (из Гада), Чутура (из Ченеја), Шешин (из Иванде).

— Презимена основнога сепартионског сџановништва: **Бакин, Богосав, Болдоран, Бугарски, Васиљев, Вукован, Вукојев, Глишић, Грубачки, Драгачки, Жарков, Илин, Јеремић, Јованов, Јуришин, Кнежев, Курјачки, Лазић, Лујанов, Мијатов, Миладинов, Мирјанић, Мишковић, Ненадов, Нешин, Огњанов, Панин, Пасуљски, Паункић, Пејанов, Петров, Поповић, Раданов, Радин, Рајин, Сенфин, Спорин, Стојанов, Тодоров, Чизмаш, Чолаковић, Шажан.**

(Масним словима су означена презимена која се налазе и на списку из 1825. године.)

Када се буду вршиле детаљније анализе, видеће се да су се у раздобљу 1825—1995. јављала и губила и друга, понекад за село значајна презимена (пример: Алексин, пореклом из Црње; Бељац, из Турског Бечеја; Бођин, из Кларије; Ђорђевић, из Дињаша; Ђурђев, из Кларије; Исаков, из Дињаша; Мијајев, из Модоша; Путник, из Кларије; Ракић, из Овсенице; Србулов, из Иванде; Стан, из Кларије; Суботић, из Иванде; Сувачаров, из Итебеја), која овде нису разматрана; да је код неких презимена долазило до прекида, па до поновног јављања имиграцијом (пример: у Семартону су се угасила презимена Илин, Јованов, Лазић, Петров, Поповић, Чизмаш, а затим су Илини дошли из Немета, Јованови из Парца, Лазићи из Пардања, Петрови из Модоша, Поповићи из Рудне, Чизмаша из Вења); да има презимена доспелих у Семартон из места где нису била карактеристична, него су и тамо однекуда донета; да су, у погледу бројности носилаца, презимена имала своје сопствене успоне и падове; да су нека основна презимена одумрла тек недавно (примери: Кетеон, Косанић, Стан, Фењац, Шароњев, Шенђурац); да нека румунска презимена њихови носиоци, одавно и потпуно асимилисани у већинско српско становништво, сматрају сасвим српским (пример: Шажан), а нека су и по облику посрбили (пример: Спорја у Спорин, Кетеу у Кетеон махом и у Кетеонових, Шароњ у Шароњев) итд. Но и овакво статично разматрање у два битна трена сеоске историје недвосмислено показује да је 77,55% основних сеоских презимена било трајно и животно током последња два века, односно да садашње основно српско становништво у Семартону сачињавају највећим делом потомци оних који су око 1800. засновали село на садашњем огњишту и 1832. саградили нову цркву.

На основу детаљнога пописа ономастике, било је могуће сагледати стање и изгледе садашњег сепартионског српског становништва.

Методологија демографске анализе преузета је из књиге: Vasile Trebici, *Populația terrei*, București, 1991; прегледана је и књига мр Биљане С. Спасић: *Зашто Срби нестјају? Празне српске колевке*. Треће издање, Крагујевац, 2002.

Рачунарски програм за аутоматску обраду података сачинио је инж. Драган Лацић из Темишвара.

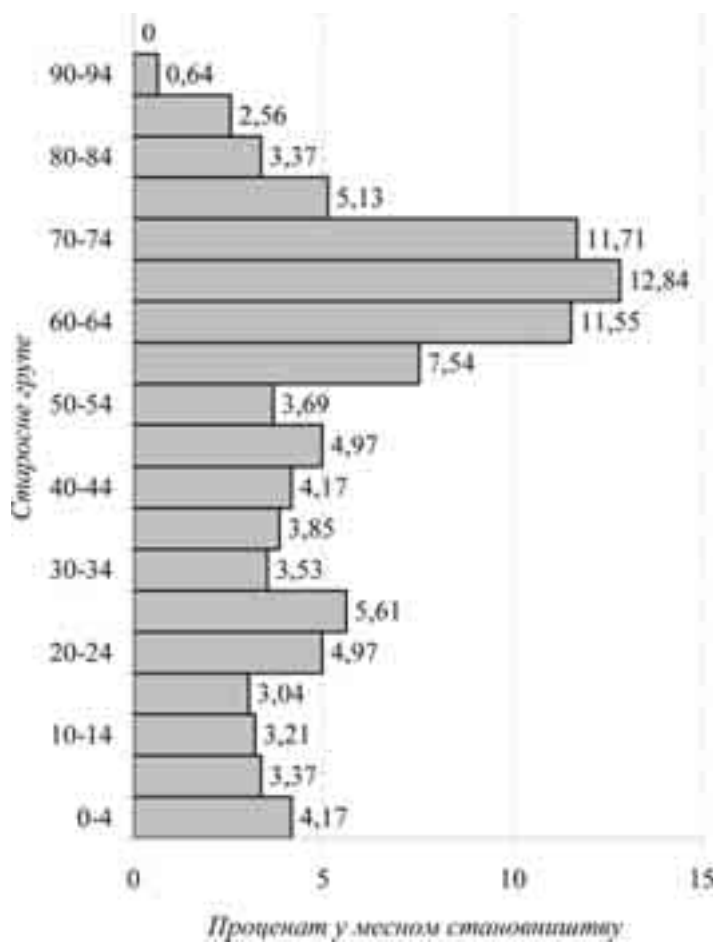
Статистички преглед становништва:

Број становника према попису из 1992: ¹⁷	968	100,00%
Од тога Срба:	605	63,20%
Укупни број особа пописаних 1995:	623	100,00%
мушких	270	
женских	353	
Од тога Срба:	551	88,44%
мушких	249	
женских	302	
а других народности, у српским кућама:	72	11,56%
мушких	20	
женских	52	

Састав становништва по старосним групама:

Узраст	Број особа			%		
	Свега	М.	Ж.	Свега	М.	Ж.
0—4	26	15	11	4,17	2,40	1,76
5—9	21	13	8	3,37	2,08	1,28
10—14	20	8	12	3,21	1,28	1,92
15—19	19	7	12	3,04	1,12	1,92
20—24	31	15	16	4,97	2,40	2,56
25—29	35	17	18	5,61	2,72	2,88
30—34	22	13	9	3,53	2,08	1,44
35—39	24	11	13	3,85	1,76	2,08
40—44	26	13	13	4,17	2,08	2,08
45—49	31	10	21	4,97	1,60	3,37
50—54	23	13	10	3,69	2,08	1,60
55—59	47	18	29	7,54	2,88	4,65
60—64	72	31	41	11,55	4,97	6,58
65—69	80	33	47	12,84	5,29	7,54
70—74	73	28	45	11,71	4,49	7,22
75—79	32	10	22	5,13	1,60	3,53
80—84	21	8	13	3,37	1,28	2,08
85—89	16	6	10	2,56	0,96	1,60
90—94	4	1	3	0,64	0,16	0,48
>95	0	0	0	0,00	0,00	0,00
Свега	623	270	353	100,00	43,33	56,66

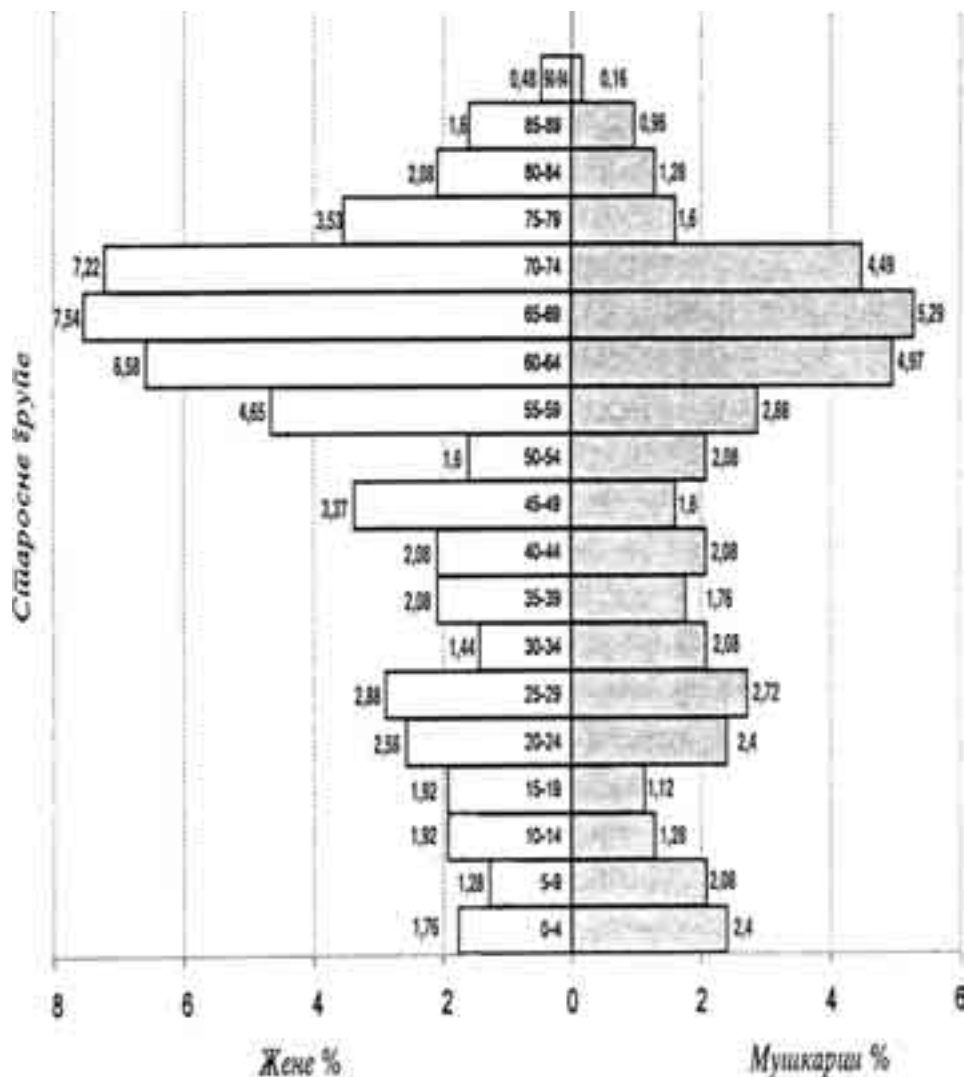
¹⁷ Према прелиминарним резултатима пописа, објављеним у штампи.

Удео мушкараца у сеоском становништву је исподполовичан:
 $270 : 623 \times 100 = 43,34\%$

Састав становништва по старосним групама и половима

Структура брачних парова:

Број пописаних брачних парова:

179 100,00%

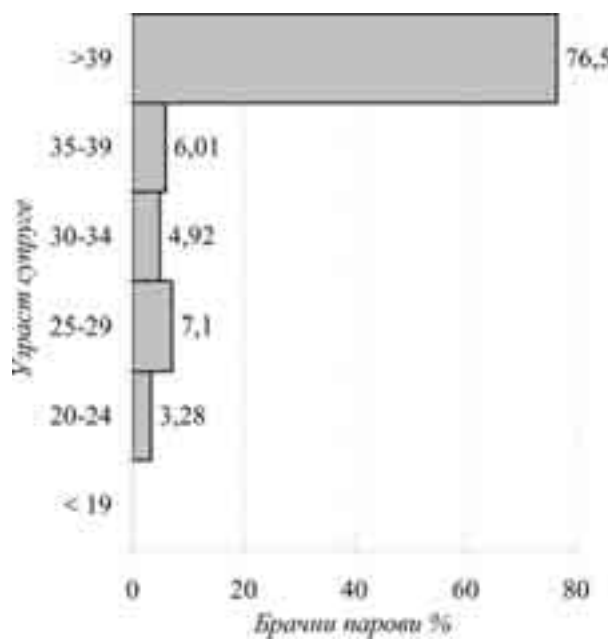
Од тога национално мешовитих бракова:

64 35,75%

Брачни парови по узрасту супруге:

Узраст (год).	Број супруга	%
до 19	0	0,00
20—24	6	3,28
25—29	13	7,10

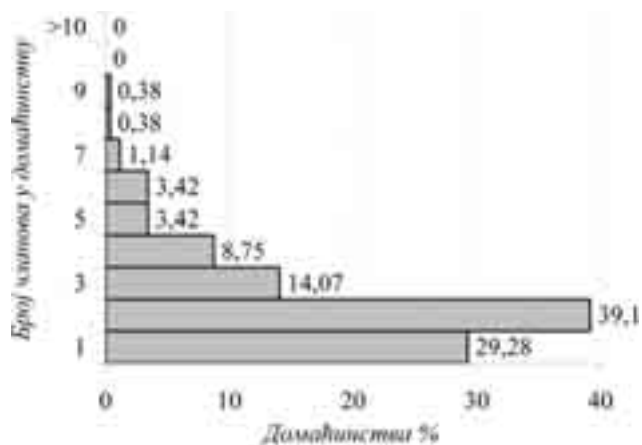
Узраст (год).	Број особа	%
30—34	9	4,92
35—39	11	6,01
преко 39	140	76,50

Преглед домаћинстава по броју чланова:
Укупни број домаћинстава: 263

Домаћинства по броју чланова:

Број чланова	Домаћинства	%	Број чланова	Домаћинства	%
1	77	29,28	6	9	3,42
2	103	39,16	7	3	1,14
3	37	14,07	8	1	0,38
4	23	8,75	9	1	0,38
5	9	3,42	10	0	0,00

У саставу сеоскога становништва на дан 31. децембра 1995. очитује се изражено старење.

Пирамида становништва по битним групама изгледа овако:

Деца	0—14 година	67	10,75%
Омладина	15—24 године	50	8,03%
Зрелог узраста	25—59 година	208	33,39%
Стари	>60 година	298	47,83%
Свега		623	100%

Индекс старења, као однос становништва преко 60 година и становништва до 19 година износи:

$$298 : 86 \times 100 = 346\%$$

Степен зависности или старење, као збир деце и старих у односу на зрело становништво износи:

$$(298 + 67) : 258 \times 100 = 141,15\%$$

Те године, на пописана 623 становника, било је 8 рођења и 25 смртних случајева.

Општа стопа смртности, као однос броја смртних случајева и броја становника била је:

$$25 : 623 \times 1000 = 40,13\text{‰}$$

Општа стопа наталитета, као однос броја рођења и броја становника била је:

$$8 : 623 \times 1000 = 12,84\text{‰}$$

Општа стопа плодности, као однос броја рођења и броја становника у узрасту плодност, од 15 до 49 година, у промилима била је:

$$8 : 188 \times 1000 = 42,55\text{‰}$$

Природни прираштај, као алгебарски збир броја рођења и броја смртних случајева био је негативан:

$$8 - 25 = -17$$

што условљава изражено неповољну стопу природнога прираштаја:

$$(8 - 25) : 623 \times 1000 = -27,29\text{‰}$$

Демографи процењују да је становништво са 10% особа изнад 60 година врло старо. Семартонско српско становништво има 47,80% особа изнад 60 година.

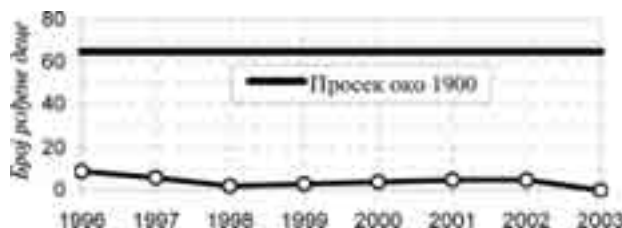
Демографи тврде да критични тренутак за будућност настаје када број становника испод 19 година буде мањи од 20%. Семартонско српско становништво има 13,79% особа испод 19 година.

Демографи тврде да када старих преко 60 година буде 2,5 пута више од младих испод 19 година, ту живота више нема. У семартонском српском становништву старих је 3,47 пута више од младих.

Како ће тећи даљи развој, може се још јасније просудити према структури брачних парова по узрасту супруге: од целокупнога броја пописаних становника Срба, који износи 551, свега је 179 брачних парова, с тим што је у најплоднијој групи, са женом испод 24 године, једва 3,28%, док је у најмање плодној, да не кажемо неплодној групи, са женом преко 39 година, читавих 76,50%. Отуда се од свеукупнога броја брачних парова могло очекивати да ће, и теоретски гледано, у наредним годинама бити плодно највише 25%. Па и под претпоставком да ће сваки плодни брачни пар имати по два детета, што би било изнад очекиваног просека, то ни из далека не би премашило смртност, неминовну у читавих 47,80%, колико износе групе становника старијих од 60 година.

Претпоставке се потврђују, нажалост, углавном у погледу смртности.

У раздобљу 1996—2003. од 551 Србина, колико је пописано 1995, умрло је 139, а иселило се 38; наталитет у истом раздобљу био је следећи:

Према државном попису из 2002. године, први пут у историји Семартона Срби чине мање од половине месног живља.

Број становника према попису из 2002: ¹⁸	1.004	100,00%
Од тога Срба:	461	45,92%

У питању је, с једне стране, умањење броја Срба (са 605 на 461), а с друге стране, увећање целокупнога броја становника (са 968 на 1.004), као последица досељавања а и боље плодности становника других на-родности.

¹⁸ Податак из Тимишке жупанијске управе за статистику.

Изгледи су да је сада сам опстанак основнога сеоскога становништва, због разних разлога, доведен у питање.

Истина, путеви историје су недокучни, а прогнозе се не обистинјују увек. Због тога је незахвално судити шта ће се и у Српском Семартону догодити. Суочавање са истином, међутим, може бити само на корист.

Прилог бр. 1 — Крсна имена у Семартону по броју носилаца

Име	Бр.	%	Име	Бр.	%
Авакум	1	0,16	Кармелија	1	0,16
Агрофина	1	0,16	Кармен	1	0,16
Адријан	1	0,16	Катица	1	0,16
Александар	7	1,12	Ковинка	1	0,16
Александра	3	0,48	Константин	2	0,32
Александр	1	0,16	Константин Спаса	1	0,16
Алина	1	0,16	Корина	1	0,16
Ана	7	1,12	Косана	1	0,16
Ана Марија	1	0,16	Костел	1	0,16
Анастасија Драга	1	0,16	Кристина	8	1,28
Андреј	1	0,16	Кристина Марија	1	0,16
Анђелија	1	0,16	Крста	1	0,16
Анђелка	1	0,16	Лаза	1	0,16
Анишоара	2	0,32	Лазар	1	0,16
Анка	2	0,32	Ленка	1	0,16
Аркадије	3	0,48	Леонтије	1	0,16
Аурелија	1	0,16	Ливиу	1	0,16
Аурика	1	0,16	Луминица	1	0,16
Бата Пера	1	0,16	Лучијан	1	0,16
Биљана	1	0,16	Љиљана	2	0,32
Благомир	1	0,16	Љуба	1	0,16
Богдан	2	0,32	Љубинка	3	0,48
Богданка	1	0,16	Љубица	4	0,64
Божана	1	0,16	Љубомир	4	0,64
Бојана	1	0,16	Љупко	1	0,16
Борислав	2	0,32	Магдалена	1	0,16
Борислава	1	0,16	Магдалена Биљана	1	0,16
Борислав Жива	1	0,16	Макса	2	0,32
Боривој	2	0,32	Мара	1	0,16
Босиљка	3	0,48	Марија	9	1,44
Босиљка Златинка	1	0,16	Марина	5	0,80
Бранко	1	0,16	Марјана	1	0,16
Будимир	1	0,16	Марта	1	0,16
Будинка	2	0,32	Меланија	3	0,48
Васа	3	0,48	Мерима	2	0,32

Василе	1	0,16	Милан	8	1,28
Василије	2	0,32	Милана	1	0,16
Везина	1	0,16	Миланко	1	0,16
Велемир	1	0,16	Миле	1	0,16
Велинка	4	0,64	Милева	5	0,80
Вељко	1	0,16	Милена	2	0,32
Вера	2	0,32	Миленко	1	0,16
Весела	1	0,16	Милеса	1	0,16
Веселин	3	0,48	Миливој	3	0,48
Веселинка	1	0,16	Милина	1	0,16
Весна	2	0,32	Милица	5	0,80
Видосава	3	0,48	Милка	1	0,16
Викторица	1	0,16	Милорад	4	0,64
Виорика	2	0,32	Милош	6	0,96
Влада	1	0,16	Милутин	2	0,32
Владимир	1	0,16	Миодраг	2	0,32
Властимир	1	0,16	Мира	2	0,32
Вукомир	1	0,16	Мирела	1	0,16
Вукосава	4	0,64	Мирјана	1	0,16
Гавра	1	0,16	Мирко	1	0,16
Георгије	2	0,32	Мирослав	2	0,32
Горан	1	0,16	Мирослава	4	0,64
Гордана	1	0,16	Мирчеа	1	0,16
Далибор	1	0,16	Мита	1	0,16
Далиборка	2	0,32	Михај	1	0,16
Дамњан	1	0,16	Нада	2	0,32
Дамњана	1	0,16	Наталија	3	0,48
Даница	11	1,77	Недељко	2	0,32
Дарина	1	0,16	Никола	2	0,32
Даринка	1	0,16	Николета	1	0,16
Дарко	2	0,32	Обрад	3	0,48
Дејан	1	0,16	Олга	5	0,80
Делија	1	0,16	Оливера	1	0,16
Десанка	4	0,64	Паулина	1	0,16
Добрила	2	0,32	Пелагија	1	0,16
Добринка	1	0,16	Пера	1	0,16
Дојна	4	0,64	Перица	1	0,16
Дојница	1	0,16	Перса	1	0,16
Дорел	1	0,16	Персида	3	0,48
Дору	1	0,16	Петар	3	0,48
Драган	7	1,12	Петре	2	0,32
Драгана	3	0,48	Пијада	1	0,16
Драгана Живана	1	0,16	Предраг	3	0,48

Драгиња	8	1,28	Пућа Бранко	1	0,16
Драгица	1	0,16	Рада	3	0,48
Драгољуб	1	0,16	Раденка	1	0,16
Драгомир	8	1,28	Радивој	3	0,48
Драгослава	2	0,32	Радинка	1	0,16
Драгутин	2	0,32	Радмила	2	0,32
Душан	6	0,96	Радованка	1	0,16
Душица	2	0,32	Радослава	2	0,32
Душко	1	0,16	Радосна	1	0,16
Бока	1	0,16	Ракила	1	0,16
Булинка	1	0,16	Розалија Емилија	1	0,16
Бурђевка	8	1,28	Ружица	1	0,16
Ева	1	0,16	Сава	7	1,12
Евгенија	1	0,16	Сава Виорел	1	0,16
Евица	1	0,16	Савета	2	0,32
Екатерина	5	0,80	Светислав	6	0,96
Емил	1	0,16	Светлана	1	0,16
Емилија	9	1,44	Светозар	8	1,28
Еуђен	1	0,16	Светомир	1	0,16
Жива	15	2,41	Севастија	1	0,16
Жива Данијел	1	0,16	Сида	1	0,16
Жива Дачијан	1	0,16	Сидонија	1	0,16
Живана	4	0,64	Сима	1	0,16
Живица	3	0,48	Синка	4	0,64
Живка	2	0,32	Славена	2	0,32
Живко	2	0,32	Славица	1	0,16
Живојко	1	0,16	Славка	1	0,16
Загорка	2	0,32	Славко	2	0,32
Здравко	4	0,64	Слађан	1	0,16
Злата	2	0,32	Слободан	2	0,32
Златинка	5	0,80	Слободанка	1	0,16
Златомир	1	0,16	Словенка	1	0,16
Зораида	1	0,16	Смиља	1	0,16
Зоран	3	0,48	Снежана	2	0,32
Зоранка	4	0,64	Совра	1	0,16
Зорица	1	0,16	Соса	1	0,16
Зорка	6	0,96	Софија	8	1,28
Иван	1	0,16	Спасенија	2	0,32
Ивана	1	0,16	Срданка	1	0,16
Иванка	3	0,48	Среда	1	0,16
Илија	4	0,64	Среја	1	0,16
Илона	1	0,16	Стана	2	0,32
Иљеана	1	0,16	Станко	2	0,32

Ирина	1	0,16	Стеван	10	1,61
Иса	2	0,32	Стеванка	1	0,16
Јагода	1	0,16	Стела	1	0,16
Јасмина	1	0,16	Стефанида	1	0,16
Јелена	16	2,57	Стефанија	1	0,16
Јеленка	1	0,16	Стојанка	4	0,64
Јелисавета	5	0,80	Татјана	1	0,16
Јелица	1	0,16	Тибериу	1	0,16
Јефта	1	0,16	Тимотеј	1	0,16
Јефтимије	2	0,32	Тина	1	0,16
Јеца	1	0,16	Тинка	2	0,32
Јован	8	1,28	Трајан	1	0,16
Јована	1	0,16	Урош	2	0,32
Јованка	4	0,64	Филип	1	0,16
Јовица	1	0,16	Флоаре	1	0,16
Јозефина	2	0,32	Флорина	1	0,16
Јон	1	0,16	Хермина	1	0,16
Јонел	2	0,32	Цветанка	1	0,16
Јоца	6	0,96	Цветко	2	0,32
Јулијана	6	0,96	Чеда	1	0,16
Казимир Васа	1	0,16	Шарлота Драга	1	0,16
Каменко	1	0,16	Свега	623	100,00

Прилог бр. 2 — Презимена у Семартону по броју породица носилаца

Презиме	Бр.	%	Презиме	Бр.	%
Албу	1	0,32	Милованов	1	0,32
Алесуцан	1	0,32	Мирјанић	6	1,95
Ардељан	2	0,65	Мирков	1	0,32
Бадудец	1	0,32	Миучин	1	0,32
Бакин	10	3,25	Мишков	2	0,65
Балан	1	0,32	Мишковић	2	0,65
Белеу	1	0,32	Момиров	1	0,32
Благојев	1	0,32	Морар	2	0,65
Богдан	1	0,32	Мурар	1	0,32
Богданов	1	0,32	Ненадов	4	1,30
Богвић	1	0,32	Нецин	1	0,32
Богосов	2	0,65	Нешин	7	2,27
Болдоран	1	0,32	Николин	1	0,32
Бонкиш	1	0,32	Њеамцу	1	0,32
Бреан	1	0,32	Огњанов	1	0,32
Бугарски	10	3,25	Остојин	1	0,32
Бузар	1	0,32	Павлов	2	0,65
Бузарски	1	0,32	Панин	1	0,32

Вајс	1	0,32	Пантин	1	0,32
Васиљев	4	1,30	Пасуљски	9	2,92
Влајков	3	0,97	Пау	2	0,65
Војкау	1	0,32	Паункић	2	0,65
Вукован	6	1,95	Пејанов	8	2,60
Вукојев	3	0,97	Пејић	1	0,32
Гаман	2	0,65	Перин	2	0,65
Гергуц	1	0,32	Перинац	1	0,32
Глишић	4	1,30	Петров	3	0,97
Гомилин	1	0,32	Плаз	4	1,30
Грубачки	12	3,90	Пожар	1	0,32
Дабић	1	0,32	Попадић	1	0,32
Добреан	1	0,32	Попов	6	1,95
Драгачки	4	1,30	Поповић	1	0,32
Ђаковачки	1	0,32	Раданов	4	1,30
Ермињук	1	0,32	Радин	1	0,32
Жарков	3	0,97	Радосављевић	4	1,30
Живанов	4	1,30	Рајин	2	0,65
Зарић	1	0,32	Рајић	1	0,32
Илин	1	0,32	Рајков	2	0,65
Јакобец	1	0,32	Рајку	1	0,32
Јаношев	4	1,30	Ракоци	1	0,32
Јелкић	4	1,30	Ранков	1	0,32
Јеремић	1	0,32	Ротару	1	0,32
Јеринкић	1	0,32	Санислав	1	0,32
Јованов	1	0,32	Свиленгаћин	2	0,65
Јовановић	1	0,32	Секулин	1	0,32
Јовин	2	0,65	Сенфин	1	0,32
Јуришин	1	0,32	Силашки	3	0,97
Кићеску	1	0,32	Сиротанов	2	0,65
Кнежев	7	2,27	Сокачиу	1	0,32
Козловачки	2	0,65	Спорин	1	0,32
Којић	1	0,32	Станков	1	0,32
Кордин	1	0,32	Станојев	2	0,65
Курак	1	0,32	Стојанов	7	2,27
Курјачки	4	1,30	Стојић	1	0,32
Лазић	2	0,65	Тодоров	7	2,27
Ловренски	1	0,32	Трента	1	0,32
Ломанар	1	0,32	Трифунски	1	0,32
Лујанов	10	3,25	Трнк	1	0,32
Лукин	3	0,97	Флорин	2	0,65
Лукић	2	0,65	Цимбули	1	0,32
Маргарит	1	0,32	Црњански	4	1,30

Марков	1	0,32	Черчел	2	0,65
Матић	5	1,62	Чизмаш	1	0,32
Мијатов	4	1,30	Чолаковић	1	0,32
Миладинов	1	0,32	Чутура	1	0,32
Миленковић	1	0,32	Шажан	3	0,97
Милован	1	0,32	Шешин	5	1,62
<hr/>			<hr/>		
			Свега	308	100,00

Прилог бр. 3 — Породични надимци у Семартону по броју породица носилаца

Ајошови	2	0,68	Мајстор-Агини	1	0,34
Баба-Вемини	1	0,34	Мангулићови	2	0,68
Бабадунини	1	0,34	Маркушови	2	0,68
Бабајкини	2	0,68	Мачкатурина	1	0,34
Баба-Регини	1	0,34	Мингини	1	0,34
Бакини	1	0,34	Мичкулини	1	0,34
Балуцинови	3	1,03	Мишкови	1	0,34
Бешини	5	1,71	Момирови	1	0,34
Бибољини	1	0,34	Монћини	2	0,68
Биђини	1	0,34	Мујкини	1	0,34
Бинкови	1	0,34	Мутерови	1	0,34
Богданови	1	0,34	Мућини	3	1,03
Борини	2	0,68	Нецини	1	0,34
Брацикини	1	0,34	Пакини	1	0,34
Брицини	1	0,34	Паламидини	1	0,34
Брчкини	2	0,68	Папини	1	0,34
Бувачови	1	0,34	Паргарови	1	0,34
Бугарски	1	0,34	Пејини	1	0,34
Буздрилини	2	0,68	Петлићови	4	1,37
Бумбарови	2	0,68	Пимпалини	1	0,34
Бурћини	1	0,34	Поштини	3	1,03
Буцарицини	2	0,68	Прженицини	1	0,34
Вавини	1	0,34	Принцови	1	0,34
Вајини	1	0,34	Пужини	4	1,37
Вајкини	1	0,34	Пуњини	2	0,68
Вандрашови	5	1,71	Пупини	2	0,68
Ветини	1	0,34	Путини	3	1,03
Владисини	2	0,68	Путникови	2	0,68
Влајкови	3	1,03	Пушкашови	2	0,68
Врапцови	1	0,34	Рацини	4	1,37
Вукомирови	1	0,34	Рашини	1	0,34
Гађанинови	5	1,71	Репетанови	1	0,34
Глишини	2	0,68	Решини	1	0,34
Гримпанови	1	0,34	Ротарови	1	0,34

Гуљишови	1	0,34	Рудњанинови	1	0,34
Гускови	1	0,34	Силашки	1	0,34
Дињашанинови	1	0,34	Сулоњови	1	0,34
Ђирцови	6	2,05	Суљини	2	0,68
Ђукини	1	0,34	Татарцови	1	0,34
Живуљикини	1	0,34	Ташини	1	0,34
Жмирини	1	0,34	Тотови	1	0,34
Јарцови	1	0,34	Треунови	1	0,34
Јуришови	1	0,34	Тронђикини	1	0,34
Јустинови	1	0,34	Тргини	2	0,68
Кашини	3	1,03	Труцулови	3	1,03
Кебини	1	0,34	Ђуђини	1	0,34
Келцилови	2	0,68	Ђушакови	5	1,71
Кецини	4	1,37	Усрини	3	1,03
Кешини	1	0,34	Фундусови	1	0,34
Кикинђанинови	1	0,34	Хентешови	2	0,68
Киселицини	2	0,68	Циганинови	7	2,40
Кичагови	3	1,03	Циганови	2	0,68
Кљашини	1	0,34	Црвенкови	1	0,34
Којницини	1	0,34	Цукулови	2	0,68
Кокини	1	0,34	Чавошанинови	1	0,34
Кокошкини	2	0,68	Чапрокини	1	0,34
Коленикини	1	0,34	Чворкови	1	0,34
Колопачови	1	0,34	Четкини	2	0,68
Кордини	1	0,34	Чибини	1	0,34
Коркођалини	3	1,03	Чокини	2	0,68
Коталицини	1	0,34	Џокерови	3	1,03
Котарини	1	0,34	Шалинтини	1	0,34
Краставцови	1	0,34	Швракини	6	2,05
Кртоњови	3	1,03	Шербулови	1	0,34
Купцови	3	1,03	Шецини	2	0,68
Курјакови	2	0,68	Шешини	3	1,03
Курцанови	1	0,34	Шимшини	1	0,34
Лазићови	1	0,34	Шишулови	2	0,68
Лајини	2	0,68	Шпилерови	1	0,34
Лафови	2	0,68	Штукини	1	0,34
Лацини	2	0,68	Шуцини	2	0,68
Лонкини	1	0,34	Шуштерови	1	0,34
Љељини	2	0,68	Без прдачине	41	14,04
Мајстор-Агини	1	0,34	Свега	292	100,00

Разгледнице села из 1911. године

ONOMASTICA SATULUI SÂNMARTINU SÂRBESC

Stevan Bugarski

Rezumat

Datele scrise despre satul ca atare coboară până în secolul al XIV-lea. Populația poate fi urmărită sistematic abia din anul 1779, când au fost introduse registrele de stare civilă. Primul tabel cu gospodăriile satului provine din anul 1825. În el există câteva nume de familie străine, dar cele sârbești depășesc 90%. Situația s-a păstrat asemănătoare până după cel de al Doilea război mondial, când populația locală migrează în orașe, iar în sat se așează, în general, românii. În anul 1992 sârbii mai aveau o majoritate oarecare (63,20%), dar cu ocazia recensământului din anul 2002 au devenit minoritate (45,92%).

Compararea numelor de familie din anul 1995 cu cele din anul 1825 indică fără tăgadă faptul că 77,55% din numele de familie locale au fost durabile și viabile în decursul a două secole, respectiv faptul că populația sârbă de bază a localității astăzi este alcătuită în cea mai mare parte din urmașii acelor care pe la anul 1800 au durat satul pe vatra actuală.

Lucrarea este însoțită de anexe cuprinzând conscripția numelor de botez, a numelor de familie și a poreclelor în gospodăriile sârbești la data de 31. decembrie 1995.

ONOMASTICS OF THE VILLAGE SERBIAN SANMARTINU

Stevan Bugarski

Summary

The written data about the village itself go back to the 14th century. The population could be systematically observed only from 1779, when the birth, marriage and death registers were introduced. The first list of village households dates from 1825. It contains some foreign family names, but the Serbian ones make more than 90%. Similar situation continued after World War II, when the local population rushed to the cities, and mainly Romanians came to settle in the village. In 1992, the Serbs still had some majority (63,20%), but in the 2002 census they became the minority (45,92%).

Comparison of the family names from 1995 with the family names from 1825 unambiguously indicates that 77,55% of the core village family names were constant and offspring-producing during the last two centuries, i. e. that the core basic Serbian population includes mostly the descendants of those who established the village in the present location around 1800.

The paper is supplemented with the tables containing the complete list of names, family names and nicknames in the Serbian households as of December 31, 1995.

Павле Сћанојевић

СРЕЂИВАЊЕ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ У ЦРКВИ СВ. ПЕТРА И ПАВЛА У АРАДУ И СУМАРНИ ПОПИС ДОКУМЕНАТА

САЖЕТАК: Рад има два дела — уводни текстуални део садржи основне историјске чињенице о Србима у румунском делу Баната, а други део доноси попис архивске грађе у цркви Светог Петра и Павла у Араду. У уводном делу рада говори се о Србима у Румунији у прошлости, њиховој црквеној организацији, подели на епархије и оснивању цркве Светог Петра и Павла у Араду; затим о сређивању архивске грађе Српске православне црквене општине у Араду и раду екипе архивиста на њеном сређивању. У другом делу даје се сумарни попис архивских књига и сачуване архивске грађе у фондовима Арадског протопрезвитерата и фонда Српске православне црквене општине.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Румунија, Арад, Српска православна црква Светог Петра и Павла у Араду, Текелије, архивска грађа, сумарни инвентар, библиотека, арадски протопрезвитерат, црквена општина у Араду.

Арад, као старо административно, црквено и културно средиште Срба у Поморишју и важно војно утврђење за одбрану од Турака, одувек је за српски народ у данашњем румунском Банату имао изузетно важну улогу. Писани извори и нова археолошка истраживања убедљиво говоре да су Срби населили ове крајеве знатно раније него што је званична историографија то признавала.¹ Најкасније од XIII столећа Срби се у румунском делу Баната јављају као ктитори и градитељи првих манастира, поседници великих имања, племићи и војсковође, црквени великодостојници, политичари, дипломате, оснивачи штампарија и књижевници, просветни и културни радници, познати сликари и дрворезбари итд.²

¹ О овоме опширније вид.: Јован Ерделановић, *Трагови најстаријег словенског слоја у Банаџу*. Сепарат из књиге *Нидерлеов зборник*, Праг 1925; Слободан Костић, *Срби у Румунском Банаџу*, Историјски, економски и привредни преглед 1940, Темишвар 1914; Д. Николић, *Срби у Банаџу у прошлости и садашњости*, Нови Сад 1941; Д. Поповић, *Срби у Банаџу до краја 18. века*, Београд 1955; Н. Гавриловић, *Срби и Румуни*. Српско-румунске везе кроз векове, Зборник радова, Београд — Нови Сад 1997; Љ. Церовић, *Срби у Румунији*, Нови Сад 1997, са најпотпунијим прегледом литературе о Србима у Румунији.

² Љубивоје Церовић, *Знаменићи Срби у румунским земљама*, Нови Сад 1993, 3.

Њихов број се нарочито повећавао у другој половини XV столећа после пропасти српске државе, када се у знатном броју насељавају на великим имањима српских деспота, Стефана Лазаревића и Ђорђа Смедеревца. Српски деспоти су имали бројне поседе у Банату, у Тамишкој, Крашкој и у Чанадској жупанији. Поред њих и више познатих српских властелинских породица имале су ту своје поседе, попут породице Јакшић, Радич-Божих, војводе Милоша Белмужевића, грофа Петра Петровића и других. Разумљиво је што се на тим просторима формира и снажна црквена организација Српске православне цркве, да се оснива већи број манастира и подижу православне цркве по местима где Срби живе. Срби насељавају углавном сеоска места, али их има и у већим насељима као што су Темишвар, Арад, Липова и Карансебеш.

Резултати најновијих историографских истраживања корене српског православља на тлу данашње Румуније налазе још на почетку XIII столећа, везујући појаву наше црквене организације за посету светог Саве угарском двору 1220. године и добијање дозволе од угарског краља да Српска православна црква води бригу о нашем живљу на тим територијама. Подизање првих српских православних манастира у Пољадији и Дунавској клисури везује се управо за то време.³ Све касније сеобе и долазак бројног високог племства на ова подручја знатно су повећали број Срба, па се указала и потреба за бољом и успешнијом организацијом Српске православне цркве. Први познати податак о постојању епархије СПЦ на тлу данашње Румуније потиче из 1479. године, где се помиње митрополит Дионисије са седиштем у Јенопољу. После пада Баната под Турке 1552. године, Угарска митрополија подељена је на два дела. Српска православна црква организована на подручју Ердеља, за седиште је задржала Јенопоље, док је део који је заузела турска војска, седиште епархије имао у Липови. Ердељски митрополит ГенADIJE помиње се 1580. године, а седиште му је било у Сасебешу.⁴ Епископија у Липови помиње се у документима већ 1563, а први српски епископ који је имао седиште у Темишвару, Неофит, забележен је 1608. године.

Арадска епархија се простирала на подручју северно од Темишварске епархије, са друге стране Мориша, према поречју Криша. Установљена је у време реорганизације православне цркве на подручју Кришане 1695. године. Када је основана Поморишка граница, на њено чело стао је епископ Исаија Ђаковић, који је 1708. године изабран за првог српског митрополита у Аустријском царству.⁵

Срби староседеоци настањивали су у Араду насеље Ђуковац, а нешто северније, на речном острву између Мориша и Малог Мориша, у насељу које је називано Српска варош (*Civitas Rascianorum, Ratzenstadt*), живели су потомци граничара које је довео Јован Поповић Текелија. До сеобе у Русију, педесетих година XVIII столећа, Срби су у Араду били већинско становништво. Сходно томе, више наших сународника захваљујући угледу и економској моћи, бирано је за градоначелнике и сенато-

³ Љ. Церовић, *Срби у Румунији*, Нови Сад 1997, 68 и даље.

⁴ *Исто*, 69.

⁵ *Исто*, 143.

ре у Араду током XVIII столећа. Градоначелници су били Константин Калиновић, Петар Васић, Јован Мишић, Риста Станојевић и Арсеније Сечански.⁶ Зато не чуди што се већ у XV столећу помиње у Ђуковцу српска православна црква посвећена св. Јовану Крститељу, као задужбина Дмитра Јакшића. Ова црква је од 1706. године била и саборна црква Арадске епархије, а налазила се у главној улици (Bischofs Gasse).⁷ Арадски Срби били су познати трговци, произвођачи квалитетног вина, целебнице и добре занатлије, чији су се производи продавали широм Царевине.

Већ и сама чињеница да је српска православна црква Светог Петра и Павла у Араду подигнута у раздобљу између 1698. и 1702. године, и да су јој ктитори били чланови чувене српске породице Текелија, говори о значају архивске грађе која се чува у овој цркви. Китор прве цркве завршене 1702. године био је Јован Поповић Текелија, али су и све касније генерације Текелија водиле бригу о цркви и богато је даривале црквеним књигама и светим сасудима за богослужење. Сава Текелија је 1822. године подигао торањ на цркви „за два фата више”, покрио бакром, поставио јабуку и позлаћен крст у висини од 4 метра. За њихову позлату дао је да се истопа 247 аустријских дуката. Сава Текелија је поклонио цркви готово све нове црквене сасуди. Данас су сачувана два ђаконска стихара, један орап, крст из 1819. године финог филигранског рада и један позлаћени путир. Текелије су били управитељи цркве све до Савине смрти 1842. године, када им се гаси мушка лоза.⁸

У архивској грађи која се налази у Српској православној црквеној општини, поред матичних књига, домовних и циркуларних протокола Арадске епископије, различитих рачунских књига и евиденција прихода и расхода бројних задужбина и одбора црквене општине, очувани су и пописи ученика, књиге наплате станарине од кућа издатих у закуп, дневници рада Српске основне школе, као и разни записници и преписка Управног одбора, Школског одбора, Црквеног одбора, Српске добротворне задруге и свих других фондација, задужбина и завода који су постојали при Српској црквеној општини у Араду. Постоји и велики број докумената који откривају нове податке о знаменитим Србима у Араду. Сачувани су, између осталог, копија тестамена Еустахије Арсић, говор патријарха Јосифа Рајачића у Горњем дому Парламента у Пешти, разни списи о догађајима 1848. године, инвентар ствари у цркви Светог Петра и Павла итд.

Сачувана архивска грађа је изузетно вредна и пружа истраживачима драгоцене податке о Србима у Поморишју, животу Срба у Араду, Текелијама, раду цркве и деловању црквених одбора, њених задужбина итд. Грађа се чувала у звонику цркве у крајње неповољним условима, па је

⁶ Божидар П а н и ћ, *Српски родољуб и добротвор Гаврил — Гавра Јанковић*, Темисварски зборник, 3, Матица српска, Нови Сад 2002, 185.

⁷ *Исто*, 186.

⁸ Подаци преузети из текста проте Стевана Рајичића, *У сусрет 300. годишњици текелијине цркве*, Текелијино звоно, лист православне српске црквене општине арадске, Арад 1996, број 5, 5—8.

била и тешко доступна истраживачима. Отуда је и мало коришћена у науци, са изузетком „Рачунског дневника СПЦО у Араду” са подацима вођеним од 1728. до 1790. године. Колико нам је познато, др Алекса Ивић је био први наш научник који је око 1930. године озбиљније прегледао ову грађу. После њега, свега неколико истраживача (Вукица Поповић, др Миодраг Јовановић, др Мирослав Тимотијевић) користило је само поједина документа обимне архивске грађе арадске цркве која није била сређена, нити је постојало неко информативно средство, што им је отежавало рад и брже откривање жељених података.

На иницијативу проте Стевана Рајића да се вредна архивска грађа из цркве Светог Петра и Павла у Араду среди и заштити, Министарство културе Републике Србије одредило је 1997. године Архив Војводине да организује екипу стручњака која ће прегледати и средити нађену грађу. Како је архивска грађа садржавала документа писана на латинском, немачком, мађарском, црквенословенском, румунском и српском језику, у екипу су укључени и стручњаци за те језике. Највећи део архивске грађе српске православне цркве Светог Петра и Павла у Араду чувао се у звонику цркве. Грађа је нађена разбацана по поду, савијена и запрљана птичјим изметом и масном прашином, тако да је прво морала да се очисти и исправи, па тек онда пренесе у просторије Српске православне црквене општине на даљу обраду (види фотографије 1—4 на табели број 2). Приликом обраде увидели смо да је грађа чак и у оквиру једног свежња потпуно измешана и по годинама и по врстама, тако да су у једном свежњу могли да се нађу предмети распона и до 80 година. Предмети нису имали никакву регистраторску ознаку, јер нису вођене књиге.

Несређену грађу чинила су документа настала радом Српске православне црквене општине арадске и арадског протопрезвитерата, па је и било логично да се подели на два фонда: фонд 1 — Арадски протопрезвитерат, и 2 — Фонд Српске православне црквене општине у Араду. Грађа је прво разврстана по годинама и подељена по одговарајућим категоријама, па онда слагана по бројевима унутар тих категорија. Током три боравка од по само седам дана 1997, 1998. и 2000. године, и за четири радна дана 2001. године, грађа Српске православне црквене општине и протопрезвитерата сређена је разврстана по годинама, фондовима и категоријама, а затим убачена у архивске кутије. Сва грађа смештена је на нове металне полице и налази се у просторијама Српске православне црквене општине у Араду (фотографије на табели 3). На тај начин је грађа за одређено време заштићена од даљег пропадања и омогућено је њено лакше коришћење. За кориснике је урађен проширени сумарни попис докумената. Тиме је завршен први део обраде архивске грађе, даљи рад захтева аналитичку обраду сваког документа и израду аналитичких инвентара, што тражи далеко дужи боравак екипе стручњака на терену.

Архивска грађа и књиге из фонда арадског протопрезвитерата чувани су у једном орману на хору цркве Светог Петра и Павла. Сачувана грађа настала је у распону од 1861. до 1968. године. Преовлађују дело-

водни протоколи и преписка по деловодним протоколима, различити инвентари и пописи парохијских звања.⁹

У фонду Српске православне црквене општине у Араду сачуване су 143 књиге настале у распону од 1728. до 1999. године. По вредности података изузетно је важна за истраживаче књига „Рачунски дневник храма Св. Петра и Павла у Араду” (1728—1790). Ту је и низ матичних књига, као и рачунске књиге прихода и расхода, доставне књиге за пошту и записници различитих црквених одбора. Најстарији појединачни списи потичу из 1731. године. Ради тачнијег утврђивања пописа некретнина које је црквена општина у Араду поседовала и објављивања текстова из историје црквене општине у часопису парохије, један део докумената је и аналитички обрађен како би био доступнији што већем броју истраживача.

Током 2001. године (од 3. до 6. јуна), екипа стручњака Архива Војводине урадила је и идентификацију и попис књига из библиотеке црквене општине које нису биле у регистру. Такође, неке књиге из фонда Српске православне црквене општине су реинвентарисане, допуњен је постојећи попис новопронађеним књигама и дати су нови бројеви свим књигама. Ради лакше идентификације старих црквених књига без корица и почетних страна, скениране су на CD карактеристичне стране, иницијали, заставе и записи.

Библиотека арадске цркве садржи 262 библиографске јединице које су нумерисане у низу од 1 до 262. Књижни фонд је изузетно разноврстан и богат, а хронолошки обухвата књиге штампане од 1518. године до краја XIX столећа. Посебну вредност има „Службеник” из 1518. године, штампан у штампарији Божидара Вуковића у Венецији. Најбројније су теолошке и богослужбене књиге на црквенословенском, грчком, латинском и немачком језику.

Знатан број публикација чине различити извештаји, алманаси, статистички прегледи и шематизми које је црквена општина добијала из свих српских земаља и градова (Трста, Карловца, Сарајева, Новог Сада, Кикинде, Београда итд.). У библиотеци су заступљена дела црквене и световне садржине. Највише их је са теолошком садржином, али их има и из области историје, црквене историје, филологије, филозофије, књижевности, па и природних наука. Овом фонду припада и 14 литургијских књига које се налазе у олтару српске православне цркве Светог Петра и Павла. Књиге заступљене у овој библиотеци штампане су у најстаријим и најпознатијим штампарским центрима православног света (Кијев, Москва, Беч, Будим, Београд). Сачуван је, нажалост, само део из

⁹ Од 1992. године Српска православна епархија у Темишвару подељена је на три протопрезвитерата — темишварски, арадски и соколовачки. Арадском протопрезвитерату припадала су места и парохије у Араду, Арад-Гају, Варјашу, Великом Семиклушу, Великом Семпетру, Кетфељу, Кнезу, Краљевцу, Лукаревцу, Малом Бечкереку, Моноштору, Надлаку, Наћфали, Петровом Селу, Печки, Сараволи, Станчеву, Торњи, Фенлаку и Чанаду. Како је део села припојен арадском протопрезвитерату био ближи Темишвару, на њихов захтев, накнадним решењем Епархијског савета из 1991. године, црквене општине у Краљевцу, Малом Бечкереку, Лукаревцу и Станчеву, припојене су темишварском протопрезвитерату. О овоме опширније вид. у књизи: Стеван Бугарски, *Српско православље у Румунији*, Нови Сад 1994.

богатог фонда који су донатори из породице Текелија кроз векове даривали цркви. Уз старе књиге библиотека се обнавља, истина малим бројем, и новим издањима која стижу из Србије.

У оквиру библиотеке, сачувано је и више од 300 књига нотних записа из XIX и са почетка XX столећа са изузетно вредним композицијама наших и руских композитора, углавном за потребе црквене службе, али ту има и композиција које су се изводиле и приликом различитих световних свечаности.

Током рада на сређивању архивске грађе Српске православне црквене општине у Араду, арадског протопрезвитерата и библиотеке при цркви Светог Петра и Павла, од 1997. до 2001. године у екипи су били Јован Валрабенштајн (за немачки и мађарски језик), Митар Крејић (за латински и црквенословенски језик), Драган Танасковић (информатичар), Видосава Заклан (новија грађа), Весна Башић (библиотека) и Павле Станојевић, директор Архива Војводине (старија грађа). У обради грађе на румунском језику пуно је помагао екипи инж. Божа Панић, члан Одбора српске православне цркве у Араду.

Пуне линије у тексту сумарног пописа докумената означавају предмете и документе који су смештени у једну кутију (на пример од 1 до 9, од 10 до 18, итд.). За називе књига најчешће су задржани изворни наслови са корица. Где нису очуване корице и наслови, називи су дати на основу садржаја књига.

Редни број инвент. јед.	Година	Садржај	
<i>ФОНД 1: Књиге из фонда: Арадски протопрезвитерат</i>			
1.	1885—1906.	Доставна књига	
2.	1890—1891.	Деловодник	
3.	1891.	Годишњи извештај о прегледу школа	
4.	1894—1898.	Деловодни протокол	
5.	1899—1904.	Деловодни протокол	
6.	1905—1910.	Деловодни протокол	
<i>ФОНД 1: АРАДСКИ ПРОТОПРЕЗВИТЕРАТ</i>			
I	1.	1861.	Деловодни протокол (1—358), преписка по деловодном протоколу (1—856) и прилози уз преписку.
	2.	1871—1888.	Деловодни протокол (1871: 1—517; 1872: 1—497; 1873: 1—515; 1874: 1—418; 1875: 1—424; 1876: 1—464; 1877: 1—545) и преписка по деловодном протоколу (1863, 1864, 1886, 1888).
	3.	1880.	Деловодни протокол, преписка по деловодном протоколу, извештај о редовној годишњој визитацији протопрезвитера и лична обраћања протопрезвитеру.
	4.	1880—1881.	Деловодни протокол (1880: 1—527; 1881: 1—381) и преписка по деловодном протоколу (1880: 1—527; 1881: 1—381).
	5.	1882.	Деловодни протокол (1882: 1—298), преписка по деловодном протоколу и лична обраћања протопрезвитерату, стање вероисповедних школа, попис православног народа и учитеља вероисповедних школа, списак парохија и православног свештенства.

	6.	1883.	Деловодни протокол (1883: 1—92), преписка по деловодном протоколу (1883: 12—425) и лична обраћања протопрезвитерату.
	7.	1885.	Деловодни протокол (1885: 1—617), преписка по деловодном протоколу са прилозима (1885: 1—626) и списак православних свештеника.
	8.	1887.	Преписка по деловодном протоколу (1887: 1—544).
	9.	1889.	Преписка по деловодном протоколу са прилозима (1889: 1—521).
II	10.	1890.	Преписка по деловодном протоколу (1890: 1—56, 1—244) и протоколарна акта Турске Кањиже.
	11.	1875, 1893.	Општа архива арадског протопрезвитерата (1875: 1—266; 1893: 1—49; 2—356).
	12.	1891, 1892.	Преписка по деловодном протоколу (1891: 1—130; 1892: 1—273), попис српских православних парохија и српских верских школа.
	13.	1894—1895.	Преписка по деловодном протоколу (1894: 1—358; 1895: 1—454).
	14.	1896—1897.	Преписка по деловодном протоколу (1896: 3—336; 1897: 2—298).
	15.	1898—1899.	Преписка по деловодном протоколу (1898: 2—246; 1899: 1—241) и искази о имовном стању парохија.
	16.	1900—1901.	Преписка по деловодном протоколу (1900: 1—249; 1901: 1—199) и годишњи искази о стању српских православних парохија.
III	17.	1902—1903.	Преписка по деловодном протоколу (1902: 2—202; 1903: 3—296).
	18.	1904—1905.	Преписка по деловодном протоколу (1904: 5—280; 1905: 2—391).
	19.	1906—1907.	Преписка по деловодном протоколу (1906: 2—561; 1907: 1—617).
	20.	1906—1908.	Преписка по деловодном протоколу, годишњи извештаји о стању српских православних парохија по азбучном реду.
	21.	1908—1909.	Преписка по деловодном протоколу (1908: 1—535; 1909: 1—193), годишњи извештаји о стању српских православних парохија.
	22.	1908—1911.	Извештаји о редовним годишњим визитацијама протопрезвитера.
	23.	1909—1910.	Преписка по деловодном протоколу (1909: 205—492; 1910: 7—479), годишњи извештаји о стању српских православних парохија.
IV	24.	1911.	Преписка по деловодном протоколу (1911: 1—542).
	25.	1912.	Преписка по деловодном протоколу (1912: 29—522) и исказ о стању српских православних парохија.
	26.	1913.	Преписка по деловодном протоколу (1913: 1—431).
	27.	1914.	Преписка по деловодном протоколу (1914: 1—424) и исказ о стању српских православних парохија.
	28.	1915.	Преписка по деловодном протоколу (1915: 1—368), исказ о стању српских православних парохија и проповеди.
	29.	1916—1917.	Преписка по деловодном протоколу (1916: 1—312; 1917: 1—325).

	30.	1860—1968.	Платни спискови и извештаји о пословању парохијских звања.
V	31.	1864—1868.	Статистички подаци и дописи парохијских звања; завршни рачун парохијских звања; тромесечни обрачун; преписка по деловодном протоколу 1868 (12—102).
	32.	1869.	Општи списи (1869: 5—428) и списи без броја.
	33.	1891.	Попис и стање православних вероисповедних школа, пописи српских православних парохија и преписка по деловодном протоколу (1891: 1—130), са прилозима уз преписку.
	34.	1912—1914.	Извештаји о редовним годишњим визитацијама протопрезвитера.
	35.	1917, 1918, 1923.	Годишњи извештаји о редовним годишњим визитацијама протопрезвитера.
ФОНД 2:			
<i>Књиге из фонда: Српска православна црквена ошћина</i>			
	1.	1728—1790.	Рачунски дневник храма Св. апостола Петра и Павла у Араду.
	2.	1752—1801.	Попис живих и мртвих по домаћинствима у Араду (делимично сачуван).
	3.	1774—1784.	Матична књига крштених, венчаних и умрлих при СПЦ Св. апостола Петра и Павла у Араду.
	4.	1779—1801.	Матична књига умрлих.
	5.	1783—1817.	Циркуларни протокол — расписи Арадске епископије подручним свештеницима (на српском и румунском језику).
	6.	1784—1800.	Евиденција прихода и расхода школског фонда при цркви Св. апостола Петра и Павла (оверена од Саве Текелије 1811. године).
	7.	1793—1882.	Књига епархијског прихода епископу од стране подручних свештеника, по местима.
	8.	1798—1809.	Матична књига крштених.
	9.	1801—1813.	Рачунски дневник (евиденција прихода и расхода).
	10.	1806—1888.	Евиденција прихода и расхода свештеничке фондације при храму СПЦ Св. апостола Петра и Павла.
	11.	1809—1846.	Рачунска књига СПЦО арадске, са инвентаром цркве из 1809. године.
	12.	1811—1889.	Рачунска књига са оснивачким писмом предикалне фондације Саве Текелије за награђивање свештеника који држе проповеди, устројена 13. јануара 1811. године при цркви Св. апостола Петра и Павла. Оснивачко писмо оверено је потписом Саве Текелије 1811. године. (Бележник установљенија свјашчеником србскога народа православија неунитскија вјери име при храму свјатих апостола Петра и Павла прочителнија народу проповједи давати будут за их награжденије устроени от 13 јануарија 1811).
	13.	1827—1889.	Рачунска књига фондације Павла Марковића.
	14.	1828—1835.	Матична књига крштених храма Св. апостола Петра и Павла.
	15.	1828—1842.	Записник СПЦО Св. апостола Петра и Павла.
	16.	1830—1834.	Матична књига умрлих при цркви Св. апостола Петра и Павла.
	17.	1834—1843.	Матична књига умрлих.

18. 1841—1948. Главна књига прихода и расхода, са пописом чланова Српске добротворне задруге.
19. 1842—1847. Записници СПЦО арадске.
20. 1843—1844.
1848—1852. Матична књига умрлих храма Св. апостола Петра и Павла.
21. 1844—1889. Рачунска књига прихода и расхода.
22. 1845—1849. Матична књига венчаних (вођена на мађарском језику).
23. 1845—1849. Матична књига умрлих (вођена на мађарском језику).
24. 1847—1851. „Записник обшества цркве арадске 1847—1851.”
25. 1852—1858. „Записник обшества цркве арадске 1852—1858”.
26. 1857—1889. Попис капитала у обвезницама издатих са каматом фондације Сиротих удовица (Сирочадски сто).
27. 1858—1894. Књига прихода и расхода од свештеничког дома „Златна звезда”.
28. 1857—1890. Рачунска књига добротворног завода „Сироте школске деце”.
29. 1859—1862. Записници СПЦО.
30. 1863—1873. Циркуларни протокол — расписи подручним свештеницима.
31. 1872—1920. Записници Српске добротворне задруге при СПЦО.
32. 1873—1893. Протокол окружница храма Св. апостола Петра и Павла у Араду.
33. 1875—1884. Евиденција верског пореза (Главна књига пореза).
34. 1878—1884. Контролна књига евиденције уплаћеног црквеног општинског пореза.
35. 1879—1893. Дневник примања фондације Сиротих удовица (предикалне и новчане) — део који се односи на године 1894—1896. недостаје.
36. 1879—1894. Дневник прихода и расхода црквене општине.
37. 1879—1896. Дневник прихода и расхода православне школе при СПЦО.
38. 1879—1899. Евиденција прихода и расхода задужбине „Златна звезда”.
39. 1881—1889. Записници црквеног одбора СПЦО.
40. 1882—1884. Евиденција о похађању наставе.
41. 1882—1912. Дневник прихода Српске добротворне задруге у Араду.
42. 1882—1926. Евиденција расхода Српске добротворне задруге у Араду.
43. 1883—1894. Записник о примљеним окружницама.
44. 1884—1899. Дневник прихода и расхода Васпитног завода у Араду.
45. 1885—1894. Књига прихода од издавања у закуп општинских кућа.
46. 1886—1890. Дневник прихода црквеног општинског звања „Келемен трг”.
47. 1886—1891. Дневник прихода СПЦО.
48. 1889—1895. Циркуларни протокол СПЦО.
49. 1890/1891. Школски дневник.
50. 1892. Попис ученика од 1—178 и од 1—59 које је пописао учитељ Јован Ђосић 1892. године.
51. 1893. Приход од таса.
52. 1893—1907. Протокол окружница.
53. 1893/1894. Преглед свакодневног школског рада.

54. 1893/1894. Школски дневник о похађању школске наставе.
55. 1894/1895. Дневник рада школе СПЦО.
56. 1894/1895. Абсенциони записник (евиденција о дневном похађању школе).
57. 1895. Регистар дужника.
58. 1895/1896. Дневник свршеног рада.
59. 1895—1900. Евиденција наплаћених станарина од изнајмљених кућа.
60. 1896—1899. Поштанска књига.
61. 1896—1900. Дневник прихода СПЦО
- 61a. 1896/1901. Деловодник (нађен накнадно).
62. 1896—1908. Дневник сирочадске фондације у Араду.
63. 1896—1908. Дневник прихода вероисповедних основних арадских школа.
64. 1896—1908. Дневник прихода из предикалних фондација у Араду.
65. 1896—1905. Дневник прихода од Марковићеве фондације.
66. 1896—1910. Егзибитни протокол.
67. 1896—1910. Књига прихода од таса, свећа, звона, рипида, одежди, венаца, барјака и приватног парастоса.
68. 1898/1899. Дневник рада у школи од првог до четвртог разреда.
69. 1898—1905. Евиденција прихода и расхода свештеника Станка Жупанског.
70. 1899—1999. Матична књига венчаних (са прекидима, 1899—1923, 1929, 1933, 1940, 1999).
71. 1899—1918. Домовни протокол.
72. 1899. Домовни протокол (вођен повремено).
73. 1899—1913. Матична књига умрлих.
74. 1899—1919. Матична књига крштених.
75. 1899—1908. Новчани дневник задужбине „Златна звезда”.
76. 1899—1908. Новчани дневник васпитно-школске закладе.
77. 1900—1902. Књига наплате станарина од кућа издатих у закуп.
78. 1900—1906. Евиденција прихода и расхода.
79. 1900—1908. Поштанска књига.
80. 1900/1901. Дневник рада у школи од првог до четвртог разреда.
81. 1902—1908. Поштанска књига.
82. 1902—1923. Егзибитни протокол.
83. 1902/1903. Дневник рада Српске основне школе од првог до четвртог разреда.
84. 1903—1905. Главна књига наплаћених станарина од изнајмљених кућа.
85. 1906—1908. Евиденција наплаћених станарина од закупаца станова.
86. 1907—1908. Евиденција прихода и расхода црквене општине.
87. 1908. Новчани дневник школског фонда СПЦО.
88. 1908—1912. Поштанска књига
89. 1909. Евиденција прихода и расхода црквене општине.
90. 1909—1910. Евиденција наплате станарина од кућа издатих у закуп.
91. 1909—1924. Поштанска (доставна) књига.

92. 1910—1912. Записник Стручног одбора за изградњу зграде на Келемен тргу („Српска палата“).
93. 1911—1915. Деловодник.
94. 1911—1912. Главна књига црквене општине.
95. 1911—1912. Евиденција прихода и расхода СПЦО.
96. 1911—1912. Дневник СПЦО (евиденција прихода и расхода од фондација и изнајмљивања кућа).
97. 1911—1925. Дневник о наплати закупнине за земљу у Мунари и додатним подацима о приходима и расходима.
98. 1912. Евиденција прихода и расхода фондација СПЦО.
99. 1912—1925. Доставна — поштанска књига.
- 99a. 1912—1921. 1939—1976. Протокол навештених (нађен накнадно).
100. 1913— Евиденција прихода и расхода фондација СПЦО.
101. 1913—1915. Новчани дневник разних фондација.
102. 1913—1926. 1939—1987. Матична књига умрлих.
103. 1914. Евиденција прихода и расхода фондација СПЦО.
104. 1915. Евиденција прихода и расхода фондација СПЦО.
105. 1915—1924. Деловодник.
106. 1916. Евиденција прихода и расхода фондација СПЦО.
107. 1916—1918. Главна књига прихода и расхода фондација СПЦО.
108. 1917. Евиденција прихода и расхода фондација СПЦО.
109. 1917. Домовни протокол.
110. 1918—1923. Туторски дневник.
111. 1919. Евиденција прихода и расхода фондација СПЦО.
112. 1919—1924. Главна рачунска књига (евиденција прихода и расхода свих фондација и кућа СПЦО).
113. 1919—2001. Матична књига крштених.
114. 1920. Евиденција прихода и расхода СПЦО.
115. 1921. Евиденција прихода и расхода СПЦО.
116. 1922. Евиденција прихода и расхода СПЦО.
117. 1922—1924. Записник црквеног одбора СПЦО.
118. 1923. Новчани дневник — евиденција прихода и расхода фондација СПЦО.
119. 1924—1926. Записник црквеног одбора СПЦО.
120. 1924—1937. Доставна књига.
121. 1925—1929. Главна рачунска књига са фондацијама.
122. 1926—1929. Записник црквеног одбора.
123. 1926—1944. Записник школског одбора СПЦО.
124. 1929—1933. Записник црквеног одбора СПЦО.
125. 1929—1949. Деловодник.
126. 1930—1932. Доставна књига за пошту.
127. 1930—1935. Главна рачунска књига са фондацијама.

128.	1931.	Новчани дневник.
129.	1933—1946.	Записник црквеног одбора.
130.	1934.	Евиденција прихода и расхода школског фонда.
131.	1934—1962.	Новчани дневник прихода од таса, свећа, парастоса итд.
132.	1935.	Евиденција наплаћених комуналних услуга (вода, чишћење оцака) и станарина закупаца станова.
133.	1936.	Евиденција прихода и расхода црквене општине.
134.	1936—1939.	Главна књига прихода и расхода са фондацијама СПЦО.
135.	1938—1939.	Евиденција прихода и расхода фондација СПЦО.
136.	1939—1950.	Главна књига прихода и расхода.
137.	1946—1947.	Записник црквеног одбора.
138.	1947—1959.	Записник црквеног одбора.
139.	1957—1974.	Егзибитни протокол.
140.	1966—1974.	Записник црквеног одбора.
141.	1975—1981.	Записник црквеног одбора.
142.	1988.	Матична књига умрлих.
143.	1999.	Матичина књига венчаних.

---

*ФОНД 2: СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВЕНА ОПШТИНА
СУМАРНИ ИНВЕНТАР*

1.	1850—1920.	Преписка по деловодном протоколу; записници; искази о стању школа и парохија.
2.	1865.	Деловодни протокол (1—279; 1—86), преписка по деловодном протоколу.
3.	1876.	Преписка по деловодном протоколу (1—470).
4.	1878.	Деловодни протокол и преписка по деловодном протоколу (1—468).
5.	1879.	Деловодни протокол и преписка по деловодном протоколу (1—522).
6.	1884.	Преписка по деловодном протоколу — са прилозима (1—427).
7.	1887.	Деловодни протокол (1—93); преписка по деловодном протоколу (1—9); деловодни протокол (1—321); прилози уз преписку по деловодном протоколу.
8.	1888.	Деловодни протокол (1—111); преписка по деловодном протоколу (97-1...; 1—107).
9.	1889—1891.	Преписка по деловодном протоколу (1889: 6—573); циркулари (1890: 34—876); преписка по деловодном протоколу саборског одбора (1891: 1—25).
10.	1892.	Преписка по егзибитном протоколу (1—273).
11.	1895—1897.	Општи списи; преписка по деловодном протоколу (1—232); представке Школском одбору.
12.	1903—1908.	Преписка по деловодном протоколу (1903: 16—81; 1904: 2—186; 1905: 2—1...; 1906: 2—156; 1907: 3—162; 1908: 4—195).
13.	1914—1919.	Преписка по деловодном протоколу.
14.	1914—1919. 1922—1924.	Преписка по деловодном протоколу (са прекидима) (1914: 4—18; 1915: 1—179; 1916: 1—165; 1917: 2—185; 1918: 2—163; 1919: 1—176; 1922, 5—140; 1923: 3—110; 1924: 7—160).

15. 1924, 1933. Преписка по деловодном протоколу (1924: 1—174; 1933: 1—253).
16. 1925. Преписка по деловодном протоколу (1—371).
17. 1927, 1928. Преписка по деловодном протоколу (1927: 1—276; 1928: 1—269).
18. 1928, 1929, 1931. Преписка по деловодном протоколу (1928: 1—39; 1929: 1—251; 1931: 1—2...).
19. 1934. Преписка по деловодном протоколу (1—6; 1—357), пројектна документација са предрачунима за изградњу Дома културе српске заједнице у Араду.
20. 1841—1848. Записници Црквеног одбора и Црквене скупштине (1841: 1—4; 1842: 1—1...; 1843: 1—139; 1844: 1—68; 1845: 1—88; 1847: 3—17; 58—60; 91—96; 1—1...; 1848: 1—42).
21. 1842—1962. Егзибитни протокол и преписка, именски регистар и новчани дневник.
22. 1850, 1851, 1853, 1855—1857. Записник Црквеног одбора, записник скупштине Црквене општине ЦО (1851: 5—74; 1853: 1—8; (са прилозима) 1855: 1—35), ЦСК (1856: 1—20; 1857: 1—5).
23. 1853—1855. Именски регистар, уручбени записници, платни спискови, уговори о закупу столова.
24. 1858, 1861, 1862, 1864. Записник Црквеног одбора, записник Одбора Текелијиног завода (са прилозима) ЦО (1858: 1—104; 1859: 1—90 са прилозима; 1861: 1—30; 34—43; 6, 78; 1862: 1—98 са прилозима; 1864: 1—30; ОТЗ 1861: 1—8; 1862: 1—16).
25. 1858—1869, 1873—1877. Записник Одбора Текелијиног завода (1861: 1—28; 31—43; 60—70); записници Црквеног одбора (1874: 1—79; 1875: 1—15; 1876: 1—56; 1877: 1—5); записник Српске добротворне задруге (1873: 125—138), записник Благодетелног завода (1875: 1—6; 1876: 1—12).
26. 1867—1870, 1872, 1873. Записник Црквеног одбора (1867: 1—56; 1868: 1—47; 1869: 1—14; 1870; 1—57, 61—93; записник одбора Текелијиног завода записник Црквене скупштине (1869: 1—639 и записник Црквено-школског одбора).
27. 1871—1873. Записник Црквено-школског одбора (1872: 1—122; 1873: 1—116 са прилозима).
28. 1879, 1884, 1885. Записник Српске добротворне задруге (1879: 1—7; 13—14; 1884: 1—8, 1—17, 21—27; 1885: 1—6), записник Школског одбора (1885: 1—15 са прилозима), записник Црквеног одбора (1885: 1—47 са прилозима).
29. 1880—1883. Записник и преписка Школског одбора (1880: 1—17; 1882: 1—29; 40—60; 1883: 1—33 са прилозима), Црквеног одбора (1881: 1—52; 1882: 1—2; 1883: 1—47) и Благодетелног завода (1882: 1—7; 14—33; 1883: 1—16).
30. 1882, 1883, 1891, 1892. Завршни рачуни Црквеног фонда, Црквено-школског фонда, фонда Сиротих удовица, Парастосуалне фондације, дома „Златне звезде”, Школског одбора СПЦ, Васпитног завода, таса СПЦ, евиденција добротворних прилога, рачунски дневник прихода и расхода.
31. 1886. Записник Црквеног одбора (1886: 1—142), записник Школског одбора (1886: 1—119).
32. 1887—1888. Записник седница Црквеног одбора (1887: 1—162; 1888: 1—142), записник Школског одбора (1887: 1—76; 1888: 1—59).

33. 1889. Записници са прилозима: Црквеног одбора (1889: 1—188), Школског одбора (1889: 1—136), белешке са седнице Црквеног одбора.
34. 1890. Записник Црквеног одбора (1890: 1—244), записник Школског одбора (1890: 1—99).
35. 1891—1894.
1901, 1914. Записник Црквеног одбора (1891: 1—3; 1892: 1—81; 1893: 1—162); записници Школског одбора (1891: 1—10, 20—219; 1892: 1—59, 66—93; 1893: 1—3); записници Црквене скупштине (1893: 34—58, 74—118), записници о завршеном школском испиту и записници Управног одбора.
36. 1895—1897. Записник Школског одбора (1895: 1—71; 1896: 1—55; 1897: 1—14).
37. 1896—1905,
1908. Предрачуни задужбина, рачуни Школске општине, Дома „Златне звезде“. Сироте учеће деце, Сиротих удовица, Васпитно-школске задужбине и други рачуни.
38. 1896. Записник Управног одбора (1896: 1—268; 272—482).
39. 1897. Записник Управног одбора (1897: 26—334), записник Школског одбора (1897: 1—58).
40. 1898. Записник Управног одбора (1898: 1—262 са прилозима).
41. 1899. Записник Управног одбора (1899: 1—248), записник Школског одбора (1899: 1—58).
42. 1900—1901. Записници са прилозима: Управног одбора (1900: 1—194; 1901: 31—142), Школског одбора (1900: 1—61; 1901: 1—51).
43. 1902—1903. Записници: Управног одбора (1902: 1—22; 25—162; 1903: 1—111; 139—160), Школског одбора (1902: 1—42; 1903: 1—59).
44. 1904. Записници: Управног одбора (1904: 1—206), Школског одбора (1904: 1—66).
45. 1905. Записници: Управног одбора (1905: 1—175; 200—233), Школског одбора (1905: 1—32; 176—199; 234—242).
46. 1906. Записници: Управног одбора (1906: 1—43; 53—211; 213—255), Школског одбора (1906: 1—46).
47. 1907—1908. Записници: Управног одбора (1907: 1—220), Школског одбора (1907: 1—68), Црквеног одбора (1908: 1—50; 64—111; 122—221).
48. 1909. Записници: Управног одбора (1909: 1—196), Школског одбора (1909: 1—52).
49. 1910. Записник Црквеног одбора (1910: 1—270, недостају записници 92—100).
50. 1910. Записник Школског одбора (1910: 1—86).
51. 1911. Записници: Црквеног одбора (1911: 1—205), Школског одбора (1911: 41—64).
52. 1912. Записници: Црквеног одбора (1912: 1—189), Црквене скупштине (1912: 1—33), Школског одбора (1912: 65—130).
53. 1913. Записници: Црквене скупштине (1913: 1—26), Црквеног одбора (1913: 1—137), Школског одбора (1913: 1—54).
54. 1919, 1920. Записници: Црквеног одбора (1919: 1—69; 1920: 1—35; 42—310), Школског одбора (1919: 1—5; 1920: 1—55).

55. 1914—1923. Записници: Црквене општине (1919: 1—11), Школског одбора, Црквеног одбора (1914: 1—99 са прилозима, 99—117 прилози без записника; 1915: 1—91 са прилозима; 1919: 13—69), Српске добротворне задруге (1921: 1—20, 29—36; 1923: 1—23), Преписка по деловодном протоколу (1923: 1—232).
56. 1936, 1937. Преписка по деловодном протоколу (1936: 1—263), рачуни црквене благајне (1937: 1—194).
57. 1745—1840. Општи списи и списи без броја.
58. 1841—1844. Општи списи и списи без броја.
59. 1845—1848. Општи списи и списи без броја.
60. 1850—1856. Општи списи и списи без броја.
61. 1857—1887. Општи списи и списи без броја.
62. 1870—1879. Општи списи и списи без броја.
63. 1870—1882. Општи списи и списи без броја.
1875,
1886—1889.
64. 1888—1918. Општи списи (1888—1892), Српска добротворна задруга (1890—1918).
65. 1930. Општи списи, спискови приложника за забаве и признанице за забаве од 22. априла 1930.
66. 1731,
1745—1892. Различити списи (са датумом и без датума).
67. 1801—1895. Различити списи.
68. 1802—1856. Различити списи.
69. 1808—1942. Различити списи.
70. 1884—1886. Изводи из матичних књига.
71. 1893—1894. Преписка Српске основне школе у Араду; записници: Црквеног одбора, Школског одбора, Црквене скупштине; 1894, 1895. позиви за седнице Црквеног одбора и Црквене скупштине; прилози из записника Црквеног одбора.
72. 1893—1894. Позиви за седнице Српске добротворне задруге, годишњи извештаји, признанице.
1900—1931.
73. 1857—1905. Разни списи без датума.
74. 1860—1892. Попис ученика рођених од 1868. до 1882; 1885—1887; искази о успеху ученика (1881—1882); евиденција Срба за наплату црквеног пореза (1891—1892).
75. 1890—1892. Спискови свештеника, учитеља и учитељица, парохија, народа и вероисповедних школа.
76. 1892—1894. Представке Школском одбору, позиви за седнице Одбора и различити школски списи.
77. 1903. Исказ о стању фондације „Српска добротворна задруга” са признаницама.
78. 1904. Оснивачки акт „Српске поморишке штедионице”.
79. 1836—1891. Рачуни и признанице СПЦО и фондација.
1841—1845.
80. 1847, 1850—1853. Разни рачуни и признанице.

81. 1846—1929. Признанице и рачуни.
82. 1848—1849. Црквене и фондационе признанице; молба Косте Станковића; примедбе на извештаје.
- 1854—1855.
83. 1857—1858. Рачуни и признанице.
- 1860—1863.
- 1866—1867.
84. 1868—1873. Рачуни и признанице.
85. 1874—1875. Рачуни Црквене општине, завршни рачун Васпитне задужбине (1880), Завршни рачун црквене фондације
- 1880—1881. „Златна звезда” итд.
86. 1876—1877. Рачуни и признанице Црквене општине и фондација: Марковићеве, „Златне звезде”, Сироте деце, Парастосуалне, Предикалне, Новчане, Школског таса.
87. 1879—1886. Пореске књиге Црквене општине.
88. 1888. Рачуни и признанице Црквено-школске општине и фондација: Васпитног школског завода; Марковићеве фондације; фонда Сиротих удовица, итд.
89. 1894—1895. Књига рачуна од станарина од кућа издатих у закуп, закупнине учитељске и парохијске земље; ученичке фондације.
90. 1898—1900. Евиденција Срба за наплату црквеног пореза и књига
- 1909—1911, 1918. разреза порез са предрачунима.
91. 1905. Прилози завршних рачуна фондација: Сироте деце, „Златне звезде”, Парастосуалне, Предикалне, Марковићеве, итд.; и признанице црквене благајне и школског одбора.
92. 1907. Прилози завршних рачуна фондација: Сироте деце, „Златне звезде”, Парастосуалне, Предикалне, Сиротих удовица, Васпитно-школске закладе.
93. 1909. Рачуни и признанице СПЦО и фондација: Васпитно-школске закладе, Сиротих удовица, Сироте деце, „Златне звезде” и Предикалне.
94. 1910. Рачуни прихода и расхода СПЦО и фондација: Марковићеве, Мише и Катарине Телечан, Сиротих удовица, Сироте учеће деце, Васпитне школске закладе, „Златне звезде”, Парастосуалног фонда.
95. 1910—1911. Главни рачуни прихода и расхода са признаницама.
96. 1911—1912. Пореска књига дугова за 1911, признанице и рачуни СПЦО и фондација, Васпитно школског завода, Марковићеве, „Златне звезде”, Сиротих удовица, Сироте учеће деце, Предикалне, Парастосуалне итд.
97. 1912—1928. Књига разреза пореза члановима СПЦО, Главни рачун, пореска књига и новчани дневници.
98. 1914. Рачуни прихода и расхода Школске општине са признаницама („Златна звезда”, Мише и Катарине Телечан, Сироте учеће деце, Марковићеве, Васпитно-школске задужбине).
99. 1915. Рачуни и признанице о занатским радовима и потрошеног материјала школе и забавишта и фондација.
100. 1915, 1923. Рачуни и признанице „Златне звезде” и СПЦО.
- 1925, 1926.

101.	1917.	Рачуни и признанице; позиви за седнице СПЦО и фондација: Сиротих удовица, Марковићеве, Парастосуалне, Васпитно-школске задужбине.
102.	1922.	Признанице и рачуни, позиви, прилози, преписка различитих одбора СПЦО.
103.	1923—1948.	Књиге разреза пореза, новчани дневници Црквене и Школске општине и задужбина.
104.	1927—1929.	Финансијски дневници и признанице.
105.	1929—1962.	Новчани дневници, рачуни и признанице, буџет и спискови станара.
106.	1930—1932.	Финансијски дневници и признанице.
107.	1933, 1935.	Финансијски дневници и признанице.
108.	1937.	Финансијски дневници и признанице.
109.	1938, 1939.	Финансијски дневник и признанице.
110.	1940.	Финансијски дневници и признанице.
111.	1943—1945.	Рачуни и признанице школске и храмовне благајне.
112.	1945—1948.	Рачуни и признанице школске и храмовне благајне.
113.	1950—1952.	Рачуни СПЦО за Надлак и Петрово Село.
114.	1800—1839.	Аналитички обрађени предмети (1—42).
115.	1839—1922.	Аналитички обрађени предмети (1—36).
116.	1850—1875. 1879, 1881.	Аналитички обрађени предмети (1—26)
117.	1881—1929.	Аналитички обрађени предмети (1—47).
118.	1833—1895. 1907, 1908, 1910,	Различите стампате.
119.	1913—1917, 1922, 1924, 1925, 1927.	Стампате: Лист Матице српске за 1907, 1908. и 1910; Српски митрополијски гласник (1913—1918); Гласник 1922, 1924, 1925. и 1927.
120.	1892—1926.	Различите стампате.
121.	1909—1917.	Стампате: Окружнице и саопштења конзисторија и епископа Темишварске епархије (1910—1914); Зборник уредби Темишварске епархије (1915—1917); Српски митрополијски гласник (1909—1912).
122.	1913—1920. 1936, 1941.	Дневници пристојби, разни рачуни (нађено накнадно).

Аналитички обрађени предмети

1771.	Извод из садржаја пописа списа Трговачког удружења у Араду и наплата боравишних такси у корист владике.
1800.	Потврда о измирењу ранијих обавеза.
1800.	Копија обавештења свим вероисповестима у Аустрији о избору Фрање II за краља.
1801.	Потврда да је Матија Михајловић био у звању ђакона (издаје се поводом смрти).
1806.	Конзисторијална одлука о разводу чизмара Михаела Фаркаша и супруге му Ане на њен захтев (извод из протокола).

1807. Закладно писмо Српске православне васпитне школске задужбине, препис из 1806. године.
1808. Одлука Арадског магистрата по питању новчаних потраживања Дон Саинила и Франциска Ланга.
1808. Извод из записника Магистралних сесија Арадске жупаније око новчаних дугова (180 форинти).
1808. Писмо Георгија Алексића и Г. Петровића поводом постављања Димитрија Чимандела за вероучитеља.
1809. Извод из протокола крштених за Петра Јовановића.
1809. Наредба Намесничког већа из Будима да се протопрезвитери могу бавити само црквеним питањима.
1813. Облигација на 400 форинти Јаноша Костолањија, позајмљених од Т. Новака.
1815. Попис парохија, домова и становника Арадске епархије.
1816. Препоруке арадске конзисторије да се на упражњено место у Дијецези постави Георгије Поповић, који испуњава све услове (за учитеља и свештеника).
1817. Судски спор Јована Киша против удове Марије Боровицки, због дуга.
- (1795—1817)
1817. Одговор Мојсија Манојловића, архимандрита ходошког, о резултатима истраге поводом жалбе клира и народа румунског на превелика давања.
1817. Тестамент Иштвана Дамаскина плем. Немети, препис (превод на мађарски из 1902).
1820. Попис парохијалних домова и парохија у Араду.
1821. Поравнање око дуга од 130 форинти између власника кућа Јована Александровића и закупника, трговца сољу Георга (Ђорђа) Шијака.
- 1822—1857. Пописи облигација дужника Црквеном фонду цркве Св. ап. Петра и Павла.
1823. Извод из пописа садржаја списка Трговачког удружења у Араду.
1823. Потврда о дужничким обавезама Георгија Драгојловића и измиреном дугу Николи Клајићу (на 234 форинте).
- 1809—1824. Попис прихода у новцу и натури парохије арадске.
1824. Списак приложника у новцу и натури у Араду.
1825. Захтев грофу Јаношу Кенсегу да исплати 47 форинти за узети барут.
1826. Извод из матичне књиге крштених.
1826. Тестамент Арсенија Пановића и извод из записника са седнице суда од 25. фебруара 1826. у вези са извештајем сенатора Георгија Мајсторовића о тестаменту (препис из 1851, српски, мађарски).
1826. Одговор Жике Ходића, поводом тужбе његове снахе Катарине конзисторијуму.
1827. Закладно писмо Павла Марковића, препис (српски и мађарски, из 1916. године).
1827. Изводи из матичне књиге крштених из 1813, 1819, 1820, 1822. године.

1827. Изјава правника Јована Клајића капетану по питању 100 форинти.
1827. Споразум Матијаса Рота и његовог зета Георгија Ринтбауера у погледу наследства Матијасовог унука из заоставштине своје бабе Еве Рот.
1827. Одговор Јована Рајића, овдашњег правника, поводом утрошка 100 форинти које је Сава Текелија дао за штампање верских књига.
1828. Уговор о набавци ствари за кућу и црквених сасуда за неку цркву у Сомбору.
1828. Тестамент Тоде Савића (препис).
1828. Извод из записника Конзисторијалне седнице.
1828. Обавештење Фрање Фаркаша, пореског обвезника из Арада, Градском магистрату у вези са уговором под бројем 1 и захтев за реализацију.
- 1828—1829. Облигација на 100 форинти Илије Радуца позајмљених од Илије Штефа.
1829. Пописи православних житеља Арада по парохијама.
1829. Јован Клајић, заклет бележник краљевског Табеларног суда, потврђује да је упућен позив г-ђи Луцији Берђанфи за судску расправу за 22. јуни 1829. године.
1829. Одговор Фрање Јакоба и Емерика Жака на изнете тврдње Фрање Фаркаша са исплатом 100 форинти од наслеђа.
- 1827—1830. Попис прихода у новцу и натури арадске парохије.
1830. Потврде управе Војне болнице да је свештеник Теодор Крестић савесно обављао службу у болници и јединици.
1830. Извод из садржаја новчаних давања из фонда пок. Павла Марковића, арадског грађанина.
1830. Јован Александровић и Константин Стојановић траже испуњење обавезе из купопродајног уговора од купаца њихове земље.
1831. Инвентар (попис ствари) „Златне звезде” које је преузео црквени тутор Никола Продановић (попис).
1831. Попис свештеника Арадске епархије.
1831. Потврда управе Војне болнице да је свештеник Теодор Крестић савесно обављао службу у болници и јединици.
1831. Димитрије Аврамовић и Георгије Радак, православни клирици (појци), траже плату од Магистрата за 14 месеци.
1832. Попис православних верника (душа) домова Арадског протопрезвитеријата за 1832. и опис грађевинског материјала од којег је црква направљена.
1832. Обвезница Катарине Туми, рођ. Костић, на трошкове вођења поступка њеном адвокату Теодору Павловићу у поступку против Јована Вана из Вилагоша.
1833. Потврда управе Војне болнице да је свештеник Теодор Крестић савесно обављао службу у болници и јединици.
1833. Питања суда сведоцима у вези са заоставштином Терезије Рек, судије Јаноша Комера (мађарски).
1833. Становници Трнавe траже дозволу да могу да користе новоподигнути храм за своје верске потребе.

1833. Разни уговори за цркву Св. апостола Петра и Павла у Араду.
1833. Молба службеника за упутство како да поступи са облигацијама.
1833. Потврда епископа Максима Манојловића да је примио списе и новац у износу који припада Епархији, од Мојсија Манојловића, архимандрита ходошког (српски).
1833. Изјаве сведока у спору Јаноша Комера и супруге му Терезије рођ. Рек.
1833. Препис сведочења старешине Ђурчиског цеха о честитом раду учитеља и ђаконa при цркви Св. апостола Петра и Павла, Димитрија Аврамовића.
- 1747—1834. Копије привилегија Марије Терезије и других владара датих 1747, 1823, 1834, српскоме народу.
1834. Концепт писма Михаелу Вагнеру, београдском бискупу, у вези са напредовањем Јосипа Путника (латински).
1835. Потврда епископа Максима Манојловића да је примио списе и новац у износу који припада епархији од Мојсија Манојловића, архимандрита ходошког (српски).
1835. Попис кућа у парохији гајској (српски).
1835. Одлука црквене општине у Араду да се за свештеника у Гају постави досадашњи ђакон и учитељ у Араду, Димитрије Аврамовић (српски).
1835. Уговор српске општине Пецка и Јована Клајића.
1835. Преглед прихода и расхода Арадске епархије.
1835. Попис православаца у Протопрезвитерату гајском.
1835. Изјава становника Кергеша у вези са унијаћењем.
1836. Епископ Герасим Рац обавештава протопрезвитера да је свештенику Леонтију Магарашевићу одобрено држање седмичних (недељних) проповеди.
1836. Избор 30 чланова црквене општине у Араду. Списак предложених и изабраних особа у црквену скупштину СПЦ у Араду (српски).
1836. Попис парохијана и парохијских домова Арадског протопрезвитеријата за 1836. годину.
1837. Преглед наплаћених такси од месара из Арада и околине. Уверење сенаторима Павлу Јовановићу и Ђорђу Секулићу да су овлашћени да приговор црквене општине цркве Св. апостола Петра и Павла на избор депутата за народни сабор у Арадској епархији, уруче Угарској дворској канцеларији.
1837. Молба Георгија Петра, протопрезвитера, да му се врати право на таксу.
1837. Потврда да су молбе Георгија Секулића и Павла Јовановића на избор изасланика на народни сабор прослеђене комесару плем. Чолићу (немачки).
1837. Захтев Георгија Петру да му се регулише наплата таксе која му припада (латински).
1837. Списак чланова месарског цеха и њихових дугова (немачки).
1837. Рачун месарског цеха.

- 1837—1842. Попис рођених у Српској православној црквеној општини Арадској.
- 1837—1853. Потврде о исплатама из фонда Павла Марковића.
1838. Споразум између адвоката Јована Клајића и Георгија Фруте и Јована Николића, црквених татора, да ће их заступати у спору против Саве Михајловића (српски).
1838. Потврда о саставу изабраних чланова Комисије која ће се бринути о буџету цркве и именовању адвоката Михајла Георгијевића за заступника.
1839. Статут православне општине у Араду (препис, српски).
1839. Исказ штете од поплаве Дунава и преглед разделене, добијене помоћи.
1839. Исказ о ситним исплатама.
1839. Молба и захтев општине сегединске Митрополиту за помоћ поводом одржавања Сабора.
- 1839—1843. Школска сведочанства.
1840. Позив и писмо сегединске православне црквене скупштине Арадској црквеној општини.
1840. Облигација на 40 форинти Пана Панина од Јована Алексијевића.
- 1830—1841. Попис кућа и прихода парохије арадске.
1841. Попис српских, мађарских и румунских књига у личној библиотеци.
1841. Теолошки ректорат из Епериша пише Георгију Петровићу у вези са исплатом договореног износа за храну и кућне потрепштине.
- 1841—1843. Евиденција прилога цркви.
1842. Предлози православне црквене општине Кечкемет поводом предстојећег избора Митрополита.
1842. Различите признанице за сено, стоку, кола итд. (4 комада).
1842. Писмо Т. Павловића црквеној општини Арадској у вези са објављеним чланком на 34. страни „Србских народних новина” о Арађанима и његово разјашњење описа уз приписивање грешке коресподенту.
1842. Преписка црквене општине у Араду.
1842. Петар Чарнојевић и Георгије Брђан, народни депутати на Народном сабору у Карловцима, извештавају општину како је протекао Сабор и избори.
1842. Попис кућа и годишњи приход у парохији гајској за 1842. годину.
1842. Потврда Д. Павловић о преузимању „Народних новина” и његов одговор у вези са чланом 34.
1842. План организације темишварске општине.
1842. Признанице.
1842. Тумачења неких законских чланака који се односе на црквена питања.
1842. Извештај и попис учесника Народног сабора у Сремским Карловцима приликом избора митрополита.

1842. План организације темишварске општине и записник Црквене скупштине од 15. новембра 1842.
- 1842—1843. Евиденција црквених прилога.
- 1842—1843. Рачуни Васпитног завода српске арадске омладине.
- 1842—1851. Извештај црквених фишкала црквене општине у Араду.
1843. Допис Герасима Раца о именовану Никифора Атанацковића за администратора у арадској општини.
1843. Извештај о именовану Јована Клајића за првозаступника српске црквене општине цркве Св. ап. Петра и Павла у Араду и потврда владара.
1843. Потврда управе Војне болнице да је свештеник Теодор Крестић савесно обављао службу у болници и јединици.
1843. Виши суд у Дебрецину потврђује пресуду средског суда у Араду у спору Амалије Безег, удовице Саве Текелије, и православне црквене општине Св. ап. Петра и Павла.
1843. Спор око 300 форинти татора плем. Продановића и Ђорђа Римског и чизмара Јефте Борлодана.
1843. Спор око исплате 500 форинти између Павла Кијурског, татора деце Катарине и Павла Поповића, са таторима цркве Св. ап. Петра и Павла, Николом плем. Продановићем и Ђорђем Римским.
1843. Спор татора цркве Св. ап. Петра и Павла, Николе плем. Продановића и Ђорђа Римског, против Павла Живковића и Петра Димитријевића због 200 форинти.
1843. Герасим Рац, епископ, упознаје протопрезвитера о постављању ранијег администратора Никифора Атанацковића за пароха упражњене парохије.
1843. Изјава татора цркве Св. ап. Петра и Павла, Николе плем. Продановића и Ђорђа Римског, у вези са спором око 100 форинти са чизмаром Јованом Петровићем.
1843. Рачун прихода и расхода за 1843. цркве Св. ап. Петра и Павла у Араду.
1843. Копије тестаментa Еустахије Арсић.
1843. Говор патријарха Јосифа Рајачића у Горњем дому у Пешти.
- 1843—1844. Делови записника црквене општине Св. Петра и Павла у Араду.
- 1843—1844. Признанице Васпитног завода.
1844. Извод из записника са скупштине Васпитног завода српске омладине у Араду под тачком б.
1844. Потврда управе Војне болнице да је свештеник Теодор Крестић савесно обављао службу у болници и јединици.
1844. Молбе, потврде и рачуни Васпитног завода.
1844. Изводи из матичне књиге крштених.
1844. Уверење да је свештеник Теодор Крестић добровољно обављао обреде и богослужења у Војној болници.
1844. Извод из записника Васпитног завода од 12. јануара 1844. године.
- 1842—1845. Судски списи, разна преписка, наредбе, рачуни и тестаменти.
1845. Различита акта (записници и молбе).

1845. Предлог општине у Сомбору о потреби набавке и изгледу нове српске униформе за Српску компанију.
1845. Молба Андрије Петровића, протопрезвитера арадског, арадском епископу да Герасим Рац буде патрон храма.
1845. Изјаве сведока у дисциплинском поступку против Нићифора Атанацковића, свештеника у цркви Св. ап. Петра и Павла.
1845. Извештај у вези са заменом униформи војника Српске компаније.
1846. Преглед целокупне заоставштине (актива и пасива) г-ђе Еустахије Константиновић за случај измирења легата Павла Марковића.
1846. Плач кнегиње на гробу Марије, ћерке Михаила Обреновића.
1846. Преглед стања Константиновићеве фондације.
1847. Извод из записника скупштине Црквене општине о ревизији рачуна.
1847. Потврда Андрије Станковића да су Јелисавета Магарашевић и Марта Влајковић поклониле цркви два орара.
1847. Потврда о примљеном новцу у корист цркве.
1847. Преглед заоставштине Јефимије Константиновић.
1847. Писмо Јовану Рацу, протопрезвитеру.
1847. Извод из записника црквене скупштине у Араду о распореду столова у цркви и где ко стоји, као и обраћање конзисторијуму у вези са тужбом Дамаскина Кириловића незадовољног распоредом столова.
1847. Обраћање конзисторијуму у вези са жалбом Никифора Атанацковића који је незадовољан држањем реда у цркви.
- 1847—1849. Потврде црквених фишкала о обављеном прегледу црквених рачуна за 1847, 1848. и 1849. годину.
1848. Молба Теодора Петровића, изученог јуристе, СПЦО арадској да му се из завештајних средстава пок. Павла Марковића и за 1848. годину исплати стипендија као „ученику” и да по свршетку школе као јуриста прима ту накнаду.
1848. Молба Саве Савића за обезбеђивање столице у цркви уз понуђену накнаду.
1848. Наименовање Петра Чарнојевића за краљевског комесара и његова захвалница на томе.
1848. Спор око новчаних потраживања црквене општине против Јефте Борлодана.
1848. Попис сакупљеног новца СПЦО арадске за 1848. годину.
1848. Разне фондационе признанице.
1848. Разне црквене признанице.
1848. Наредба о мобилизацији у Араду коју је прогласио гроф Петар Чарнојевић.
1848. Позив становништву да буде мирно. Проглас поводом догађаја 1848. г.
1848. Молба Саве Савића да му се додели раније место (сто) где је стајао у цркви.
1848. Молба Теодора Петровића, јуристе, да се спроведе тестамент покојног Павла Марковића о додели 4.000 форинти.

1849. Записници, молбе, писма, потврде о завршеним молерским радовима, спецификацији купљених књига, одежди и других.
1849. Молба Косте Станковића за постављење крста испред цркве.
1849. Извештај татора и фишкала СПЦО арадске о приливу средстава у црквени фонд.
1849. Јован Клајић, црквени адвокат, извештава о прикупљеном прилогу за помоћ побуњеним Србима у Војводини 1849. године.
1849. Потврда о исплатама из фонда Српског васпитног завода и попис облигација из те године.
1849. Разне црквене признанице.
- 1849—1850. Попис добровољних прилога у новцу и натури пострадалом српском народу у Бачкој и Банату за време Српског покрета 1848/49. године.
1850. Извештај црквених татора и фишкала о обављеном саслушању сведока по предмету тужбе свештеника Теодора Крестића против Трифуна Марјановића.
1850. Извештај црквених татора о стању свештеничких фондација.
1850. Оглас о издавању сабраних дела Доситеја Обрадовића од стране Данила Медаковића.
1850. Инвентар ствари у цркви Св. ап. Петра и Павла.
1850. Извештај црквених татора и фишкала о допуни црквеног инвентара.
1850. Извештај црквених татора и фишкала о интабулираним дуговима.
1850. Изводи из записника црквене скупштине од 9. априла 1850, тачке 6, 22, 23, 25, 40, 42, 46, 47, 48, 51, 52 и 68.
1850. Јован Ацил, управни комесар, даје војном дистрикту приказ стања школа арадске дијецезе.
1850. Попис сахрањених војника из Арада, погинулих у Покрету 1848/49.
1850. Спецификација књига и црквених одежди (два комада), две потврде о скупљеном новцу за пострадале Србе и изводи из записника црквене скупштине (6—60).
1851. Извод из записника црквене скупштине од 23. јануара 1851, тачке 17, 18, 22 и 23.
1851. Изводи из записника црквене општине (17—23).
1851. Молбе за позајмице, рачуни Васпитног завода, потврда о исплатама и квите.
- 1851—1859. Попис капитала у обвезницама.
- 1852—1853. Јован Петровић подноси извештај који се односи на стање фондација и приложене рачуне.
- 1852—1854. Различите признанице за цркву Св. ап. Петра и Павла.
1853. Попис обвезница Васпитног завода, потврде о исплатама.
1854. Молба епископу Ивачковићу.
1854. Попис мушке деце рођене 1854. године.
1857. Објава и одређивање висине пореза за кућу.
- 1857—1858. Попис унијатских породица (име и презиме домаћина) арадске парохије.

1858. Извод из записника СПЦО, тачка 92.
1858. Писмо Лазара Сечанског о стању црквених одежди цркве Св. ап. Петра и Павла.
- 1858—1859. Извод из записника, извештај црквених татора и писма.
- 1858—1859. Рачуни црквене општине.
1860. Потврде о новчаним исплатама.
1862. Записници седница црквеног одбора и списи о новчаним приходима и расходима.
1862. Извод из записника СДЗ (Српске добротворне задруге) (1—11).
1862. Извод из записника СПЦО.
1863. Оставка Теодора Брановачког, чоканског учитеља, и краљевска наредба од 2. августа 1862. године у вези са управом основних народних школа.
1866. Списи о спору око цркве у Великој Маргити и Толвадији.
1867. Препис уговора о продаји куће Димитрија Алексића Јулијани Морзаи.
1868. Објава о представама румунског Народног позоришта из Букурешта које ће бити одржане у Араду.
1869. Молбе, признанице и ослобођења од војне обавезе.
1870. Извод из записника Српске добротворне задруге бр. 8.
- 1870—1872. Записник Васпитног завода.
1872. Инвентар дома „Златна звезда” и куће Бочкој 3.
- 1872, 1879—1981. Списи у вези са избором чланова Црквеног одбора.
1873. Књига прихода са таса.
1875. Записник о избору чланова Скупштине СПЦО.
1875. Молба и одлука о ослобађању дуга Митру Попићу и Паји Попићу.
1876. Извод из записника Српске добротворне задруге бр. 12.
1881. Решење о промени назива о руковању Васпитно-школском задужбином.
1883. Извештај о канонској посети дијецезалног епископа парохијској цркви у Старом Араду и извештај о стању парохије.
1884. Рачуни арадских црквених фондација.
1885. Исказ о свештенству и народу у Арадском протопрезвитеријату.
1886. Попис деце која похађају школу.
- 1887—1888. Дневник исказа о похађању школе.
1888. Писмо о завештању куће у Старом Бечеју за васпитање сиромашне српске девојке Софије Дражић из Бечеја.
1888. Рачуни новчане фондације.
1888. Списи и рачуни Алексе Теслијана који се односе на штедну књижицу Прве арадске штедионице за сироту децу.
1889. Попис школске деце за 1888/89. школску годину.
1889. Закладно писмо Саве Поповића.
- 1889—1891. Попис аката СПЦО (1879: 51—72; 1890: 1—146; 1891: 1—93).

1890. Захтев за исказ о стању вероисповедне школе.
1890. Препоруке за набавку књиге „Старо пјеније у СПЦ за мешовити лик”, сложио Тихомир Остојић.
1890. Налог Андрије Петровића, пароха арадског, да се обавезно тачно и коректно достављају подаци (искази) о стању вероисповедних учитеља, о стању вероисповедних школа, исплаћеном порезу и еквиваленту на парохијске сесије.
1890. Обавештење Андрије Петровића, пароха, арадском намеснику о начину наплате и слања поштанских пошиљки и пакета.
1890. Наплата поштарине за пошиљке и пакете.
- 1890—1892. Спискови свештеника, учитеља и учитељица, парохија, народа и вероисповедних школа у арадском протопрезвитерату.
- 1890—1894. Списи који се односе на закуп и исплату кућа.
- 1890—1897. Преписка СПЦО са пореским звањем у вези са заосталим пореским уплатама.
1891. Евиденција добровољних прилога.
- 1891—1892. Признанице Српске добротворне задруге.
1892. Преглед записника и прилога које је водио перовођа Јован Ђосић.
1892. Попис ученика ранијих годишта уписаних у школу пре 1892. године.
1892. Попис православних српских парохија у арадском протопрезвитерату.
1892. Попис српских вероисповедних школа у арадском протопрезвитерату.
1893. Разни списи, молбе, жалбе и штампа.
1894. Статут Српске читаонице.
- 1895—1896. Извештај о стању српских народних црквених фондова и фондација за 1885. годину.
1896. Инвентар школске дворане Арадско-прњаворске српске привилеговане мешовите школе.
1896. Записник о распуштању чланова црквене управе и формирању нове са уложеним приговорима и решењима.
1896. Поседовни лист Црквено-школске општине арадске.
1896. Списи у вези са увидом др Димитријевића, адвоката, у целокупно стање СПЦО.
1896. Судски спор против Димитрија Продановића због дуга од 2.440 форинти.
- 1896—1897. Преписка и записник Саборског одбора црквене општине.
- 1896—1907. Преписка СПЦО у вези са неким пореским заостацима.
1897. Споменица чији је дупликат положен у темељ нове школске зграде.
1897. Судски спор против Игњата Кремера, због дуга од 2.891 форинте.
1897. Судски спор против удовице Саве Поповића због дуга од 500 форинти.
1897. Судска потраживања неизмирених дугова према цркви.
- 1897—1899. Инвентар црквено-општинског иметка СПЦО за 1897—1899.

1898. Извештаји Ревизионог одбора Српске добротворне задруге.
1898. Општа акта Управног одбора СПЦО (преписка, признанице, уверења).
1898. Позиви за седнице Управног одбора Српске добротворне задруге.
- 1898—1906. Најамни уговори са Николом Сенекилом, Гашпаром Шонкабаком, Амигом и његовим другом Адолфом Рајнером, Лајошем Коном и Шандором Данијем.
1899. Списи Црквеног одбора СПЦО (преписка, признанице, обавештења, решења и дописи).
1899. Кривични списи против Густава Мунаранца и Шаиња Волфа који су скинули Текелијин грб са капије и Аурела Лазара који је покрао цркву.
- 1895—1900. Извештаји о примању и издавању и о завршном стању СПЦО у Новом Саду, парохијалне благаонице и свих задужбина за 1899. годину.
- 1899—1902. Наплата таксе за чишћење канала.
1902. Молба Одбору Српске добротворне задруге за позајмице.
1903. Исказ о стању фондова Српске добротворне задруге са признаницама.
1904. „Оснивачки акт” Српске поморишке штедионице (преко 200 примерака, пошто се односи на угледне људе).
1904. Упутство за вођење рачуна.
1905. „Основно писмо” закладе Мише и Катарине Телечан.
1906. Пореска књижица за црквену кућу у улици Боцка.
1906. Спор око издате црквене куће под закуп Габору Шварцу.
1908. Спор против Димитрија Продановића из Арада због неизмирених дугова цркви.
1909. Позив за седнице члановима Одбора Српске добротворне задруге и молбе упућене Српској добротворној задрузи.
- 1910—1912. Трошковник изградње зграде за изнајмљивање на Келеменовом тргу.
1916. Завештајно писмо Хермине Адамовић, рођене Телечан.
1916. Позив за седнице и новчане потврде.
1917. Исказ конзисторијуму о стању фондација за извесни период.
1922. Обавештење о освећењу новог звона које СПЦО упућује арадском протопрезвитерату.
1922. Посмртница Павла Влајковића.
1922. Извод из записника са ванредне седнице Црквене скупштине.
1924. Жалба у вези са закупнином за станове СПЦО.
1925. Жалба у вези са закупницама за станове.
1926. Евиденција прихода и расхода појединих задужбина црквене општине и саме Црквене и Школске општине.
1929. Записник о предаји кључева од касе и од архиве одборницима СПЦО.
1934. Пројектна документација са предрачунима и понудама за градњу Дома културе Српске заједнице у Араду.
-

Табла I

1. Изглед цркве Св. Петра и Павла почетком XX столећа (снимак из 1902. г.).
2. Данашњи изглед цркве са северозапада.
3. Звоник цркве, данашњи изглед са југозапада.

Табла II
Слике 1—3. Затечено стање. Архивска грађа се налазила на звонику цркве Св. Петра и Павла, запрљана и разбацана. Сређивање је уследило тек после детаљног чишћења и разврставања нађене архивске грађе.

PUNEREA ÎN ORDINE A MATERIALULUI DE ARHIVĂ ÎN BISERICA
SF. PETRU ȘI PAVEL DIN ARAD ȘI LISTA SUMARĂ A DOCUMENTELOR

Pavle Stanojević

Rezumat

Orașul Arad, ca vechi centru administrativ, ecleziastic și cultural al sârbilor din Valea Mureșului și importantă fortificație militară, care servea ca apărare împotriva turcilor, dintotdeauna a jucat un rol deosebit de important pentru sârbii din actualul Banat românesc. Izvoarele scrise și noile cercetări arheologice atestă în mod convingător că sârbii au populat aceste regiuni cu mult mai înainte decât ce a recunoscut acest lucru istoriografia oficială. Cel târziu în secolul XIII, sârbii apar în calitate de ctitori și constructori ai primelor mănăstiri, proprietari de mari proprietăți, ca nobili și conducători de oaste, mari demnitari bisericești, oameni politici și diplomați, tipografi și scriitori, cadre didactice și oameni de cultură, scriitori cunoscuți etc. În județele Timiș, Caraș și Ceanad, despoții medievali sârbi și mai multe familii de nobili au avut numeroase proprietăți — ca de exemplu familiile Jakšić, Radić-Božić, Belmužević, Petrović și alții. De aceea este de înțeles că în aceste spații se constituie și o organizație ecleziastică puternică a bisericii ortodoxe sârbe, că se înființează un număr mai mare de mănăstiri și se construiesc biserici mari în localitățile unde trăiesc sârbi.

Eparhia Aradului se întindea în teritoriul aflat la nord de eparhia Timișoarei, pe malul celălalt al Mureșului, ea fiind instituită la sfârșitul secolului XVII. Prima biserică sârbească din Arad este amintită deja în secolul XV. Biserica Sf. Petru și Pavel din Arad a fost ridicată în perioada 1698—1702, iar ctitorii ei au fost membri ai vestitei familii sârbești Tekelija. Vechimea bisericii și bogăția ctitorilor au lăsat un material de arhivă foarte bogat pentru studierea istoriei sârbilor din Banatul românesc de azi. În partea a doua a lucrării este prezentată o listă sumară a fondurilor de arhiva ale proto-prezbiteriatului din Arad și ale comunei bisericești pravoslavnice din Arad, ceea ce va însemna considerabil munca viitorilor cercetători ai vieții sârbilor din Banat și din Valea Mureșului.

CLASSIFICATION OF ARCHIVE MATERIAL IN THE CHURCH OF SAINTS
PETER AND PAUL IN ARAD AND A COMPREHENSIVE LIST OF
DOCUMENTS

Pavle Stanojević

Summary

Arad as an old administrative, ecclesiastical and cultural centre of the Serbs in the Mureș region, and as an important military fortress for the defence from the Turks, always had an extremely significant role for the Serbs in the present Romanian Banat. Written sources and new archeological investigations convincingly indicate that the Serbs settled in these regions significantly earlier than the official historiography used to recognize. By the 13th century at the latest, the Serbs appear as founders of endowments and builders of the first monasteries, owners of great estates, aristocrats and military leaders, ecclesiastical dignitaries, politicians and diplomats, printers and writers, educational and cultural workers, renowned painters etc. In the Timiș, Criș and Csanad district, the Serbian medieval titulatory despots and several aristocratic families had nu-

merous estates — like the families Jakšić, Radić-Božić, Belmužević, Petrović and others. Therefore, it is understandable that a strong ecclesiastical organization of the Serbian Orthodox Church was also formed there, that a number of monasteries was founded and great churches were built in the places where the Serbs lived.

The Arad eparchy stretched in the area north from the Timisoara eparchy, on the other side of the Mureș, and it was established at the end of the 17th century. The first Serbian church in Arad was mentioned already in the 15th century. The church of Saint Peter and Paul in Arad was constructed between 1698 and 1702, and its founders of endowment were the members of the famous Serbian family Tekelija. The oldness of the Church and the richness of the founders of endowment left a very significant archive material for the study of the history of the Serbs in the present Romanian Banat. The second part of the paper offers a comprehensive list of the archive funds of the Arad proto-presbyteriate and the Arad Serbian Orthodox Ecclesiastical Municipality, which would significantly facilitate the work of future researchers of the life of the Serbs in Banat and the Mureș region.

Адријана Сида Мањеа

О ГРОБУ др ЂОРЂА ЧОКРЉАНА

САЖЕТАК: Као допуна казивању о др Ђорђу Чокрљану на тематском скупу *Значајне личности из Темишвара, Арада и других места данашње Румуније*, одржаном у Новом Саду 2000, у напису се износе нова сазнања о делу живота који је овај чувени лекар провео у Бузјашу: одређује се у којој је кући становао и вероватно место где му се гроб налази, јер није сахрањен на гробљу, него у дворишту своје куће.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: др Ђорђе Чокрљан, лекар, Бузјаш, Јулијус Хвалибог.

У свом казивању о др Ђорђу Чокрљану *Доктор Ђорђе Чокрљан — чувен близу и далеко*, на тематском скупу *Значајне личности из Темишвара, Арада и других места данашње Румуније*, одржаном у Новом Саду 2000 (текст је објављен у *Темишварском зборнику* бр. 3/2002, стр. 143—150), изнела сам претпоставку да је овај угледни лекар сахрањен у порти бузјашке православне цркве. Матични упис о његовој смрти није нађен, супруга му Катарина умрла је 8. марта 1842. у Темишвару и сахрањена је, како стоји у матичном протоколу умрлих, „в Бузијаши”, а старо бузјашко гробље било је у порти; по томе сам претпостављала да је Катарина сахрањена у црквеној порти и да је др Ђорђе, када је умро 1848, сахрањен крај ње.

У међувремену ми је пуким случајем у Темишвару допао у руке рукопис некадашњег општинског бележника Јулијуса Хвалибога (Gyula Chwalibog, 1885—1980) на мађарском језику, датиран 1970. године, у којем има много података о Бузјашу као насељу и као бањи. Наводећи редослед бањских лекара, аутор бележи др Ђорђа Чокрљана почев од 1838, уз напомену да је он „становао у кући Константиновића, а у градини те куће је и сахрањен 1848”. Нигде, међутим, у рукопису није назначено која је то кућа; вероватно је сматрано излишним, јер су то тада још сви знали.

У даљем сналажењу помогао ми је добри познавалац Бузјаша, господин Јозеф-Франц Шрек (Josef-Franz Schreck), који сада живи у Немачкој. Наиме, године 2002. госпођа Маргарета Хауер (Margareta Hauer) рођена Диц (Dietz), потомак угледне бузјашке породице и скупљач старих докумената, која тада беше прешла деведесету, недвосмислено је об-

јаснила да је кућа Константиновића — зграда десно од куће Ослањи (Oszlányi), садашњег Бањског музеја, и да у њој ради Бањска полилиника. Према налазима господина Шрека, године 1825. тамо је забележен плац, а већ 1828. на њему је угледна кућа др Ђорђа Чокрљана са градином и виноградом; од године 1850. она је у власништву бележника и „краљевског официра” Јована Константиновића; око 1820. у њој је становао бузјашки прота, око 1830. прелази у власништво Микаела Шауса (Michael Schauss), власника бањских ресторана, 1948. национализована је и затим имала разне намене, а од 1980. у њој је Бањска поликлиника.

Госпођа Маргарета Хауер је улазила у ту кућу и сећа се да су у дворишту била два дрвена крста.

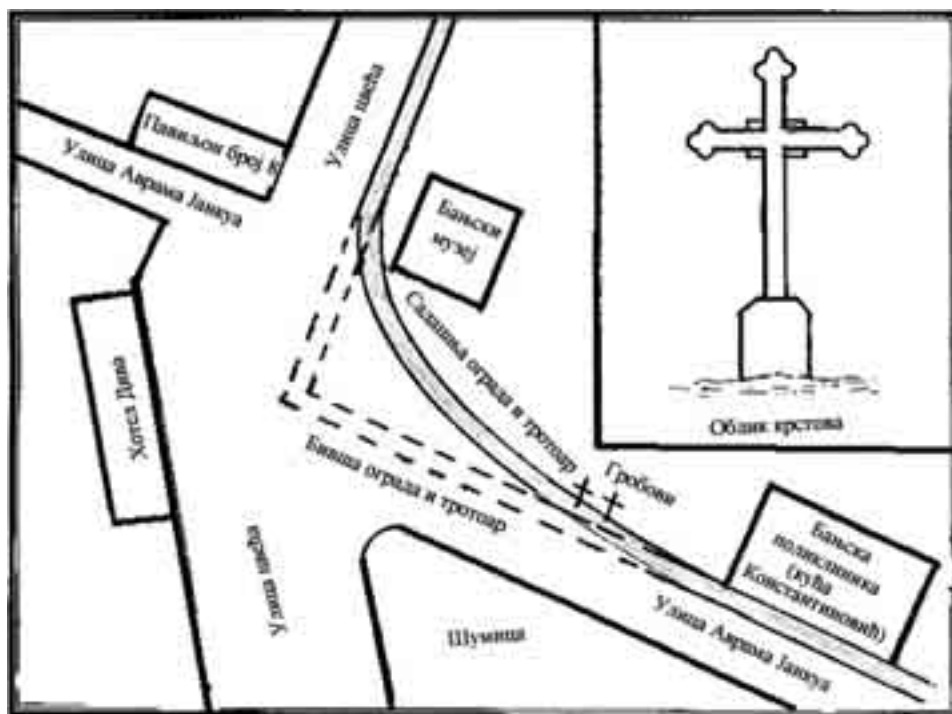
Тих крстова живо се сетио и мештанин Јосиф Молнар (Josif Molnar), скупљач старина и разгледница. Он памти крстове уз ограду у дворишту куће Константиновића и пише следеће:

Били су од храсћовине, један већи, други мањи, можда не њрвобийни. Носили су на себи итрадове времена... По сѣилу изгледали су њрвославни. Најѣис је био ѣрема дворишћу. Све ѣо око 1938.

Нажалост, ради проширења раскрснице садашњих улица Флорилор и Аврама Јанкуа ограда је померена. Према тврдњи господина Јосифа Молнара, том приликом су се гробови нашли на улици, са спољне стране ограде, испод тротоара. Премеравањима он им је чак установио и приближно место и нацртао их по сећању. У прилогу су његове скице у компјутерској обради господина Јозефа-Франца Шрека.

Ово сазнање наводим као врло вероватно — Катарина и др Ђорђе Чокрљан сахрањени су у дворишту своје куће а они крстови којих се стари Бузјашани сећају — њихова су надгробија.

Пријатна ми је дужност да свима који су ми се поводом текста о др Ђорђу Чокрљану јавили и несебично ми помогли, и овим путем изразим срдачну благодарност.

Покушај реконструкције положаја гробова породице Чокрљан

Фотографија вероватног места гробова породице Чокрљан
(у близини садашње гасне мреже)

DESPRE MORMÂNTUL DOCTORULUI ĐORĐE ČOKRLJAN

Adriana Sida Manea

Rezumat

Ca o completare a expunerii cu privire la dr. Đorđe Čokrljan, de la simpozionul tematic despre personalitățile marcante ale sârbilor născuți în localitățile de pe teritoriul actual al României (Novi Sad, 2000), se comunică noi informații despre partea vieții pe care acest medic cunoscut a petrecut-o la Buziaș: se precizează casa în care a locuit și locul probabil al mormântului, el nefiind înmormântat în cimitir, ci în curtea casei.

ABOUT THE GRAVE OF DR ĐORĐE ČOKRLJAN

Adriana Sida Manea

Summary

As a contribution to the discussion about Dr Đorđe Čokrljan at the thematic conference *Significant Figures from Timisoara, Arad and other Places of Present Romania*, held in Novi Sad in 2000, this paper presents new insights about the part of life which this famous doctor spent in Buziaș: it specifies the house he lived in and the probable place where his grave is located — because he was not buried in the graveyard, but in the yard of his house.

Сшевaн Буџарски

ВАРЈАШКИ МЕДИЦИНСКИ ЗБОРНИК

САЖЕТАК: По угледу на *Ходошки медицински зборник*, који је обрадио др Реља В. Катић а објавила Народна библиотека Србије, у раду се описује и транслитерацијом преноси у целини текст рукописнога медицинског списка сачуваног у српској кући Арона Росића у селу Варјашу надомак Темишвара. Садржај списка није искључиво медицински, него има и прописа из других области: ветерине, домаћинства, пољопривреде, а међу рецептима, односно саветима, има магијских формула и радњи. У неуспелом покушају да се утврди преписивач, износе се запажања особености везане за поступак преписивања и истиче преписивачева духовита интервенција поводом магијске радње за гојење коња. Спис се објављује с циљем да се пружи могућност његовога стручног испитивања, те изучавања здравствених искустава и такозване народне медицине у српским срединама на територији данашње Румуније, а у непосредној близини манастира Ходоша.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Варјаш, медицински зборник, Ходошки медицински зборник, фармацеутски рецепти.

„Терапијски зборници српске средњовековне медицине били су раширени у нашој средњовековној књижевности. Осим тога, због политичких и културних прилика у којима су живели Срби, ови зборници су коришћени за лечење до најновијих дана, па су зато били врло цењени у нашем народу. По своме садржају они су се понекад много разликовали. Тако су неки од њих, поред упутстава за лечење, садржавали и одломке из других области (биологије и астрологије), као и апокрифне молитве, магијске формуле и слично” — писао је др Реља В. Катић, обрађујући *Ходошки медицински зборник*.¹

Он је такође утврдио да српски терапијски зборници нису настали на темељима народнога искуства, него превођењем познатих европских медицинских кодекса; међутим, пошто су били распрострањени, сматрајући су зборницима народне медицине.²

¹ Др Реља В. Катић, *О ушцају Ходошког зборника на јосџанак наших новијих те-
рапијских зборника у књизи Медицински сјиси Ходошког зборника. Избор*, Београд 1990, стр. XXXIII.

² Исто.

Читајући то, присетио сам се како ми се пре тридесетак година пружила прилика да у селу Варјашу, на четрдесетак километара северо-западно од Темишвара, видим рукопис некога сличног зборника, у кући мештанина Арона Росића (1929—1994), љубитеља историје и скупљача старине.

Он је, као власник рукописа, био доста уздржан и тајанствен, мало је говорио: није, рецимо, открио одакле му рукопис; устврдио је да је из пера меснога свештеника Максима Милутиновића, али ни то није објавио.

Љубазношћу Ароновога сина Мирослава добио сам накнадно тај рукопис на читање, уз дозволу да га фотокопирам, обрадим и дам да се објави.

Рукопис није потпун, недостају му почетак и крај; затечено је свега 11 обострано исписаних листова. У затеченом стању текст почиње негде од средине рецепта бр. 3, што би значило да недостаје један лист, који је, претпостављам, носио наслов и почетак текста — рецепте бр. 1 до 10 и део рецепта бр. 11.

Листови нису појединачни, него је табак величине 46 x 17 cm пресавијен надвоје, тако да су се добили листови формата 23 x 17 cm. Пошто би, дакле, требало да број листова буде паран, врло је вероватно да уз затечених 11 недостаје први лист.

Колико листова недостаје на крају, потпуно је немогуће утврдити.

Писано је црним мастилом на хартији. Густина износи од 16 до 20 редова по страници.

Хартија је овештала од времена и коришћења: пожутела је, ивице су се искрзале, доњи ћошкови су се усањчили од прелиставања. Ипак, текст се још даје прочитати, мада не увек с лакоћом.

Као и други слични рукописи, овај варјашки има не само медицински садржај, него и разне прописе из других области.

Фармакотерапијски део је најразвијенији и садржи рецепте за лечење од шуљева, од далка, од шуге, од протисли, од наступа, од водозајатија, од затвора водна, од камена, од бесноће, од главобоље, од ушију, од врућице, од краста, од пришта, од глиста, од вриске, од неспавања, од теготе, од улога, од грла, од срдобоље, од недостатка апетита, од руке, од очију, од отока, од крвопљувања, од ћелавости, од жутице, од костобоље, од зуба, од мокроте пода се, од кашља, од канкова, од франца, од слепоће кокошије, од несанице, те како одвикнути некога од пића, када ваља крв пуштати, шта предузети када стане мокраћа или поган човеку, шта када стане вода човеку или марвинчету, како измамити змију из човека који ју је прогутао.

Ветеринарски прописи садрже рецепте за шугавог коња, за метиљаве овце, за случај кад вода стане човеку или марвинчету и када неко жели да му се коњи угоје.

Један рецепт је, дакле, заједнички за човека и марву.

Даље има савета за домаћинство: како се спасти стеница, пацова, бува, како ваља прати калајлије, како рибу ловити, како пушку очистити,

чиме флеке брисати, како спремати слатко вино, како учинити да виноград буде родан.

Најзад има препорука којима се треба чудити што су доспеле у овакав зборник: како поступити да пијеш а да се не опијеш, како повратити што ти је украдено, како отворати закатанчена врата, како намамити и подвластити љубавницу.

За неке болести има по један, за неке по више прописа: за далак 9, за шугу чак 10. Највећи број прописа садржи непосредна упутства за лечење, али местимично има магијских формула (рецимо, за лечење бесноће, за род винограда, за отварање закључаних врата итд.) па и магијских радњи (рецимо, за вриску, за буве, за крађу, за љубав итд.). С тим у вези врло је занимљив и вредан истицања преписивачев коментар у вези са магијском радњом при гојењу коња.

Тешко је утврдити с којег је рукописа преписивано. Варјаш није далеко од манастира Ходоша, па би се могло претпоставити да је у питању *Ходошки зборник*. Истина, варјашки рукопис не понавља текст *Ходошкога зборника* који је објавио др Реља В. Катић, али истина је да је и ходошки рукопис свакако кружио у варијантама, и да су сви преписивачи могли слободно бирати и изостављати грађу.

Међутим, већ при летимичном и нестручном сравњивању, пада у очи да варјашки рукопис набраја углавном случајеве који се налазе и у *Ходошком зборнику*, чак и понеке необичне, као врачање у љубави, и то помоћу слепога миша, мада не истоветно.

Што се тиче аутора варјашкога списка, не зна се више но што је рекао његов чувар Арон Росић. Невоља је што су у Варјашу служила два свештеника са именом Максим Милутиновић: први 1740—1756, други 1791—1831. Један од начина за приписивање ауторства могао би бити сравњивање рукописа, али при варјашкој парохији матице су заведене тек 1779, тако да се рукопис старога Максима Милутиновића није нашао. Ни покушај да се медицински спис упореди са црквеним записима млађега Максима Милутиновића није уродио плодом: матицу за дотично раздобље водила је једна те иста рука, независно од чињенице да је у селу истовремено служило, односно обављало требе, више свештеника. Ипак, упоређујући слова са старијим и новијим записима, пре би се рекло да је у питању новије раздобље, односно да варјашки медицински спис, под условом да се прихвати тврдња Арона Росића, потиче из пера свештеника Максима Милутиновића млађега.

У сваком случају, преписивање није обављено уједанпут, него је потрајало, што произилази и из чињенице да се за поједине болести (рецимо шугу, шуљеве, костобољу, срдобољу) рецепти наводе на по два места. Такође би, судећи према рукопису, могле бити у питању две руке: једна на првим страницама, уредна, уједначена, дисциплинована, друга на осталим страницама — слободнија и ближа брзопису. У почетку је преписивач стављао редне бројеве уз називе болести које су обрађиване, такође и уз рецепте за сваку болест; после редног броја 52 одустао је од бројања, и наслове је само подвлачио.

Циљ објављивања овога списка у целини јесте да се пружи могућност његовога стручног испитивања, те изучавања здравствених искустава и такозване народне медицине у српским срединама на територији данашње Румуније, а у непосредној близини манастира Ходоша.

Ради приступачности рукопис је за штампу преписан транслитерацијом, при чему сам се руководио умереношћу, споственим искуством стеченим при транслитерацији *Дневника Саве Текелије*, искуством других и жељом да се оригинал што верније дочара читаоцу. Очевидне грешке исправљене су уз одговарајуће назнаке у напоменама испод текста, а унесене допуне издвојене су угластим заградама. Прелом страница у оригиналу указан је знаком //.

Свестан сам да су и друкчији приступи овом послу били такође могући.

Пријатна ми је дужност да господину инж. Мирославу Росићу и овим путем изразим топлу благодарност.

ТЕКСТ ВАРЈАШКОГА МЕДИЦИНСКОГ РУКОПИСА

...и просијати и потом, кад узмеш лонац с медом от ватре, а ти успи тија вешчи стученија у мед, измешај добро, потом свако утро и вече и у полдне узми по три лажице кафечинске, и тако употребјај 15 дани и више.

3. Лонац от 4 фалцана воде метути и две кашике шећера, и једну кашику белог тамијана; све сојединити у један лонац, поподлепом скувати и пити вруће. И потом мети прст теја и пиј ујутру и увече.

4. Цервену хартију избости и посути комовом ракијом, потом ситно изтуци бела тамијана и попрашити по хартију; потом паки новом ракијом покропи по хартију и тамијан, и мети на перси увече да стоји до утра, и потом узмиј артију с персију.

5. От колопера корен ситно истући и у розолију пити. Тера и чисти ч[е]л[о]вјека долу и кашаљ таложи.

6. Шмреку у вино кувати под подлепом // и пити. Лечи кашаљ и тера камен и воду и забрањује матер[и]ци дизатисја.

7. Скувати чичабоје и перенцукера у сладком млеку, и пиј вруће до 4 дна.

12. От шуља

1^о. Увече усуги у чашу комовете ракије и по једно капљу катрана, и тако да преноћи; и ујутру попиту тују ракију с катраном. Тако пити за четрдесет дана.

2. От жерава перо сожежшчи и истући ситно, и зерно бибера мушка, и настругати бакара от котла, и смешати све; и от чернога лука изводу задунути у гортан. И тако за три јутра чинити.

13^о [От] далка

1^о. От зелене аптуге верх истући с пролећним салом и у лонац у пећку поподлепом метути у пећку да истопит се, и мазати далак утро и вече спроћу ватре или солнца.

2. Скувати лист от ветуге у котлу и наднети // уста, и зинути; потом покрити се с ћилим по глави и терпити колико више можеш.

3. От курјака балегу пећи и на далак метати и держати обношч.

4. У усек м[есе]ца попети се на орах, пак пружити десну ногу на кору, пак да обеси око ноге кору, пак да узме тују кору испод ноге и да мете на далак; и под тују кору да мете најпре једин ивер мален помазан медом, на далак; и у које време мете, у оно да отдавије, пак да мете у комин тују кору и ивер, да се суши.

5. Кувати лудају и метати на далак; и пре метати на далак ивер мален, и рци: „Далак да будет коллик ивер!”, и потом мети лудају.

6. Свинску балегу обарити у води и метати на далак.

7. Цервениј кел умочити у врућу воду, потом помазати путером³ и метати на далак. //

8^о. Укувати целер и петрожел и на далак метати, и чорбу сркати увече и ујутру.

9^о. Пелин зелен и лука бела много, и замесити у ракију с брашном жаричиним, и на далак метути.

14. От шуге

1^о. От пупе главичицу, и мазати се спроћу ватре, и потом цеђом купати се.

2^о. Живу траву сожежти и са салом пролећним смешати, и мазати се трикрат, и купати се с цеђем.

3. От вишње смолу кувати подподлепом у сирћету.

4^о. Кувати пол лота сичана белогa и пол лота конскога камена и сајтлик вина, и ове ствари истући ситно како пепел, пак све у један лонац нов составити и пазити да не покипи, и кувати под подлепом да се укува пол лонца, потом хладним весма мазати се поред жестоке ватре за три вечера, и четверто вече верло љутим цеђом да се окупа. За она три дна док се маже потребује верло чувати наготу тјелеснују.

5^о. Сумпор и конскиј камен истући ситно и смесити⁴ с кравијим маслом, и метути у бакарниј // сосуд докле се обакарише, потом мазати се трикрат и цеђем окупати се, и у цеђ мећати конскиј камен, да је љуће.

6^о. Сало пролећње и зејтин, комову ракију и дуван ситно сатрети и смешати, једну кашику соли, и љута пепела две кашике, и све уједно смешати и прокувати, и чувати да се не укува и да се не упали, и потом у бакарниј сосуд метати, и кад се обакарише, потом помазати се ладним, и кошуљу что више носиш, боље јест.

³ У рукопису реч *йушером* написана двапут; очигледно грешка.

⁴ У рукопису: *смесисийи*; очигледно грешка.

7°. Смоле и козијег лоја разтопити и процедити, потом сумпор истући, и плаветниј камен у врућу смолу и у лој усуги, и потом помазати се.

9°. Креч неугашен, сумпор и зејтин, и мазати се.

15°. За шугавог коња

1°. Цеђ от пепели, и у цеђу човечију мокраћу, и процеди цеђ от пепела да је чист, и мети у цеђ дувана 1^ш оку исечена, и у цеђу да се добро укува, пак да се маже с врућим.

16°. От протисци и наступа

1°. Орасе сажежшчи на ватру и истући с љуском ситно, // на пупак насуги и марамом завезати.

17°. От водозајатија

1°. Мед јест добро јести по једну лажицу утро[м] и вечем.

18°. От запора водна

1°. Плуваћку смесити с ракијом, сапуном,⁵ и мочити шивалку, учрез уда тајнога вложити унутра и тражи; ашче буде камен, подузети паждом полако.

19°. От камен

1°. Корен от колопера у вино кувати под подлепом; засобце неколико дана пити. Тера камен и чисти.

20°. От бесноће

1°. Ч[е]л[о]вјек или скот ако побесни, чичак онај који расти како лешник стући лист и цедити воду и напојити беснога. //

2°. Трава покрај пута која расти подобно како татула; истући и дати пити.

3. Сатораре, потопе, раротас, дизанте — три реченија записати на три залогоја и дати човеку или скоту бесному.

21°. От главобоље

1°. От брескве кошчицу истући и исцједити; ако масло добро јест за главобољу и уши кад боле — да се по неколико капље успе у ушију.

⁵ У рукопису: *сайујуном*; очигледно грешка.

22. От ушију

1^{во}. Јегда ткому течет гној из ушију, лој разтри, смеси с вином и капљи во ухо.

Друго: Сочиво твори с водом и сок капљи во ухо.

2^о. Јегда течет кров из ушију, прав сок капљи во ухо.

Друго: Греш виновниј разтри и смеси са вином топлим и кани во ухо.

3^о. Јегда јест черв во ухо, бресквин лист истући и исцеди сок во ухо.

[Друго:] Јунчију желч с женским млеком смеси и капљи во ухо. //

23. От вручићиње

1^{во}. Шљиву суву разк[в]асити у ладној води; добро је болесном ч[е]л[о]вјеку от врућичине да под јазиком мете, јер огњ угашује и жеђ умаљује.

24^о. От краста

1^о. Масло кравије, брашно и тамијан и бибер смесити уједно.

2^о. От дувана пепо из луле насути по краста њеколико крат.

3^о. Драгца и барут у меду умешати, потом на крпу и на рану метати; потом жута шећера и бела тамијана истући ситно и измешати у жуманцу от јајета у љуски, потом на памук или на крпу, и на рану метути.

25^о. От пришта

1^{во}. Татулу истући са солом и превијати три дни. //

26^о. От глиста

1^{во}. Кад има дјете глисте у утробу, да пије масло кравије.

27. От вриске

1^{во}. Кад је на дјецу вриска, мети у колевку магарећу кожу. Лечи не-вредимо.

28. От неспавања

1^{во}. Дјеца када не спавају, и глава и боле, размути у јајету беланце с ракијом, и на кучине помазати и дјетету на теме метати.

29. От теготе

Кад тјаготу има ч[е]л[о]вјек на сердцу, састругати кору с зове зелене и истући, и нацедити у чашу, и пити. Ако ли вода не пође из коре, а ти успиј ракије и нацеди; и кад се побљује, нека врућу воду или теј пије.

30. От стеница

Кад ти дође какав гост са сабљом, мети // једну стеницу у цагри, потом мети сабљу на своје место.

31^{но}. От пацова

Конску копиту жешчи, и кадити око пац[ов]а.
[Друго:] У решету метути граове сламе и тамо се скупу; однеси и баци у воду.

32. От улога

Памук-траву и јасенак скувати у млеку и завити и стојати. У које време завијено, у оно отвити.

33. От бува

Заклати церна јарца и подметути метлу под кров, потом мети метлу за врата, и кад се скупу буве, изнеси и и баци напоље или у воду.

34°. От грла

1. Гутати мишадор утро и вече, и камфор.
2. Кад премукне, да мете измирну њеколико груменчица, и држати обношч под језиком да истопит сје. Хоће му изјаснити грло. //

35. От сердобоље

Из слатине траву што је како боквица и корен има цервен корен; и ископати и кувати у вино по подлепом, испити пак, пак јести кашу от јечма. Друго ништа, него тују воду пити и кашу јести две или 3 недјеље.

36. За проктевање јести

С вином смесити масло, воде, и скувати, и от шећера брашно метути; потом, кад успеш у чанак, поспи квирцом, и ујутру рано једи пред јастија, и увече пред вечером, њеколико дана.

37. От руке

Корен цервен от лис[ич]је траве кувати под пеном, и оном водом прати. Лечи.

38°. От очију

От ружице воду у лажицу усуги, и једно зерно тамијана 30 крат на воштаној свешчи запалити, и угасити у ружичној води, и болесне очи помазати. //

39. От отока

Трска управ стучена; привијати гдје што боле и унутра има терн или јексер. Вуче напоље.

40. От кровопљувања

От луж[н]ице жир кувати по подлепом у води, и пити. Лечи кровопљување.

41. Како ваља калајлије прати

Цеђ добар направити, пак мети мало да се прохлади; поспи мало брашном по калајлије, и терти добро с циниротом, и паки опрати добро — биће чисто; и испрати чистом водом.

42. Да коса расти

Возми от перве пчеле роја и от черне краве масло; смеси, и мажи се, понеже коса расти дугачка.

43. От жутице

1^о. Ухвати жива голуба и очупај чрез јесте // ство, нека је гол; потом мети на пупак. Хоће голуб церкнути, ч[е]л[о]вјек оће оздравити.

2^о. Један конец злато и један конац ибришима, пак свезати око врата, и за три дни да се мокриш на коприве. То је добар лек.

44^о. От метиљави оваца

Кад наскоро видиш да су се ометиљевиле овце, ома надери много коре јасенове и мети у једну воду која⁶ не тече, нека стоји 3 дни, и не дај овцама пити воду за два дана, и трећи дан напој те воде; и тако до трипут чинити.

45^о. Како ће змија изићи из ч[е]л[о]вјека

Свари босиљек с сирћетом, и да пије.

Друго: Мاستило с ким се пише с добрим вином мешај, и да пије.

Треће: Млеко сагри, и обесити се над њим — ноге горе, а главу доле, да су му уста близу млека, да му пара у уста улази. //

46^т. Како ваља рибу ловити

1^{во}. Направи једин фењер от стакла, да не протече вода; мети у воду. Све се рибе збирају на ону свјетлост, и можеш лако ловити.

⁶ У рукопису реч *која* написана двапут; очигледно грешка.

2°. Једно парче црвене крпе, колик језик, намажи маслом веларијановим (достати сја может во аптеку), повежи близу удице и лови.

47^m. Ашче хочеш да се не опијеш

Једи на гладне сердце 7^m горке бадема, и једи от серне, с опроштењем, гузно црево; испи по чаше зејтина.

48^m. Ако хошчеш да учиниш ч[е]л[о]вјека да не пије

Сузу у пролеће кад плаче [лоза], кад се пореже, смешај с вином и напој га да не зна, и већ неће пити нигда.

49^r. Кога м[есе]ца ваља кров пуштати

Маја и септемвриј. //

50^r. От слепоће кокошије

Гов[е]ђијом жигерицом печеном парити младе недјеље и метати свако вече под кокошке да преноћи, потом умивати се; добро — мушким от вола, а женским — от краве.

51vo. От костобоље

Проврти лубеницу међудневици, потом мети на тепсију у врућу фуруну, нека стоји док се олади пећка, пак оном водом мажи костобољу.

52. От зуба

Ако хошчеш да испадне зуб сам, без клешта, от коприве семе и алву смешај и мети на зуб.

Друго: Коштицу от зејтинтане у лулу пушити.

От сердобоље

Маовину от растовине у вино кувати по подлепом, и пити. Зауставља сердобољу. //

От отчију

Увече попржи леб, потом полити с вином и метати на очи да стоји до ујутру.

Друго: Комуву ракију и јаки сапун настругати у ракију, потом от јајета беланце и мало типце утрти у ракију, и све на кучине метути, и потом посути белим шећером, и да легне увече на леђи и да мете на очију, и тако ради неколико вечери.

От наступа

Да закољеш мушко јагње, пак да изеш от сердца уши. И тако, после да не једеш нигда сердце; лек више неће бити.

От костобоље

От медведа жуч метати у чаши, и успи мало ракије комове љуте, и нека мете на фуруну да се угрије, и да се маже по тјелу. //

От мокроте пода се

Да испече, с опроштењем, плод от крмаче, и да изе, пак кад стане јести, да рекне: „Како ова крмача не мокри спавајући, тако и ја спавајући да не мокрим”.

От кашља

Чашу ракије комовице, пак да угрије гвожђе да угаси у ракију, и да пије.

Кад стане мокраћа или поган ч[е]л[о]вјеку

да пије траву што се зове у води крља.

От шуља

Седам костију бели што је на турски уздица, пак да мете у сирће винско кад је усек, и да стоји до другом усека у сирћету, пак ћеду се разтопити, пак да пије оно сирће на гладно сердце.

С чим се флеку избрисују

Белу земљу разквасити у води, потом мазати по хаљина куда је масло; изнеси на сунце, // осуши, и тогда сатрти от масти, кретом трти куда је масло по хаљинам.

Како ваља пушку чистити

Усути за две кашике љута сирћета, тогда запушити за обадве стране, потом нека стоји за два дана запушена; други дан отпуши — вришко хоће почистити се пушка.

Кад вода стане ч[е]л[о]вјеку или скоту

Перво брашно кад промеље 1^{виј} крат воденица или сувача, да се заложу; тогда хоће се отворити јему уд, то јест нагота.

За канков

Терпентин, камфор и беланце от јајета у ракију да пије.

От франце

Плаветни камен и гришпан и кајмак, нема // чкиј карамфил и типсу у грло задунути, и у лонцу малену да прокува.

От наступа

Греди која је прешла преко зида напоље заврти с бургијом, потом — што бургија изнесе, с оним напој га.

Како ваља вино правити да је сладко

Поспи пепелом љутим, кад јер у кљук; потом киселије неће бити.

От жуге⁷

Ора ољуштити, пак разполути на два тала, извади она језгра и измери она језгра, и колико притегне онији језгре, толико мети: сумпора и барута, плаветна камена, пак се намажи трипут и окупај се с цеђом.

За виноград

Ашче хошчиши да ти виноград добро роди сваке године, напуни једну флашу с вином, пак мети под чокот, и сави лозу от чокота на којој има // добар грозд, и мети грозд у флашу, пак мети флашу с грожђом нека стоји док узре онај грозд; а кад добро узре грозд, а ти разби флашу на два тала.

Ашче гдје виноград не роди, напиши сичево: **І. €.** **Х. Ј€.** **Ѕ.**⁸ на цигли и постави у виноград, и начнет родити.

За крађу

Украденија вешчи повратити: От јежа црева, и намотај на три клина от жезли скована, једин за понедјелњик, други за среду, трећи за петак. И који клин удариш у земљу, у који дан, у онај дан потребно је постити: у понедјелник, среду и у пјаток.

За коње да се угоју

Тако ваља: Да устанеш у ношч в 11 сати и да отидеш на вешала, и да узмеш једну кост от онога који је тамо, па да пођеш дома, // да ми-

⁷ По смислу: *шуге*.

⁸ На овом месту у рукопису је знак који можда и није слово; приближно је преписан са **Ѕ**.

слиш на Б[о]га и да не гледиш натраг. И да метеш у шталог под даске гди коњи пребивају, и да му рекнеш: „Да ми угојиш коње до три недјеље дана”. Учини ту пробу, видићеш истину.

Примјечаније чрез списатеља.

Јешче болша лекарија јест коња нагојити и да снажан буде: подај-дер му торбу от 5^т ока три крат на дан, пак ћеш видити су чим се коњи добро гоју и снажни бивају. И ман-дер ми се ти вешали! А баш ако ли си рад тамо отлазити, мене ради може и сут[р]и, но само утуци о[в]ца,⁹ пак ћеш видити како се коњи гоју и бити ћеш лекар више други људи. Вјеруј мени, така је то лекарија.

От отвора

Ашче хоћеш какав затвор отворити, Емерис, Сарул, Арта, Сажпиум, Есусимере, и ту с жељом да се отвори, и приљежно зри на врата и што хоћеш и тако отворити. //

За спавање

Ако хоћеш коме да добро спава, а ти узми от зеца жуч и осуши га добро, пак подмети под главу; муси спавати.

От љубови

Ако хоћеш да те милује милостница, и баш да пође за тобом куда ти хоћеш, ухвати церну мачку и вложи у лонац, и обнеси трипут око куће. Муси ти сама доћи, ако и не би ктела.

За милосницу

Ухвати слепог миша и закољи га једним белим грошићом, и видићеш једну ствар баш као цервену пантлику; оно узми, замочи у вино, пак је после узми напоље, пак подај јој нека пије оно вино; мора ти и сама по вољи учинити.

Коју пак хоћеш да ти сама долази, а ти // ...

ТУМАЧЕЊЕ РЕЂЕ УПОТРЕБЉАВАНИХ РЕЧИ КОЈЕ СЕ СРЕЂУ У СПИСУ

аїїуџа, айїа — бот. врста корова, бурјан, *Sambucus ebulus*

далак — слезина и болест при којој је слезина повећана

драџац — скупоцен камен, драгуљ

зејїинїтана, зејїин-їтане — плод маслине, маслинка

ибрицим — свилен конац

⁹ У рукопису реч поправљана дописивањем слова; по смислу треба: *овса*.

- канков* — мед. гонореја
квирц — заједнички назив за више зачина
колоџер, *калоџер* — бот. украсна мирисава биљка из породице главо-
 чика, Божја плахтица, *Tanacetum balsamita*
лажица, *лжица* — кашичица
лоџ — стара мера за тежину, око 17,5 грама
луж[н]ица, *лужник* — бот. врста храста, *Quercus robur*
међидневица, *међудневица* — дани од празника Успенија Богородице
 (15. VIII) до празника Рождества Богородице (8. IX)
мишадор, правилно *нишадор* — хем. амонијаков хлорид, салмијак
настџуј — *наџад*, изненадна појава болести, обољења које се повре-
 мено јавља (на пример падавица)
џроџисци, *џробади* — мед. оштри болови у облику пробадања
џриџџ — гнојно запаљење ткива на површини коже, чир
џуџа — бот. а. птичје млеко, б. пухара
розолија — врста ликера од ружина лишћа
џиџца, правилно *џиџса* — стипса
франце — нар. мед. френга, сифилис, луен, француска болест
џинироџ, вероватно *ниџро* — шалитра
џмрека, *смрека* — 1. зимзелен, 2. четинар из породице борова
џуљ, *џуљеви* — мед. чворићи на излазном делу дебелог црева, на-
 стали проширењем вена на том делу, хемороиди

Факсимил странице из Варяшког медицинског зборника

CULEGEREA DE PRESCRIPTII MEDICALE DE LA VARIAȘ

Stevan Bugarski

Rezumat

Luându-se ca model cartea *Ходошки медицински зборник* [Culegere de prescripții medicinale de la Hodoș], lucrarea descrie și redă în întregime prin transliterare textul unui manuscris cu prescripții medicale păstrat într-o casă sârbească, cea a lui Aron Rosić, din satul Variaș în apropiere de Timișoara. Conținutul manuscrisului nu este în exclusivitate medical, ci are și prescripții din alte domenii: cel veterinar, casnic și agricol, iar printre rețete, respectiv printre recomandări, se află formule magice și lucrări magice. În încercarea nereușită de a se stabili cine este copistul, se comunică observații și particularități legate de procedeul de copiere și se remarcă o intervenție ironică a copistului în privința procedeului magic de îngrășare a cailor. Manuscrisul se publică spre a se pune la dispoziția cercetătorilor de specialitate și pentru cunoașterea experienței sanitare, respectiv a medicinei populare printre sârbii de pe teritoriul actual al României, în cazul concret fiind vorba de o localitate din imediata apropiere a mănăstirii Hodoș.

THE VARIAȘ MEDICAL COLLECTION

Stevan Bugarski

Summary

Starting from the example of *Hodoški Medicinski Zbornik (The Hodoș Medical Collection)* prepared by Dr Relja V. Katić and published by the National Library of Serbia, the paper describes and transliterates the entire text of the manuscript medical document preserved in the Serbian house of Aron Rosić, in the village Variaș in the vicinity of Timișoara. The content of the document is not exclusively medical, since there are also prescriptions from other fields: veterinary medicine, household economy, agriculture, and among the prescriptions — that is recommendations — there are also magical formulas and acts. In an unsuccessful attempt to identify the copyist, the paper offers remarks and specificities related to the copying procedure and underlines the copyist's witty intervention in the case of the magic act to fatten a horse. The document is published in order to enable its professional study, as well as the study of medical experiences and the so-called folk medicine in the Serbian environment in the territory of present Romania, in the vicinity of the Hodoș Monastery.

Славко Гавриловић

ПРИЛОЗИ ЗА БИОГРАФИЈУ ГЕНЕРАЛА ПЕТРА ДУКЕ (1756—1822)

САЖЕТАК: Аутор саопштава податке битне за биографију генерала Петра Дуке, а потом доноси оригиналне списе из Архива САНУ у Сремским Карловцима, који садрже најпотпунија биографска дата о барону Дуки, као и приказ парастоса (посмртног помена) који му је био одржан у Темишвару јануара 1823. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Генерал Петар Дука, Банат, Темишвар, архимандрит Августин Петровић, архимандрит Синесије Радивојевић, митрополит Стеван Стратимировић, биографија.

*

Барон Петар Дука спада у први ред међу знаменитим Србима-генералима у Аустријској царевини XVIII—XIX века. У историјској литератури, на више места, налази се мања или дужа његова биографија, а досад најпотпунија и најпоузданија је она у чувеном Вурцбаховом *Лексикону*. Тим биографијама ми смо у могућности да придодемо биографију насталу непосредно после Дукине смрти, писану у Темишвару јануара 1823, као и списе који се односе на његов парастос, одржан тих дана у истом граду, у коме је Дука, као царски генерал, служио неколико година.

Генерал Петар Дука је маја 1800. именован за команданта у Темишвару, а 1805. дошао је на чело Банатске генералне команде, на којем је, формално, остао до 1813, али је од 1809. главне задатке обављао у царском ратном стану и Државној канцеларији у Бечу.

Генерал Дука уживао је велики углед код Срба, посебно оних у Банату, не само због свог високог војног ранга, него и због узорног начина живота, озбиљности, скромности и строгости, због којих је искрено ожаљена његова смрт, о чему сведоче списи које овде објављујемо.

Реч је о четири списа, упућена митрополиту Стефану Стратимировићу, блиском пријатељу генерала Дуке, с којим је у другом делу његовог живота био у повременој преписци. Први од тих списа садржи биографију генерала Дуке, која је потпунија и од оне у Вурцбаховом *Лексикону*, други је допис бездинског архимандрита Августина Петровића, по-

водом Дукине смрти, трећи припада архимандриту Синесију Радивојевићу, у коме је подробно описан парастос, одржан у Темишвару, док четврти представља погребно обраћање народу на српском језику, у коме архимандрит Радивојевић говори о величини и заслугама генерала Дуке за Царевину и српски народ.

Поменути списи налазе се у Архиву САНУ у Сремским Карловцима, у архивском фонду „А” под бројевима 18. и 34. из 1823. године. Ми их објављујемо са нашим интервенцијама у угластим заградама.

Списи гласе:

I

PETER FREYHERR V[ON] DUKA

K. K. Feldzeugmeister und wirklicher Geheimer Rath des Oester. Kaiser Leopold-Ordens Grosskreutz, und Milit. Maria Theresien Ordens Ritter, des Kaiser-Russischen Alexander Nevsky und St. Ana Ordens 1. Klasse Ritter, des Königl. Französischen Ludvigs Ordens Grosskreutz, und Sicilianischen St. Januarius Ordens, dan[n] des Königl. Preussischen Rathes Adler Ordens 1. Klasse Ritter, auch des Königl. Bajerischen Max. Joseph-Ordens Grosskreutz, — Innhalter des 39. Linien Infant. Regiments, und Commandirender Generall im Banat.

Wurde geboren zu Esseg in Slavonien, im Jahr 1756. [од оца Михајла Дуке, трговца] und hat den Vortrag über höhere Wissenschaften zu Breslau und auf der Universitaet zu Göttingen gehört.

Beyläufig in den leztern 1770-er Jahren kam Duka nach Wien, wo er Militär Dienste suchte, er erhielt die Bestim[m]ung als Mappirungs-Cadet, in die Banatische Militär Gränze, wo er dan[n] auch, und zwar in dem Wallach-Illyrischen Gränz R[e]g[i]m[en]t zum Officir ernan[n]t worden ist.

Im[m]ermehr überzeugete man sich hier von Peter Dukas besondern Militärischen Anlagen, von seiner Geschicklichkeit, und noch vor dem lezten Türken Krieg, wurde er zum General-Quartiermeister Staab übersetzt, bey welchen Corps derselbe zum Oberlieutenant, Hauptman[n] und Major vorrückte.

Bey Beendigung der Türkenkriegs, und so nach erfolgten Verminderung des Generalquartiermeister Staabs, wurde Peter Duka als überzähliger Major, wieder zu dem Wallach-Illyrischen Regimente eingetheilt; Im Hahr 1793. zu dem Linien Infant. R[e]g[i]m[en]te N-ro 19 damalen Alvinzy übersezt, und ihm das Com[m]ando des 4-ten Bataillons, welches zu Temesvar in Garnison standen, übertragen.

Nur wenige Monathe währte aber diese seine Bestimmung, den[n] noch in demselben Jahr, als die Kriegsfakel in Frankreich aufloderte, nahm man wieder seine höheren Militärischen Kentnisse in Anspruch. Major Peter Duka wurde abermahl dem Generalquartiermeister Staab zugetheilt, und zur Armee beruffen. Gleich bewährte er in denen Niederlande seinen kriegerischen Muth, den in Jahr 1794. als Major in Generalquartiermeister Staab, ist er für seine besondere Auszeichnung vor dem Feind, mit dem Ritterkreutz des Maria The-

resien Ordens decorirt, und somit auch seine Anspruch auf die Freyher[r]n Stand begründet worden. Im Jahr 1795. avancirte Duka zum Obrist Lieutenant, 1796. zum Obersten: Er diente nun fortwährend im Generalquartiermeister Stab bey der Armee am Rhein; auch in Italien, dan[n] wieder in Deutschland, in der Seite verschiedener Armee Corps-Com[m]andanten, mit vorzüglicher Auszeichnung aber in der Suite seiner Kais. Hoheit des E[rtz] H[erzogen] Carl Generalissimus, Höchst — welcher seine tiefe Einsicht und Dukas seltenes Talent im[m]er mehr würdigte.

Als S[eine]r Kais. Hoheit E. H. Carl, nach dem für Oesterreichs Waffen so ruhmvoll beendeten Feldzug im Jahr 1799. das Com[m]ando der H[au]ptarmee in Deutschland übergab, und rastlos Anstregungen auch unsern Peter Freyherrn v[on] Duka, in der Art geschwächt hatten, dass man ihn in eine ruhigere Anstellung versetzen musste, ernan[n]ten ihn S[einer] Maj[estät] die Kaiser in Huldreichster Anerken[n]ung seiner wesentlichen Diensten zu General-Major mit der Bestim[m]ung, an die damahl eben geöffnete Festungs-Com[m]andanten-Stelle zu Temesvar.

General Major Baron Duka gelangte aber nicht an diese neue Bestim[m]ung, er musste wegen seines kränklichen Zustandes die Bäder zu Baaden getrauchen, die auch so heilsam wirkten, dass er schon zu Ende des Jahrs 1800. seine dem Staat so erspriessliche Thätigkeit fortzusetzen sich im Stande fühlte.

Er wurde 1801, als der E. H. Carl Generalissimus Kais. Hoheit wieder das Com[m]ando der Hauptarmee Oberösterreich angetreten, zum Generalquartiermeister ernan[n]t, und gleichzeitig zum Feldmarschall Lieutenant befördert.

Zu derselben Zeit erfolgte der Lüneviller Friede und FML Peter Freyherr v[on] Duka leitete von seinem ausgezeichneten Standpunkt, als Chef des Generalmeister Staabs, dieses scientifische Corps mit so vieler Umsicht, dass Allerhöchst S[eine] Maj[estät] der Kaiser in Anerken[n]ung seiner Verdienste sich bewogen fanden, ihm An[n]o 1803. das vacante hungarische Linien Infant. Reg[i]ment N-o 39. zu verleihen.

1805. wurde FML Baron Duka zum wirklichen Com[m]andierenden Generalen im Banat ernan[n]t, und als solcher bald darauf mit der K. K. Geh[eimen] Rathswürde ausgezeichnet.

1809. in den für Oesterreichs Waffen so ruhmvollen, aber unglücklichen Feldzug, wo der Feind in das Herz der Monarchie gedrungen ist, war es, als unseren Com[m]andierenden Generalen FML Baron Duka der ehrenvolle Auftrag S[einer] Maj[estät] des Kaisers und Königs zukam, die organisirung und Leitung eines theils der Königl. Hungarischen Insurrection zu besorgen.

Bald darauf wurde er in das Hoflager nach Dotis [Tata] beruffen, weil der gütigste Monarch in jenem kritischen Augenblicke vom Schicksale so hart gedrängt, verdrängt von seiner Haupt-Stadt und bekan[n]t mit Dukas tiefer Einsicht, auch seinen Rath hören wollte. Von diesem Augenblick wurde FML Baron Duka fortwährend im Hoflager beim Staats- und Conferenz Rathe verwendet, und 1813. zum Feldzeugmeister ernan[n]t, — gewiss hatte er wesentlichen Einfluss in die glorreichen Ereignisse des Feldzuges 1813.

Im Jahre 1814, als sich das verbündete Heer der stolzen Hauptstadt Frankreichs näherte, und der geschlagene Feind Friedens-Unterhandlungen anboth, war es der Feldzeugmeister Baron Duka, der von Seite Oesterreichs zum Congress nach Chatillon beordert wurde: doch bald durchblickten die Abgeordneten die Absicht des Feindes, der bloss Zeit zu gewinnen suchte, mit den Waffen in der Hand, musste in die Hauptstadt des Feindes gedrungen werden, um den Frieden herbeizuführen.

Im Hofstaate unseres Monarchen gelangte Duka nach Wien zurück. Ununterbrochen in der Eigenschaft eines Conferenz-Rathes begleitete Feldzeugmeister Baron Duka im Jahr 1815. unsern Monarchen wieder auf den Kriegsschauplatz, und als schon die Friedens-palme über Oesterreich grünte, auf mehreren Reisen in die Provinzen, auch 1817. durch die K. K. Militär Gränze, welche sich über Dukas wohlwollenden Vortrag mancher Erleuterungen erfreunt. Dankbar erkan[n]ten mehrere auswärtigen Höfe, des Feldzeug Meister Dukas Verdienste um das allgemeine Wohl von Europa.

Von allen verbindeten Monarchen, wurde er mit den 1-ten Orden, und von seiner Majestaet unsern allergnädigsten Kaiser und König mit dem Gross-Kreutze des Leopold Ordens decorirt.

(Архив САНУ, Срем. Карловци, ПМА „А“, 1823, ad 34)

II

ВИСОКОПРЕВОСХОДИТЕЛЊЕЈШИЈ, ВИСОКОПРЕОСВЈАШЧЕЊЕЈШИЈ И ВИСОКОДОСТОЈЊЕЈШИЈ Г-ДИНЕ АРХИ-ЕПИСКОПЕ И МИТРОПОЛИТЕ, ГОСПОДИНЕ МЊЕ МИЛОСТИВЈЕЈШИЈ!

Да сте Ваше Високопревосходителство почули, јако Г-дин Фелдцајгмајстер Барон ДУКА, здјешни же бившиј Командирендер на вјечност 19/31. Декемврија т[екушчаго] л[ета] преминул, у толико менше сумњати могу, што уже и у Новинама сије стајало. Генерал Команда убо здјешња [Банатска] официозно извјестије о смрти реченаго Г-дина пријемше, жели, да би се по обичају наше Цркве парастос держал, и тоју приликоју оно торжество употреби се, које обично овако високим лицама и по смрти их твори се. Једно ничто менше Генерал команда зактева, ако је можно, које досад у овима предјелма није познато, да во времја парастоса мертвачки ковчег, као код Римљана¹ што бива, в цркви постави се, вопнима² и орденма почившаго украси се, около сандука свјешчи упала се, а и гвоздени човек³ постави се. Будући пак да мње непознато јест, јест ли јешче гдјелибо сицеви случај био, а и Консистириум нест властен сицевија вопроси рјешити, зато спјешу Вашему Високопревосходителству преднаведенаја покорњејше објавити и упутствија далшаго

¹ Римљани = римокатолици.

² Вопни = Warpen = грбови.

³ Гвоздени човек = метална статуа.

просити, што Генерал команди, која ме је о преднаведеними преко своје-го адјутанта дала питати, и по мојем изјасненију очекивати будет Ваше-го Високопревосходителства рјешеније, отговорити имам? ибо до тоље и парастос отложен јест. Чујем, токмо приватно, да милитарство и то го-вори, да ашче у цркви дозволило сја не би, то предсказани Castrum Do-loris⁴ на улици устројити и молитви при таквом сотворити дати закте-вати будет.

В прочем високим милостем и силному покровителству покорњејше вручен, с цјелованијем свјатија Архипастирскија десници в гљубочајшем страхопочизанију изумирају.

Ваше-го Високопревосходителства моје-го милостивјејша-го благодјеја

В Темишварје 29-го Дек. [1]822.

покорњејшиј раб

Августин Петрович, м. р.⁵
Архимандрит Бездински

(АСАНУК, ПМА „А”, 18 из 1823, оригинал)

III

ВАШЕ ВИСОКОПРЕВОСХОДИТЕЛСТВО,

мње милостицејшиј Господине!

Вслед милостивјејша-го Високопревосходителства Ваше-го средстви-јем архимандрита Бездинска-го [Авг. Петровича] в призрјенији парасто-са, је-гоже високаја Генерал-Команда Банатскаја о памјати блаженопо-чивша-го Г-дина Фелдцајгмајстера Барона о[т] ДУКА, держати намјера-ше, мени сообщена-го, не пропустих абије с предчествованом Генерал командом в смотренији време-не, печалноје дјејствије тоје предвзјати сја имушча-го, в поразумјеније ставити сја, умолив купно да би тимже мње блаженопочивша-го биографију, моје-го предуготовленија ради, послати не о[т]рекла сја.

Термину убо в торжествованију сего на 1-и февруарија с[его] л[ета] определену и взискује-мој биографији мње сообщени суше-ј, повнегда с нуждними предуготових сја, дне 29-о јануарија с[его] л[ета] в Темишвар о[т]идох, идјеже поразумително с Г-д[и]ном интеримскомандирен-дером фелдмаршал лајтнантом о[т] Шнелер всја к дјејствију тому о[т]но-сјашчајасја, јелико болше ми љет бје учредихом. И понеже предвидјети возмогохом, што на сичевоје досеље в Темишварје невиђеноје торжество множество људеј притешчи будет, о[т]куду многија негли непријатности

⁴ Castrum doloris — обред у католичкој цркви над угледним покојником.

⁵ Августин Петровић, на положају архимандрита у манастиру Бездину од 1808. до 1824.

возродитибисја могли, то за благо судихом, позивателнија карти всјаког званија, сана и состојанија о[т]мјеншим лицам послати, учредивше да опредјеленаја при дверех церковних с' јединим капетаном стража оним токмо лицам вход в' церков дозволит, котораја сицевија карти показати будет. Карти сија числом шест сот, о[т] којих вјашчија под Н-о 1. мужским и меншија под Н-о 2. женским особам раздавајем биша; зане величини ради водруженаго тако зовомаго Castrum Doloris болше число људеј в церкви без угњетенија вмјеститисја не можаше. И појелику да не токмо парастос но и божественују литургију за ублаженије души почившаго генерала Петра совершити себи предпоставих, то да не би високим нарочноже иновјерним лицам дјествије тоје долго видјелосја, поразумително с' предчествованим Г-дином Шнелером закључих, да они в пол јединонадесјатом часје в церков пријти извољат.

Приспјевшу убо к торжествованију сему опредјеленому дни, и о[т] страни милитарскија нуждним уже расположенијам сотвореним бившим, во обичноје времја божественују литургију начах, сослужашчу со мноју архимандриту Бездинскому с девјат с[вја]шчеников и тријех диакоњех и всјем нам в черних с[вја]шчених ризах облеченим бившим. Ко концу клоњашчесја с[вјатој] литургији, часто поминајемј Г-дн интеримс командирендер в содружествје всех в Темишварје обрјетајушчихсја и о[т] иних стран на тојеже дјествије позваних Г-деј штабс- и обер официров, между којими Г. Г. генерали барон Милутинович⁶ и Генчи, таже Г-дије оберстери Реш, Мамула⁷ и проч[иј] капитулум чанадскиј, комитат,⁸ и о[т] всјех в Темишварје обрјетајушчихсја како политических тако и камералних надлежателств о[т]мјеншаја лица биша, в церков пришли сут. Пред церковију обаче два баталиона сл[авнија] виртембергскија регименти, војнов с хоругвами⁹ и цјелоју бандоју својеју, кареје формирајући, стојаху, три обичнија салви у своје времја како из пушек, тако и из великих канонов, седмдесјат сирјеч и једин крат, на бедемјех града поставлених давше.

По совершенији убо божественија литургији обичним прописаним начином парастос пјети начахом, и окончаној сушчеј девјатој пјесни канона, абије на амвон возшед, первјеје изглаголах здје покорњејше под Н-о 3. прикљученују њемецкују проповјед, којеј окончаној бившеј, биографију блаженопочившаго Г-дина барона о[т] Дука под Н-о 4. прилагајемују, чрез јединого, в њемецком јазичје добрје свједомаго сослужашчаго с[вја]шченика, прочитати дах, тоже народним јазиком начах проповјед под Н-о 5. говорити, в којеј постарасја јелико болше возмогох, изјашчнаја великаго мужа сего дјела всјем јасно представити.

Трајушчу печалному дјествију тому нарочноже проповједи, всја в церкви присуствујушчаја господа в таковом сердца сокрушенији и вни-манији бјаху, јако да вње состојанија јесм положеније их описати, множи бо о[т] них непрестана слези проливати.

⁶ Генерал Аксентије Милутиновић од Вајкселберга.

⁷ Мамула Лазар, пуковник.

⁸ Комитат = жупанија.

⁹ Хоругва = застава.

Јешче и тоје здје примјетити имјеју, что аз по обичају нашеја православној церкви колико приуготовити дах, јеже пред Castrum doloris, горјашчема двема о[т] 1 [фунти] свјешчма поставих, котороје потом ко Г-дину интеримс Командирендеру в тој ден велељепниј објед давшему, којего и ја и архимандрит бездинској участници бјехом, о[т]несено, и в памјат блаженопочившаго во своје времја о[т] всјех без изјатија вкушајемо бист.

По совершенији парастоса и раздајанији анафори, которују наченше о[т] Г-дна интеримс командирендера вси до последњаго взјаша, предпомјанутим Г-дином учреждено бист, да војинство пред церковију стојашчеје между им и резиденцијеју еп[ис]к[о]пскоју дефилира, јеже возвратившумисја из церкви и стојашчу ми на о[т]верзстом прозору резиденцији, дјејствително и сотворено бист. О[т]шешу же по предказаним начином војинству, частословутиј Г-дн интеримс командирендер с цјелим офицерским хором и со о[т]мјеними о[т] всјех в Темишварје сушчих надлежателств, лицами в резиденцију еп[ис]к[о]пскују ко мње пришедше, високопочитаније и благодарност своју прја[ма] Високопревосходительства Вашего објавита ми, умољајуще мја, да би тоје Високопревосходительству Вашему извјестно сотворил.

В сојузе сего за нуждно бити вознешчевају каструма долорис, коториј воистину велељепно устројен бист, Високопревосходительству Вашему уколико ми возможно јест, описати. Печалниј сеј гроб, коториј 4. саженеј долг, два широк, и три висок бист, черним сукном совсјем обвит бје, и понеже да више о[т]дјелиј имјејаше, то на каждом о[т]дјелиј војениј знак разнаго рода с 24, ово милитарскими, овоже комитатскими хоругвами и естандартами, пригвоздени биша. На версје же гроба сего по милостивому Високопревосходительства Вашего налогу с[вја]тоје Евангелије с ч[ес]тним крестом нашего бл[аго]честија поставлено бист, гроб же сеј освјетлен бје с 60. полфунтними свјешчами, коториј на всеобшчеје Темишварцах прошеније, не менше же и на Г-дина интеримс командирера взисканије, даже до понедељника в церкви зрјенија ради оставлен бист. Всјаческиј настојох да сеј Castrum doloris, изображен будет, коториј желах Високопревосходительству Вашему послати, но краткости времена ради тому сотворитисја немогушчу, објешчано бист, что сицевому желанију мојему в послѣдствиј времење удовлетворитисја будет. Закључителне не пропушчају Високопревосходительству Вашему и тоје објавити, что трајушчу печалному дјејствију тому, по цјелој церкви ово черноје сукно, ово же платно простерто и еп[ис]к[о]пскиј стол черним сукном, прозори же платном закривени бјаху.

По должности убо и милостивому налогу Високопревосходительства Вашего смирењејше сије објављаја, тепљејшеје благодареније моје настојашчим Високопревосходительству Вашему изразити усуждајусја, что мене удостојити благоизволили јесте последњиј долг великому сему и у народу незабвенному мужу о[т]дати. Ја всјаческиј постарасја сходно милостивјејшему упутствованију Високопревосходительства Вашего во всјем поступити, у колико обаче ојиданију и желанију Високопревосходительства Вашего соо[т]вјетствах, то о[т] иних Високопревосходительство Ваше увједомитисја да благоизволите.

Прислала се висока милостъ и
 славна покровителствъ, с' лобавиенъ Свѣта
 Архипаскверскія Десница, и з' габораиенъ
 соракооташанъ и Вушманъ,

Вашета высокопревосходителства,

Въ Вѣрзѣт с' французскія
 823.

покопотанъ раш
 Свѣта и Свѣта бѣжестъ
 Свѣта и Свѣта бѣжестъ

Препоручаја себе високим милостем и силному покровителству, с лобзанијем с[вја]гија архипастирскија десници, и в глубочајшем страхо-почитанији изумирају,

Вашего Високопревосходительства

В Вершцие 8-о февруарија [1]823.

покорњејшиј раб
Синесиј о[т] Радивојевич, м. п.
Архим. и Администратор¹⁰

IV

Пристојно је, благочестивиј сонародници моји, да овог с[вја]шченог дјејствија, које смо данас совершили, коснем се и народним словом; пристојно је то и по разсужденију мјеста, у којем се собрани находимо, и особено разсужденију лица, којег памјат совершавамо. Недавно представшијсја о[т] Г[оспо]дје ц. к. генерал фелдцајгмајстер барон Петр о[т] ДУКА јест предмет овог данашњег жалостног позоришча; дично име његово чувено је у народу; висока достојинства и светла знаменија, којима је украшен био; о[т]лично повјереније монаршеско, и сљедствија полно втеченије његово у дјела державна, у дјела Европе касајушчајасја, јесу великој части круга земног позната, јесу дубоко у сердца и умове народње извајана и впечатљена. Зато би излишно и дерзостно о[т] мене било, у пространо описаније разума и добродјетелеј толиког мужа овом приликом пустити се. Кратко убо намјеравам, по опредјеленију и способности мојег, житија његовог, великим и важних дјејаниј полног, овим народним словом мојим коснути се.

Родители његови били су купческог сана разумниј и добродјетелниј људи; примјетили су благовремено у возрашчајушчем сину својему Петру склоност к војеној служби; нису пропустили њега по можеству својему к таковој приуготовити и посвјатити. Младиј овај војн почео је о[т] нижајшег поне степенa у војеном реду служити; труди и таленти његови подигли су га у кратко време на степен официрства; више година служио је код [Војне] Границе и занимао се по већој части с дјелом и художеством земљемјерија. По указаној о[т]личној способности у овој вежества струки, премјешчен је у качество капетана к тако зовомом Генерал-штабу и то је за вјерност, способност и заслуге своје возвишен до генералског достојинства. У овом достојинству преуспјевао је заслугама својима до степенa генерал-фелдцајгмајстора, постављен био међу тим у војеном призрјенију за командирендера цјеле Банатске провинције, наименован дјествителним тајним царства совјетником, и прјамо тога почитован титлом превосходительства. Мало за тим потребни су били таленти

¹⁰ Синесије Радивојевић, архимандрит манастира Месића, а од 1819. до 1829. и администратор Епархије.

његови при кормилу правленија с царством непосредствено; то га је позвало у средину царског државног совјета, и ту је више о[т] 10. година при војеном о[т]дјелењу бесконачне Аустријске државе јединственим референтом био. Конгресов монаршеских, за благостојаније свију европејскиј народа више крат држаних, бивао је сочлен дјејствујушчиј: у свему је тако знао обходити се, да је милост и свог собственог и прочих европејских монархов изобилно и видимо на њега излијана бити имала. Причислен је купно с наследици своји сану земалски велможа, получивши и благородство и баронство Краљевства Мажарског; украшен је био знатњејшими ордени Царства, ком је служио, Аустријског, Царства Росијског, Краљевства Прајског, Француског, Наполитанског и Баварског. И како су овиј вњешниј знаци мужевене његове груди блистанијем својим о[т]сијавали, тако је воистину ум и сердце његово мудростију и полезном дјелтелностију сјајно и прекрасно било.

Помисливше ниње по више сказаному, да је он сваког званија својег належности подробно испунио, да је себе без сваког чужег содјејствија јединственом заслугом својом о[т] простог кадета на верховњејша поне у царству достојинства возвисио, и ничим мање теченије своје на земли већ у 66-том љету живота окончао: то велим помисливше, заиста дивити се имамо редкости мужа! Дивити се имамо, што он толика и тољ важна дјела совершавајући, утрудјенија осетио није је, и што о[т] покојенија никада зажелио није! Сви знамо да је он сваку живота својег точку државној служби посвјатио, и до посљедњег издиханија жизни без одоховенија у таковој пребио. Семилостивјејшиј наш монарх, који је толике знаке милости и всевисочајшег благоволеннија сверху заслуга његови указао, безсумњено чувствује изгубленије таковог мужа. Чувствује то и ево торжественим дјејствијем видимо свидјетелствује висока Генерал команда Банатска и све ц. к. војинство, којему дружи и сви знајемичившаго разног сана и достојинства, смошченим присутствијем својим јавно соучаствују.

Какова убо имају бити чувствованија наша, племјаников и сонародников почившаго, који смо у њему један сијателњејшиј камен поноса и красоте наше изгубили? Моја к блаженопочившему о[т]ношенија по многом разсудженију такова су била, да свакиј помисл о његовом паде нију смертном дух у мени растерзава. Знајући обаче, да человјеком на земли тјелесна вјечност предустављена није, тим утјешавам себе, утјешавам и вас благочестиви сонародници, што ће име тјени предстојашчег гроба у историјама и аналима на чест и славу рода нашег незабвено остати. Није убо вјечно бити престао великиј овај и почитателњејшиј муж, него је жив, и живиће многе вјекове у памјатствованију знајемичив и незнајемичив најпаче књижевним человјеком. Живот и прикљученија његова служиће на дуго време примјером и доказателством да способност, вјерност и трудољубије о належашчих себје должностех, без разностија родних преимуществ, достојноје награжденије свагда получава. Служиће на дуго време побужденијем иних множајшим природна дарованија имущих к подражанију цјеломудрија његова и неослабјенија в трудјех к доброму концу водјашчих.

Кратко рећи: дивниј овај муж, о којем се данас молитвено воспоминаније творило, знао је приобрјести себје сва преимушчества цјеломудреног человјека; полезан је био чрез цјело теченије живота человјечеству вообшче, а особено монарху и отечеству својему; дичио је род свој и оставио после смрти образ живота, који је у сваком расузденију и почитанија и подражанија достојан. Он је код нас сонародника своји, заслужио памјатник неумирајемј и вјенец никогда увјадајемј; заслужио је да вообшче сви пролијемо за његовим гробом слезу чувствителњејшег почитанија и благодаренија, и согласно воскликнемо вјечна му буди памјат и незабвена; и блажено с праведници упокојеније, Амин!

(АСАНУК, ПМА „А”, 34 из 1823, оригинал)

CONTRIBUȚII LA BIOGRAFIA GENERALULUI PETRU DUCA (1756—1822)

Slavko Gavrilović

Rezumat

Autorul comunică date esențiale referitoare la biografia generalului Petru Duca, iar după aceea prezintă documente originale scoase din Arhivele din Sremski Karlovci ale Academiei Sârbe de Științe și Arte, care conțin cele mai complete date biografice despre baronul Duca, precum și prezentarea parastasului (pomenirea după moarte), care a avut loc la Timișoara în ianuarie 1823, drept amintire a perioadei pe care a petrecut-o, începând din 1800 și până în 1813, ocupând diferite funcții de comandă în acest oraș.

CONTRIBUTIONS TO THE BIOGRAPHY OF GENERAL PETAR DUKA (1756—1822)

Slavko Gavrilović

Summary

The author presents the facts significant for the biography of the general Petar Duka, and then offers the original documents from the Archives of the Serbian Academy of Sciences and Arts in Sremski Karlovci which contain the most comprehensive biographical facts about the Baron Duka, as well as the report about the memorial service held for him in Timisoara in January 1823, as a remembrance of the time — from 1800 to 1813 — which he spent in the commanding positions in that town.

Сшевaн Буџарски

КАДА ЈЕ РОЂЕНА ЈОВАНКА СТОЈКОВИЋ?

САЖЕТАК: У напису се износи до сада непознати податак да је Јованка Стојковић рођена у Темишвару 5. марта 1852. године, као ванбрачна кћи православаца племића Петра Стојковића и римокатоликиње Јоане Бухлер, трговачке ћерке.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Јованка Стојковић, Темишвар, Петар пл. Стојковић.

У веома документованом излагању *Српска њијанисџикиња Јованка Стојковић*, на тематском скупу *Значајне личности из Темишвара, Арада и дружих месџа данашње Румуније*, одржаном у Новом Саду 2000 (текст је објављен у *Темишварском зборнику* бр. 3/2002, стр. 51–62), господин Александар Васић је навео да је „Јованка Стојковић рођена 1854. или 1855. у Темишвару”, позивајући се на „не сасвим прецизан податак о години рођења објављен у непотписаном чланку *Београдске новосџи*, Видов дан, Београд, 30. марта 1872, XII, 66, [1–2]”.

Саслушавши излагање на скупу, понудио сам се да проверим у Темишвару тај податак и да га господину Александру Васићу доставим бар до штампања зборника, али ми није пошло за руком. Наиме, у Темишвару су средином XIX века постојале, као и сада, три цркве: Саборна, Вазнесенска (у кварту званом Град), Светога Георгија (у кварту званом Фабрика), Светога Николе (у кварту званом Мехала); ја сам пажљиво прегледао матице рођених свих трију цркава, и свуда је било Стојковића, али се Јованкино рођење није нашло.

Тек недавно, трагајући за сасвим другом темом, листао сам матице римокатоличких цркава и сасвим случајно, у Тамишкој жупанијској управи Националнога архива наишао на некада тражени податак, то:

Фонд: *Римокаџоличка ѡарохија ѡри Саборној цркви у Темишвару (Граду)*
Бр. 14, *Матица кршћених 1844–1875*, лист 56, стр. 111

Anno Christi	1852
Mense, die:	1852, 5 ^a Martii
Baptisati Nomen, et Legitimas:	Irene Joanna Ludovica
Patris et Matris	

Cognomen, Nomen et Religio:	<ul style="list-style-type: none"> • Petrus de Stojkovits, gr. r. n. u. • Joanna Buchler, R.C.
Conditio et Locus Domicilii:	<ul style="list-style-type: none"> • <i>privatus, coelebs</i> • <i>filia mercatoris Bielitziini Silesia, coelebs</i> • <i>h. h. 160</i>
Patrinorum Cognomina et Nomina:	<i>Paulus Csapo rotarior. magister et ejusdem uxor Clara Unger Obstetrix</i>
Baptisans:	<i>Casparus Grosseck VA Diac. et parochus baptisavit die 7^a Martii 1852</i>

Изван рубрика означен је редни број: 17.

Према томе, Јованка (правилно: Ирен Јоана Лудовика) била је ванбрачна кћи православаца племића Петра Стојковића и римокатоликиње Јоане Бухлер, трговачке ћерке, и рођена је у Темишвару, али не 1854, ни 1855, него 5. марта 1852. године.

Mense, die.	Baptismi No- men, et Legiti- mitas.	Patris et Matris		Patrinorum Cognomina et Nomina.	Baptis- m.
		Cognomen, Nomen et Religio.	Conditio et Locus Do- micilii.		
1852 5 ^o Mar- tis	Laara	Honoratus Vargo RC. Genovefa Vignat RC.	Religionem Protestan- tam u. u. u. h. h. h.	Bartholomaeus Geroni Philippus Jakob Catharina Geroni nata Toth.	Philippus Geroni de 17 ^o Martii 1852.
1852 5 ^o Mar- tis	Fronz Joanna Ludovica	Philippus Schreier RC. Johanna Dachsler RC.	Protestan- tam u. u. u. h. h. h.	Paulus Croy u. u. u. u. u. u. u. u. u.	Philippus Schreier de 17 ^o Martii 1852.
1852 17 ^o Martii	Francisca Maria	Antonius Geismar RC. Maria Bogal RC.	Protestan- tam u. u. u. h. h. h.	Franciscus uxor Josephus Paul u. u. u. u. u. u.	Francisca de 17 ^o Martii 1852.
1852 12 ^o Martii	Julius Ludovicus Ignatius	Ambrosius Pan- zilos RC. Ignatia Pellinger RC.	Protestan- tam u. u. u. h. h. h.	Josephus Pellat Catharina litera u. u. u. u. u. u.	Josephus Pellat de 12 ^o Martii 1852.
1852 17 ^o Martii	Theresia	Nicolaus Franko- witsch RC. Amalia Wittmayer RC.	Protestan- tam u. u. u. h. h. h.	Catharina uxor Josephus Klammer Composit.	Theresia de 17 ^o Martii 1852.
1852 17 ^o Martii 1 ^o	Antonius u. Josephina Josephina	Jacobus Syllak RC. Agnes Pöschl RC.	Protestan- tam u. u. u. h. h. h.	Antonius Syllak Catharina Syllak u. u. u. u. u. u.	Antonius de 17 ^o Martii 1852.
1852 21 ^o Martii	Theresia u. Benedicta	Franciscus Joseph RC. Maria uxor Müller RC.	Protestan- tam u. u. u. h. h. h.	Paulus Hovari u. u. u. u. u. u.	Theresia de 21 ^o Martii 1852.
1852 22 ^o Martii	Harriet Sallust	Mary Ann Hubliker RC. Katharina de Molnd RC.	Protestan- tam u. u. u. h. h. h.	Paulus Hubliker u. u. u. u. u. u.	Harriet de 22 ^o Martii 1852.

CÂND A FOST NĂSCUTĂ JOVANKA STOJKOVIĆ?

Stevan Bugarski

Rezumat

Textul publică un fapt până acum necunoscut, anume, că pianista Jovanka Stojković s-a născut la Timișoara în data de 5 martie 1852, fiind copil nelegitim al nobilului Petar Stojković, ortodox, și al fiicei de negustor Joanna Buchler, de religie romanocatică.

WHEN JOVANKA STOJKOVIĆ WAS BORN?

Stevan Bugarski

Summary

The paper presents so far unknown fact that Jovanka Stojković was born in Timișoara on March 5, 1852, as an illegitimate daughter of Petar Stojković, the Orthodox aristocrat, and Joanna Buchler, a Roman-Catholic merchant's daughter.

Илија Пећровић

СРПСКИ ДОБРОВОЉЦИ ИЗ РУМУНСКОГ БАНАТА 1912—1918

САЖЕТАК: У ослободилачким ратовима Србије и Црне Горе 1912—1918. године учествовао је и велики број добровољаца из српских прекодринских, прекосавских и прекодунавских крајева под вишевековном или вишедеценијском аустријском или угарском окупацијом: једни су пребегли у Србију или у Црну Гору на самом почетку ратних операција, други су српској војсци приступили после заробљавања на српском или руском ратишту, а знатан број пристигао је из Сједињених Америчких Држава.

Иако је највећи број добровољаца из прекоморских земаља на ратиште дошао од августа 1914. до пролећа 1917. године, података о њима нема; само можемо претпоставити да се међу њима налазио и понеко рођен у румунском Банату. Највећим делом, овај рад бави се добровољцима из исељеништва, који су на Солунски фронт пристизали током последњих двадесетак ратних месеци.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Српски добровољци, 1912—1918, Војводина Српска, балкански ратови, Сарајевски атентат, Први светски рат, ратни заробљеници, Прва српска добровољачка дивизија, Добруца, прекоморске земље, исељеништво, румунски Банат, Солунски фронт.

Српски добровољци. Изузетно значајну улогу у многим војним активностима српске војске током Првог светског рата имали су ратни добровољци у њеном саставу. Једним делом били су то ратници без војне обавезе који су се у српској војсци нашли по сопственом избору, али је велики број међу њима потицао из крута ратних заробљеника из аустроугарске војске, било са српског, било са руског фронта. Исто тако, приближно педесет хиљада аустроугарских војних обвезника (и других), из српских прекодринских, прекосавских и прекодунавских крајева под вишевековном или вишедеценијском аустријском или угарском окупацијом, пребегло је у Србију на самом почетку ратних операција и добровољно ступило у српске војне, пограничне или жандармеријске формације (1, 298). Борећи се у српској и црногорској војсци, под српском заставом, добровољци су се у светском рату одушевљено борили за ослобођење свих Јужних Словена из Аустро-Угарске и за њихово уједињење са Србијом и Црном Гором, а многи од њих дали су у тој борби и живо-

те. Ови *Верници Отаџбине*, како их често називају, учешћем у добровољачким јединицама јасно су исказали своје непристајање на неприродно стање наслеђених односа. Без обзира на трајање једне или друге окупације, и имајући на уму даље територијалне претензије угарског или аустријског окупатора према Српској земљи, за Србе рођене у сенци хабзбуршке круне и затечене уочи Првог светског рата у Срему, Банату, Бачкој, Барањи, Славонији, Кордуну, Банији, Лици, Далмацији, Херцеговини и Босни, ратовање у саставу аустроугарске војске није могло бити патриотски чин, нити су им Аустрија и Угарска биле отаџбина, једнако као што ни Турска током петвековне окупације није могла бити отаџбина Србима из Шумадије, Рашке, Зете, или Топлице, на пример. Рат за рачун Аустро-Угарске није могао бити рат за њихове интересе, ни по простору на коме се ратовало, ни по избору ратног противника. Има ли се све то у виду, постаје сасвим извесно да су Срби из прекодринских, прекосавских и прекодунавских крајева својим масовним учешћем у саставу српске војске и сопственом жртвом за одбрану Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе у ствари зачели и велики национални покрет за ослобођење сопствене отаџбине (2, 90—91).

Непосредни разлози за нарастање ослободилачког духа међу Србима затеченим под аустријском или мађарском окупацијом били су: револт због анексије Босне и Херцеговине, тријумфални оружани поход Србије и Црне Горе у балканским ратовима 1912. и 1913. године, као и аустроугарски изговор да због Сарајевског атентата завојшти на Србију. Брутално држање Аустро-Угарске према Србији револтирало је и један мали број југословенски оријентисаних Хрвата и Словенаца, пре свега младих. Као клица тог покрета и несумњиви симбол такозваног југословенског патриотизма и доцнијег чемерног заједништва у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца и двома Југославијама, јављају се бројне добровољачке групе придешле из јужних крајева Аустро-Угарске, из руских заробљеничких логора и, нарочито, из прекоморских земаља (2, 91). У ову последњу групу сврставају се најпре добровољци приспели на балканско ратиште из обеју Америка, али и из Новог Зеланда, Аустралије, Мале Азије, Јужне Африке, Египта, Италије и Француске, пошто о добровољцима из других земаља скоро да и нема трагова. Ако их је и било, увек се радило о малом броју.

Како је то касније писао један од тумача српског добровољачког покрета, они су били не само физичка, него и морална подршка Србији. „Добровољци су у све битке ступали храбро и са заносом. По својој изричитој жељи, по правилу су се налазили у првим борбеним редовима. Када су други заостајали пред непробојним зидом непријатеља, јављали су се добровољци да зид пробију и сруше, па коштало да коштало, а то је често коштало живота, знали су то унапред... Они су били највећи и најпожртвованији неимари будуће заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца” (3).

Исељеништво у САД. С разлогом је Лазар Ракић записао да је „крајем XIX и почетком XX века, у време велике емиграције радне снаге,

Аустро-Угарска (...), са неким источноевропским земљама, имала улогу набављача јевтине радне снаге за развијеније земље Запада, нарочито САД и Канаду. Само из Угарске, у чијем саставу је у то време и Војводина, иселило се око 1,500.000 људи”. Према америчким службеним подацима, из Аустро-Угарске се од 1887. до 1902. године иселило око 1,096.000 лица, од којих је већина била из Угарске. Од јула 1905. до краја јуна 1906. године преко Атлантика је прешло скоро 224.000 аустроугарских грађана, од чега нешто преко 128.000 из Угарске. Током 1907. године иселило се из Угарске око 200.000 лица, да би се наредних година, појединачно гледано, тај број смањивао и у години уочи Великог рата спао на око 100.000 душа. Од 1. августа 1904. до 11. марта 1906. године, из Баната се са дозволом иселило 29.832, а током 1906. године око 17.000 особа. Нешто мање исељеника било је из Бачке (током 1902. и 1903. године исељено је 13.997 лица), а из Срема, који је, истина, имао најмање становника, за првих десет година XX века просечно се исељавало око 1.300 лица годишње. Додају ли се свим тим цифрама бројни илегални исељеници, биће много јасније о каквим се демографским променама тада радило. Ако се зна да Угарска није негирала да су „некада главни мотиви емиграције представљали политички и верски узроци, данас главну улогу имају економски узроци”, биће разумљивије што су се у приличном броју исељавали и Срби, не баш богатији друштвени слој, али зато верски и национално угњетени (4, 90—93).

Добровољачки покрет у исељеништву. Добровољачки покрет међу српским исељеницима у Америци, снажно испољен у балканским ратовима, са несмањеним одушевљењем развио се и у првим месецима Великог рата. Без обзира на дипломатске жеље Србије и Црне Горе, српски исељеници почели су да се спонтано окупљају, исто онако као што су то чинили и током балканских ратова. У мањим групама или појединачно, о свом трошку, део њих одмах се запутио на српско ратиште. Већ почетком августа, не чекајући на позив, и многи Црногорци кренули су пут отаџбине. Знајући то, црногорска влада затражила је од својих конзулата у Италији и Француској да прихвате све повратнике из Америке и да их преко Италије упуте у Црну Гору. Посебно им је стављено на знање да добровољце нипошто не упућују преко Аустрије и Немачке, пошто би тамо били „ухапшени или стрељани као шпијуни”.

Кренули су на српско ратиште и бројни Срби из крајева западно од Дрине и северно од Дунава и Саве, тако да је београдска *Полиџика* (5, 27. јул/9. август 1914) могла јавити оно што званична историјска наука „југословенске” школе још увек потпуно прикрива:

„Из Њујорка се кренуло паробродима „Звезда” и „Европа” пет хиљада Срба и Хрвата који хитају као добровољци у Србију. Од Вордоа (Бордоа, у Француској — И. П.) они ће наставити пут преко Француске и Италије до Барија, где ће их сачекати један грчки брод за Солун.

Међу америчким Србима и Хрватима, нарочито онима који су аустро-угарски поданици, настало је невиђено одушевљење.

Много хиљада њих чекају прве бродове па да пођу у стару домовину и учествују у сахрањивању Аустрије.

Универзитетски професор, мисионар Михаило Пупин даје од своје стране новчану помоћ свима борцима који немају средстава за пут”

По несрећи, из много разлога, никад се неће сазнати колико је добровољаца учествовало у ослободилачким ратовима Србије и Црне Горе (1912—1918), а још је мање могућности да се сазнају сва њихова имена. „Целе породице, па чак и мале заједнице, ишчезле су без трага и никада се више за њих није чуло” (6, 184—185). За судбину многих добровољаца нису сазнали чак ни њихови најближи, а за немали број, нарочито оних који су радили у Сједињеним Америчким Државама, није се ни знало да су ратовали као добровољци, још мање да су погинули на неком од европских ратишта, углавном у Србији и на Солунском фронту (7, 16).

Извесно је да су се међу добровољцима нашли скоро искључиво Срби, свих 98,5 одсто, а Никола Радојчић казује да су „међу овима на првоме месту Босанци и Херцеговци, а одмах иза њих Војвођани. Веома је занимљиво истакнути какав је био одзив самих Војвођана по покрајинама: На првоме месту стоје Банаћани, на другоме Сремци, а на трећем Бачвани и Барањци. Зашто међу Војвођанима Банаћани на првоме месту? На ово питање је лако дати сигуран одговор: Зато што су дознали да је Банат обећан Румунији, ако ступи у рат, а они су били спремни — пре сви изгинути него dospети у Румунију; ова је, једва, објавила рат Аустро-Угарској 27. августа 1916; већ пре тога, 29. априла 1916, било је у четири добровољачка пука 3.758 Војвођана, а 6. септембра исте године попео се број добровољаца, официра и војника, из Војводине на 6.225” (8, 203). Овом цифром обухваћени су само добровољци из састава Прве српске добровољачке дивизије који су 7. септембра 1916. године уведени у бој на Добруци, а непосредно пред пробој Солунског фронта, у српској војсци налазило се најмање 8.000 Срба из Војводине Српске.

Добровољци из прекоморских земаља. У времену од августа 1914. до краја јануара 1917. године, америчке власти су, правдајући се неутралношћу, на разне начине ометале купљење српских добровољаца, не само оних који су били аустроугарски држављани. Добровољачки спискови тих година нису ни прављени, а добровољци се према некој од америчких лука нису ни кретали у већим групама; само можемо претпоставити да се међу њима налазио и понеко рођен у румунском Банату.

Стога, у наставку можемо дати само имена српских добровољаца који су из Сједињених Држава приспели на Солунски фронт од почетка фебруара 1917. до краја октобра 1918. године (9, 77—300):

Апостоловић, Јефто Томин — 1868, Молдова, *земљорадник*
 Аранђеловић, Тома Радин — 1893, Ченеј, *земљорадник*
 Арсић, Васа Васин — 1889, Немет, *земљорадник*
 Бакић, Рада Мијин — 1880, Српски Семартон, *земљорадник*
 Баланцан, Милош Данин — 1885, Српски Сенпетер, *йекар*
 Бојета, Јоца Симин — 1884, Темишвар, *земљорадник*

Величов, Милан Ранков — 1881, Српски Сенпетер, *земљорадник*
 Диму, Јован Симин — 1847, Рерој Долж(?), *земљорадник*
 Ђаковић, Мирко Аксентијевић — 1876, Чанад, *земљорадник*
 Јовичић, Јован Перин — 1881, Иванда, *земљорадник*
 Јорговановић, Светислав Васин — 1885, Немет, *земљорадник*
 Кеврешан, Никола Николин — 1885, Краљевац, *земљорадник*
 Корат, Никола Иванов — 1893, Топрђа/Велики Сибин, *земљорадник*
 Корђош, Рада Средин — 1882, Варјаш, *земљорадник*
 Крачун(овић), Паја Илијин — 1884, Чанад
 Кукул, Тоша Мијин — 1866, Ченеј, *земљорадник*
 Лазарев(ић), Рада Живков — 1893, Варјаш, *земљорадник*
 Марјановић, Лешко Живков — 1883, Нађвола, *земљорадник*
 Марков, Жива Стојанов — 1884, Дињаш, *земљорадник*
 Митрофан, Иван Томин — 1891, Корнацел/Клуж, *земљорадник*
 Мићин, Рада Ђуричин — 1888, Саравола, *ђвожђар*
 Мишић, Јова Јоветин — 1874, Дента, *ојанчар*
 Муита(?), Јован Николин — 1882, Телмаћен/Ердел, *шесар*
 Недић, Арон Ђокин — 1896, Мали Бечкерек, *лимар*
 Николић, Димитрије Јованов — 1894, Станчево, *џрџ. њомоћник*
 Николић, Стеван Аркадијевић — 1886, Варјаш, *земљорадник*
 Новић, Ђура Ђурин — 1891, Чанад, *земљорадник*
 Огњановић, Јоца Савин — 1887, Српски Семартон, *земљорадник*
 Павловић, Илија Живков — 1877, Српска Пожежена, *земљорадник*
 Пасуљски, Драгутин Обрадов — 1893, Српски Семартон, *земљорадник*
 Плавшић, Макса Лазин — 1883, Гатаја(?), *земљорадник*
 Ристан, Ђорђе Живин — 1892, Станчево, *земљорадник*
 Ружић, Петар Живин — 1886, Луговет, *земљорадник*
 Србу, Коста Петров — 1876, Темишвар, *земљорадник*
 Сујић, Јоца Тодоров — 1882, Краљевац, *земљорадник*
 Штрумбергер, Алексије — 1877, Арадово, *војни кайелан*.

Добровољци у Пивковом батаљону. У саставу такозваног Пивковог батаљона, оформљеног на италијанском фронту, ратовало је и неколико бивших аустроугарских војника рођених у Румунији (9, 79—300), али они (као ни остали припадници тог батаљона), због војних и политичких препрека постављених у Италији, нису доспели на Солунски фронт; без обзира на то, њима је после рата признат статус српских добровољаца:

Далеш, Танас — *Пивков батаљон*
 Клајан, Павел — *Пивков батаљон*
 Сецосиану, Ромулус — *Пивков батаљон*
 Сирко, Јован — *Пивков батаљон*
 Стан, Илија — *Пивков батаљон*.

Добровољци у медицинским мисијама. Дописујемо овде и имена двоје српских добровољаца (рођених у Румунији) у медицинским мисијама уз српску војску (1912—1918):

Валентина Бостан — Бесарабија, *болничарка у руској мисији*
 Др Франц Лерер — *лекар хирург*.

Доктор Лерер, школован у Букурешту, Берлину и Паризу, лечио је српске рањенике из Другог балканског и Великог рата.

Госпођица Бостан бринула је о црногорским рањеницима из Мојковачке битке а, највероватније, и на Солунском фронту; кажемо: *најверовајније*, због тога што се она у међувремену удала за Петра Милова Мартиновића (Цетиње, 10/22. мај 1881 — Београд, 27. јануар 1940), артиљеријског бригадног ђенерала црногорске војске, начелника Штаба Санџачке војске и команданта Јаворског одреда на почетку Великог рата. Ђенерал Мартиновић био је стварни командант црногорске војске у Мојковачкој бици, када се налазио на челу Прве санџачке дивизије. После црногорске капитулације (јануара 1916) приступио је српској војсци и, без обзира на то што му је био признат само пуковнички чин, наставио је да ратује. (Није желео да коментарише такав поступак српске Врховне команде, а покушај Милана Кашанина, Мартиновићевог ордонанса на Солунском фронту, потоњег српског академика, да нешто сазна о тој појединости, окончан је шутирим одговором „ја сам сада српски пуковник и готова ствар”.) Године 1916. послат је у Одесу, у састав Прве српске добровољачке дивизије; учествовао је у борбама на Добруци, а тамо је 7. октобра исте године рањен. На Солунском фронту, био је командант Првог пука Југословенске дивизије, а петнаестак дана по пробоју фронта послат је на Цетиње да тамо буде помоћник команданта дивизије. До пензионисања (1930), обављао је више високих војних функција.

Кашанин је касније још записао да „исправнијег, искренијег, поштенијег, храбријег, васпитанијег и културнијег човека ретко сам када и видео и срео. То је био збиља господин!” Пуковник Мартиновић окончао је живот самоубиством; по Кашаниновом сведочењу, „имао је рак” (10, 66—70).

Уз причу о госпођици Бостан, напомињемо још да њен завичај — Бесарабију, област између Дњестра, Прута, дунавске делте и црноморске обале — сматрамо делом румунске земље; у средњем веку она припада Молдавији, од 1503. до 1812. њом су управљали Турци, од 1812. „ушла” је у Русију, 1856. године поново је у Молдавији, после Берлинског конгреса враћена је Русији, да би после Великог рата била прикључена Румунији; јуна 1940. опет се нашла у Русији, односно Совјетском Савезу, што је потврђено и париским Мировним уговором из 1947. године; тада је њен већи део укључен у Молдавску ССР, а мањи у Украјину, а такво стање задржано је и после распада Совјетског Савеза (11, 375).

Још три имена. Надељени су добровољачком *комџејеницијом* (земљом) у Старом Ђурђеву, добровољачкој колонији код Темерина, следећи добровољци:

Вујковић, Милан Костин — 1884, Варјаш, *неборац*

Рајић, Милан Пајин — Чаково (погинуо на Торлаку 1915. године, у одбрани Београда), *борац*

Шевић, Александар Јованов — 1889, Рудна, *борац*.

Са сигурношћу се може рећи да је Рајић у Србију пребегао на почетку рата, док би преостала двојица могла бити из круга ратних заробљеника.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Југословенски добровољци у Русији 1914—1918*, приредио Никола Поповић, Београд 1977.
2. Илија Петровић, *Војводина Српска 1918*, Нови Сад 1996.
3. Lazar Лукајић, *Dobrovoljci od 1912. do 1918. i njihovo stradanje tokom i posle Drugog svetskog rata* (необјављено).
4. Lazar Ракић, *Iseļjavanje iz Vojvodine krajem XIX i роčetkom XX века*, Зборник радова са научног скупа *Животи и дело Михајла Идворског Пујина* (Нови Сад — Идвор, 1979), Нови Сад 1985.
5. *Политика*, Београд.
6. Моника Крипнер, *Жене у рату — Србија 1915—1918*, Београд 1986.
7. Илија Петровић, *Верници Отаџбине — Српски добровољци из прекоморских земаља 1912—1918*, Нови Сад 1998.
8. Никола Радјичић, *Оживела Војводина*, Зборник Матице српске за друштвене науке, број 24 (забрањен), Нови Сад 1959. и Зборник Матице српске за историју, број 51, Нови Сад 1995.
9. Илија Петровић, *Поменик светић српских рајника 1912—1918-а. Прекоморске земље*, Нови Сад 2005.
10. Буро Батрићевић, *Три истакнућа црногорска Солунца (Марко Шћадјер, Лука Гојнић, Пећар Марјиновић)*, Добровољачки гласник, број 10, Београд 1997.
11. *Enciklopedija Leksikografskog zavoda, knjiga 1, A—Ćus*, Zagreb 1966.

VOLUNTARIИ SÂRBI DIN BANATUL ROMÂNESC ÎN PERIOADA 1912—1918

Ilija Petrović

Rezumat

În războaiele de eliberare ale Serbiei și Muntenegrului, în perioada 1912—1918, au participat un număr mare de voluntari din regiunile sârbești de peste Drina, Sava și Dunăre, care erau sub ocupație austriacă sau ungară seculară sau de mai multe decenii: unii eu fugit în Serbia sau Muntenegru încă la începutul operațiilor de război, alții au făcut parte din cercurile de prizonieri din armata austro-ungară, fie de pe frontul sârbesc, fie de pe cel rusesc, iar o parte dintre ei au venit din țările de peste Ocean, în principal din Statele Unite ale Americii.

Printre voluntari se aflau aproape exclusiv sârbi, chiar 98,5 la sută, cei mai mulți din Bosnia, Herțegovina și Lika, fiind urmați de voivodineni; dintre aceștia din urmă, cei mai mulți erau bănățeni, pe locul al doilea erau cei veniți din Srem, iar pe locul al

treilea cei din Bačka și Baranja. Bănățenii au fost cei mai numeroși din cauză că ei au aflat că ținutul lor natal mai restrâns a fost promis României, dacă intră în război, iar ei „au fost gata mai degrabă să-și dea viața decât să ajungă să trăiască în România”, care a declarat război Austro-Ungariei abia în 27 august 1916. Exact în urmă cu patru luni, în patru regimente de voluntari ale Primei divizii de voluntari sârbe s-au aflat 3.758 de voivodineni, iar în 6 septembrie al aceluiași an, cu o zi înainte de a intra în război în Dobrogea, din Voivodina au fost 6.225 de voluntari. În preajma străpungerii Frontului de la Salonic, în armata sârbească s-au aflat cel puțin 8.000 de sârbi din Voivodina Sârba.

Această lucrare se ocupă, în cea mai mare parte, de voluntarii veniți din emigrație. Deși cel mai mare număr de voluntari au venit de acolo din august 1914 până la sfârșitul lunii ianuarie a anului 1917, despre ei nu există date; autoritățile americane, justificând aceasta prin neutralitate, au împiedicat în diferite moduri să se adune voluntarii sârbi, nu numai cei care au fost cetățeni ai Austro-Ungariei. Listele de voluntari nici nu au fost făcute în aceu ani și doar se poate presupune că printre ei s-ar fi aflat și vreunul născut în Banatul românesc de azi. De aceea, aici se află numele tuturor voluntarilor din Banatul românesc care au ajuns pe frontul de la Salonic în cursul ultimelor douăzeci de luni ale războiului.

Pe lângă cei 36 de voluntari sosiți din Statele Unite ale Americii, în lucrare se amintesc cinci ostași ai batalionului de la Piva, de pe câmpul de luptă italian, și doi membri ai misiunilor medicale de pe lângă armata sârbă.

SERBIAN VOLUNTEERS FROM THE ROMANIAN BANAT 1912—1918

Ilija Petrović

Summary

In the liberation wars of Serbia and Montenegro from 1912 to 1918, there participated a great number of volunteers from the Serbian regions across the Drina, the Sava and the Danube which were under the Austrian or Hungarian occupation for several centuries or decades: some ran away to Serbia or Montenegro at the very beginning of the war operations, others belonged to the circle of the prisoners of war from the Austro-Hungarian army — both from the Serbian and the Russian front, and one part arrived from the overseas countries, mostly from The United States of America.

Among the volunteers, there were almost exclusively Serbs — the entire 98,5%, mostly from Bosnia, Herzegovina and Lika, then from Vojvodina; as for the last above-mentioned group, they came mostly from Banat, then Srem and Bačka and Baranya. The volunteers from Banat were the most numerous because they found out that the strip of their homeland was promised to Romania if it entered the war. They „were ready to get all killed rather than to come under Romania”, which declared war to Austria-Hungary only on August 27, 1916. Exactly four months earlier, in the four liberation regiments of the First Serbian Volunteer Division, there were 3.758 men from Vojvodina, and on September 6, in the same year, the day before entering the battle in Dobruja, there were 6.225 volunteers from Vojvodina. Immediately before the breaching of the Salonica front, there were at least 8.000 Serbs from Serbian Vojvodina in the Serbian Army.

For the most part, this paper writes about the volunteers from emigration. Although the greatest number of volunteers from emigration arrived from August 1914 till

the end of January 1917, there were no data about them; the American authorities, referring to their neutrality, in different ways obstructed the gathering of the Serbian volunteers, not only those who were the citizens of Austria-Hungary. In these years, the volunteer lists were not made, so we can only assume that among them there were some persons born in the present Romanian Banat. Therefore, the paper lists the names of those volunteers from the Romanian Banat who came to the Salonica front approximately during the last twenty months of war.

In addition to the thirty six volunteers arriving from The United States, the paper also mentions five members of the Pivko's battalion from the Italian battlefield and two members of the medical missions associated with the Serbian Army.

Душан Појов

ПЕСНИЧКО ПИСМО ЖАРКА ВАСИЉЕВИЋА У ОДБРАНУ ШКОЛСКОГ ДРУГА ИЗ ТЕМИШВАРА

У Споменици Васи Стајићу, „апостолу старе Војводине”, коју су му пријатељи за живота издали (1938), новосадски песник Жарко Васиљевић објавио је своју песму у виду отвореног писма, у којој се обраћа школском другу из Белоцркванске гимназије да се опомене и заштити њиховог заједничког пријатеља из исте скамије, малог Ирица. Над њим се као Јеврејином била наднела велика опасност да ни крив ни дужан страда у хајци коју је фашистички диктатор Румуније Јон Антонеску, следећи расистичку идеологију Адолфа Хитлера, спроводио над Јеврејима. Писмо је насловљено на адресу „domnului Georgiu Sporea, Timișoara, România”. Песник је знао да је господин Спореа, као некадашњи рекордер у бацању кугле и диска, угледан грађанин Темишвара, који има утицаја у владајућим круговима, те да може свог талентованог другара из гимназије, некадашњег најбољег ђака у разреду, да спасе од интернације и да не допусти да му се „деси што ружно”.

Подсећао га је на њихово дружење, како су заједно читали слободомне књиге и причали о њима, ишли у позориште, како им је под клупом дотуривао забрањеног „Новог Србина” Васа Стајића (отуда и та песма у Споменици) и како су за време одмора у гимназији сви заједно, и православна Србадија и Власи и Мађари и Швабе, као и мали Ириц, певали „заупокојена јектенија”, што им је била „најслађа национална манифестација”. Молио је „некадашњег заштитника малих и слабих”, који је постао „велики човек код своје куће”, да не „оставља у невољи” свог малог Ирица.

Васиљевићева песма није била израз неког општељудског хуманизма, већ искрено саосећање са блиским другом, који му је остао у најлепшој успомени, а у исти мах је то био протест против безумља фашиста и нациста који су газили и највеће људске вредности. Не знамо судбину малог Ирица, види се из песме да је био „мали грајзлер” (бакалин) у неком убогом селу у дну Карпатских снежњака. А тешко да је избегао општи холокауст. Није нам познато ни да ли је порука стигла до моћног „домнулуја”. Песму објављујемо, јер је мало позната у читалачком свету,

поготово у Румунији, а сведочи о социјалном осећању великог песника као хроничара свога времена.

ПИСМО НА АДРЕСУ:

DOMNULUI GEORGIU SPOREA, TIMIȘOARA, ROMÂNIA

Извини што те узнемиравам,
ти ме се сигурно више и не сећаш, —
вероватно ти ни ја никада не бих писао, нити бих те узнемиравао овим,
али око нас се у последње време дешавају чудне ствари,
па ме једна од тих ствари приморава да ти пишем.
Зато, извини и разуми ово моје писмо и не љути се ни на мене ни на
малог Ирица,
кога си сигурно, као и мене, већ давно заборавио,
а у чију корист хоћу сада да ти пишем.

Опомени се, молим те:

у IV и V/б разреду седели смо у једној скамији,
ти, у средини мали Ириц, а ја на крају.
Ти си већ онда био рекордер гимназије,
бацао си најдаље куглу и дискос и био најјачи у разреду,
бранио си нас — Ирица и мене — и ми смо, захваљујући твојим
мишићима, били угледни у целој школи,
Мали Ириц је био најбољи ђак, знао је алгебру и од самог Керекеша
боље,
извлачио нас је и шаптао нам, и све смо задатке од њега преписивали,
још нам је давао и гушчије цигерике и мацеса на Песах, —
а ја сам преко ферија много путовао по Војводини,
познавао сам већ онда Васу Стајића и под клупом дотуривао вам
„Новог Србина”
и читао сам много књига и причао вам о Бурском рату у Трансвалу и
Боксерском устанку у Кини,
од мене сте први пут чули за Карла Маја, Золу, Горког, Матоша и Диса,
и ја сам вас први пут водио у позориште.

Можда ћеш се после свега овога опоменути малог Ирица и мене,
и свакако ћеш се сетити како нас је све, цео разред, уписао Хеђеши у
разредну књигу
зато што смо певали за време одмора заупокојена јектенија, —
сви смо тада певали, и ми православна Србадија и ви Власи и Мађари
и Швабе, па и мали Ириц, —
тога ћеш се, Спореа, сигурно опоменути,
то нам је онда била најслађа национална манифестација.

И баш апропо националне манифестације ја ти сада ово пишем,
 не знам како си оријентисан, ни шта мислиш, ни како се сналазиш у
 овом општем хаосу,
 у коме и ми морамо, на жалост, да смо људи,
 а не можемо више да седимо у IV или V/б разреду, —
 велим: не знам шта мислиш о свему томе,
 али верујем да ћеш нас се опоменути, и малог Ирица и мене,
 и да ћеш се сетити свега што сам мало пре споменуо,
 а када се свега тога сетиш, уверен сам да нећеш моћи молбу да ми
 одбијеш.

Слушај ме, дакле:
 мали Ириц је у невољи,
 можда још није опасно, али ће сигурно бити опасно.
 Ти знаш врло добро на шта ја циљам, па није потребно да ти о томе
 надугачко пишем,
 ти си сада тамо код вас велики човек, имаш уплива и за много
 замашније ствари
 него што је наш мали Ириц и његова мука,
 за тебе, и твоју снагу то је играчка,
 то је теби сада лакше него оно када си малог Ирица дизао левом руком
 чак у вис а он се горе копрцао, —
 мали се Ириц и сада копрца, пружи му своју леву руку и не дај да му
 се деси што ружно, —
 може о томе нешто да дозна наш IV и V/б разред, па да ти пукне брука
 да пукне брука како Georgiu Sporea, некадашњи првак белоцркванске
 гимназије у кугли и дискосу,
 некадашњи заштитник малих и слабих, а садашњи велики човек код
 своје куће,
 оставља у невољи свог малог Ирица, негдашњег првака у математици,
 а садашњег малог грајзлера негде у неком убогом селу у дну Карпатских
 снежњака.

Грађе, Georgiu Sporea, опомени се мене и нашег малог Ирица.

3 јануара 1938

ЖАРКО ВАСИЉЕВИЋ

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

UDC 821.135.1.03 Eminescu M.=163.41

О ПРЕВОДУ НЕКИХ ЕМИНЕСКУОВИХ ТЕКСТОВА НА СРПСКИ

За почетак, и пре неколико неопходних уводних напомена, нудимо читаоцу мали али репрезентативни узорак онога о чему ћемо овде расправљати. Он се састоји од двадесетак румунских речи и кратких израза из оригинала, наведених напореда са преводима на српски у књизи која чини предмет овога осврта;¹ за читаоце који не познају румунски језик, допунски су, курзивом, придодати правилни преводи на српски, а у

посебном ступцу су назначене странице на којима се у књизи речи, односно изрази, налазе.

Након оваквога почетка, читаоцу је, да како, јасно да ће и оно што следи бити махом непријатно и мучно. Међутим, да би се предупредила могућа неоправдана уопштавања или крива тумачења наших критичких запажања, потребно је формулисати неке претходне напомене.

Оригинал	Правилни превод	Превод у књизи	Стр.
eternitate	<i>вечност</i>	етеричност	16
frântură de istorie	<i>одломак историје</i>	отцепљење од историје	16
mucalitul bătrân	<i>стари шерей/шаљивица</i>	смешни старац	195
talant	<i>талант/злајник</i>	таленат	193
sculptura e goală	<i>вајарије су нађе</i>	скулптура је празна	203
cu fruntea plecată	<i>погнућа чела</i>	намрштена чела	221
domuri	<i>дџомови/капелле</i>	куће	231
laț	<i>омча/замка</i>	ланац	241
fără răutate	<i>незловиво, безазлено</i>	усиљено	287
umeri rotunzi	<i>обла рамена</i>	обнажена рамена	247
în urmă	<i>најзад/најпосле</i>	убрзо	247
azi	<i>данас</i>	сутра	309
trecătoare	<i>иланински превој/прелаз</i>	стене	333
ponoare	<i>понори/провалије</i>	народи	351
lipsă de bărbăție	<i>немушкост/кукавичлук</i>	нељудскост	343
monarhie absolută	<i>ајсолућна монархија</i>	потпуна монархија	345
popoare slave	<i>словенски народи</i>	руски народи	351
boiari și rumâni	<i>бољари и кметови</i>	спахије и Румуни	355
plăceri coruptoare	<i>кварна/обесна уживања</i>	потплаћена уживања	365
foi oficioase	<i>полузванични листови</i>	листови веома уважени	365

¹ Mihai Eminescu/Михај Еминеску, *Opere alese/Изабрана дела* (Двојезично издање, румунско-српско, приредили Јоан Флора и Октавија Неделку, Предговор Зое Думитреску Бушуленга, Елион, Букурешт 2000, 400 стр.).

Прва од тих напомена јесте да труд приређивача ове књиге нећемо оспоравати или омаловажавати због нетачних, незграпних а кадшто и просто апсурдних превода којих у њој има, премда ћемо и њима нешто касније једну замерку ипак ставити. Друга је напомена да овде нећемо уопште дискутовати о начину на који су *бирани* Еминескуови текстови укључени у ово издање; претпостављамо да су се о том питању састављачи збирке саветовали са неким од румунских еминесколога.² Наша ће се запажања и критике односити искључиво на квалитет превода. Трећа напомена је да нећемо уопште дискутовати о преводима из Еминескуове *поезије*, премда је поезија, наравно, оно најглавније и најбоље у свеукупном његовом делу. Разлог за ту нашу одлуку сасвим је једноставан. Елементарна је истина да се поезија — ваљда са малобројним изузецима — не да преводити у правом смислу речи, па су препеви, чак и они упоредно најуспелији, тек бледи одраз оригинала, кад овај припада великом, истинском песничству. А за Еминескуове песме је с правом речено да еминентно илуструју ову уопштenu констатацију.³ С обзиром, дакле, на тешкоћу и проблематичност тога посла, одлучили смо да је пристojније и упутније не упуштати се у оцењивање превода Еминескуове поезије. Могли смо, истина, указати на извесан број места где преводиоци песама *очигледно* нису докучили Еминескуову мисао; одустали смо, ипак, и од тога, између осталог и зато што је доста па и превише онога што има да се каже о манама у преводима осталих текстова.

Кад је посреди Еминескуова *белетристичка* проза, проблем превођења, наравно, није подједнако драматичан; ипак, оставићемо и њу по страни, иако има и у њој немало грешака и незграпности (од којих смо неколико и навели у пређашњем списку). Усредсредимо се на преводе из Еминескуове *публицистике*, која је превасходно политич-

ка, и чији се језик по мало чему разликује од садашњег румунског, па се нетачности и застрањивања у преводима не дају правдати потешкоћама у одгонетању оригинала. Још конкluentнији је за оно што хоћемо да предочимо превод краткога али језгровитог *Предговора*, који је за ову прилику љубазно прихватила да напише академик Зое Думитреску Бушуленга (Zoe Dumitrescu Buşulenga), један од данас најугледнијих румунских стручњака за Еминескуов живот и дело. Рецимо засад само уопштено да у преводу тога *Предговора*, дугог свега шест и по страница, има *око њедесет* нетачности или незграпности, а касније ћемо навести конкретне примере.

Молимо, дакле, читаоца да упамти да, кад год у даљњем, краткоће ради, кажемо „преводи“, „преводиолац“ (или „преводиоци“) итд., то се односи готово искључиво на *Предговор*, *Хронолошке њоказашеље* и Еминескуове новинске чланке. Преводиоци су ту Миљурко Вукадиновић, односно, у тандему с њим, Благоје Чоботин, а у случају јединога литерарног текста из којег смо узели неколико примера, опет у тандему, Марија Мутић. (Ми само једног од њих лично познајемо, и то сасвим овлашно.)

Четврта, и последња, уводна напомена тиче се саме одлуке да напишемо овај осврт. Чему оваква анализа или расправа тек сад, више од три године након објављивања књиге? Дабоме, нормално је било да се о квалитету превода о којима овде говоримо писало непосредно по изласку књиге из штампе и да су се тим послом позабавили људи тако рећи „од заната“, у чији делокруг спада гајење двају језика и превођење књижевности с једнога на други. То, међутим, колико је нама познато, није учињено ни тада а ни уопште до сада, ни у једној од две земље. (Не искључујемо, ипак, могућност да се у томе варамо, бар кад се тиче Србије и Црне Горе; ако је тако, извињавамо се.) Аутор овога осврта практично ништа не зна о то-

² На крају књиге, приређивачи су, додуше, дали кратко објашњење о околностима и ограничењима под којим је обављена селекција текстова. Остаје нам ипак бар ова недоумица: зашто је у збирку укључен новински чланчић под насловом *Александар III*, кад њега није написао Еминеску, већ један бечки новинар, а Еминеску га је само превео на румунски? Није ли умесније било да се уместо тога текста преведе, специјално за ову прилику, неки значајнији одломак из једног од око 2.000 (sic!) прилога, колико је, све у свему, написао Еминеску као новинар, а од којих су неки праве историјске или социолошке студије?

³ Ево шта је о томе једном написао ауторитет какав је на ту тему био Камил Петреску (Camil Petrescu) — романсијер, драматург, песник, филозоф, есејиста и полиглот: „Наравно да је, уопште узев, превођење [поезије] немогуће и да се њиме добијају само еквивалентне апстракције [...]. Сви ми, међутим, осећамо да у преводу Еминеску губи више него што обично губе други велики песници”.

ме како се замисао о књизи родила и како је рад на њој текао. Сећа се, међутим, како је, након објављивања књиге, на једној културној емисији, не памти више које телевизијске станице, у Букурешту, у којој је учествовало и неколико књижевника из суседне земље, књига била с поносом изложена на столу, као речит па ваља и врхунски пример успешне сарадње двеју земаља на подручју књижевности, и да је о њој, том приликом, казано неколико лепих и похвалних речи, али ништа о томе да би о квалитету урађенога посла требало, кад-тад, покренути и трезвену, критичку, дискусију. Оваква би дискусија, с обзиром на озбиљност и одговорност подухвата, била важнија и кориснија од пригодне похвале која, у својој сумарности, као да узима за очигледну претпоставку да је у таквом послу успешност нешто што се по себи разуме, па да би стога критичка анализа била излишна и само би могла да помути или расхлади заслужену еуфорију.

Таква је претпоставка, међутим, јако сумњива, да не кажемо просто нездрава, па и штетна. Претпоставка од које полази овај наш осврт је не само другачија, већ дијаметрално супротна; и то, ако ни због чега другог, онда зато што је посредни Еминеску. Његово је име у свести Румуна најтрајнији симбол, у одређеном смислу заправо мит, а његово дело, суштинска компонента самог идентитета румунске културе и духовности. У овом сасвим изузетном случају, уместо траљаво урађенога посла, боље је, по нашем убеђењу, да нема никаквог; с Еминескуовим текстовима **не може се и не сме** радити било шта или било како. Оно што нас је натерало да проговоримо о неким од превода у његовим *Изабраним делима*, кад већ то није урадио — а, како изгледа, и не намерава да уради — неко други и стручно позванији, јесте nelaгодност, стид и огорчење што се српском читаоцу приказује унакажен лик једнога важног сектора Еминескуових списа. Јер, као што ћемо у наставку видети, у преводима његових новинских написа, заснованих на песничковој пространој култури, ригорозној обавештености о ономе што пише и темелјној анализи појава и збивања, има не само сјасет језичких грешака попут већ наведених, него и нелогичности и историјских, географских и других нетачности, застрањивања и конфузија.

*

Пре но што се вратимо истицању појединачних грешака, ваља да их некако развр-

стамо и групишемо, како њихово набрајање не би, због монотоније, учинило наш текст досаднијим него што ће, можда, ионако бити. Већ из оних двадесетак примера изнетих на почетку види се да неке од њих долазе просто од непознавања румунског језика или од лошег владања смислом неких термина, док је до других дошло, очито, због нехата, непажње или журбе. Има, затим, грешака условљених неупућеношћу преводилаца у историју Румуна, у неке географске детаље или називе и у посебности румунског друштва. Видећемо да преводиоци праве грешке и кад је реч о биографији самог Еминескуа и о обележјима његове мисли и дела. Наравно да се покадшто грешке из различитих категорија узајамно условљавају и такорећи „потхрањују”, што значи да има и грешака које не припадају искључиво по једној од тих *ad hoc* рубрика.

*Грешке почињене (претежно) због
непознавања језика или бркања појмова*

Већ смо видели да је румунска реч *eternitate* (из *Предговора*) преведена као *етеричности*. На следећој страници, израз *eternitatea mitului*, дакле на српском *вечности мита*, преведен је, доследно пређашњој „опцији”, са *етеричности мита!* Није ли смешно да овде објашњавамо како румунске речи *etern* и *eteric* (за ову другу на румунском и не постоји одговарајућа апстрактна именица) немају апсолутно никакве везе, као што немају ни њихове латинске претече *aeternus* и *aether*. А и без обзира на то што је посредни превод, има ли на српском каквог смисла израз *етеричности мита?*

На шестој, а затим поново на осмој страници оригинала употребљена је реч *contingent*, у контекстима *neîmplinire în planul contingentului*, односно *abstrage istoria din contingent*. Једва се усуђујемо да овде репродукујемо „еквиваленте” за које се преводилац определио: *неиспуњења на генерацијском плану*, односно *да искорјене историју из целине!* Ауторка *Предговора*, у ствари, каже, у првом од два контекста, да је живот самога Еминескуа, попут живота других европских романтичара, био проткан недаћама, промашајима и разочарењима у контингенцијама свакодневице (ако баш хоћемо буквалнији превод; а у слободнијем преводу могло је стојати да је у његовом *свакодневном, практичном* животу — наспрот оном идеалном о којем је као песник маштао и за којим је жудео — било свега тога непријатног и болног). А у другом контексту она хоће да каже

не да мит који привлачи песника истрже историје из некакве целине (јер која би то целина могла да буде чији је историја део?), већ да он, такорећи, не приказује историју онаквом каква је стварно била, него *из ње* извлачи само идеалну срж, архетипове, док контингенције, то јест животну прозу, и све што је мање значајно оставља по страни. (Овим, наравно, нисмо дали алтернативни превод, већ смо само указали на смисао оригинала, који је требало пренети читаоцу, а на који „истржање историје из целине” не упућује. Срочити на овом месту добар превод није баш најлакше, али шта ћемо, у томе и јесте тешкоћа а и задовољство, за преводиоца, кад му напор уроди плодом.)

Такође на шестој страници оригинала пише *literatura poetică românească*, дакле *румунска њоејска књижевност*, краће *румунска њоезија*; преводилац пак каже: *њоејшка румунске књижевности*. Даље, у Мајорескуовом (Maiorescu) тексту цитираном на истој страници пише овако: *forma limbii naționale care și-a găsit în Eminescu cea mai frumoasă înfăptuire până astăzi, va fi punctul de plecare pentru toată dezvoltarea viitoare a veșmântului cugetării românești* (подвукао Д. С.). У преводу пак стоји ово: *форма националног језика коју ошкривамо код Еминескуа биће полазна тачка румунског књижевног мислилаштва*. Види се, међутим, (1) да Мајореску не говори о књижевном мислилаштву — ако то уопште нешто значи — него просто о мислилаштву (или мисли) и (2) да не каже да ће оно (она) имати за полазну тачку форму националног језика итд. — јер, збиља, како би мисао могла имати за полазиште форму или облик језика? Он, посве логички, каже да ће та форма бити полазна тачка за целокупни будући развој *језичкога руха* (*veșmânt*) — тј. језичкога израза, или грађе — румунског мислилаштва.

Мало даље на истој страници пише: *atribute care conferă genialitatea*, дакле *атрибути који љридају генијалности*; у преводу, међутим, субјект реченице постаје објект и обрнуто, па се добија нешто друго: *својства која генијалности налаже!* О тим атрибутима (или *својствима*, како преводилац каже; може, дабоме, и тако) пише одмах затим да би се могли сажети у атрибут *љраѓалац за айсолућним* (на румунском: *le putem rezuma în acela de căutător de absolut*); у преводу је опет нешто друго: „*можемо је* (шта? генијалност? — друге именење женског рода у претходном тексту нема) *свесћии (!) на љраѓалац за айсолућним*. Одмах затим ауторка *Предговора* пише о томе како је Еминеску, из спознајних побуда, покушао већ на по-

четку свога животног пута да себи обезбеди потпуну слободу — подразумева се: од егзистенцијалних обавеза и стега — што му је делимично пошло за руком у детињству и раној, бунтовничкој младости (*a izbutit parțial în vremea copilăriei și a tinereții sale rebelе*); у преводу пак стоји да је у томе Еминеску делимично успео *још у време дејинштва и љобуњеничког младућства*. Реч *још*, коју је преводилац овде од себе додао, нормално значи или бар сугерише да је тако било и касније у Еминескуовом животу; свако иоле упознат с његовом биографијом зна, међутим, да ствари нису текле тако, већ да је млади песник, одмах по повратку са берлинских студија, уронио у напорне послове и нимало једноставне обавезе, и да је службене дужности вршио у духу такорећи немачке савесности и озбиљности, не штедећи снагу и време; да је потом, ступивши у уредништво дневника *Тимпул* у Букурешту, дословно робовао свакодневним новинарским дужностима, те да се повремено, у писмима, и жалио како му не преостаје времена и снаге за поезију. Према томе, Еминеску се *само* у детињству и раној младости, а не *још* од тада, делимично домогао жељене слободе; убрзо је међутим, и заувек, ту слободу од животних брига и обавеза изгубио.

У *Предговору* је Еминеску означен и изразом *poetul selenar*, наравно, у вези са чињеницом да су у његовом песништву Месец и месечина међу најомиљенијим мотивима. Израз је преведен са *јесник месечар!* Реченица *Erosul transfigurează elementele* преведена је са *Ерос разлаже* (уместо *љреобличава или љребображава*) *елементије*. На истој страници, израз *opere de mai amplă respirație*, што значи *дела већш размера, или љиређ расћона*, преведен је са *дела најдубље инћирације*.

Изнећемо сада неколико примера где се траљаво баратање румунским испољава у томе што преводилац зна само по једно од два, три или више значења која понека реч или израз има, па због тога преводи стереотипно и, понајчешће, погрешно, не осећајући да се то њему једино познато значење не уклапа у контекст. У првој реченици седме странице, на пример, пише да је млади Еминеску, као студент филозофије у Бечу и Берлину, открио свет књиге, за којим је његов ум неутољиво жудео (*după care mintea lui tânjea nesățioasă*). А преводилац ту каже (стр. 15) да је млади Еминеску открио *свећ књиге, знања, након чеѓа је мисао његова незаситћо стћремила*. Свега реченицу даље, у *Предговору* пише овако: *toate*

(тј. предавања, позоришне представе, концерти, књижаре итд.) *erau puse la contribuție ca într-o adevărată goană împotriva timpului presimțit, probabil, ca devastator pentru ființa lui fizică*. А ево шта ту каже преводилац (читаоце који не знају румунски молимо да се, пре но што виде наш, поправљени, превод, такорећи неутрално или наивно запитају да ли у следећем низу речи препознају било какав смисао): *све беше доситуйно да допринесе њојив сиварне шрке са њредосећаним временом ништиншељем њеђовођ физичкођ њосџојања*. На румунском, додуше, реч *contribuție* понајчешће значи допринос или прилог, па је то, види се, једино њено значење које је преводиоцу познато; она међутим нема то значење и у склопу *a pune la contribuție*, већ овде значи *мобилисаџи*, *ујређнуџи* у или *искорисџиџи* за (постизање нечега). Цитирани текст из *Предговора* дао би се, дакле, превести овако: *све је џо мобилисано као у неком ѡреџицању с временом, за које је веровајно ѡредосећао да ће му разорџиџи физичко биће*. Нека сад читалац сам упореди.

У следећа два случаја — реченице *și mai cu seamă continuă opera lui*, а затим синтагме *supuse cercetării* — преводилац опет нешто зна о румунским речима *seamă* и *a supune*. Само што свака од тих речи има по више значења, па једино у контексту може да се види које се од њих смислено уклапа. Чудна или, боље рећи, чудесна именица *seamă* улази у мноштво изузетно лепих фразеолошких склопова и у готово сваком од њих значи друго (док неког самосталног значења заправо и нема). Израз *mai cu seamă*, у целини, значи *надасве / нарочиџо / ѡгоџоџову / ѡсебно*, а нипошто не значи *значајно* (*значајно се ѡсвеђује*, каже ту преводилац, што, бар нама, звучи наопако). А сад у вези са преводом синтагме *supuse cercetării*. Глагол *a supune* може, додуше, да значи *ѡџичинџи* / *ѡкорџиџи*, али, исто тако, може да значи и *ѡоднеџи* (на разматрање или одобрење), а и *ѡодврђнуџи*. Може ли, међутим, на српском да се каже *ѡџичинџи* (нешто) *исџраживању*, уместо *ѡодврђнуџи*?

Исто се десило и у случају следећих вишезначних речи и изрази: *aspirare* (230), *a (se) ajunge* (210), *a atinge* (стр. 18), *a atârna* (206), *arie* (238), *mândru* (230), *a răspunde* (238), *a suferi* (364), *a urma* (340), *a urtări* (236), *încet* (208), *tot* (204) и неких других. *Све* су те речи погрешно преведене на дотичним местима. С обзиром на штампарски простор и на стрпљење читаочево, не можемо и нећемо објашњавати шта је погрешно у преводу сваке од тих речи засебно. Чита-

лац који зна румунски нека сâм погледа указана места и уочи грешке, које су понекад гротескне. Погледајмо само шта је испало у преводу прве и шесте од наведених речи, именице *aspirare* и придева *mândru*. Њих Еминеску употребљава, у истој реченици, и то у новели *Безара*, где долази до изражаја песников шопенхауеризам. Ево најпре те реченице на румунском: *Nu simți tu — каже девојци сликар Јероним — c-a încetat toată durerea vieții, orice dorință, orice aspirare în privirea acestui mândru tablou...;* дакле, на српском: *Не осећаш ли, док гледаш ову леђу слику (или ѡризор — Д. С.), којеј и џи ѡриџадаш, како је ѡресџао сваки живоџини бол, свака жеља, свака жудња... А ево како је та реченица преведена у књизи: *Зар џи не осећаш да је ѡресџао сав живоџини бол, сваки удисај (!) у ѡгледу (!) овођ охолођ (!) ѡејажа коме и џи ѡриџадаш једним делом (!)*. Овде има, у истој реченици, четири грешке. На румунском, додуше, *a aspira*, у физиолошком смислу, значи *удисаџи*, што међутим никако не пристаје у овом контексту; али иначе значи и *џежџиџи*, *сџремџиџи*, *жуџеџи*. А придев *mândru* значи, додуше, и *охол* (тачније, поносан), али значи и *леџ* или *мио*. (Колико се само пута среће, у народним љубавним песмама, *mândra mea*, дакле *леџџиџе моја* или *мила моја*, а не *охола моја*!) Осим тога, *a face parte* значи просто *ѡриџадаџи*, *биџи део*, а не припадати *једним делом*. Најзад, у *ѡгледу* на румунском се каже *în privința*, док *privire* значи гледање или пак поглед у смислу који ова реч има кад се каже, на пример, „оштар поглед”. (Додајмо узгред и ово: *Зар џи не осећаш* звучи канда некако оштро и прекорно, попут „*Зар џи, не осећаш, џлуџачо?*”, што Јероним, наравно није мислио и могао да каже вољеној девојци; он јој само сугерише да дубље и „рефлексивније” доживи осећај који она свакако већ има док гледа, на месечини, узвишени призор звезданог неба.)*

Завршимо овај први део критичких запажања анализом једне фразе где у оригиналу стоји реч *urât*, која на румунском има *џри* различита смисла, а преводиоцу је, опет, познат само један од њих, који се у контекст никако не уклапа. Ово је уједно и један од примера где се у преводу каже не само нешто друго, већ нешто сасвим *суѡројно* од онога што у оригиналу стоји. Фраза је из првога Еминескуовог новинског написа одштампаног у одсеку *Публицисџиџика*. Ту он пише о тадашњој Русији и људима који у њој живе, па, поредећи је са питомијим западноевропским земљама, каже да у њој *frumosul e înlocuit prin măreț, precum colinele*

undoiate și munții cu dumbrăvi a(i) țărilor apusene sunt acolo înlocuite prin șesuri fără capăt. То на српском значи да је у Русији *лејоју* заменила *громадносћ* (евентуално *величанственосћ* — Д. С.), *јојуш* *јога* како се у њој, *умесћо* *шаласасћих* *брежуљка* и *шумовићих* *јланина* каквих има у *зајадним* *земљама*, *јросћиру* *бескрајне* *низине*. А ево како су ту јасну и лепу фразу протумачила двојица преводилаца: *Лејо је заменило узвишеносћ* (дакле баш супротно оном што Еминеску каже — Д. С.), *као шаласасћи* *брежуљци* и *јланине* *са дубравама* *зајадних* *земаља* *бескрајне* *низине*. И у овом другом делу фразе, ако оставимо по страни или поправимо лошу синтаксу, каже се, супротно оригиналу, да су у Русији таласасте брежуљци итд. заменили низине! А одмах затим следи оно у вези са речју *urât*: Руси су, кажу преводиоци, *јод* *влацћу* *ружнога*, *које* *их* *нагони* итд. Еминеску, међутим, не каже то, него да руским духом доминира *dosada* или, још боље, *чамошња* — да, то је један од три смисла румунске апстрактне именице *urât* — (насупрот западњачкој енергији, предузетништву и „фаутизму“ — а такву су „дијагнозу“, зна се, формулисали на свој начин, и Гончаров или Тургењев; овде нас, уосталом, не интересује тачност саме дијагнозе — француски писац и мислилац гроф Жозеф де Местр (de Maistre), пола века раније, у својим *Soirées de Pétersbourg*, био је, иначе, супротног мишљења — већ нас интересује једино тачност превода).

Грешке због алкавостии и нехајиа

Недовољно познавање румунског не може, међутим, да нам да објашњење за потпуно настране преводе какве смо раније видели у случају речи *laș, ponoare, slave, azi, talant, domiri, rotunzi, în urmă, bărbăție* из узорка предоченог на почетку овога написа. Нити — да додамо још који пример исте врсте — за превод глагола *interesează* са *уришира* (!), или партиципа *absorbit* са *десећкован* (!), или именице *pasuri* са *кораџи* (множина румунског *pas* у смислу корака је *pași*, а не *pasuri*), или именице *limbă* (језик) са *иисмо*, или придева *doritoare* (који значи *јоужудна*) са *жељена*, или израза *cu toate astea* (који значи *ијак*) са *јоред свих* *ићих* *сћивари*, или митолошког имена *Dochia* са Дакија (које одговара румунском *Dacia*, тј. историјском називу земље румунских предака), или реченице *iuți pasul* (тј. убрза корак) са *исјори* (!) *корак*, или синтагме *mâinile unite* (тј. спојене руке) са *исјоружене* *руке* итд. (При-

мера ове врсте има још доста.) У оваквим случајевима не видимо другог објашњења осим нехата и журбе. Заиста, и овакви фантастични преводи а и синтакса и стил текста на српском остављају често утисак вратоломне, готово паничне журбе и нестрпљења да се преводиоци како-тако курталишу једнога мучног и канда преко воље наметнутог им посла, па да се врате неком лакшем и пријатнијем. Да је то тако, показује ваљда најбоље следећа два примера. На стр. 345 пише, на румунском, *arbitrariu administrativ*; у преводу пак стоји *административна злоујошреба* (*самовоља*). Види се да су се преводиоци најпре двоумили да ли да преведу *arbitrariu* са *злоујошреба* или пак са *самовоља*, па су привремено написали обе ове речи, с тим да би се накнадно одлучили за једну од њих, а другу избрисали. До тог брисања, међутим, није дошло, највероватније зато што првобитно урађени текст ни су поново читали и поредили са оригиналом. А то се десило у још видљивијем облику на 319. страници, где је румунско *spoliare* (садашњи облик је *spoliere*) преведено са *ошимање* (*грабеж, љачкање*); откуд у преводу три речи, кад је у оригиналу само једна?! Наравно, преводиоци су и овде речи у загради прибележили „привремено“, као могуће алтернативне опције за *ошимање*, па су после заборавили да их треба избрисати.

Грешке због нејознавања садржаја о којима Еминеску ишце

У преводу првога од Еминескуових политичких чланака (објављеног априла 1878), под насловом *Tendențe de cucerire* (*Освајачке шезње*), пише да, ако би Русија *јоднела* *већу* у *јошјуносћии* *евројски* *сјоразум* из *Сан Сћефана*, она би итд. У оригиналу, међутим, није реч ни о каквом *евројском* *сјоразуму*, већ о *руско-шурском* Санстефанском *уговору*, потписаном након турског пораза у рату од 1877. до 1878, који је иначе био од првостепене важности и за Румунију, а подједнако и за Србију. А тај уговор је накнадно поднет на разматрање, не некаквом већу (?), већ чувеном Берлинском конгресу тадашњих европских велесила, где су неке од одредаба Санстефанскога уговора поништене, а друге мање-више измењене. Тачни превод дотичне Еминескуове фразе је: *ако би Русија јоднела Евроји на разматрање целокујни Санстефански уговор*, она би итд. (цела страница на којој се налази ова Еминескуова формулација преведена је *кашисћрофално*).

Неколико страница даље читамо у преводу како су се у *Влашкој*, у време кад то Еминеску пише, козаци безобзирно и увредљиво понашали према цивилном становништву. Само што ту на румунском пише *Vlașca* (чита се, додуше, *Влашка*), а то није исто што је на српском *Влашка*. На српском ово је назив кнежевине Мунтеније, чијим је уједињењем са Молдавијом, 1859. године, формирана Румунија (којој није одмах дат тај назив, већ нешто касније); док је, на румунском, *Vlașca* био назив једног *округа* (на румунском *județ*) Влашке, којем данас одговара округ Ђурђу (*Giurgiu*),⁴ куда је руска војска прошла и куда се вратила у рату 1877—78. При крају превода истога чланка споменут је двапут *принцип* Горчаков. Зашто „принцип”? Па то је тадашњи руски министар спољних послова, чија је племићка титула на српском *кнез* или *књаз*.

Оставимо сад Русију и западну Европу и ограничимо се на Балкан, у вези са Еминескуовим написом *Румуни Балканског полуострва*. На већ споменутом Берлинском конгресу — тумаче наши преводиоци Еминескуов текст — *скоро сви народи Балканског полуострва показали су] ... знаке живоїа, једино йодунавски Румуни нису*. Превод је нетачан: *йодунавски* (у множини) каже се на румунском *danubieni* или *dunăreni*, док је Еминеску употребио реч *transdanubieni*, која значи *задунавски*, којом он означава *све* Румуне (Влахе) јужно од Дунава, а у чланку говори готово искључиво о Власима у северној Грчкој и у Македонији, а никако о подунавским Румунима. (Подунавским су, иначе, у то време и нешто раније називане обе румунске кнежевине, као у француској синтагми *les principautés danubiennes* или румунској *principatele dunărene*.) Долазе сад, у преводу тога истога чланка, грешке учињене, рекло би се, више због журбе и непажње него због непознавања језика или факата. Еминеску пише овако: *Toate celelalte* (подвукао Д. С.) *fragmente de populațiuni* — реч је о народима са Балкана, као што се види из претходне реченице текста и из примера који следе, о Грцима и Србима — *stau în legături de cultură cu acele centre politice create de naționalitățile lor*; дакле да све националне мањине на Балкану, *осим* Влаха, одржавају културне везе са политичким центрима, тј. престоницама, својих матичних земаља. А ево шта кажу преводиоци цитиране реченице: *Сви остали делови нашег* —

дакле румунског! — *народа у културној сарадњи са йолийичким срединама које их окружују*. Упоредите овде сами оно што пише Еминеску са оним што нам преводиоци кажу да он пише.

У преводу овога Еминескуовог чланка има и неколико изопачених властитих имена или географских назива, али да не дужимо.

Изнећемо сада неколико крупних грешака проистеклих из непознавања румунске историје и друштвених и политичких прилика о којима Еминеску у својим чланцима пише. С обзиром на то да нису тако баналне као оне досад истакнуте, ове ћемо грешке мало опширније прокоментарисати, у том смислу што ћемо читаоцима, посебно онима ван Румуније, предочити неколико интересантних појединости важних за међусобно упознавање двају народа. Јер поред мање-више познатих веза или сличности између историје Румуније и историје Србије, било је између њих и немало важних разлика, о којима треба водити рачуна и кад се нешто што с тим има везе преводи, а и иначе. Надамо се да ће бар за неке од читалаца то бити занимљивије од простога и монотонoga набрајања разноразних *баналних* грешака.

На више места у својим чланцима Еминеску спомиње румунске бољаре (у оригиналу *boieri*, скупно *boierime*). Наши преводиоци су једанпут употребили реч *бољар*; другде, међутим, они преводe са *велейоседници* или чак *сѣахије*. Објаснимо сад зашто су оба ова превода нетачна и, што се енглески каже, *misleading*. Ко су на почетку средњовековља у румунским кнежевинама били бољари, одакле тај сталеж или класа — па и сама реч *boieri* — воде порекло, колико је врста бољарства било итд. питања су о којима се нашироко расправљало у румунској историографији, а нека од њих нису ни до дан-данас потпуно разјашњена. Нешто од тога је ипак јасно и добро познато. Румунске кнежевине, и након што су принуђене да прихвате суверенитет османлијског царства, нису никад биле турски пашалуци, Турци се у њима нису настањивали, па према томе, у њима није било спахија у оном смислу који је познат српском читаоцу. Превод речи *boieri* са *сѣахије* не иде, дакле. А ево зашто не ваља ни превод са *велейоседници*. Бољари су се, у документима молдавских и влашких владара, званично делили на велике и мале, а они велики су, дакако, били

⁴ Или, како спикери београдске радио-станице, при читању водостаја на Дунаву, изговарају, *Ђурђево*.

власници крупних земљишних поседа, било по наслеђу, било да им је имања давао или увећавао кнез-владар (на румунском, *domn*, од латинског *dominus*). То пак не значи да су бољари и велепоседници једно те исто. Та се два појма јасно разликују по смислу, иако су се, вероватно, у старија времена, поклапала по обиму у случају великих бољара: *boier* је племићка титула која, као таква, принципипијелно не зависи од имања; а велепоседник може бити и ко није бољар.⁵

Из свега овог види се да је румунску реч *boier* на свим местима требало превести са бољар; на српском постоји, иначе, и варијанта *бојар*, па чак и *бојер*, као на румунском; а на румунском постоји и изговор *boiar* — тако изговарају ту реч, на пример, оне две јако симпатичне Циганке у Карађалеовој (Caragiale) скици *Две срећке*. Временом се, истина, у говору обичног света реч *boier* почела употребљавати као назив за све богате или угледне људе, попут српског *досјодин*, али у Еминескуовим списима то нипошто није тако.

А сад нешто још горе — оно *сѡахије* у Румуни, како је у књизи преведено са румунског *boieri și rumâni* (не *români*!). Такав превод ствара страховиту збрку тиме што сугерише да бољари ниси били Румуни!!! У ствари, као што смо већ у оном списку грешака на почетку указали, *rumân* не значи Румун, већ кмет, сељак који обрађује (и) бољареву земљу. (Фонетичка сличност између *rumân* и *român*, додуше, није случајна, али кога то занима нека се обрати радовима румунских историчара; овде нас занима једино шта реч *rumân* значи у Еминескуовом тексту.)

У непосредној вези са малочас реченим, треба обавезно појаснити и шта Еминеску означава синтагмом *pătura superpusă*, која је

у књизи преведена са *ђорњи слојеви*. (На румунском, за разлику од превода, дотична именица је у једнини, па иако тај морфолошки детаљ није овде оно најважније, видећемо одмах да није ни сасвим безначајан.) Споменута синтагма само се једанпут јављује у тексту књиге, али и тако, ако је превод погрешан, он ствара забуну и може читаоцу да сугерише наопаку представу о Еминескуовом погледу на тадашње румунско друштво и о смеру његове социјалне критике. Ту синтагму он врло често користи у својој обилатој публицистици и око тог појма гради читаву социолошку теорију, на коју се ослања кад расправља о економским и политичким приликама у земљи. (Ако се не варамо, ту је синтагму баш он сковао, а у Калинескуовој двотомној књизи о његовом делу, тачније о његовој „практичној филозофији”, има засебан одељак, од више страница, о томе.)

Синтагма *ђорњи слојеви*, дакако, сугерише да је реч о економски и политички повлашћеном делу друштва, о — што би се упрошћено рекло — господи, насупротив маси становника. Међутим, кад би само то значила, онда би — зар не? — у њу спадали, пре било кога другог, управо велики бољари. Еминеску, међутим, који готово непрестано и младалачки гњевно, каткад чак претерано и неправедно, обасипа оптужбама и погрдним епитетима друштвени слој за који користи дезигнацију *pătura superpusă* (у савременом румунском каже се *suprapusă*), *никад* не напада бољаре, бар не оне домаће, „коленивиће”, већ у њима и у економски самосталном сељаштву види једине „историјске”, „органске” и корисне класе тадашњега румунског друштва. У друштвену групу коју он готово опсесивно напада и терети за сва могућа зла и недаће, од привреде па до

⁵ Чувени предратни политичар и изузетно даровити меморијалиста К. Арђетојану (Argetoianu), и сѡм пореклом из две бољарске фамилије Олтеније (Мале Влашке), пише у својим мемоарима како је овде шездесетих и седамдесетих година деветнаестог века дошло до осипања бољарских имања и како су, откупљивањем бољарских поседа, постајали велепоседници — али самим тим не и бољари! — људи поникли из нижих слојева друштва, па и дошљаци с Балкана (један од ових стигао је да има близу пола милиона јутара земље!). Ти нови велепоседници нису увек радо примани у бољарске куће, јер, независно од богатства, дуго се још знало и водило рачуна ко је ко, то јест да ли је неко рода бољарског или пак „простачког”. И на примеру песниковог оца, Георгеа Еминовића, види се да је имање (економска моћ) једно, а бољарски чин (друштвени положај) друго. Г. Еминовићу је најпре додељена нижа бољарска титула *служер*, мада није имао много земље, него је за плату администрирао туђа имања. Он је касније, које женидбом, које куповином, стекао имање, тако да је своју децу могао слати и у иностранство: синове на школе, кћери у бање, па ипак, када му је владар доделио наредну бољарску титулу, *сѡминар*, нигде није поменуо његово имање, него је то образложио као признање „за услуге учињене отаѡбини”. Споменимо, узгред, да је и Еминескуова мати била из породице малих бољара.

морала, Еминеску укључује део буржоазије, нагло нараслу државну бирократију, као и адвокате и новинаре који су њихове интересе заступали. То су поглавито људи који не мају своје, дакле наслеђено имање, немају ни било каквог за друштво корисног знања а ни истинског патриотизма, па лове државне службе и посланичке мандате, живе на рачун државног буџета, а у јавном животу су циници који практикују родољубачку демагогију. Треба ту додати и други лајтмотив његове социолошке и политичке мисли, наиме став да су све то махом дошљаци, „алогени елементи”, како се у то време у конзервативним круговима говорило — делом Јевреји, али понајвише буржоазија и политичари грчкога и бугарскога порекла, „фанарски скоројевићи”. Није реч, дакле, о *више* слојева, као што превод сугерише, него о једном, а тај слој није просто *горњи* (то би се румунски рекло *de sus* или *superioară*) и није органски израстао из румунског друштва, већ је дошао споља, па такорећи *належе* (то хоће да сугерише придев *superpusă*) на друштвени организам и притиска га као бескорисни и отровни паразит. Сад се ваљда види зашто превод са *горњи слојеви* доводи у заблуду и зашто је требало потражити неки други, или бар укратко објаснити читаоцу, у фусноти, о чему је реч. Да је Еминеску био просто против „горњих слојева”, његова би социолошка мисао била мање-више социјалистичка, а он се таквој квалификацији, кад су неки покушали да му је прилепе, жучно одупро.⁶

Наведимо сад још неколико грешака које долазе од непознавања или неразумевања фактичких садржаја о којима Еминеску пише. На страници 325. читамо, у преводу, како су румунски либерали, који су земљом управљали већ од пре рата завршеног Санстефанским уговором, *објавили рат који би нас коштао хиљаде херојских душа, десетине милиона њиљ можда и коју њо крајину* (и овде смо подвукли оно што је погрешно — Д. С.). Еминеску, наравно, није тако штогод могао да напише, из простог разлога што то звучи апсурдно, с обзиром да је реч о рату који је вођен и завршен; према томе, он пише о реалним, а не хипотетичним, људским жртвама и буџетским трошковима због учешћа у рату, и о могућем губитку сасвим одређене, у тексту номинализоване покрајине — јужних, подунавских округа Молдавије.

Написао је, у ствари, да је либерална влада, претходне, 1877. године, приклонивши се Русији, објавила Турској рат *који нас је коштао на хиљаде јуначких душа, десетине милиона (леја) а можда и једну њо крајину*. (Реч *можда* употребио је зато што се у време објављивања тога чланка још увек надао да западне велесиле неће пристати да се од Румуније отцпе и припоје Русији споменути окрузи, на дунавском ушћу. Та му се нада, иначе, убрзо показала наивном.)

На 347. страници, о резултатима тога истог рата наводи се, између осталих, по Еминескуовој оцени тричавих, потеза либералне владе, *збринућоси* (требало је, наравно, рећи *збрињавање* — Д. С.) *добруцанских ња-џриоџа*. Како то, кад до рата за независност, 1877—78, и у току њега Добруца и није припадала Румунији? Реч је у ствари о томе да је румунска влада, примивши *џосле* рата, одлуком европских сила на Берлинском конгресу, област Добруцу као „надокнаду” за губитак јужних округа Молдавије у корист Русије, почела да тамо *из друџих крајева* насељава породице сиромашнијих војника, који су се борили у рату за независност. То дакле нису били *добруцански* родољуби, већ напротив, људи пресељени у ову покрајину *џосле* рата, који су тек тим пресељењем постали Добруцанци; родољубље беху показали на ратиштима у Бугарској *џре* тога. Да тандем преводилаца овде зацело не зна о чему Еминеску пише, види се и из тога што су, на 343. страници, прескочили ред и по оригиналу, управо на месту где он пише о томе колики ће, вероватно, бити буџетски издаци у вези са *анехареа џнеи џари а цареи cultură* итд. Поступили су тако, по свему судећи, због недоумице о томе која је то „земља” (*џарă*, реч која понајчешће, али не и овде, значи земља у смислу државе), ко је ту земљу анектирао и о каквој је то „култури” реч, па да толико оптерећује буџет. Одговор на све то веома је једноставан: земља је Добруца, она је, како малочас рекосмо, припојена Румунији одлуком Берлинског конгреса, а реч *cultură*, свакако, значи овде *agricultură* (на румунском се каже и *cultura pământului*) или, обухватније, укључивање у привредне токове, како би се да нас рекло.

На више места у Еминескуовим чланцима наилазимо на реч *Adunări* и на синтагму *Sfatul Țării*. У питању су, наравно, у првом

⁶ Преводиоци су се на овом месту могли — логички — упитати како је уопште могло доћи до тога да је за уредника — и то главног уредника — једнога *конзервативног* листа изабран неко ко напада „горње слојеве”; и то баш у написима у дотичном листу!

случају два Дома (Скупштине) румунскога парламента, а у другом тај парламент у целини. Међутим, где Еминеску, као извештач о раду парламента, пише „дискусија о дунавском питању у Скупштинама”, у преводу стоји „дискусија о дунавском питању на разним (?) скупиштинама (с малим с). Како ће то читалац да разуме? А где Еминеску пише *Sfatul Țării*, тј. Парламент, у преводу стоји *државни Савеш* (!!).

Нешачности које се пишу песникове биографије и дела

За ову категорију грешака враћамо се опет *Предговору* и *Хронолошким показатељима*. На 27. страници пише у преводу како се у немачкој основној школи коју је Еминеску похађао у Чернауцију (Cernăuți) — граду који је тада припадао хабзбуршком царству — *пored школских предмета* предавао и румунски језик; док у оригиналу пише да се *међу* (на румунском *printre*) школским предметима предавао и румунски језик. Мало даље Елена Доксанеску (Docsănescu), која је сачинила ту кратку хронологију, каже како је дечак Еминеску, сад већ питамац *Obergymnasium*-а у истом граду, присуствовао приредбама једне позоришне дружине, с којом је затим отпутовао (*însofește*) у град Ботошањ; преводилац пак каже да је у Ботошању Еминеску ту дружину *сreo*. Још мало даље, читамо у преводу мале хронологије како је на Бечком универзитету Михај био *изузетни слушалац (изоставши на мајури)*, док у оригиналу пише да је он тамо био примљен као *ванредни* слушалац (студент) — због тога што код куће не беше положио матуру, те није могао да се упише као *редовни* студент.

Читалац ће ваљда рећи у себи да су ово ситнице, због којих не вреди корити преводиоца. Јесте да су ситнице, али кад су већ унете у *Хронологију*, ваљало их је превести пажљиво и тачно. А ево сад и неколико нетачности у вези са понечим што је важније.

У хронолошкој скици пише, на румунском, да је 1876. године млади Еминеску одржао предавање које је накнадно објављено под насловом *Influența austriacă asupra românilor din principate*, тј. *Аустријски утицај на Румуне у кнежевинама* (дакле у Молдавији и Влашкој). У преводу пак читамо не то, него да *се (!)* те године *одржава конференција* накнадно објављена под насловом

Утицај аустријски на Румуне у кнежевини. Зашто у кнежевини, кад Еминеску ту говори о обема румунским кнежевинама? Затим, за годину 1883, у румунском тексту пише да *се* онда у Букурешту појавила збирка Еминескуових песама; у преводу пак стоји да је ту збирку објавио сâм Еминеску. Не, Еминеску је у то време већ био психички болестан и налазио се на лечењу у иностранству (а кад су му пријатељи, тако болесном, показали, да би га обрадовали, примерак објављене збирке, он није реаговао ни на који начин, као да га се то уопште није тицало). У последња два случаја, дакле, кад на румунском пише да је сâм Еминеску нешто урадио, преводилац то тумачи имперсонално, да *се* то збило; и обрнуто, кад *се* у вези с њим нешто догоди или уради, преводилац каже да је то урадио сâм Еминеску.

Додајмо и ово: ауторка *Хронологије* пише да је 1989. године, на стогодишњицу песникове смрти, завршено објављивање његовог *Дела* у ужем смислу (*tipărirea Operei propriu-zise din marea ediție integrală MIHAI EMINESCU — 16 volume — începută de Perpessicius în 1939*). У преводу се, међутим, каже да се те године *окончава објављивање комплетних дела М. Еминескуа (у 16 томова)*, што ни чисто језички није исто, а није ни као факат тачно. Том XV, на пример, објављен је тек 1993. године.

*

Рекосмо на почетку да ћемо и приређивачима књиге учинити приговор, премда, уопште узев, њихов труд око припремања књиге не бисмо омаловажавали. Питање на које не умемо да одговоримо је ово: како су и зашто *присјали* да упуте на штампање текст који садржи оvolико и оваквих грешака, уместо да од дотичних преводилаца императивно затраже да га темељно прераде и поправе или, још боље, да им предоче да тако не иде и убеде их како је боље да батале посао који, очигледно, бар засад, нису кадри да бар пристојно ураде. Уздржаћемо се од претпоставки о томе шта их је спречило да тако поступе, иако су, у то не сумњамо, видели да превод не ваља. Тиме су се, међутим, изложили ризику да се траљавост превода негативно одрази и на њих. Ако ћемо право, онда треба рећи да *овакав* превод Еминескуових списа баца сенку подозрења?

⁷ Тачније, неозбиљности и неодговорности, како смо у поднаслову написа рекли. То, а не слабо познавање језика, оставља на читаоца књиге најмучнији утисак. Већ *прва*

и на све интелектуалце из обе земље који имају какве-такве везе са румунско-српском сарадњом и разменама на подручју књижевности. Јер ко би *a priori* могао помислити да за овако одговорни посао — превод на српски једнога *класика* румунске књижевности — није затражена и постигнута сарадња људи из обе земље који најбоље познају оба језика а довољно су упућени и у живот и дело М. Еминескуа?!

Да сад окончамо. Овај критички осврт имао је ранију варијанту, која се завршавала горким поређењем с тим *како* је у Пољској урађен и објављен, пре неколико година, превод целокупних историјских списа молдавскога летописца Мирона Костина (Costin). (Реч је о томе да дотични преводилац

савршено познаје језик на којем је писао овај румунски аутор из *седамнаестог* века и о вишеструким проверавањима којима је рукопис подвргаван пре но што је упућен на штампање.) Од тога више него поучног, али и болног поређења, накнадно смо одустали, које ради уштеде штампарског простора, а које зато што, код оволико и оваквих грешака колико смо и какве овде видели, сасвим је излишно да се суд о квалитету превода додатно подупире поређењима било које врсте. Нека, на основу овде предоченог, сваки заинтересовани читалац извуче закључак који му се чини логичан и нека донесе сопствени суд.

Драган Стојановић

UDC 811.135.1*276(498 Caraşova)(049.3)

Mihai N. Radan: *GRAIURILE CARAŞOVENE AZI. FONETICA ŞI FONOLOGIA*.
Uniunea Sârbilor din România, Timişoara 2000, 328 p.

Др Миља Радан је обрадовао учеснике скупа посвећеног теми *Значајне српске личности из Тамишвара, Арада и других места данашње Румуније* (новембар 2000) тиме што је у Нови Сад донео неколико примерака књиге *Graiurile Caraşovene Azi* (Карашевски говори данас), рекло би се са још свежим мирисом штампарске боје.

Књига др Радана је друга по реду. Друга, стога што је румунски академик и слависта Емил Петровић (рођен у Бегејцима — Мали Торак, Југославија; живео и деловао у Клуџу), већ написао познату монографију *Graiul Caraşovenilor. Studii de dialectologie slavă meridională* (Bucureşti 1935, 270 p.), а Карашевак Иван Бирта објавио импозантну монографију из области народног стваралаштва Карашевака: *Карашевци* (Народне умотворине са етнолошким освртом) (Букурешт 1993, стр. 548, рецензент академик Петар Влаховић, Београд). Обе књиге су јединствене и прве у областима којима су посвећене.

Међутим, књига др Миље Радана је кључна. Животна, стога што говори о језику Карашевака са позиција Карашевца. Незамисливи су бољи услови од оних које је поседовао др Радан — грађу је црпео непосредно са извора, из средишта своје родне зајед-

нице, а коментарисао је са стручношћу предавача на Филолошком факултету.

Теренска истраживања вршио је у карашевским местима: Caraşova, Iabalcea, Negmet, Clocotici, Lupac, Rafnic, Vodnik, као и у местима југословенског Баната у којима још живе или су живели Карашевци: Уљма, Избиште.

Монографија *Карашевски говори данас* је дијалектолошка студија посвећена фонетици и фонологији карашевских говора, за разлику од монографије Емила Петровића која обрађује говор Карашевака (*Graiurile Caraşovene Azi и Graiul caraşovenilor*). М. Радан истиче да је Е. Петровић, као и други истраживачи, сматрао да је говор свих Карашевака јединствен, будући да су им информатори углавном били из највећег карашевског насеља — Карашева. Тек после 1970. године, када су извршена краћа испитивања говора и у осталих шест карашевских насеља, постављено је озбиљније питање о уоченим разликама.

Студија има четири поглавља:

Увод садржи сажет преглед података о становништву, занимањима, географском положају карашевских насеља (и преглед оних ван њихове матичне области), као и сажет приказ резултата досадашњих лингвистич-

реченица српскога текста у књизи садржи бесмислицу. У њој као да се ауторка *Предговора* пита да ли место Струга још увек постоји, док се она, у ствари, пита нешто друго и посве смислено: да ли се у њему још увек одржавају чувене вечери поезије.

ких, историјских, етнoлошких и фолклористичких истраживања ове етничке групе.

Поглавље *Фонетика и фонологија* има три потпоглавља: вокализам говора, консонантизам карашевских говора, запажања о утицају румунског језика на фонетику и фонологију карашевских говора.

Део закључних разматрања М. Радан резимира: Према мишљењу велике већине стручњака, неспорна је данас чињеница да су Карашевци и њихови говори српског порекла. Међутим, међу лингвистима остала су два спорна питања: којем српском дијалекту ови говори припадају и када су се Карашевци доселили у Банат. Циљ ове монографске студије јесте да, на основу конкретних језичких факата, што прецизније утврди којем дијалекатском типу ови говори припадају, време и област из које су се Карашевци доселили у Банат. Пажљивом и детаљном анализом фонетских и фонолошких особености, нарочито архаизама конзервисаних у фонолошком систему, водећи при том рачуна и о морфолошким и лексичким особинама, стиже се до закључка да су карашевски говори потекли и развили се од архаичног словенског говора српског типа којим су говорили они Јужни Словени који су негде у VII веку населили Банат. Касније, тај архаични говор словенског банатског становништва претрпео је значајне промене услед утицаја говора придошлих досељеника из Старе Србије, који су се населили у горњем току Караша и у Алмашкој долини, најкасније у првој половини XV века. Аргументе у прилог овом закључку пружају нам, у првом реду, неке фонетске (али и морфолошке) иновације и одређена лексика, које су у мањој или већој мери продрле у говор карашевских Словена староседелца или су утицале на њега. Анализом главних фонетских особина карашевских говора, водећи рачуна и о морфолошко-лексичким особинама, упоређујући карактеристике српских штокавских дијалеката из периода када је дошло до иселавања становништва из матичних области јужно од Дунава и њиховог насељавања у карашевска насеља (XIV—XV век), долази се до закључка да је говор придошлих досељеника припадао косовско-рексавском дијалекатском типу. Могуће је да је у овим избегличким таласима било и говорника југоисточних српских дијалеката, па чак и бугарских говора.

Анализом лингвистичких факата, али водећи рачуна и о другим битним чињеницама — историјским, верским, етнографским, намеће се закључак да је етногенеза карашевског живља била дуготрајан и сложен про-

цес. Данашњи Карашевци су потомци првих Јужних Словена који су населили Банат и касније се помешали са имигрантима придошлим у разним епохама (XIV—XVIII век) из крајева јужно од Дунава, у великој већини српског порекла. Значајан удео у формирању ове етничке енклаве имало је, с једне стране, аутохтоно румунско становништво, са којим је карашевски живаљ вековима био у сталном контакту, а с друге стране, католичка вероисповест, која је имала велику улогу у униформисању и спајању хетерогене масе у чврсту етничку скупину са специфичним етнолингвистичким цртама.

Последње поглавље, *Прилози* садржи: дијалекатске текстове; регистар речи (у фонетској транскрипцији), аутора и места; списак скраћеница и литературе.

Показује се да су и за Карашевце у југословенском делу Баната значајна истраживања др Миље Радана. Деценију пре академика Е. Петровића Карашевцима се, на југословенској страни, бавио др Јован Ердељановић. У студији *Трагови најстаријег словенског слоја у Банату* (Niederluf sbornik, Praga 1925, 275—308) он наводи (стр. 293): „Особито место међу Србима Доњег Баната имају и по језику и по неким другим особинама тзв. Крашовци. Они станују у седам села у горњем сливу реке Караша, на истоку од Вршца (Крашово, Јабалча, Равник, Водник, Клокотић, Нермић и Лупак), а има их у мањем броју и по још неким местима у Банату.”

Подстакнути културним текстом Ј. Ердељановића *Трагови најстаријег словенског слоја*, као и подацима из такође Ердељановићеве, дуго очекиване, књиге *Срби у Банату. Насеља и становништво* (Нови Сад 1986), Одбор за проучавање положаја националних мањина и људских права САНУ и Народни музеј у Вршцу организовали су — требало је да то буду етнoлошка — истраживања међу Карашевцима у Уљми и Избишту. Боље рећи, било би то још једно истраживање „путевима Јована Ердељановића”. Извршене су солидне припреме, мр Станимир Барачки, археолог Музеја у Вршцу, мештанин Уљме, прикупио је податке о томе које се породице у Уљми још сматрају крашованским. Истраживачку екипу сачињавали су, поред мр Барачког, етнолог Музеја у Вршцу Драгана Јовановић, др М. Малуцков и, као гости, др Миља Н. Радан, ванредни проф. на Филолошком факултету Универзитета у Темишвару, и Миља Радан, студент етнологије Универзитета у Београду, обојица Карашевци, из Карашева. Након дводневног рада пока-

зало се да план истраживања треба мењати. Било је велико задовољство посматрати и слушати разговоре између уљманских Карашевака и двојице Карашевака из Карашева. Показало се да се још памте везе између одређених фамилија Карашевака из Уљме и карашевских породица које живе у и данас карашевским насељима јужно од Решице. Интересовања др Радана и др Малуцков била су различита, али је за оба истраживача било јасно да су уљмански Карашевци потомци миграната из карашевских брдовитих матичних предела. Договорено је да ће бити боље ако се омогући др Радану да изврши истраживања о Карашевцима у југословенском Банату — резултати ће свакако бити потпунији. Начин на који је др Радан само део тих планираних истраживања интегрисао у монографију *Grairurile Caraşovene Azi* у потпуности је оправдао очекивања.

Мада се већ насловом монографије скромно ограничава на само сегмент времена — говори Карашевака д а н а с — др Радан је написао књигу која је препуна информација — о прошлости, о садашњем животу Карашевака, о језику Карашевака — којем је и посвећена. Библиографија свих стручних и

научних текстова до сада написаних о Карашевцима, коју др Радан наводи, јесте потпуна, укључујући и бројне прилоге из разне периодике, часописа, новина. Сигурно је да у будуће неће моћи да се пише о Карашевцима а да један од основних консултованих извора не буде ова монографија.

У реферату одржаном на скупу у Новом Саду, др Радан са разумљивом горчином констатује: „Срби су испољили зачуђујућу пасивност и скоро потпуну незаинтересованост за судбину овог, иначе, по свим околностима, свог огранка”. Истина је да наша држава није посвећивала довољно пажње нити Карашевцима нити Србима у Румунији (више су они бринули о нама), али бољи познаваоци ових односа знају да су и САНУ и Матица српска покушавали да учине колико је то било могуће да би и једни и други осећали да они јесу незаборављени делови своје матичне земље.

Не велику, него основну акцију у односу на Карашевце учиниће Србија, ако се створе могућности да се књига Миље Н. Радана prevede и штампа на српском језику.

Мирјана Малуцков

UDC 398(498 Caraşova)(049.3)

Михај Н. Радан: *У ПОХОДЕ ТАЈНОВИТОМ КАРАШУ. ЕТНОЛОШКЕ И ФОЛКЛОРИСТИЧКЕ СТУДИЈЕ*, Карашевци и њихов свет, Савез Срба у Румунији, Темишвар 2004, 320 стр.

Др Михај (Миља) Н. Радан живи и ради у Румунији и ванредни је професор српског језика на Филолошком, филозофском и историјском факултету Западног универзитета у Темишвару. Рођен је у месту Карашево у Караш-северинској жупанији, што је умногоме утицало на његово касније професионално и научно опредељење. Интересовање за говор родног краја, који је због својих специфичности већ дужи време предмет проучавања румунских и страних научника, испољило се не само у његовој докторској дисертацији, него и у више десетина других радова (књиге, чланци, студије, прикази, преводи). Поред фонетике, фонологије, морфосинтаксе и лексике карашевских говора, он се годинама интензивно бави етнографском и фолклором Карашевака и банатских Срба уопште.

Књига која је пред нама представља скуп етнографских и фолклористичких студија и чланака које је аутор током свог двадесето-

годишњег научног рада излагао на бројним научним скуповима. Ова излагања објављивана су у разним стручним часописима доступним у оквиру стручњака, па је аутор с правом сматрао да би их требало сабрати у оваквој једној књизи и тако упознати ширу јавност са резултатима његових истраживања. Главна идеја коју М. Н. Радан промовише и развија јесте недвосмислено сврставање Карашевака у ред банатских Срба, „јер су они према свим битнијим етничким околностима (језику, обичајима, менталитету и др.) пореклом од најстаријег српског слоја у сливу реке Караша”. Књига поред Предговора, садржи и четири дела: први део бави се обичајима, обредима и веровањима Карашевака (13—158. стр.), други део разматра питање порекла и етничког опредељења Карашевака (159—225. стр.), у трећем делу изложени су фолклористичке студије и материјали (227—282. стр.), док четврти део садржи прилоге уз ову књигу (283—318. стр.).

Од пет чланака који се налазе у Првом делу први носи наслов *Банатски Срби и њихова насеља у прошлости и данас*. М. Н. Радан нас упознаје са чињеницом да је још у раном средњем веку Банат био претежно насељен Србима и Румунима. Са турским продирањем на Балкан, од почетка XV века, дошло је до нових досељавања припадника ова два народа. Централни део овог чланка представља исцрпна анализа *Списка јореских дажбина (контрибуција) за 1743. годину*. Овај документ хабзбуршке Банатске администрације један је од ретких извора који пружа информације о етничкој структури становништва у Банату у првој половини XVIII века. Он даје податке на основу којих се може утврдити број постојећих насеља 1743. године у Банату, њихови називи, број тадашњих становника Баната, њихова национална припадност. М. Н. Радан нарочито коментарише и анализира податке о чисто српским и мешовитим насељима и упоређује их са данашњим стањем у румунском делу Баната. Аутор је своје излагање пропратио и са неколико табеларних прегледа из којих се види етничка припадност становништва појединих дистриката, односно смањивање броја Срба румунског Баната. Други по реду чланак у овом делу је *Значај славе и још неких прослава са културним обележјем за одређивање етничког бића Карашевака*. Овде се може наћи детаљан опис обредних обичаја који карактеришу поједину славу а нарочито је занимљив и исцрпан прилог *Преглед кућних слава по домаћинствима (кућама) у ојшћини Карашево*. Остали чланци у Првом делу носе називе: *Чербул или мошуре (мошули) — карашевски покладни обичај, Обреди, веровања и обичаји Карашевака везани за изградњу куће и Карашевска мишолошка и демонолошка лексика*.

Други део садржи чланке: *Проблеми јорекла Карашевака, Узроци колебања Карашевака при етничком одређивању, Однос карашевских интелектуалаца с краја XIX и прве половине XX века према етничком јореклу Карашевака и Између традиционалне и савремене народне културе*. Аутор нас упознаје са чињеницом да је порекло Карашевака проблем о коме се још увек расправља. Узрок томе је податак да о њиховом пореклу нема писаних сведочанстава или усмених предања која би се темељила на поузданим историјским чињеницама. Утврђивање порекла Карашевака било је додатно компликовано њиховом католичком вером, али је мишљење М. Н. Радана како непобитне доказе о пореклу пружа једино њихов говор за који је недвосмислено установљено да при-

пада „српском језику, штокавском наречју, то јест, екавском изговору”. За српски народ Карашеваке везују и бројни обичаји, обреди и веровања, а примећује се до данас сачуван подсвесни осећај да су они потомци Срба. С друге стране, карашевски живаљ одликује се специфичностима као што су архаични говор и обичаји, специфична ношња и фолклор, особен менталитет и већ поменута римокатоличка вероисповест, што га издваја од осталог српског живља у Банату. Више од једног века бројни научници у својим радовима разматрају проблем етничког порекла Карашевака и врло често, услед једностраног сагледавања аспеката проблема, долазе до потпуно опречних закључака, што је имало за последицу повећавање дилеме и колебљивости Карашевака при етничком одређивању. Због многих специфичности које карактеришу ову тему, не чуди ни чињеница да нема сагласја међу истраживачима о настанку ове етничке енклаве. Занимљиви су и ставови о пореклу својих сународника које су износили карашевски интелектуалци с краја XIX и у првој половини XX века. Међу онима који су се бавили овим проблемом били су: трговац Тодор Бирта-Грк, учитељ Матија Влашић, професор Петар Франа, адвокати Франциск Фери Ђураса и Мартин Филипон. За све њих сем П. Фране и, можда Ф. Ђурасе, може се рећи да су се сматрали Србима.

У Трећем делу налазе се студије: *Фолклор Срба из румунског Баната, О појединим питањима из прошлости Карашевака и Специфичности развоја карашевског фолклора у румунској средини огледане у структури и језику баладе „Манојла Зидојла”*, као и једна омања збирка *Карашевске крашке народне умотворине*. Срби и Српство у румунском делу Баната имају дубоке корене и битно су допринели културном и материјалном развоју, не само ове области, него и српске културе уопште. У фолклору банатских Срба из Румуније заступљени су сви видови народног стваралаштва, како у стиху тако и у прози. Мало тога је до сада, међутим, проучавано, а такође мало је и учињено да се забележи оно што је од поменутог стваралаштва очувано. Прилози у Трећем делу ове књиге на непосредан начин скрећу пажњу ширем кругу читалаца на вредност и значај карашевске културне заоставштине тиме што су обогаћени сватовским, љубавним, крајим регрутским и војничким, као и другим песмама, те бећарцима, поскочицама, загонеткама, питалицама и изрекама.

Последњи део започиње биографијом М. Н. Радана уз коју је дата и његова исцрпна

библиографија која садржи четири књиге и готово шездесет студија, приказа, превода и избора из фолклора. Овде је сабрана и сва цитирана литература, као и речници који се могу наћи у напоменама горепомених чланака и студија. Нарочито су занимљиве фотографије везане за поједине карашевске обичаје, као што су пастирски, свадбени, божићни или ускршњи. Ових живописних фотографија има и уз поједине чланке, чиме пред читаоцем и оживљава култура и традиција Карашевака.

Извесно је да је М. Н. Радан овом књигом отворио пут ширем кругу читалаца ка

сагледавању јединствене прошлости и садашњости једног дела српског народа у Румунији. Сваки читалац ће у оквиру овде сабраних етнологских и фолклористичких студија моћи да нађе тему која ће га заинтересовати у довољној мери да макар на моменат поклони своју пажњу Карашевацима. Преостаје нам само да овим скромним радом пружимо свесрдну подршку залагању, како аутора ове књиге тако и његових уважених колега, на осветљавању проблема и питања везаних за Србе који су некада живели или данас живе у Румунији.

Драган Тубић

UDC 821.163.41(498):929(031)(049.3)

Живко Милин: ЛЕКСИКОН ПОРАТНИХ СРБА ПОСЛЕНИКА ПИСАНЕ РЕЧИ У РУМУНИЈИ, Знаменити Срби у Румунији, Темишвар 2004, стр. 177.

Српско становништво у данашњој Румунији спада међу најстарије слојеве Срба који живе ван матице. Када су након Светског рата припали Румунији, било их је 44.000, при попису 2002. било их је 22.561, од тога у самом Темишвару 6.271. Њихов број се из дана у дан смањује али то Срби надокнађују све већим значајем у румунском друштву. У Темишвару се налазе три српске цркве, Српска читаоница, српска гимназија „Доситеј Обрадовић” а по селима има неколико основних школа са српским наставним језиком. На територији целе Румуније постоји педесетак српских цркава и пет манастира.

Аутор овог *Лексикона* редовни је професор Филолошког факултета у Темишвару на катедри за словенске језике и књижевности. Његова интересовања су многострука — пре свега проучава старе српско-румунске културне и лингвистичке односе. Бави се и књижевном критиком. Аутор је многих публикација, научних чланака и расправа, сарадник је многих листова и часописа на српском и румунском језику. Учествовао је на више стручних конгреса и научних скупова.

У овом *Лексикону* заступљене су биографије наших савременика — поратних Срба, (после 1945), књижевника, публициста, преводаца и других културних посленика који су рођењем, живљењем или радом оставили трага у српској заједници која живи у Румунији. Биографије личности дате су азбучним редом, двостубачно на 177 стра-

ница текста. *Лексикон* садржи седамдесет пет биографија са библиографијом и литературом на основу које је написана биографија. Поред ових података, навођене су и оцене дела личности тј. критички изводи, написани пером других аутора. То су углавном оцене дела научне и стручне јавности, што је од посебне важности јер читаоцу дају представу и о самим делима посленика писане речи. Публикација је илустрована и портретима личности. Аутор је направио попис скраћеница часописа, издавача, издавачких кућа и штампарија, затим попис коришћених лексикона, речника, монографија, антологија, зборника и часописа, што нас информира о њиховом постојању. Оно што је посебно занимљиво, ту су и дела писана на румунском језику. Како је аутор и сам културни посленик, биографију о њему написао је уредник ове едиције Иво Мунђан, професор и књижевник.

Књига је драгоцен као историјски извор. Читајући овај *Лексикон* може се реконструисати деловање и активност Срба у Румунији, њихова интересовања и стремљења. Открива нам читава плејаду млађих људи који су сачували национални идентитет и били видно инспирисани српском националном прошлошћу. Желећи да прикажу достигнућа својих иноплеменника, многа дела преводе на румунски али и са румунског на српски. Што значи да су се прилагодили румунском културном простору али и да чувају свој матерњи језик и негују српско наслеђе у Румунији. Многе личности из овог

Лексикона објављују у периодици која излази у Србији, учествују на научним скуповима и на тај начин одржавају блиске везе са својим народом. Кроз ове биографије може се стећи и увид у то колико часописа излази у Румунији на српском језику. Заиста су импозантне биографије и библиографије многих Срба који живе и раде у Румунији. Врло су занимљиве биографије личности рођених у Србији али пребеглих у Румунију, у нека зла времена, као политички емигранти.

На основу ове књиге може се закључити да међу Србима у Румунији има новинара, књижевника, белетристичара, професора универзитета, народних посланика, књижевних критичара, преводилаца, свештени-

ка, што значи да су Срби заступљени у свим сферама стваралачког деловања. Аутор је водио и рачуна о обиму биографије сваке личности, те је он пропорционалан њеном значају. Иако није уобичајено да се у речницима и лексиконима оваквог типа дају регистри, то би у овом случају било од велике користи јер се у биографијама и библиографијама налазе и подаци о другим личностима чије биографије не постоје у *Лексикону*.

Овај *Лексикон* је врло значајна публикација јер одсликава једно време и активности читаве галерије ликова, Срба у Румунији.

Александра Новаков

UDC 821.163.41(498).09 Nenadović M.

Мирон Ненадовић: *ИЗБРАНИ СПИСИ*, Књига уместо споменика, Темишвар 2004

Да би нечијем књижевном делу била посвећена пажња, није увек нужно да оно својим вредностима утисне снажан печат епоси у којој је настајало. Неретко, и скромнија књижевна делатност оставља видљиве трагове јер, са одређене временске дистанце јасно може да укаже на прилике карактеристичне за одређено место и време.

* * *

Како у предговору књизи *Избрани списи* истиче приређивач Љубомир Степанов, избор из скромног, али свакако не и занемарљивог прозног и поетског опуса јеромонаха Мирона Ненадовића, настао је првенствено као осврт на књижевно стварање Кетфељчана у периоду између два светска рата. Као један од првих Кетфељчана који су се бавили књижевношћу Хранислав Ненадовић (1889—1949), у монаштву Мирон, за служио је да његови књижевни трагови постану и остану видљивији.

Од стотинак песама и педесетак прозних радова колико је јеромонах Мирон оставио за собом, приређивач је издвојио двадесет и шест поетских и десет прозних остварења, па је избор и подељен на две целине — „Стихови” и „Прозни састави”. Највећи број текстова заступљених у овом избору првобитно је штампан у *Темишварском веснику*, мада има нешто радова и из других публикација — *Гласника* и *Духовне сџраже*, на пример. Један прозни рад — *Пројевед о Новој години* из 1946. није до сада објављиван,

а са њим се уједно и „затвара круг” *Избраних списа* Мирона Ненадовића.

У обе целине — и у „Стиховима” и у „Прозним саставима” — текстови су распоређени хронолошки, те се, уколико се они читају у континуитету, сасвим јасно диференцира развојни лук књижевног стваралаштва овог аутора.

„Исечак” из поетске заоставштине јеромонаха Мирона, који се нашао у овом избору, чине махом дескриптивне, рефлексивне, религиозне, родољубиве, похвалне и пригодне песме, са честим наносима социјалних мотива и дидактике. Поезија заступљена у *Избраним списима* објављивана је између 1925. и 1946. године, а временски и друштвено-историјски контекст њеног настанка видно је утицао и на тематику, тон и мотиве. Док су песме објављиване до 1940. године, без обзира на различита тематска обележја и врсту махом светле (изузев *Успомене дана њоробоја солунског фронтира 1918—1938. године*), поетска остварења која настају у праскорорје или у току Другог светског рата одишу пригушеном, али дубоком горчином. У том је смислу најупечатљивији одломак из песме *Најушћена њива*, из које се, мада се то нигде експлицитно не каже, може ишчитати права „мала” трагедија обичног човека притиснутог ратним ужасом. Велика је штета, међутим, што ова — можда и највреднија и најснажнија, песма у читавом избору није објављена у целости. Пацифистички ставови Мирона Ненадовића сасвим

су јасни и у песми *На прагу свейског мира*, штампаној по завршетку рата.

Мада је приређивач у одељак „Прозни састави” уврстио текстове различите и по тематици и по врсти — од историографских списа (одломак из *Прилога за њовесї манастира Бездина у Банашу*), преко религиозних беседа превасходно инспирисаних највећим хришћанским празницима — Рождеством и Васкрсом, па до дескриптивних и филозофских размишљања, песничко осећање света које јеромонах Мирон несумњиво носи и себи сасвим је видљиво и у овом делу *Изабраних сїиса*. Оваквим одабиром успешно је приказан шаролик и тематски богат књижевни опус јеромонаха Мирона, што је уосталом и био један од основних циљева ове књиге.

Поред тога што је уз сваки текст уврштен у овај избор наведена и публикација у којој је рад првобитно објављен, приређивач Љу-

бомир Степанов у „предисловију” *Изабраним сїисима* доноси и опширан животопис Мирона Ненадовића, што у великој мери доприноси вишеструкој вредности ове књиге.

* * *

Јеромонах Мирон је умро у великој оскудици 30. јуна 1949. године и како у његовом животопису пред *Изабраним сїисима* стоји — гроб му се не зна. Стога ова књига, којом је поред осталог обележена 115. годишњица од рођења и 55. годишњица од смрти Мирона Ненадовића, замењује надгробни споменик који је овај Кетфељчанин свакако за служио. А књига је без сумње споменик вреднији и трајнији од надгробне плоче. Онакав споменик какав Мирону Ненадовићу и припада.

Исидора Милић

UDC 908(497.113+498.5)..17”(049.3)

ЗНАЧАЈАН ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Јохан Јакоб Ерлер: *БАНАТ*, Историјски архив Панчево, 2004.

У рукописном одељењу Универзитетске библиотеке у Будимпешти чува се рукопис на немачком језику — свеска од 207 листова текста писаног руком и десет цртежа тушем у боји. Рукопис је сачинио, 1774. године, високи чиновник аустријске управе у Темишвару Јохан Јакоб Ерлер (Johann Jakob Erler), ревизор Царске земаљске администрације Баната (Kaiserliche Banater Landesadministration). Овај рад није објављиван све до 1982. године, када је у Темишвару изашао из штампе његов превод на румунски језик, и то је прво објављивање овога дела. Преводац је познати румунски историчар Константин Фенешан (Constin Feneşan), добар познавалац историје Баната.

Ерлеров рукопис, доскора код нас непознат извор за историју Баната у XVIII веку, превео је са немачког на српски језик професор мр Мирко Митровић. Захваљујући његовом труду, овај значајни историјски извор постао је доступан нашој научној и читалачкој јавности.

У предговору превода стоји: „Помоћ код издавања ове књиге су пружили Министарство културе и информисања, INGE PROJEKT из Дармштата, Немачка и Скупштина општине Панчево, а суиздавачи су Историј-

ски архив из Панчева, Општинска библиотека из Опова и Књижара Прота Васа из Панчева.”

Преводац на румунски језик сматра да је Ерлеров спис настао као извештај о тадашњим приликама и проблемима у Банату, поднет новом гувернеру, који је на ту дужност ступио у пролеће 1774. године.

Посебност овога рада састоји се у томе што је писан на основу непосредног ауторовог доживљавања Баната и упознавања духовног и материјалног живота његових житеља, Румуна и Срба. Изврсна способност запажања и изражено интересовање за прилике и збивања у окружењу, учинили су да Ерлерово излагање буде живо и занимљиво, те да знатно прерасте оквири обичног чиновничког рапорта.

Да бисмо стекли уопштену представу о садржају овога рада, потребно је да прочитамо пун наслов оригинала, онако како га је превео мр Митровић: *Банаш од њосїанка до сада — са националним обичајима, њредањима, религијом, васїїшањем деце, кућном радношћу, имовинским сїањем, шрговином, оскудицом, њриходима, обавезама чиновника, знаменишосїима земље, ненеој њовршини у њлу, ѡрадовима, селима, њусїарамма, њудима и сїоч-*

ним благом, побољшаном маршрућом путовања дајом у прилогу — описан у Темишвару 1. октобра 1774. године од стране Јохана Јакоба Ерлера, ревизора.

Иако је Ерлер свој спис датирао 1. октобра 1774, то не може бити датум завршетка рада на њему, јер даје податке и о Великокикиндском дистрикту, који тада још није постојао. Царска привилегија о оснивању овога дистрикта носи датум 12. новембар 1774.

Кад је већ реч о Великокикиндском дистрикту, не би било на одмет да је преводилац на наш језик напоменуо како Ерлер грешни, јер Великокикиндски дистрикт није имао 11 насеља, него 10. (Ботош није био у његовом саставу.)

Ерлеров рукопис садржи 12 поглавља, од којих прва четири чине мањи, историјско-етнолошки, а осталих осам већи, економско-социјални део. У преводу на српски језик, први део дат је у књизи од стране 7 до 23, а други од стране 25 до 110.

О православној цркви и њезином свештенству Ерлер се изражава веома негативно. Високи царски чиновник није ни могао друкчије, јер су царска власт и католичка црква биле незадовољне неуспехом унијаћења, којем су православни, а нарочито Срби, пружали снажан отпор.

О житељима Баната, Румунима и Србима, има добро мишљење и веома им је наклоњен. Каже да се ово становништво веома пристојно понаша и да има врло добро домаће васпитање. Вели да ни код једног народа није видео тако изражену љубав родитеља према деци и деце према родитељима, као код овдашњих Срба и Румуна. Ерлер веома цени друштвени живот и међусобне односе на банатском селу, сматрајући да овдашње становништво у том погледу не заостаје за сеоским сталежом било које европске земље.

Даље имамо податке о разним слављима, свадбама, сахранама, отмицама девојака и о другим обичајима.

Писац запажа велику разлику у начину живота и у економском положају Срба и Румуна. Срби су марљивији од Румуна, имућнији су и удобније живе. Један Србин ради више него два Румуна. Срби имају куће, стаје и друге просторије боље него Румуни, а и унутрашњост кућа им је боље опремљена. Више се баве обрадом земље, па имају и више пољопривредних оруђа. У највећем селу од 400 кућа, ако је село румунско, биће 100 плугова, а ако је српско, са сигурношћу се може очекивати да ће бити 300 плугова. Румуни имају таљиге (кола са

једним коњем), а Срби кочије (кола са два коња). Срби имају боље коње и хамове.

Фенешан, преводилац Ерлера на румунски језик, каже да код превођења са немачког знатну потешкоћу представља чиновнички језик, својствен аустријској администрацији XVIII века, тзв. Beamensprache, који карактеришу дуге замршене реченице, тешке граматичке конструкције и сувопарно излагање, што све заједно чини текст тешко разумљивим. Вероватно је то навело преводиоца на српски, мр Мирка Митровића, да се послужи и преводом на румунски језик. У предговору књиге пише: „Књиџа је пријемана за шћамју уз помоћ два извора прво, са оригинала рукојиса који је исчићавао, преводио и коментарисао мр. Мирко Митровић, и са румунског превода који је урадио Север Сједику”. (У СР — Каталогизација у публикацији стоји: Север Ждику).

Свакако да је румунски превод добро послужио и помогао преводиоцу Ерлера на наш језик, али морамо приметити да тај превод није увек на најсрећнији начин коришћен. Тако одмах на почетку српског превода Ерлеровог списка, на страни 7 књиге, спомињу се земља *Молдава* и река *Нисџер*. Земља или држава коју Румуни зову Moldova код нас се никад није звала *Молдава*, него Молдавија (ретко *Богданска* или *Карабогданска*), а река „Нистер” (рум. Nistru) је Дњестар. Могло би се рећи да су ове грешке малог значаја, небитне за целину књиге. Нажалост има их још, већих и значајнијих.

На 9. страни имамо реч *жбир* у реченици доста конфузној, па ћемо навести како она гласи у српском преводу: „Цар из 707. (1770) године је био човек побољшања, али ипак жбир, док је 708. (1780) године на кормило државе дошао у знаку родитеља.” Иста реченица кад се преведе са румунског, гласи: „Цар из 107. године био је човек побољшања, али ипак *zbir*, док је 1708. године на кормило државе дошао у лик родитеља.” — Цар из године 107. је римски император Трајан, који је те године покорио Дакију (само није јасно чији је он могао бити жбир), а цар из 1780 (код Ерлера погрешно 1708) био је аустријски цар Јосиф II.

Проблем је у томе што наша реч *жбир* и румунска *zbir* немају исто значење. Жбир је *шћијун*, *ухода*, а *zbir* је *немилосрдни*, *сурови*, *окружни предсјавник властџи*.

У насловима VIII и IX поглавља, и на још неколико места у књизи, налазимо да се *држава* и *владар* погрешно превде као *провинција* и *управник провинције* или *гувернер провинције*. У питању је погрешан превод

услед, може бити, недовољног познавања румунског језика. На румунском именица țară (изговара се царѐ, а потиче од латинског terra) има значење *земља* у смислу *држава, покрајина, провинција, област* итд. Заиста, ако би та именица стајала сама, могла би се превести и са *провинција*. Међутим, ако титула гласи *principe(le) țării* (а у румунском преводу увек тако стоји), може се превести само са *владар, цар, император, монарх, државни поглавар* итд., а никако са *ујравник провинције* или *губернер провинције*, јер румунско *principe* је од латинског *princeps ipis*, а то је титула римског императора.

Због ове грешке у преводу, у тексту на српском језику налазимо да гувернеру провинције припадају државни порези, да је државно земљиште (као плантаже дуда) у својини гувернера итд.

Тако наслов поглавља IX у српском преводу гласи: „Од чега се састоје порези и натуралне дажбине, колико Банат одваја за управника провинције, поред обавеза које се плаћају чиновницима”, а у румунском: „Из чега се састоје порези и дажбине, колику добит Банат доноси државном поглавару, из чега се састоје обавезе чиновника”.

По ономе што пише на страни 66, домаћица која у авану туца со, паприку, презлу итд., држави плаћа порез као да поседује сувачу, млин који покрећу коњи. Разуме се да је то бесмислица и заиста није у питању аван, него ваљаница, ваљарица за ваљање сукна. Румунска реч *riuă* (погрешно преведена са *аван*), има следећа значења: *ваљаница сукна, стуба, старински шпир* (који се пунио на цев), *бранџија* и још нека, а основно значење је *ваљаница*. За аван се каже *riuică* „мала ступа” (деминутив од *riuă*). Данас, кад више нема ваљаница и ступа, могуће је да се и аван понегде зове *riuă*, али ово ће увек бити споредно и неуобичајено значење те речи.

Нису све грешке овога рада проистекле из лошег коришћења румунског превода. Има доста разлика између садржаја ова два превода, али, пошто нисмо у стању да српски и румунски превод упоредимо са текстом оригинала, кад наиђемо на различите садржаје, па чак и опречне податке и закључке, не можемо знати који је од два преводиоца у праву.

Можемо само да упоредимо два текста, али не можемо да арбитрамо.

Кад наиђемо на реченицу која је у једном преводу опширнија и даје више података, а у другом преводу краћа и сиромашнијег садржаја, не можемо знати да ли је један од преводилаца скратио Ерлеров текст или га

је онај други проширио. Навешћемо само један пример, јер би ређање свих оваквих случајева заузело много простора. Српски превод: „Не треба се чудити што ови људи, који у детињству нису примили поуке од својих попова (свештеника), остају покорни као неки робови; и нису свесни да су њихови попови били и остају само маскирани сељаци, који једва могу читати на матерњем језику”. Румунски превод: „Не треба се, дакле чудити ако ови људи — који у младости нису примили неку поуку од својих попова (свештеника) — остају *им* покорни као неки робови и нису свесни да ти њихови попови јесу и остају само прерушени сељаци, *који не могу имати никаквог појма о религији, јер, најчешће, узети од ручица њихових*, једва могу читати на свом матерњем језику.” (Курзивом је подвучено оно што не постоји у српском преводу.)

Један пример давања различитих података — српски превод: „Румуни спавају мало и не придају много пажње меканој постели, док Срби праве своје кревете на висини, поносни на овакав распоред. Кревет је сачињен од дрвета које сами отешу пунећи га са мало сена или сламе преко које се ставља покривач, а како им се јако допада пушење прекидају сан више пута. Иначе ако им се покаже мало благонаклоности они ће прихватити као обавезу уз велико поштовање.” — Румунски превод: „Румуни спавају врло мало и не поклањају неку пажњу мекој простирци, док Срби намештају кревете у висину и поносе се таквим аранжманом. Кревет Румуна састоји се од једног оквира, од гредица које сами отешу, затим га напуне са мало сена или сламе преко које рашире ћебе. Румуни јако воле да пуше дуван, због чега прекидају сан више пута. Иначе Румуни су јако захвални, ако им се покаже мало благонаклоности.”

Као што видимо, у српском преводу после „Румуни спавају мало и не придају много пажње меканој постели...” — све друго се односи на Србе, док у румунском преводу не пише тако.

Пример опречних тврдњи — српски превод: „Обичаји мештана, поменути још на почетку овог излагања, не одуарају нимало у односу на друге провинције.” — Румунски превод: „Навике и обичаји мештана, поменути још на почетку, не показују ништа што би се могло упоредити са другим земљама.”

Или — кад на српском пише да у Темишвару „живи око 5.600 душа искључиво под војном јурисдикцијом. Њихов број се не може прецизно одредити због честих промена”, а на румунском: „станује око 5.600 љу-

ди изуевши војна лица чији се број не може одредити због честих промена.”

Аустријска администрација у Банату поклањала је много пажње подизању плантажа дуда и гајењу свилеве бубе. У вези с тим — српски превод: „Овде нисам говорио о расађивању дуда, већ само о његовом узгоју путем сетве... Пројектант плантажа жели да произведе младнице у што већем броју, а искључује предност расађивања.” Румунски превод: „Овде нисам запазио размножавања дуда резницама, већ само сетвом... Пројектант ових плантажа жели да одгаји што више младница дуда, али искључује размножавање резницама (цеповима), што има толико предности.” (Питамо се чему би служиле младнице, ако не за расађивање.)

Има и неких нелогичности у излагању за које не знамо да ли су криви преводиоци или Ерлер. Каже да банатски сељаци жито држе у житним јамама и да се „копа дубока јама чији отвор није шири од једног хвата, тако да човек једва може ући унутра” (Митровић) или „с тешкоћом се може увући унутра” (Фенешан). Међутим, ако је отвор био широк готово два метра или један хват (1,896 m), најдебљи Банаћанин могао је без по муке ускочити у житну јаму и то раширених руку.

Ерлер је понекад, да би прецизније одредио неки појам, његов назив дао на српском или на румунском језику, а у загради навео превод на немачки језик. Тако каже да у време пољских радова, пошто Срби живе у кућним задругама, једна од жена, *редуша*, води бригу о домаћинству. Не знамо како је Ерлер написао „редуша” нити како у загради гласи превод на немачки језик. Фенешан је тај превод, вероватно, прочитао *Wöchnerin*, а Митровић *Wäscherin*, па је први написао „Редуша (породиља)” а други „Редуша (праља)”. А редуша није ни породиља ни праља, него — редуша.

Још један пример како је Ерлер настојао да што боље објасни оно што је излагао. Говорећи о одевању, каже да Срби и Румуни имају сличну мушку летњу одећу, коју чине кошуља и ланене гаће. Ми, Банаћани у годинама, сећамо се широких паорских гаћа од неколико пола, које су носили старији људи. Гаће су биле памучне, ланене или кудељне. Вероватно зато што немачко *die Hosen* значи *гаће*, *панталоне*, *чакшире*, да би тачно одредио о чему се ради, Ерлер узима српску реч „гаће”, али како у немачком нема слово које би одговарало нашем *h*, пише најприближније што је могао: *Gatje* (*Hosen*). Наш преводилац пише: „Свакодневна лет-

ња одећа Румуна и Срба састоји се од једне кошуље... ланених чакшира (*Gatje, Hosen*).”

Из превода на румунски видимо да су жене лети носиле до пета дугачку ланену кошуљу, која је у струку стегнута са две кецеље од вунених реса црвене, зелене и жуте боје и то једном кецељом спреда, а другом позади. Кецеље висе до испод колена. (У ствари, то је била румунска женска ношња. Српкиње нису носиле кецеље од вунених реса.)

Код Митровића стоји: „Током лета жене носе кошуљу, од ланеног платна... дугачку до пета... стегнуту на струку, са два појаса која су направљена уплитањем црвене, зелене и жуте вуннице. Појасеви висе мало преко колена, колико спреда толико и на леђима.” (Не знам може ли се појасом назвати одевни предмет који од струка сеже до испод колена.)

Банат је био административно подељен на 12 дистриката. За сваки дистрикт понаособ Ерлер даје исцрпне податке о привреди, о годишњим приносима житарица, гајењу стоке, трговини итд. Па о томе колико јутара земље дистрикт поседује укупно, колико од тога обрадиве и земље других категорија; колико стоке се држи годишње, све по врстама стоке. Исто тако дат је укупан број кућа у дистрикту и, по категоријама, колико становника живи у тим кућама.

Кад се, у преводу на српски језик, погледа преглед броја становника по категоријама, одмах пада у очи велики број удоваца у сваком дистрикту и намеће се питање откуд их толико много, а сразмерно мало удовица, и откуд то да се удовци исказују као посебна категорија становништва.

У Бечкеречком дистрикту има 1298 удоваца и 376 удовица, у Панчевачком дистрикту 1000 удоваца и 55 удовица, а у Великокикиндском 2069 удоваца и 102 удовице. Одмах се види да нешто није у реду и да подаци немају логике. Да површно анализирамо питање бројног односа удоваца и удовица у Великокикиндском дистрикту. Његови одрасли мушки житељи били су ратници и граничари који су, како се говорило, „у једној руци држали ручицу плуга, а у другој пушку”. Разуме се да су у ратовима и на увек немирној граници гинули и да су многе њихове жене остајале удовице. Према томе, морало је бити више удовица него удоваца, чак и ако занемаримо да су жене и у оно време имале дужи животни век од мушкараца и да су, приликом ступања у брак, обично биле млађе од својих мужева. Просто да човек помисли како су ти ратници и граничари своје жене слали да ратују и ги-

ну, а они радили по кући, прали пелене, кували итд.

Даље у књизи, где су наведене категорије пореских обвезника, на своје велико изненађење, налазимо категорије „ожењени удовац” и „неожењени удовац”.

Ја сам чуо да се, у преносном смислу, каже „живи мртвац” за човека тешко оронолулог, физички пропалог, тешко болесног, али за „ожењеног удовца” никад нисам чуо. Није ми јасно ни шта значи „неожењени удовац”, јер да је ожењен, не би био удовац.

Међутим, кад се погледа Фенешанов румунски превод, постаје јасно да нису у питању удовци него желири (рум. jeler). Код прегледа броја становника по категоријама, тамо где је код Митровића „удовац”, код Фенешана стоји „желер” (код нас је више уобичајено *желир*), а код прегледа категорија пореских обвезника уместо „ожењени удовац” и „неожењени удовац” — „ожењени желир” и „неожењени желир”. Читаоцу је, свакако, познато да је желир кмет беземљаш, који је у селу поседовао само кућу са окућницом, можда и нешто земље, мање од 1/8 сесије.

Има се утисак да су, при превођењу на српски језик, неке грешке настале само услед обичног немара. Тако на страни 7 римски император Нерва спомиње се као Нерв („за време Нерва”). Могло би се помислити да је у питању штампарска грешка, али у ендноти 4 понавља се исто.

На страни 12 у табели бројног стања житеља Баната по националности стоји: „Румуна 200.000, Срба и Грка 100.00” (јединица и четири нуле), а треба: Румуна 220.000, Срба и Грка 100.000.

На страни 13 спомињу се тројица влашких војвода „Раду, Вада, Леон”, а реч је о једном војводи Влашке, а то је Раду-Вода Леон (1664—1669).

На страни 16 стоји да „комплетан пост досеже од седам месеци до једне године”, што би значило да има година без и једног мрсног дана, а треба да пише *до седам месеци у години*.

На страни 19 пише да „Банат... не располаже чак ни са довољно радне снаге за преораване ледина” а у наставку: „Банат би можда због помањкања земље...”. Какво помањкање земље, ако је има толико да нема ко ни ледине да узоре и претвори их у обрадиво земљиште.

На крају књиге приказани су цртежи из Ерлеровог рукописа, али нажалост у минијатури и без легенде, те немају неког значаја.

И поред овде наведених (и ненаведених) недостатака, ова књига је вредна као превод Ерлеровог списка, значајног извора за историју Баната у XVIII веку. Она садржи обиље података, вредних за сваког историчара, етнолога и читаоца уопште.

Сћанко Војводић

САРАДНИЦИ У ОВОМ БРОЈУ ЗБОРНИКА

Стеван Бугарски, рођен 1939. у Српском Семартону (Румунија). Свршио је Српску гимназију у Темишвару (1956) и две године Факултета руског језика на Педагошком институту у Букурешту (1958). Осуђен на 6 година поправног затвора због вербалног деликта, робовао је до помиловања 1962. По повратку из затвора запослио се као физички радник и машин-бравар, и свршио Машински факултет на Техничком универзитету у Темишвару (1971). Радио је у струци и сарађивао у Српској периодици и Српској емисији Радио Темишвара. Сада је пензионер; живи у Темишвару. Бави се културном историјом Срба на територији данашње Румуније — књиге: *По Семартону кроз њосџор и време* (1982), *Оно што се ѝамѝи* (1983), *Годишњице Срѝскоѝ Семарѝона* (1994), *Срѝско Православље у Румунији* (1995), *Три века Текелијине цркве* (коаутор, 2002), *Семарѝонски леѝоѝиси* (2004); сакупља српски фолклор — књиге: *Беђарац* (1982), *Сваѝовац* (1983); *Дневник Саве Текелије* (приредио, 1992); Ђорђе Бранковић: *Хроника Словена Илирика, Горње Мезије и Доње Мезије* (превео и приредио, 1994).

Станко Војводић, рођен у Руском Селу 1927. Завршио гимназију у Кикинди и дипломирао историју на Филозофском факултету у Новом Саду. Радио у кикиндским фабрикама „Светозар Марковић Тоза”, „Петар Драпшин”, „Прима”. Био је професор у кикиндској гимназији. Објавио књиге: *Колонизација у Руском Селу* са Илијом Војводићем, *Речник славизама у румунском језику* (2002), *Словенски ѝоѝоними у румунском језику* (2006). Живи у Кикинди.

Славко Гавриловић, академик, професор универзитета. Родио се у 1924. у Сремским Лазама код Вуковара. Гимназију је учио у Винковцима и Сремским Карловцима. Дипломирао је на историјској групи Филозофског факултета у Београду (1951). Био је наставник у Земуну, професор у Учитељској школи у Призрену, кустос Војвођанског музеја, редовни професор на Историјској катедри Филозофског факултета у Новом Саду. Један је од оснивача Института за историју у Новом Саду. Радио је у Историјском институту у Београду. Истакнути функционер Матице српске. Дугогодишњи главни уредник *Зборника Матице српске за историју*. За дописног члана САНУ изабран је 1978, а за редовног 1985. Руководилац је Сентандрејског одбора САНУ.

Објавио је близу 500 радова, међу којима преко 40 књига — монографија и архивских збирки. У вишетомној *Историји срѝскоѝ народа* уредио је IV књигу — *Срби у XVIII веку*. Приредио је и дао предговоре и објашњења у више књига, поред осталих и за *Темишварски сабор 1790*. Важнија дела: *Срем у револуцији 1848—*

49, *Трговина и миграције Балкан—Подунавље XVIII—XIX столеће, Рума — трговиште у Срему, Мишровица, седиште Штаба граничарског џука, Војводина и Србија за време Првог устанка, Срем од краја XVII до средине XVIII столећа, Из историје Срба у Хрватској, Славонији и Угарској, Ириџ, трговиште у Срему, Биографски и историјски списи Јована Суботића из 1848/49, Срби у Хабзбуршкој монархији од 1789. до 1858/49.* и др.

Миријана Малуцков, етнолог, научни саветник. Рођена је у Славонском Броду 1930. Гимназију је завршила у Вршцу а дипломирала етнологију на Филозофском факултету у Београду. Скоро цео радни век провела је у Музеју Војводине у Новом Саду. Била је шеф Етнолошког одељења и организатор многобројних изложби. У *Темишварском зборнику* сарађује од првог броја. Главна дела: *Народна ношња Румуна у југословенском Банату* (1973), *Румуни у Банату* (1985), *Ношња Панчева и околине* (1995). Објавила је и запажене чланке о предметима Срба и Карашевака у Етнографској збирци Темишвара у Банату и о свечаној ношњи Карашевки. Написала је студију о ћилимима у Војводини.

Адријана Сида Мањеа, рођена 1966. у Темишвару (Румунија). Свршила је Српску гимназију (1985) и Факултет хидраулике на Техничком универзитету (1990) у Темишвару, где је одбранила и докторску дисертацију из области хидраулике (1999). Сада је ванредни професор на Техничком универзитету у Темишвару и сарадник Српске емисије Радио Темишвара. Објавила је више радова из области хидраулике у стручним периодичима и колективним збиркама у земљи и иностранству.

Владимир Миланков, родио се и умро у Српској Црњи (1934—2002). Гимназију учио у Зрењанину, студирао на Вишој педагошкој школи у Новом Саду (1958). Радио две године као наставник књижевности у Баваништву. У Српској Црњи основао Дом културе и био његов директор. Последњих година живота налазио се на дужности управника угоститељског предузећа „Мотел Каштел” у родном месту. Покренуо је у Црњи културну и књижевну манифестацију „Липарске вечери”. Објавио монографију *Драга Гавриловић* и направио избор и уредио њена *Сабрана дела* у две књиге. Дела су му и: *Белуш Ђ. Јакшић, Панорама љуна брашна* (са Спасојем Граховцем), *Јакшићи из Српске Црње, Еусџахија њл. Арсић, Таласање равнице, Бура Јакшић у њричама и анегдојтама, Крајки живои и изненадна смрт Лазара Сјасина Марковића*. Постхумно су му објављени: *Албум Буре Јакшића* и *Ђорђе Радак*. Књижевник Момчило Миланков му је био брат од стрица.

Исидора Милић, рођена је 1981. у Новом Саду. Дипломирала је глуму на Академији уметности у Новом Саду 2003. Магистрирала је 2005. на Одсеку за српску књижевност Филозофског факултета у Новом Саду. Бави се историјом српског позоришта и развојем српске оригиналне драмске књижевности. Од 2000. као новинар и водитељ хонорарно сарађује на Телевизији Нови Сад. Сарадник је *Лексикона љисаца Југославије, Српског биографског речника, Свесака Мајице српске*, часописа *Позориште* итд.

Александра Новаков, рођена 1973. у Призрену. Завршила је историју на Филозофском факултету у Новом Саду (1996). Постдипломац је на националној историји новог века. Бави се историјом Јужне Србије. Учествовала је на научним скуповима. Радове из историје објављивала је у зборнику *Срби у источној Хрватској*, *Зборнику Матице српске за историју*. Сарадник је Српског биографског речника и стручни сарадник Лексикографског одељења Матице српске.

Божидар Панић, рођен 1941. у Белобрешки (Румунија). Свршио је Српску гимназију (1960) и Електротехнички факултет на Техничком универзитету (1965) у Темишвару. Ради као инжењер у Араду. Бави се историјом Срба у Поморишју; из тога домена објавио је више написа у колективним збиркама. Књиге: *Арадска тврђава — аустроугарски лођор за истребљење Срба 1914—1918* (коаутор, 1994), *Три века Текелијине цркве* (коаутор, 2002).

Илија Петровић, дугогодишњи функционер ПТТ. Рођен је у Косору код Подгорице 1938. Бави се историјом српског народа. Дела: *Присаједињење Срема Србији 1918* (1994), *Српско национално вијеће Славоније, Барање и Зајадног Срема* (1995), *Славонија, Барања и Зајадни Срем — од вијећа до републике* (1996), *Војводина Српска 1918* (1996), *Српска земља — прилози за одговор на српско ишћање* (1997), *Левица и Српство 1848—1919* (1999) итд.

Душан Попов, ранији секретар Матице српске (1978—1991), родио се у Мокрину 1930. Гимназију учио у Великој Кикинди, Петровграду и Новом Саду. Студирао политичке науке. Докторирао 1981. у Београду с тезом „Информативно-политичка штампа у Војводини 1918—1941”. Покренуо *Свеске Матице српске* у четири серије. Написао четврти том *Историје Матице српске* (2001). Један од оснивача и први главни уредник Телевизије Нови Сад (1972—1978). Аутор је и главни уредник вишетомне илустроване народне *Енциклопедије Новог Сада*. Члан Уредништва Српске енциклопедије, уредник за штампу, радио, телевизију, издавачку и штампарску делатност.

Душан Јована Попов, рођен 1948. у Наћвали (Румунија). Свршио је гимназију у Араду (1966) и Факултет физике на Универзитету у Темишвару (1971). Докторску дисертацију одбранио је на Универзитету у Крајови (1987). Био је уредник за српске уџбенике у Педагошкој и дидактичкој издавачкој кући до 1977, затим је прешао у високу наставу. Сада је шеф Катедре за физику на Техничком универзитету у Темишвару. Објавио је више научних и дидактичких књига из области физике и прилога о историјском доприносу Срба развоју науке и културе у стручним периодичима и колективним збиркама у земљи и иностранству.

Павле Станојевић, историчар уметности, секретар Матице српске. Рођен је у Шапцу 1946. Матурирао је у Сремској Митровици 1965. а дипломирао 1975. у Београду на Филозофском факултету (група Историја уметности, музеолошки смер). Радио је у Покрајинском заводу за заштиту споменика културе у Новом Саду (од 1979. до 1981. био начелник истраживачког сектора). Водио је послове на обнови манастира Петковице у Фрушкој гори, као и заштиту књижевно-архивског материјала. Потом је био управник збирке Рајка Мамузића у Галерији ликовне уметности (1982—1986), помоћник покрајинског секретара за културу

(1986—1989), тринаест година управник Архива Војводине, када је организовао и руководио сређивањем српских црквених и манастирских архива по Војводини, у Араду (Румунија) и Коморану (Словачка), директор Архива Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима (од 2003) а 2004. изабран је за секретара Матице српске. Објавио је преко осамдесет стручних радова. Приређивао је тематске изложбе и за њих писао каталожке предговоре, сарађивао у *Дневнику*, *Пољима*, *Мисли*, *Збиљи*, *Српској застави*, *Фото-кино ревији*, *Свескама за историју Новог Сада*, *Свескама историчара уметности Србије*, *Енциклопедији Новог Сада*, *Енциклопедији српске историографије* итд. Дела: *Монографија насеља Ченеј* (1986), *Попис сликара и вајара у Војводини књ. 7* (1989), *Прва монографија манастира Хиландара* (1998).

Љубомир Степанов, рођен 1952. у Кетвљу (Румунија). Свршио је Економску гимназију (1971) и Факултет економских наука (1975) на Универзитету у Темишвару. Ради као економиста у Темишвару. Бави се истраживањем историје Срба на територији Баната у Румунији. Књиге: *Кејфељ* (том *Из села у село*, 1984), *Велики Семјештар* (том *Из села у село*, 1985), *Кад Мориш пошече кроз њеро* (коаутор, 1991), *Младост жубори, срцу говори* (1991, друго издање 1994), *Из њовести Кејфеља* (1994), *Демокрајски савез Срба и Карацевака у Румунији* (1995, следећа издања: 1996, 1997, 2004; на румунском језику: 2006), *Православна српска црква у Кејфељу 1746—1996* (коаутор, 1996, друго издање 1997), *Бараганска Голгоџа Срба у Румунији 1951—1956* (коаутор, 1996, следећа два издања: 2002; на румунском језику: 1996. и 2003), *Манастир Бездин* (коаутор, 1999), *Срби у Кнезу* (2001), *Српски државни ансамбл њесама и џгара у Темишвару* (2002), *Милан Николић, живој и дело* (2003), *Манастир Бездин. Крајки њриказ* (коаутор, 2003, на румунском језику: 2003), *Српски ансамбл у Темишвару* (коаутор, 2005), *Сјајни-сјајички њодаци о Србима у Румунији* (2005, друго издање: 2005), *Од срца срцу* (2006).

Драган Стојановић, рођен 1938. у Белобрешки (Румунија). Свршио је Српску гимназију у Темишвару (1955) и Филозофски факултет на Универзитету у Букурешту (1960). Докторску дисертацију из области логике одбранио је на Универзитету у Јашу (1974). Објавио је више научних и дидактичких књига и прилога; превео је на румунски низ књига са подручја филозофије и логике са енглеског, француског и српског језика (између осталих: К. Popper, *The open society and its enemies*; Francis E. Peters, *Greek Philosophical Terms*; Antony Flew, *A Dictionary of Philosophy*; David Miller, *The Blackwell Encyclopaedia of Political Thought*; Н.-И. Marrou, *Saint Augustin et la fin de la culture antique*). Превео је, такође на румунски, дела Ива Андрића, Мирослава Крлеже и Младена Ољаче. Сада је редовни професор на Универзитету у Букурешту.

Љиљана Стошић, историчарка уметности. Рођена је 1958. Београду, где је завршила основну школу, гимназију и Филозофски факултет на одсеку за историју уметности. Магистрирала је и докторирала. Запослена је у Балканолошком институту као научни сарадник. Објавила је књигу *Српска уметност 1690—1740*.

Драган Тубић, рођен је у Осијеку 1979. Студирао је Новом Саду на Филозофском факултету — одсек за историју (1998—2002). Дипломирао 2002. Постди-

пломац је на катедри за општу историју средњег века овога факултета и апсолвент на Високој пословној школи у Новом Саду. Радове из историје објављивао је у *Зборнику Матице српске за историју* и у *Споменици Архива Срема*. Сарадник је на књизи *Знаменићи Сремци*, коаутор у 6. књизи *Сџари српски зајиси и најџиси из Војводине* и сарадник у писању биографија за *Српски биографски речник*. Живи у Новом Саду и ради као секретар Редакције Српског биографског речника Матице српске.

Душан Шкорић, историчар уметности. Рођен је 1950. у Бачком Брестовцу. У Новом Саду је завршио средњу уметничку школу „Богдан Шупут”, а дипломирао историју уметности на Филозофском факултету у Београду (1978). Објавио је књиге: *Српске иконе на сџаклу* (2004), *Школе црџања код Срба* (2006). Припремио је и књигу о манастиру Привина Глава у Фрушкој гори.

РЕГИСТАР ИМЕНА ЛИЧНОСТИ*

А

Авакумовић, Павле, арадски епископ 31, 36, 41, 43, 49, 51, 57, 61, 72, 75, 76
Авакумовић, Стефан, темишварски епископ 57
Аврамовић, Димитрије, учитељ и ђакон у Араду 161, 162
Адамовић, Хермина рођ. Телечан 169
Александар, цар 112
Александровић, Јован, грађанин Арада 160, 161
Алексијевић, Јован, грађанин Арада 163
Алексић, Георгије, грађанин Арада 160
Алексић, Димитрије, грађанин Арада 167
Алексић, Никола, сликар 89
Алексић од Мајне, Анастасија — Стана, супруга Теодорова 104
Алексић од Мајне, Евелина, ћерка Анастасијина 104
Алексић од Мајне, Теодор, аустријски генерал 104
Алмаша, Паул, арадски ишпан 68
Анастаси, пећки калуђер 38
Анданије, пећки калуђер 38
Андрић, Иво, књижевник 61
Антонеску, Јон (Antonescu, Ion), диктатор 221
Антоновић, Димитрије, капетан, брат Исаије Антоновића 40
Антоновић, Исаија, арадски епископ 40, 41, 105, 106
Антоновић, Павле, брат Исаије Антоновића 40
Апостоловић, Јефто Томин, земљорадник из Молдове, добровољац 214
Аранђеловић, Тома Радин, земљорадник из Ченеја, добровољац 214

Арђетојану, Константин (Argetoianu, Constantin), политичар 232
Арсенић, Ђорђе, историчар 53, 56
Арсић, породица 65, 67, 73
Арсић, Алка, мајка Савина 64, 74, 75
Арсић, Васа Васин, земљорадник из Немета, добровољац 214
Арсић, Гаврило, брат Савин 64, 74, 75
Арсић, Еустахија рођ. Циншић, књижевница 42, 58, 63, 64, 66, 67, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 145, 164
Арсић, Еуразија, сестра Савина 64, 71, 74, 75
Арсић, Еуфимија, сестра Савина 64, 71, 74, 75
Арсић, Јован, из Арада 64
Арсић, Јулијана, сестра Савина 64, 71, 74, 75
Арсић, Марија, ћерка Савина 66, 74, 75
Арсић, Петар, отац Савин 64, 66, 74, 75
Арсић, Сава, арадски градоначелник, трговац 42, 51, 58, 61, 63—76, 172
Арсић, Стеван, трговац у Араду 64
Арсић, Терезија, супруга Савина 66, 74, 75
Атанацковић, Никифор, администратор и свештеник у Араду 164, 165
Атанацковић, Платон, бачки епископ 83
Атомус, гроф и капетан у Старом Араду 38

Б

Бакић, Рада Мијин, земљорадник из Српског Семартона, добровољац 214
Баланџан, Милош Данин, пекар из Српског Сенпетра, добровољац 214
Балатинус, мађарски дворски чиновник 79
Барачки, Станимир, археолог 236
Башић, Весна, архивиста 148

* Изворни, латинични облик имена додаван је у загради у случајевима кад је транслитерација захтевала веће интервенције. Курзивне црте означавају странице на којима је чланак односног аутора. Цртицом спојене цифре значе да је име у наслову чланка на датим страницама.

Безег, Амалџа, удовица Саве Текелије 108, 164
 Белмужевић, породица из Арада 173, 174
 Белмужевић, Милош, војвода 144
 Берић, Јован, педагошки писац 69, 74, 76
 Бибић, Маргарета, задужбинар у Араду 43
 Бидерман, Ханс (Biedermann, Hans), професор 98
 Бирта, Иван, историчар 235
 Бирта, Тодор Грк, трговац 238
 Блаж, Теодор, тотор цркве у Ђуковцу 39
 Богдановић, Лазар, тотор цркве у Ђуковцу 40
 Божић, Радич, деспот 32
 Бојацин, Михаил, писац 71
 Бојета, Јоца Симин, земљорадник из Темишвара, добровољац 214
 Болић, Прокопије, архимандрит, писац 70
 Бољаи Јанош, математичар 59, 60
 Бољаи Фаркаш, математичар 59, 60
 Борлодан, Јефта, чизмар у Араду 164, 165
 Боровицки, Јованка, грађанин Арада 160
 Боровски Саму (Borovszky Samu), историчар 78, 80, 82, 89
 Бостан, Валентина, болничарка 216
 Бошковић, Руђер, физичар 61
 Брадеан, Николај, свештеник у Араду 41
 Бранковић, Ђурађ, деспот 31, 32
 Брановачки, Теодор, учитељ у Чоки 167
 Брђан, Георгије, народни депутат 163
 Бугарски, Сид, мајка Стевана Бугарског 122
 Бугарски, Стеван, инжењер, историчар 30, 55, 56, 57, 58, 73, 117—141, 147, 179—194, 207—210, 247
 Бухлер, Јоана (Buchler, Joanna), мајка Јованке Стојковић 207, 208, 210

В

Вагнер, барон 66
 Вагнер, Михаел, грађанин Арада 162
 Валрабенштајн, Јован, историчар 148
 Ван, Јован, из Вилагоша 161
 Ванучек, Јозеф, шеф оркестра 87
 Васиљев, Душан, књижевник 61
 Васиљевић, Жарко, песник 221—223
 Васић, Александар, музиколог 207
 Васић, Петар, арадски градоначелник 145
 Величов, Милан Ранков, земљорадник из Српског Сенпетра, добровољац 215
 Венијамин, архимандрит 98
 Ветерани, Фридрих, гроф 33
 Влајковић, Марта, грађанин Арада 165
 Влајковић, Павле, грађанин Арада 169
 Влах, Онул, приложник цркве у Ђороку 41
 Влаховић, Петар, етнолог, антрополог 235
 Влашић, Матија, учитељ 238
 Војводић, Станко, историчар 241—245, 247
 Војновић, Алекса, адвокат 84

Волф Шаињи, грађанин Арада 169
 Воштинар, Теодор (Voştinar, Teodor), историчар 31
 Вујић, Јоаким, књижевник 64, 67, 73
 Вујковић, Милан Костин, добровољац из Варјаша 216
 Вукадиновић, Миљурко, преводилац 226
 Вукашиновић, Георгије, учитељ у Ђуковцу 42
 Вуковић, Божидар, штампар 147
 Вуковић, Сава, шумадијски епископ 57, 58, 98
 Вуковић, Сава од Берегова, добротвор 56
 Вурцбах, Констант фон (Wurzbach, Constant von), лексикограф 195

Г

Г. Богослов 99
 Г. Палама 99
 Гаврил, катедрални магистар у Ђуковцу 42
 Гавриловић, Никола, историчар 43, 143
 Гавриловић, Славко, историчар 79, 111—115, 195—206, 247
 Гаус, Карл Фридрих (Gauß, Carl Friedrich), математичар 59, 60
 Генадије, ердељски митрополит 144
 Генчи, генерал, барон 200
 Георгије, игуман 95
 Георгијевић, Димитрије, грађанин Великог Бечерека 69
 Георгијевић, Михајло, адвокат у Араду 163
 Георгијевић, Сава, дародавац цркве у Араду 42
 Гончаров, Иван Александрович, књижевник 230
 Горчаков, Александар Михајлович, политичар 231
 Гргуревић, Вук, деспот 35
 Гречић, Христифор, прота у Араду 41
 Гризелини, картограф 119
 Грозеску, Јулијан, песник 87
 Грујин, Павле, тотор цркве у Ђуковцу 40
 Гуглијеми, Луиђи, композитор 85, 86

Д

Давидов, Динко, историчар уметности 103, 104, 106
 Давидовић, Димитрије, новинар, издавач 63, 69, 74, 76
 Далеш, Танас, добровољац 215
 Дамаскин, Иштван пл. Немети 160
 Дамјановић, Матија, писац 69
 Дани Шандор, грађанин Арада 169
 Димитрије, катедрални магистар у Ђуковцу 42
 Димитријевић, адвокат у Араду 168

Димитријевић, Јован, тотор цркве у Ћуковцу 36
 Димитријевић, Новак, свештеник у Араду 41
 Димитријевић, Петар, грађанин Арада 164
 Диму, Јован Симин, земљорадник из Рерој Должа, добровољац 215
 Дионисије, јенопољски митрополит 144
 Дирер, Албрехт (Dürer, Albrecht), сликар 84
 Дьяченко, Г., стручни писац 97
 Доксанеску, Елена, историчар 234
 Дон Саинило, грађанин Арада 160
 Доситеј, јерусалимски патријарх 99
 Дошеновић, Јован, књижевник 54
 Драгојловић, Георгије, грађанин Арада 160
 Драгојловић, Марко, тотор цркве у Ћуковцу 40, 41
 Драгојловић, Павле, тотор и приложник цркве у Ћуковцу 40, 41
 Драгојловић, Сава, катедрални магистар у Ћуковцу 42
 Драгојловић, Сима, тотор цркве у Ћуковцу 40
 Драгомир, добротвор из Ћуковца 34
 Дражић, Софија, из Бечеја 167
 Дука, Михајло, трговац, отац Петра Дуке 196
 Дука, Петар, генерал 195—206
 Думитреску Бушуленга, Зое (Dumitrescu Buşulenga, Zoe), академик 225, 226

Б

Баковић, Исаија, јенопољски епископ 31, 37, 38, 39, 49, 144
 Баковић, Мирко Аксентијев, земљорадник из Чанада, добровољац 215
 Баконовић, Константин, гимназијалац у Карловцима 58
 Баконовић, Константин Лога, наставник 58
 Берђанфи, Јулија, грађанин Арада 161
 Борђевић, Василије, свештеник у Араду 41
 Булвезан, породица 124
 Бураса, Франчиск Фери, адвокат 238
 Бурић, Срђан, историчар уметности 99
 Бурковић, Павел, сликар 52

Е

Евгеније Савојски, аустријски принц 33
 Екерт, Франц Ксавер (Eckert, Franz Xaver) 85
 Еминеску, Михај (Eminescu, Mihaj), песник 87, 225—235
 Еминовић, Георге, отац Еминескуов 232
 Ердџановић, Јован, етнолог 143, 236
 Ерлер, Јохан Јакоб (Erhler, Johann Jakob), чиновник у Темишвару 241—245

Ж

Жак, Емерик, грађанин Арада 161
 Ждику, Север, преводац 242
 Живановић, Синесије, арадски епископ 40, 41
 Живковић, Марко, историчар 54, 58, 59, 61
 Живковић, Павле, грађанин Арада 164
 Живковић, Стефан, књижевник 69, 70, 74, 76
 Жупански, Станко, свештеник у Араду 152

З

Заклан, Видосава, архивиста 148
 Захарић, Георгије, тотор цркве у Ћуковцу 36
 Змај Огњени Вук в. Гргуревић, Вук

И

Ивановић, Катарина, сликар 104
 Ивачковић, Прокопије, арадски епископ 48, 166
 Ивић, Алекса, историчар 32, 33, 34, 36, 73, 146
 Игњат, арадски кнез 38
 Илија, свештеник у Ћуковцу 38
 Илијин, Јован, кум Арсића 64
 Илић, Јован, из Арада 66
 Илић, Сава, кум Арсића 66
 Ириц, из Темишвара 221, 222
 Исајловић, Јован, сликар 104
 Истрати, Н. (Istrati, N.) 119

Ј

Јакоб, Фрања, грађанин Арада 161
 Јакшић, породица 31, 32, 144, 173, 174
 Јакшић, Георгије, песник 69
 Јакшић, Дмитар, племић 31, 32, 35, 36, 37, 39, 43, 48, 49, 145
 Јакшић, Стефан, племић 31
 Јанковић, Гаврило — Гавра, председник црквене општине у Араду, добротвор 42, 66, 74, 75
 Јанковић, Георгије, из Арада 66, 74, 75
 Јанковић, Јулијана, из Арада 66
 Јевтић, А., стручни писац 99, 100
 Јеремић, Петар, тотор цркве у Ћуковцу 39
 Јованов, Сава, кум Саве Арсића 64
 Јовановић, Викентије, арадски епископ 39, 40, 47
 Јовановић, Викентије Видак, темишварски епископ 56
 Јовановић, Георгије, грађанин Арада 172
 Јовановић, Димитрије, тотор цркве у Ћуковцу 40
 Јовановић, Драгана, етнолог 236

Јовановић, Јосиф Шакабента, вршачки епископ 58
 Јовановић, Миодраг, историчар уметности 89, 106, 146
 Јовановић, Михајло, прота у Араду 41
 Јовановић, Павле, арадски сенатор 162
 Јовановић, Петар, грађанин Арада 160
 Јовић, Субота, капетан у Араду 33
 Јовичић, Јован Перин, земљорадник из Иванде, добровољац 215
 Јонеску, Ј. Д., глумац 86
 Јорговановић, Светислав Васин, земљорадник из Немета, добровољац 215
 Јорговић, професор 68
 Јосиф I, цар 38
 Јосиф II, цар 78, 242

К

Калиник, игуман 95, 101
 Калиновић, Константин, арадски градоначелник 145
 Камингс, Ендрју Т., писац 98
 Капече Зурло Дука ди Сан Марко, Ђулио, војвода и супруг Милеве Нако 89, 90, 92
 Капече Зурло Дука ди Сан Марко, Милева в. Нако, Милева
 Карађале (Caragiale), књижевник, 232
 Карачони Јанош, бискуп, историчар 43
 Карацић, Вук Стефановић 55, 56, 57, 61, 63, 69, 70, 74, 76, 121
 Карацић, Ружа, Вукова ћерка 55
 Карољи Шандор, жупан, генерал 34, 35, 39, 44
 Катић, Реља В., микробиолог 179, 181
 Кашанин, Милан, књижевни критичар, преводилац 216
 Кеврешан, Никола Николин, земљорадник из Краљевца, добровољац 215
 Кенгелац, Павле, архимандрит, историчар 51, 57, 61
 Кенсег Јанош, гроф 160
 Керн, К., писац 100
 Кетеон, породица 124
 Кијурски, Павле, грађанин Арада 164
 Кињижи, Павле, кнез 35
 Кириловић, Дамаскин, грађанин Арада 165
 Киш, Јован, грађанин Арада 160
 Клајан, Павел, добровољац 215
 Клајић, Јован, правник у Араду 161, 162, 163, 164, 166
 Клајић, Никола, грађанин Арада 160
 Ковач Геза (Kovách Geza), историчар 33
 Ковијанић, Ристо, историчар 54, 55, 56
 Комер Јанош, судија у Араду 161, 162
 Комер Терезија рођ. Рек, супруга Јаношева 161, 162
 Кон Лајош, грађанин Арада 169

Константинеску, Раду (Constantinescu, Radu), историчар 38, 79
 Константиновић, породица 175, 175
 Константиновић, Еустахија, грађанин Арада 165
 Константиновић, Јефимија, грађанин Арада, добротвор 165
 Константиновић, Јован, бележник, аустријски официр 176
 Копитар, Јернеј, књижевник, филолог 56
 Корат, Никола Иванов, земљорадник из Топрђе, добровољац 215
 Корђош, Рада Средин, земљорадник из Варјаша, добровољац 215
 Косма, Аурел (Cosma, Aurel) 86
 Костин, Мирон (Costin), летописац 235
 Костић, Слободан, историчар 28, 143
 Костолањи Јанош, грађанин Арада 160
 Котошман, Георге (Cotoşman, Gheorghe) 80, 81, 85, 89, 90
 Крачун(овић), Паја Илијин, добровољац из Чанада 215
 Крејић, Митар, архивиста 148
 Кремер, Игњат, грађанин Арада 168
 Крестић, Петар, прота у Араду 41
 Крестић, Теодор, свештеник у Араду 161, 164, 166
 Кукуљ, Тоша Мијин, земљорадник из Ченеја, добровољац 215
 Курцхалс, Мартин (Kurzahls, Martin), учитељ у Великом Комлошу 78, 79, 80, 81, 82, 83, 87, 104

Л

Лазар, Аурел, грађанин Арада 169
 Лазарев(ић), Рада Живков, земљорадник из Варјаша, добровољац 215
 Лазаревић, Стефан, деспот 144
 Лазић, Гордана, историчар 107
 Лазић, Милорад М., естетичар 99
 Лакагош Ото (Lakatos Ottó), историчар 34, 36, 37, 39
 Ланга, Франциско, грађанин Арада 160
 Лацић, Драган, инжењер из Темишвара 126
 Лацковић, Јован, трговац у Копривници, муж Еустахије Арсић 64
 Léon-Dufour, Xavier 98
 Лерер, Франц, лекар 216
 Личу, Георге (Liţu, Gheorghe), историчар 37, 38, 39, 43
 Лобачевски, Николај Иванович, математичар 59, 60
 Лукачик, Григорије, парох физешки 71

М

Магарашевић, Јелисавета, грађанин Арада 165

- Магарашевић, Леонтије, свештеник у Араду 162
- Мајендорф, Јован (Meyendorff, John), историчар 99
- Мајореску (Mairescu), историчар књижевности 228
- Мајсторовић, Георгије, арадски сенатор 160
- Максим, свештеник у Ђуковцу 38
- Малуцков, Мирјана, етнолог 235—237, 248
- Мањеа, Адријана Сида, доктор хидраулике 175—178, 248
- Мамула, Лазар, пуковник 200
- Манојловић, Јован, тунор цркве у Ђуковцу 40
- Манојловић, Максим, арадски епископ 162
- Манојловић, Мојсије, ходошки архимандрит 160, 162
- Марија Терезија, царица 162
- Марија од Напуља, краљица 90
- Маринковић, Јован, прота у Араду 41
- Марић, Светислав, књижевник, филозоф 56, 83
- Марјановић, Лешко Живанов, земљорадник из Нађволе, добровољац 215
- Марјановић, Трифун, грађанин Арада 166
- Марквет, генерал 111, 113, 114, 115
- Марки Шандор (Márki Sándor), историчар 32, 34, 35, 37
- Marchiș, I.** 95, 101
- Марков, Жива Стојанов, земљорадник из Дињаша, добровољац 215
- Марковић, Алка, супруга Павлова 41
- Марковић, Павле, добротвор 41, 42, 150, 152, 158, 159, 160, 161, 163, 165
- Martinovici, C.** 119
- Мартиновић, Петар Милов, генерал 216
- Марфи, Јозеф, старатељ Јосифа Нака 80
- Масоф, Јоан (Massoff, Ioan), театролог 86
- Матија Корвин, краљ 31, 35, 36, 37, 40
- Медаковић, Данило, публициста, историчар 166
- Медельану, Хорија (Medeleanu, Horia)**, историчар 37, 39, 40, 41, 42, 46, 47, 48, 106
- Menthon, V., 98, 99
- Мерци, картограф 119
- Местр, Жозеф (Maistre, Joseph de), политичар, филозоф 230
- Миаловић, Лазар, судија у Араду 41
- Микић, Олга, историчар уметности 103, 104, 105, 106
- Миланков, Владимир, наставник, истраживач 63—76, 248
- Милановић, Мила, историчар уметности 104
- Милановић-Јовић, Оливера, историчар уметности 106
- Милин, Живко, професор факултета 239—240
- Милисавац, Живан, историчар 78, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 90, 91
- Милић, Исидора, историчар књижевности 240—241, 248
- Милутиновић, Аксентије од Вајкелберга, генерал 200
- Милутиновић, Максим, свештеник у Варјашу 1740—1756. 181
- Милутиновић, Максим, свештеник у Варјашу 1791—1831. 180, 181
- Мињ, Ж.-П. (Migne, J.-P.) 98, 99
- Миоковић, Јован, писац, преводилац 70
- Мирковић, Лазар историчар 98, 99
- Митровић, Мирко, историчар, преводилац 241, 242, 244, 245
- Митрофан, Иван Томин, земљорадник из Клуџа, добровољац 215
- Мишин, Рада Ђуричин, гвожђар из Сараволе, добровољац 215
- Михаило, ковач у Араду 38
- Михаиловић, Радмила, историчар уметности 104
- Михајло Ђак/Михајло Дијак в. Чарнојевић, Михајло од Маче
- Михајловић, Екатерина, из Арада 70
- Михајловић, Јани, тунор цркве у Ђуковцу 39
- Михајловић, Јован, катедрални магистар и тунор цркве у Ђуковцу 40, 42
- Михајловић, Марко, прота у Араду 41
- Михајловић, Пантелејмон, преводилац 63, 70, 71, 73, 75, 76
- Михајловић, Сава, грађанин Арада 163
- Мишић, Јова Јоветин, опанчар из Денте, добровољац 215
- Мишић, Јован, арадски градоначелник 145
- Молнар Јосиф, мештанин Бузјаша 176
- Морзаи Јулијана, грађанин Арада 167
- Муита, Јован Николин, тесар из Ерделеа, добровољац 215
- Мунаранц, Густав, грађанин Арада 169
- Мунтјан, Јован Влах, тунор цркве у Ђуковцу 40
- Мунђан, Иво, професор, књижевник 239
- Мутић, Марија, преводилац 226
- Муту, Првул, сликар 95
- Мушицки, Лукијан, горњокарловачки епископ, књижевник 56

Н

- Н. Кавасила 99
- Нађ Марга (Nagy, Márta), историчар уметности 106
- Нако, породица 77, 79, 80, 92, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110
- Нако, Аврам I 92
- Нако, Аврам II 92
- Нако, Аврам III, отац Христифоров и Кирилов 78, 92

- Нако, Александар (1785—1848), гроф, старатељ Јованов 81, 82, 92, 104
 Нако, Александар (1846—1889), гроф 92
 Нако, Александар (1871—1924), гроф 92
 Нако, Анастасија рођ. Вучетић, супруга Јованова 77, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93
 Нако, Берга рођ. Ђерданфи, супруга Калманова 92
 Нако, Грегор 92
 Нако, Естер рођ. Липтај од Кишфалуди, супруга Александрова (1871—1924) 92
 Нако, Јован од Сент Миклоша, поседник, задужбинар 77—94, 104
 Нако, Јосиф, отац Јованов 77, 79, 80, 81, 82, 89, 92
 Нако, Калман, гроф 92
 Нако/Наку, Кипријану, родоначелник породице 78, 92
 Нако, Кирил 92
 Нако, Кирил, великопоседник, племић 77, 78, 79, 80, 81, 91, 92, 93, 103, 104, 105, 110
 Нако, Константин 92
 Нако, Констанција/Константина рођ. Сисани супруга Јосифова 81, 82, 92
 Нако, Милева, ћерка Јованова, војвоткиња 77, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 104
 Нако, Росина рођ. Хаџи Скарлатор, супруга Кирилова 80, 104
 Нако, Софија рођ. Сечујац, супруга Христифорова 79, 92
 Нако, Теодор 92
 Нако, Терезија рођ. Фештетич од Толне, супруга Александрова (1785—1848) 92
 Нако, Христифор 92
 Нако, Христифор/Кристифор, гроф, великопоседник 77, 78, 79, 80, 88, 92, 93, 103, 104, 105, 110
 Наполеон Бонапарта 70
 Неделку, Октавија, приређивач Емиснекуове књиге 225
 Недељко, пећки калуђер 38
 Недић, Арон Ђокин, лимар из Малог Бечерека, добровољац 215
 Немањићи 33
 Ненадовић, Мирон (Хранислав), јеромонах, књижевник 240—241
 Неофит, темишварски епископ 144
 Нерва, римски император 245
 Несторовић, Урош, инспектор школа 63, 67, 68, 69, 71, 74, 75, 76
 Николић, Василије, директор школа 58
 Николић, Димитрије Јованов, трговачки помоћник из Станчева, добровољац 215
 Николић, Добривој, историчар 143
 Николић, Јован, тутор цркве у Араду 163
 Николић, Павле, прота у Араду 41
 Николић, Стеван Аркадијев, земљорадник из Варјаша, добровољац 215
 Николић од Рудне, Јован, племић 82
 Никольский, К. 99, 100
 Новак, Т. грађанин Арада 160
 Новаков, Александра, историчар 239—240, 249
 Новаков, Драгољуб, историчар 73
 Новаковић, Јелисавета, супруга генерала Сечујаца 79
 Новић, Ђура Ђурин, земљорадник из Чанада, добровољац 215
- О
- Обрадовић, Григорије, директор школе 51, 58, 61
 Обрадовић, Доситеј, просветитељ 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 61, 120, 166
 Обреновић, Јован, брат кнеза Милоша 104
 Обреновић, Марија, ћерка кнеза Михаила 165
 Обреновић, Милош, кнез 82, 104
 Обреновић, Михаило, кнез 165
 Огњановић, Јоца Савин, земљорадник из Српског Семартона, добровољац 215
 Остојић, Драгутин, прота у Араду 45
 Остојић, Тихомир, књижевник, композитор 168
- П
- Павловић, Драгољуб, публициста 163
 Павловић, Илија Живков, земљорадник из Српске Пожежене, добровољац 215
 Павловић, Константин, књижевник 71, 73
 Павловић, Теодор, адвокат, књижевник 82, 83, 104, 161, 163
 Пакурарију, Мирча (Păcurariu, Mircea), историчар 37
 Панин, Пан, грађанин Арада 163
 Панић, Божидар, инжењер, историчар 31—50, 58, 73, 145, 148, 249
 Пановић, Арсеније, грађанин Арада, дародавац 41, 42, 160
 Пановић, Георгије, прота у Араду 41
 Пасуљски, Драгутин Обрадов, земљорадник из Српског Семартона, добровољац 215
 Пејанов, Славенка, учитељица у Српском Семартону 122
 Петар Велики, цар 106
 Петар, Георгије, протопрезвитер у Араду 162
 Петреску, Камил (Petrescu, Camil), књижевник 226
 Петровић, породица из Арада 173, 174
 Петровић, Августин, бездински архимандрит 195, 199
 Петровић, Андрија, арадски протопрезвитер 165, 168
 Петровић, Георгије, грађанин Арада 160, 163
 Петровић, Емил, слависта 235, 236
 Петровић, Илија, истраживач 211—219, 249

- Петровић, Јован, тутор цркве у Ђуковцу, чизмар 40, 164, 166
 Петровић, Никола, историчар 79, 111
 Петровић, Петар, темишварски епископ 56
 Петровић, Петар, гроф 144
 Петровић, Теодор, јуриста у Араду 165
 Петровић, Теодора, историчар 73
 Пецињачки, Срета, историчар 118
 Пиколомини (Piccolomini), генерал 33
 Плавшић, Макс Лазин, земљорадник из Га-таје, добровољац 215
 Помуш, Петар, приложник цркве у Ђороку 41
 Попић, Мита, грађанин Арада 167
 Попић, Паја, грађанин Арада 167
 Попов, Душан, главни уредник *Темишварског зборника* 221—223, 249
 Попов, Душан Ј., физичар, историчар 51—61, 77—93, 249
 Поповић, Вукица, историчар уметности 146
 Поповић, Георгије, учитељ и свештеник у Араду 36, 160
 Поповић, Дамаскин, тутор цркве у Ђуковцу 40, 41
 Поповић, Душан Ј., историчар 77, 78, 79, 82, 86, 89, 111, 143
 Поповић, Катарина, супруга Павла Поповића 164
 Поповић, Никола, грађанин Арада 172
 Поповић, Павле, тутор цркве у Ђуковцу, грађанин Арада 40, 41, 164
 Поповић, Павле, прота у Араду 41
 Продановић, Димитрије, грађанин Арада 168, 169
 Продановић, Никола, тутор цркве у Араду 161, 164
 Пупин, Михајло, физичар 61, 214
 Путник, Јосиф, епископ 72, 162

Р

- Радак, Георгије, клирик у Араду 161
 Радан, Миља, студент етнологије 236
 Радан, Михај Миља Н. (Radan, Mihai N.), филолог 235—237, 237—239
 Радивојевић, Синесије, архимандрит 195, 196, 204
 Радич-Божич, породица из Арада 144, 173, 174
 Радовановић, Јанко 97
 Радовановић, Тома, немеш у Карловцу 64, 67
 Радојчић, Никола, историчар 214
 Радонић, Јован, историчар 53, 54, 55
 Раду-Вода Леон, влашки војвода 245
 Радуц, Илија, грађанин Арада 161
 Рајачић, Јосиф, патријарх 87, 145, 164
 Рајић, Јован, правник у Араду 161

- Рајић, Јован, архимандрит, историчар 56, 57, 61
 Рајић, Милан Пајин, добровољац из Чакова 217
 Рајић, Стеван, прота у Араду 145, 146
 Рајнер, Адолф, грађанин Арада 169
 Ракић, Вићентије, игуман, писац 54
 Ракић, Лазар, историчар 212
 Ракоци Жигмонд, ердељски кнез 37, 38
 Раосав, пећки калуђер 38
 Рац, Герасим, арадски епископ 31, 43, 49, 162, 164, 165
 Рац, Јован, арадски протопрезвитер 165
 Рачан, Онул, приложник цркве у Ђороку 41
 Рашајски, Растко, археолог 104
 Рашковић, војничка и племићка породица 109
 Реш, оберштер 200
 Риђички, Павле, адвокат 82, 83
 Риман, Бернхард (Riemann, Georg Friedrich Bernhard), математичар 59, 60
 Римски, Ђорђе, грађанин Арада 164
 Ринтбауер, Георгије, грађанин Арада 161
 Ристан, Ђорђе Живин, земљорадник из Станчева, добровољац 215
 Ристић, В. 105
 Росић, Арон, мештанин Варјаша 179, 180, 181, 194
 Росић, Мирослав, инжењер 180, 182
 Ростовски, Д. 99
 Рот, Ева, грађанин Арада 161
 Рот, Матијас, грађанин Арада 161
 Руварац, Димитрије, историчар 80
 Ружић, Георгије, писац 69
 Ружић, Петар Живин, земљорадник из Луговета, добровољац 215
 Русу, Јоан, (Rusu Ioan), прота у Араду 36

С

- Сабљић, Душан, историчар 58
 Савић, Сава, грађанин Арада 165
 Савић, Тода, грађанин Арада 161
 Сапунџија, Риста, приложник цркве у Ђороку 41
 Свети Мартин Милостиви 118
 Свети Сава 144
 Сждику, Север в. Ждику, Север
 Севастијан, израдио тишлер 41
 Секулић, Ђорђе, сенатор у Араду 162
 Секулић, Михајло, прота у Араду 41
 Сенекила, Никола, грађанин Арада 169
 Сентклараи Јено (Szentkláray Jenő), историчар 119
 Сенћанин, Јерко, тутор цркве у Ђуковцу 39
 Сецосиану, Ромулус, добровољац 215
 Сечански, Арсеније, арадски градоначелник 145
 Сечански, Лазар, грађанин Арада 167

- Сечујац, Арсеније, генерал 79, 92, 104
 Симеон Солунски, епископ 95, 99, 101
 Сирко, Јован, добровољац 215
 Сисани, Јован из Новог Бечеја 81
 Сисани, Фатима Клара рођ. Папалофило, из Новог Бечеја 81
 Смедеревац, Борђе, деспот 144
 Соколовић, Макарије, патријарх 38
 Соколовић, Мехмед-паша, везир 38
 Соларић, Павле, књижевник 53, 54
 Соломон, филозоф 100
 Сонди Бела (Szondy Béla), управник архива у Араду 34
 Спасић, Биљана С., економиста 126
 Спорea, Георг (Sporea, Georgiu), грађанин Темишвара, баџач диска 221, 222
 Спорја, породица 124
 Србу, Коста Петров, земљорадник из Темишвара, добровољац 215
 Стајић, Васа, историчар 221
 Стан, Илија, добровољац 215
 Станилоје, Думитру 100
 Станиславић, Георгије, вицеишпан 68
 Станиша, свештеник у Ђуковцу 38
 Станковић, Андрија, грађанин Арада 165
 Станковић, Георгије, спахија из околине Мохача 106
 Станковић, Коста, грађанин Арада 158, 166
 Станојевић, Павле, историчар уметности, секретар Матице српске 143—174
 Станојевић, Риста, арадски градоначелник 145
 Станојевић, Станоје, историчар 73
 Старенберг (Stahrenberg), генерал 33
 Степанов, Љубомир економиста, истраживач 9—30, 58, 86, 240, 241, 249
 Стефан Молер в. Тенецки, Стефан
 Стефановић, Георгије, свештеник у Семартону 124
 Стојановић, Драган, универзитетски професор 225—235
 Стојановић, Константин, грађанин Арада 161
 Стојка де Хаџег, Николаје (Stoica de Hațeg, Nicolae), књижевник, протопрезвитер 51, 56, 57, 61
 Стојковић, Атанасије, физичар 51—61
 Стојковић, Јованка, пијанисткиња 207—210
 Стојковић, Петар, племић, отац Јованкин 207, 208, 210
 Стошић, Љиљана, историчар уметности 95—101
 Стратимировић, Стеван, карловачки митрополит 55, 57, 195
 Субарић, Јоан, тотор цркве у Ђуковцу 39
 Суботић, Јован писац 84
 Суботић, Стефан, сликар 54
 Сујић, Јоца Тодоров, земљорадник из Краљевца, добровољац 215
 Сучу, Ј. Д. (Suciū, I. D.), историчар 38, 79
 Сучу, Кориолан (Suciū, Corioloan), историчар 119
- Т
- Танасковић, Драган, информатичар 147
 Татакис, Василије, филозоф 99
 Текелија, породица 103, 106, 107, 108, 109, 110, 143, 144, 148, 173, 174
 Текелија, Алка рођ. Рашковић, супруга Ранкова 107, 109
 Текелија, Еуфросина рођ. Јовић, супруга Јована Поповића Текелије 109
 Текелија, Јован Поповић, капетан српске милиције 33, 35, 107, 108, 109, 113, 144, 145
 Текелија, Остоја, дародавац 34
 Текелија, Павле, син Јована Поповића Текелије 107, 109
 Текелија, Петар, заменик жупана 55, 58
 Текелија Петар, руски генерал 111—115
 Текелија, Ранко, син Јована Поповића Текелије 107, 109
 Текелија, Сава, племић, добротвор, писац 34, 39, 40, 55, 64, 66, 68, 70, 74, 75, 76, 82, 85, 91, 107, 108, 111—115, 145, 150, 161, 164, 167, 168
 Телечан, Катарина, добротвор 158, 169
 Телечан, Миша, добротвор 158, 169
 Тенецки, Стефан, сликар 40, 41, 48, 103, 105, 106, 107, 109, 110
 Теодоровић, Драгутин Драга, трговац у Трсту 54
 Тесла, Никола, физичар 61
 Теслијан, Алекса, грађанин Арада 167
 Тимотијевић, Мирослав, историчар уметности 104, 107, 146
 Тирол, Димитрије, издавач 56
 Трајан, римски император 242
 Требић, Василе (Trebici, Vasile) 126
 Трифоновић, Јован, председник Матице српске 83
 Тубић, Драган, историчар 237—239
 Туми, Катарина рођ. Костић, грађанин Арада 161
 Тургењев, Иван Сергејевич, књижевник 230
- Ћ
- Ћосић, Јован, учитељ у Араду 151, 168
 Ћурчија, Стојиљко, тотор цркве у Ђуковцу 39
 Ћуханду, Георге (Ciuhandu, Gh.), прота 37, 43
- У
- Удварноки од Киш Јоке Лудвиг, старатељ имовине Јосифа Наке 81
 Ујес, Алојз, професор факултета 85, 104

Ф

Фабијан Габор (Fábián Gábor), историчар 33
 Фаркаш Ана, супруга Михаелова 159
 Фаркаш Михаел, чизмар у Араду 159
 Фаркаш Фрања, грађанин Арада 161
 Фенешан, Констин (Feneşan, Constin), историчар, преводацац 241, 242, 244, 245
 Филипон, Мартин, адвокат 238
 Филотеј Кокинос, патријарх 99
 Флора, Јоан, песник 225
 Форишковић, Александар, историчар 34, 108
 Франа, Петар, професор 238
 Франциско II од Бурбона, краљ 90
 Фрања I, цар 68, 74, 76, 81, 111
 Фрања II, краљ 159
 Фрута, Георгије, тутор цркве у Араду 163
 Фрушић, Димитрије, лекар, новинар 63, 69, 70, 74, 76

Х

Хагер, гроф, министар полиције 111, 112
 Хауер, Маргарета рођ. Диц 175, 176
 Хвалибог, Јулијус (Chwalibog, Gyula), општински бележник у Темишвару 175
 Хертеленди Игњац, торонталски вицеишпан 81
 Хитлер, Адолф 221
 Ходић, Жика, грађанин Арада 160
 Ходић, Катарина, грађанин Арада 160

Ц

Церовић, Љубивоје, историчар 55, 79, 86, 87, 143, 144
 Церњански, Лазар, из Великог Бечкерека 64
 Цикиндеал/Цикинђал, Димитрије, књижевник, директор школе 51, 59, 61, 68
 Цинцић, Гаврил, отац Еустахије Арсић 67
 Црњански, Милош, књижевник 61

Ч

Чанки Деже (Csánki Dezső), историчар 118

Чарнојевић, Михајло од Маче (Михајло Ђак, Михајло Дијак), племић, арадски сенатор 39, 40
 Чарнојевић, Павле, царски саветник 41
 Чарнојевић, Петар, гроф, краљевски комесар 89, 163, 165
 Челебија, Евлија, путописац 33
 Чимандел, Димитрије, вероучитељ у Араду 160
 Чоботин, Благоје, преводацац 226
 Чокрљан, породица 177
 Чокрљан, Георгије/Ђорђе, лекар 55, 175—178
 Чокрљан, Катарина, супруга Георгијева 175, 176
 Чолић, комесар у Араду 162

Ш

Шажан, породица 124
 Шароњев, породица 124
 Шаус, Микаел (Schauss, Michael), угоститељ 176
 Шевић, Александар Јованов, добровољац из Рудне 217
 Шекспир, Вилијам (Shakespeare, William), драмски песник 86
 Шелмић, Лепосава, историчар књижевности 106, 108
 Шијак, Георг Ђорђе, трговац 160
 Шифман, Христифор, инжењер 90
 Шкорић, Душан, историчар уметности 103—110
 Шнелер, фелдмаршал лајтнант 199, 200
 Шонкабака, Гашпар, грађанин Арада 169
 Шрејер, Виктор (Schreyer, Victor), историчар 78
 Шрек, Јозеф-Франц (Schreck, Josef-Franc), из Бузјаша 175, 176
 Штандхаумер, лекар Јована Наке 90
 Штауд Геза (Staud Geza), историчар 85, 86
 Штеф, Илија, грађанин Арада 161
 Штрумбергер, Алексије, војни капелан из Арадова, добровољац 215
 Шулиц, А. сликар 85

РЕГИСТАР ГЕОГРАФСКИХ ИМЕНА*

А

Албертфлор/ Алберфлор, спахилук 82, 104
Алмашка долина 236
Амијен 118
Арад, 14, 15, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39,
41, 44, 48, 49, 50, 55, 57, 58, 63, 64, 65,
66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 105, 108,
109, 111, 112, 113, 114, 115, 143—174
Арад-Гај 15, 40, 105, 147, 162
Арадово 215
Арадска епархија 31, 33, 36, 38, 40, 43, 46,
49, 57, 105, 144, 145, 160, 161, 162, 173,
174
Арадска епископија 145, 150
Арадска жупанија 13, 31, 112, 160
Арадски протопрезвитерат 147, 148, 161, 167,
168
Атлантик 213, 217
Аустралија 212
Аустрија 118, 159, 212, 213, 214
Аустријска царевина 78, 144, 195, 196, 205
Аустро-Угарска 118, 211, 212, 213, 214, 218,
219

Б

Баварско краљевство 205
Баден Баден 197
Балкан 111, 231, 232, 238
Банат 13, 14, 15, 16, 37, 38, 39, 51—61, 64,
77, 78, 79, 80, 83, 86, 87, 93, 104, 109, 143,
144, 166, 173, 174, 195, 211—219, 236,
237, 238, 241, 242, 243, 244, 245
Банатска војна граница 58
Банатска провинција 204
Банатски Комлош (Comloșul Bănățean) 89
Банија 212
Бараган, логор 14, 125
Баранда 124
Барања 212, 218

Бари 213
Батања 71
Бачка 166, 212, 213, 218
Бегеј, река 14, 17, 117, 119
Бегејци 124, 235
Бездин, манастир 32, 57, 105, 199
Бекеш 105
Белобрешка 14, 15
Београд 147, 216, 217, 236
Берлин 216, 228
Бесарабија 216
Бехент 79
Беч 38, 41, 51, 54, 55, 56, 61, 63, 69, 71, 74,
77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 87, 89, 90, 92,
93, 104, 111, 114, 147, 195, 196, 228
Бечкеречки дистрикт 118, 244
Бијанак 117
Бисешба 79
Бисешба, пустара 79
Бихор 31
Бихор, жупанија 13, 43, 49
Блаж 105
Бока 124
Боља 59
Бордо 213
Босна 212, 217, 218
Босна и Херцеговина 212
Ботош 124, 242
Ботошањ 234
Ботошањ, жупанија 13
Бохемија 87
Брајила 17
Брајила, жупанија 17
Браничево 35
Братислава 55
Брауншвајг 59
Бреслау 196
Бугарска 233
Будим 53, 55, 56, 69, 108, 147, 160
Будимпешта 90, 91, 241

* Ближе ознаке географског појма нису стављане за државе, покрајине и места. Цртом спојене цифре значе да је појам у наслову чланка на датим страницама.

Бузјаш/Базјаш (Buziaş) 175, 178
 Бузјаш, бања 175
 Букурешт (Bucureşti) 14, 86, 167, 216, 227, 228, 234

В

Варјаш 14, 15, 147, 179, 180, 181, 194, 215, 216
 Велика варош, део Арада 33 в. и Српска варош, Војна варош, Текелијина варош
 Велика Кикинда в. Кикинда
 Велика Маргита (данас Маргита) 167
 Велика Теремија в. Маријенфелд
 Велика Теремија, посед в. Маријенфелд, посед
 Велики Бечкерек (данас Зрењанин) 64, 86, 117, 124, 125
 Велики Комлош (Comloşul Mare) 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94
 Велики Комлош, посед 77, 78, 93, 104
 Велики Мориш, река 33, 35
 Велики Семиклуш (Sânnicolau Mare) 14, 15, 77, 79, 80, 82, 92, 147
 Велики Семиклуш, посед 77, 78, 79, 93, 104
 Велики Семпетар (Sânpetru Mare) 14, 15, 125, 126, 147, 214, 215
 Великокикиндски дистрикт 242, 244
 Венеција 147
 Вењ 125, 126
 Вилагош в. Ширија
 Влашка 231, 234
 Водник 235, 236
 Војводина 166, 213, 214, 218
 Војводина Српска 211, 214, 218
 Војна варош, део Арада 39 в. и Велика варош, Српска варош, Текелијина варош
 Војна граница 77, 108, 204
 Вршац 58, 204, 236
 Вршачка епархија 58

Г

Гад 15, 126
 Гајски протопрезвитерат 162
 Галиција 125
 Гатаја 11, 215
 Геролам, пустара 79
 Гетинген 53, 54, 59, 196
 Голубац 35
 Горња Угарска 80
 Грчка 97, 231

Д

Дакија 230, 242
 Далмација 212
 Дамбовица, жупанија 13
 Дармштат 241
 Дебрецин 164
 Дежан 15

Дента 15, 215
 Дета 14, 15
 Дивич 14, 15
 Дињаш 15, 117, 125, 126, 215
 Дњестар, река 216, 242
 Добруца 211, 214, 216, 218, 233
 Догреани 80
 Долж, жупанија 13
 Дрина, река 213, 217
 Дунав, река 38, 163, 213, 217, 231, 236
 Дунавска клисура 144

Ђ

Ђевђелија 78, 104
 Ђир 15, 125
 Ђорок (Ghioroc) 41
 Ђулвез 117, 118, 124
 Ђурђу (Giurgiu), округ 231

Е

Европа 86, 112, 198, 204, 231
 Египат 212
 Елемир 124
 Епериш 163
 Ердель 73, 144, 215
 Ечка 124

Ж

Жомбољ 80, 90

З

Зарандска жупанија 31
 Зета 212
 Златица 15
 Зорленц, властелинство 83

И

Иванда 15, 117, 125, 126, 215
 Избиште 235, 236
 Иланца 124
 Ириг 58, 64, 67
 Искија /Ишија, острво 90, 92
 Италија 81, 212, 213, 215
 Итебеј (данас Српски Итебеј) 124, 125, 126

Ј

Јабалча (Iabalcea), место 235, 236
 Јабука 124
 Јарковац 124
 Јенопоље 31, 38, 144
 Југославија 12, 14, 212, 235 в. и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца
 Јужна Америка 212
 Јужна Африка 212
 Јужна Угарска 31, 35, 67, 119

К

Калдарушани (Căldărușani), манастир 95
 Кан 90
 Канада 213
 Канак (данас Конак) 124
 Карансебеш 58, 144
 Караш, река 236, 237
 Караш-северинска жупанија 13, 14, 237
 Карашево 235, 236, 237
 Карловац 64
 Карловачка митрополија 31, 33, 49, 57
 Карловци в. Сремски Карловци
 Карпати 221
 Кергеш 162
 Кетфељ 14, 15, 147
 Кеча 15, 125
 Кечкемет 163
 Кијев 109, 147
 Кикинда 57, 80, 90, 124, 125, 147
 Кишињев 55
 Кнез 15, 147
 Кларија (данас Радојево) 124, 125, 126
 Клокотић (Clocotici) 235, 236
 Клуж (Cluj) 59, 215, 235
 Клуж, жупанија 13
 Ковиљ, манастир 56, 57
 Комлауш (Comlăuș) 48
 Комлош, посед в. Велики Комлош, посед
 Коморан 78
 Констанца, жупанија 13
 Константиција (данас Лунга) 82, 104
 Копривница 64
 Кордун 212
 Краљевац 14, 15, 147, 215
 Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца 12,
 212 в. и Југославија
 Краљевина Србија 212
 Краљевина Црна Гора 212
 Крашка жупанија 144, 173
 Крашово (Carașova) 235, 236
 Крашовско-северинска жупанија 77
 Криш, река 144
 Кришана 31, 37, 39, 43, 49, 144
 Крушевац 35
 Кубин (данас Ковин) 113

Л

Лесковица 15
 Ливорно 81, 92
 Лика 212, 217, 218
 Липа в. Липова
 Липова 32, 37, 38, 39, 105, 144
 Луговет 15, 215
 Лукаревац 14, 15, 147
 Луксембург 80
 Лупак (Lupac) 235, 236

Љ

Љубостиња, манастир 99
 Љупкова 15

М

Мађарска 77, 118
 Мађарски Семартон 117, 119
 Македонија 77, 78, 80, 93, 231
 Макова 113
 Мала Азија 212
 Мали Бечкерек 15, 68, 147, 215
 Мали Гај 15
 Мали Мориш, река 33, 35, 144
 Мали Торак в. Бегејци
 Маријенфелд 79, 80, 82, 91, 104
 Маријенфелд, посед 77, 78, 79, 89, 91, 93,
 104
 Марковац 124
 Македонија 125
 Мачевић 14, 15
 Месић, манастир 204
 Меленци 124
 Менеш 105
 Мехадиджа, бања 57
 Мехединц, жупанија 13
 Мисир 100
 Модош (данас Јаша Томић) 124, 125, 126
 Мокрин 126
 Молдавија 216, 231, 233, 234, 242
 Молдова 214
 Моноштор (данас Бачки Моноштор) 15, 147
 Мориш, река 31, 32, 33, 34, 37, 38, 39, 144,
 173, 174
 Москва 147
 Мохач 106
 Мунара 15, 32, 153
 Мунтенија (Велика Влашка) 95, 231
 Муреш, жупанија 13

Н

Надаб 105
 Надлак 15, 31, 32, 49, 147, 159
 Нађвола 215
 Наково 79, 81, 82, 91, 104
 Наполитанско краљевство 205
 Напуљ 89, 90
 Напуљски залив 90
 Нађфала 14, 15, 147
 Немачка 213, 241
 Немачка варош, део Старог Арада 35, 39
 Немачки Велики Семиклуш 82
 Немачки Чанад 79, 82
 Немет 14, 15, 126, 214, 215
 Нермић (Nermet) 235, 236
 Неузина 124
 Никеја 98, 101
 Нирнберг 84

- Нови Бечеј 81, 126
 Нови Зеланд 212
 Нови Сад 52, 85, 86, 104, 124, 147, 169, 175, 178, 235, 237
- Њ
- Њујорк 213
- О
- Овсеница 14, 15, 126
 Одеса 52, 216
 Олтенија (Мала Влашка) 80, 232
 Опатовац 105
 Опово 241
- П
- Падова 54
 Панчевачки дистрикт 244
 Панчево 241
 Парац 15, 118, 126
 Пардањ (данас Међа) 124, 125, 126
 Париз 216
 Петрово Село (данас Владимировац) 16, 147, 159
 Пећка патријаршија 38
 Печка 15, 16, 147
 Пешта 67, 77, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 93, 105, 145, 164
 Подунавље 103, 109, 110
 Пожежена 14, 16, 215
 Пољадија 144
 Пољска 235
 Поморишје 31, 33, 37, 38, 43, 49, 143, 145, 173
 Поморишка војна граница 34, 144
 Поргањ, пуштара 79, 82, 104
 Прајско краљевство 205
 Пресбург (Братислава) 78
 Прут, река 216
- Р
- Равник (Rafnic) 235, 236
 Радимна 14, 16
 Раковац, манастир 70
 Рашка 212
 Рекаш 11, 14, 15, 16
 Рерој Долж 215
 Решаца 15, 16, 237
 Рудна 14, 16, 125, 126, 217
 Рума 51, 105, 107
 Румунија 9—30, 53, 59, 100, 103—110, 118, 124, 143, 144, 182, 194, 214, 215, 216, 218, 221, 222, 231, 233, 237, 238, 239, 240
 Русија 98, 112, 113, 144, 229, 230, 231, 233
 Руско царство 205
- С
- Сава, река 38, 213, 217
 Саварија 118
 Сантана (Sântana) 48
 Саравола 14, 16, 147, 215
 Сарајево 147
 Сасебеш 144
 Сату Маре, жупанија 13
 Свети Ђурађ, манастир 57
 Свиница 14, 16
 Себеш 106
 Северна Америка 212
 Сегедин 39, 63, 64, 66, 74, 75, 90
 Семартон 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 126, 132, 136, 138 в. и Мађарски Семартон и Српски Семартон
 Семпетар в. Велики Семпетар
 Сента 33, 109
 Сентандреја 57, 67
 Сентеш 105
 Сечањ 124
 Сибиу, жупанија 13, 59
 Синајска пустиња 100
 Сједињене Америчке Државе 211, 212, 213, 214, 217, 218, 219
 Скрибешће, властелинство 83
 Славонија 109, 212
 Сока 14, 16, 126
 Соколовац 16
 Соколовачки протопрезвитерат 147
 Солун 80, 213
 Сомбор 161
 Србија 9, 27, 30, 111, 124, 148, 211, 212, 213, 214, 217, 226, 230, 231, 240
 Срем 212, 213, 217, 218
 Сремски Карловци 56, 70, 88, 147, 163, 206
 Српска варош, део Арада 144 в. и Велика варош, Војна варош, Текелијина варош
 Српска Војводина 118
 Српска Пожежена в. Пожежена
 Српски Велики Семиклуш в. Велики Семиклуш
 Српски Семартон, место 14, 16, 117—141, 214, 215
 Српски Сепетар в. Велики Семпетар
 Српски Чанад 79, 80, 82, 83, 104
 Станчево 16, 125, 147, 215
 Стара (Нова) Молдава, место 14, 16
 Стара Србија 236
 Стари Арад 31, 33, 35, 38, 49, 167
 Стари Бечеј (данас Бечеј) 105, 167
 Стари Сланкамен (данас Сланкамен) 105
 Старо Ђурђево 216
 Струга 235
- Т
- Тамиш, река 117
 Тамишка жупанија 77, 144

- Тамишка равница 117
Тамишки Банат 118
Текелијина варош, део Арада 34, 35, 39 в и
Велика варош, Војна варош, Српска ва-
рош,
Телек 79
Темерин 216
Темишвар (Timișoara) 14, 15, 16, 17, 36, 51,
55, 56, 57, 58, 59, 60, 77, 79, 85, 87, 90,
111, 115, 117, 118, 126, 144, 147, 175, 179,
180, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 201, 206,
207, 208, 210, 214, 215, 221–223, 237,
239, 241, 242
Темишвар — Град 60, 207
Темишвар — Мехала 207
Темишвар — Фабрика 104, 207
Темишварска епархија 28, 29, 105, 147, 159,
173, 174
Темишварска (Банатска) област 118
Темишварски протопрезвитерат 147
Тимиш-торонталска жупанија 118
Тимишка жупанија 13, 118, 173
Тиргу Муреш 59
Толвадија 15, 16, 167
Томашевац 124
Топлица 212
Топрђа (Велики Сибин) 215
Торак в. Бегејци
Торлак 217
Торња 16, 147
Торонталска жупанија 77, 118
Трансилванија 33
Трнава 161
Трст 54, 77, 83, 93, 147
Тршић 55
Тукуља 108
Тур 118
Турска 118, 212, 233
Турска Кањижа (данас Нови Кнежевац) 149
Турски Бечеј в. Нови Бечеј
- Ћ
- Ћуковац, део Арада 31–50, 144, 145
- У
- Угарска 35, 38, 109, 111, 115, 212, 213
Угарска митрополија 144
Украјина 103
Улбеч 16, 117, 118
Уља 235, 236, 237
- Ф
- Фаџет 11
Фенек, манастир 70
Фенлак 14, 16, 147
Фењ 16
Француска 212, 213
Француско краљевство 205
- Х
- Халмађ 31
Харков 51
Херцеговина 212, 217, 218
Хиландар 99
Ходош / Бодрог, манастир 32, 34, 66, 179,
181, 182, 194
Хунедоара, жупанија 13
- Ц
- Цариград 99, 101
Цетиње 216
Црна Гора 211, 212, 213, 214, 217, 226
Црња (данас Српска Црња) 124, 125, 126
- Ч
- Чавош, место 125
Чаковачки дистрикт 118
Чаково 15, 16, 56, 217
Чаковска нахија 118
Чанад 14, 15, 16, 89, 91, 113, 125, 147, 215 в.
и Српски Чанад
Чанадска жупанија 144, 173
Ченеј 14, 16, 125, 126, 214, 215
Чента 125
Чепелско острво 108
Чернауци (Cernăuți) 234
Черника (Cernica), манастир 95, 96, 97, 100,
101
Чертеђа 105
Чока 124
- Ш
- Шенђурац (данас Житиште) 16
Шенђурац, манастир в. Свети Ђурађ, мана-
стир 57
Ширија (Șiria) 31, 32, 34, 105, 113, 161
Шишатовоц, манастир 70
Шумадија 212
Шурјан 124
- Регистре сачинила
Тајјана Пивнички-Дринић